T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

GENERAL MURAVYOV KARSKİY'İN 19. YÜZYIL OSMANLI RUS İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

(DOKTORA TEZİ)

Nariman HASANOV

BURSA - 2025

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

GENERAL MURAVYOV KARSKİY'İN 19. YÜZYIL OSMANLI RUS İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

(DOKTORA TEZİ)

Nariman HASANOV

Danışman
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA - 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 712122012 numaralı Nariman Hasanov'un hazırladığı **"General Muravyov Karskiy'in 19. Yüzyıl Osmanlı Rus İlişkilerine Etkisi"** konulu Doktora Tez Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ……. günü ……..… saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna oybirliği/oyçokluğu ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Âdem APAK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Hidayet PEKER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Cavid Qasımov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mustafa POLAT
Balıkesir Üniversitesi

../../2025

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı/Konusu: "**General Muravyov Karskiy'in 19. Yüzyıl Osmanlı Rus İlişkilerine Etkisi"**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin, 16/07/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%4**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dâhil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim

16/07/2025

Adı Soyadı:	**Nariman HASANOV**
Öğrenci No:	712122012
Anabilim Dalı:	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı:	Doktora
Statüsü:	☐ Y. Lisans ☒ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
16/07/2025

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **“General Muravyov Karskiy’in 19. Yüzyıl Osmanlı Rus İlişkilerine Etkisi”** başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

17/07/2025

Adı Soyadı: **Nariman HASANOV**
Öğrenci No: 7121220112
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Nariman HASANOV
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Doktora
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

General Muravyov Karskiy'in 19. Yüzyıl Osmanlı Rus İlişkilerine Etkisi

Bu çalışma, 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinde etkin bir rol üstlenen General Nikolay Nikolayeviç Muravyov Karskiy'nin askerî, diplomatik ve siyasî faaliyetlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı-Rus etkileşiminin Balkanlar, Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Kırım Harbi, Kafkasya ve Kars'ın işgali bağlamında çok boyutlu biçimde ele alındığı bu süreçte, Muravyov Karskiy yalnızca bir askerî figür değil, aynı zamanda diplomatik yetkinliğiyle ön plana çıkan bir devlet adamı olarak değerlendirilmektedir. Rus İmparatorluğu'nun genişleme stratejisinin saha düzeyinde uygulayıcılarından biri olan Muravyov Karskiy, özellikle Balkanlar'da Ortodoks halklar üzerindeki Rus nüfuzunu tahkim etmeye yönelik politikaların yürütülmesinde aktif rol oynamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı karşıtı ayaklanmaların ivme kazanmasında hem dinî söylemlerin hem de Rusya'nın himayeci tutumunun etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu isyanlar, kısa sürede bölgesel istikrarı tehdit eden geniş çaplı ayaklanmalara dönüşmüştür. Mora ve Girit'teki isyanları bastırmak üzere Osmanlı Devleti'ne yardım eden Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, vaat edilen siyasî kazanımların karşılığını bulamayınca merkezî otoriteye karşı başkaldırmıştır. Bu dönemde Muravyov Karskiy, Osmanlı-Mısır gerginliğinde Rusya'nın müdahalesini yönlendiren isimlerden biri olmuş, özellikle 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasında dolaylı ancak etkili bir rol üstlenmiştir. Kırım Harbi sırasında Kafkasya Genel Valiliği görevine getirilen Muravyov Karskiy, 1855 yılında Kars'ın kuşatılması ve ele geçirilmesi sürecinde belirleyici bir komutan olarak öne çıkmıştır. Bu askerî başarı, Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzunu pekiştirmesinin yanı sıra, bölgedeki Osmanlı varlığını zayıflatmış ve Güney Kafkasya'daki güç dengelerini kalıcı biçimde etkilemiştir. Bu tezde, Muravyov Karskiy'nin faaliyetleri ekseninde Rus dış politikasının Osmanlı Devleti üzerindeki baskı araçları incelenmekte ve askerî ve diplomatik düzlemlerde yürütülen stratejilerin pratikteki yansımaları analiz edilmektedir. Böylelikle birey merkezli tarih yazımı çerçevesinde, bir generalin imparatorluklar arası ilişkilerde oynayabileceği rol gözler önüne serilmekte, 19. yüzyıl Rus dış politikasının uygulanış biçimlerine dair özgün bir perspektif sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Murayov, Rusya, Osmanlı, Kafkasya, Balkanlar

ABSTRACT

Name and Surname : Nariman HASANOV
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Islamic History and Islamic Arts
Branch : Islamic History
DegreeAwarded : Doctoral Degree Thesis PhD
Supervisor : Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

The Impact of General Muravyov Karskiy on 19th Century Ottoman-Russian Relations

This study aims to analyze the military, diplomatic, and political activities of General Nikolay Nikolayevich Muravyov-Karskiy, who played an influential role in 19th-century Ottoman-Russian relations. During a period in which Ottoman-Russian interaction unfolded in a multidimensional manner—particularly in the contexts of the Balkans, the Revolt of Mehmed Ali Pasha of Egypt, the Crimean War, the Caucasus, and the occupation of Kars—Muravyov-Karskiy emerges not only as a military figure but also as a statesman distinguished by his diplomatic acumen. As one of the key executors of the Russian Empire's expansionist strategy on the ground, Muravyov-Karskiy played an active role in the implementation of policies aimed at strengthening Russian influence over Orthodox populations in the Balkans. In this context, both religious rhetoric and Russia's protective stance contributed to the acceleration of anti-Ottoman uprisings, which soon evolved into large-scale revolts threatening regional stability. Mehmed Ali Pasha, the governor of Egypt, initially aided the Ottoman Empire in suppressing revolts in Morea and Crete. However, after failing to obtain the promised political rewards, he turned against the central authority. During this crisis, Muravyov-Karskiy was among the key actors guiding Russia's intervention in the Ottoman-Egyptian conflict and played an indirect yet influential role in the signing of the Treaty of Hünkâr İskelesi in 1833. During the Crimean War, Muravyov-Karskiy was appointed Governor-General of the Caucasus and emerged as a decisive commander during the siege and capture of Kars in 1855. This military success not only consolidated Russian influence in the Caucasus but also weakened the Ottoman presence in the region and had a lasting impact on the balance of power in the South Caucasus.Through a close examination of Muravyov-Karskiy's activities, this thesis explores the coercive instruments of Russian foreign policy toward the Ottoman Empire and analyzes how military and diplomatic strategies were implemented in practice. In doing so, it offers an individual-centered perspective on imperial diplomacy, highlighting the influential role a single general could play in shaping inter-imperial relations and providing a distinctive insight into the operational dynamics of 19th-century Russian foreign policy.

Keywords: Muravyov, Russia, Ottoman, Caucasus, Balkans

ÖNSÖZ

19. yüzyıl, Osmanlı-Rus ilişkilerinin hem çatışma hem de diplomasiyi içeren çok boyutlu bir mahiyet kazandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda Balkanlar'daki ulusçuluk hareketlerinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanına, Kırım Harbi'nden Kafkasya'daki mücadelelere ve nihayetinde Kars'ın işgaline uzanan geniş bir yelpazede Osmanlı ve Rus İmparatorlukları defalarca karşı karşıya gelmiştir. Söz konusu dönemde yaşanan bu çalkantılı gelişmeler yalnızca devlet politikalarının değil, bu politikaları sahada uygulayan askerî ve diplomatik aktörlerin de rolünü göz önüne sermektedir. İşte bu bağlamda General Nikolay Nikolayeviç Muravyov Karskiy, tarihsel süreç içinde önemi yeterince durulmamış bir isim olarak dikkat çekmektedir.

Bu tez çalışması, Muravyov Karskiy'nin Osmanlı-Rus ilişkilerindeki etkinliğini yalnızca bir asker olarak değil, aynı zamanda bir stratejist, bir diplomat ve bir ideoloji taşıyıcısı olarak değerlendirme amacı taşımaktadır. Onun Balkanlar'da Slav-Ortodoks halklar üzerindeki nüfuz politikalarından Kavalalı Mehmed Ali Paşa krizine kadar uzanan süreçteki etkisi, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskı mekanizmalarını anlamak açısından dikkate değerdir. Özellikle 1855 yılında Kars'ın kuşatılması ve alınması sırasında oynadığı belirleyici rol, sadece askerî bir başarı değil, aynı zamanda Kafkasya'daki Rus yayılmacılığının bir simgesi olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkı sunan pek çok kıymetli isim bulunmaktadır. Öncelikle, konu seçiminden metodolojik çerçevenin oluşturulmasına kadar her aşamada bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan değerli danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, Tez sürecinde katkılarından dolayı Prof. Dr. Salih PAY hocama minnettarlığımı bildiriyorum. Tez sürecinin özellikle kaynak tarama ve yazım aşamalarında görüş, öneri ve yönlendirmeleriyle katkı sunan Arş. Gör. Muhammed Talha KAYA ve Dr. Ömer GÜLEN hocalarıma şükran borçluyum. Kaynaklara erişim ve nadir metinlerin temininde yardımlarını esirgemeyen Ali GÖZEL hocama ve Şahin SELÇUK'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bu sürecin her anında maddi ve manevi desteklerini yanımda hissettiğim Metin MAHİTAPOĞLU, Arş. Gör. Mustafa GARGAR ve Dr. Öğr. Gör. Abdulvahid SİPAHİOĞLU'na da içtenlikle teşekkür ederim.

Nariman HASANOV
BURSA -2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ. **1**

I. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı 1
II. Araştırmanın Kaynakları 4
III. Çar I. Petro Sonrası Osmanlı Rus İlişkileri 7
IV. General Muravyov Karskiy'nin Hayatı, Askerî Kişiliği ve Eserleri 11
A. Ailesi 11
B. Evliliği ve Çocukları 13
C. Eğitimi, Entelektüel Kişiliği ve Aldığı Nişanlar 13
D. Eserleri 19

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN İRAN VE TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİNDE MURAVYOV'UN ELÇİLİK FAALİYETLERİ

I. Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi General Yermolov Maiyetinde İran Elçiliği ..24
II. Türkistan Elçiliği 30
A. Türkmen Boylarına Yönelik Faaliyetleri 37
B. Hive Hanlığındaki Faaliyetleri 40
C. Muravyov'un Raporları 43

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI – RUS İLİŞKİLERİNDE MURAVYOV'UN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

I. Balkanlar ve Mısır'da Ayrılıkçı İsyanlar 50
A. 19. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Balkanlarda Siyasî Durum ve Rusya'nın Tutumu 50
B. "Filiki Eteriya" Cemiyeti ve Osmanlı Karşıtı Faaliyetleri 57
C. Yunan İsyanı: Mora ve Navarin Faciası 65
D. Mısır Meselesi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı 72
II. Muravyov'un Osmanlı Devleti ile Mısır İdaresi Arasındaki Rolü 77
A. İstanbul'daki Faaliyetleri 78
1. Reis Efendi ve Serasker Hüsrev Paşa ile Görüşme 79

2. Sultan II. Mahmud ile Görüşme 80
3. Serasker Hüsrev Paşa ile İkinci Görüşme ve Savaş Stratejisinin Belirlenmesi 81
4. Murayov'un Osmanlı Ordusu ve Donanması Hakkındaki Eleştirileri 84
5. Çanakkale Boğazının Haritalandırılması 85
6. Anadolu ve Kafkasya'da İsyanların Engellenmesi 87
B. İskenderiye'deki Faaliyetleri 88
1. Muravyov'un Mehmed Ali Paşa ile Görüşmesi 90
2. Aleksandr Osipoviç Dyugamel'in Konya'da İbrahim Paşa ile Görüşmesi 95
3. Avrupa Devletleri'nin Mısır Meselesindeki Rolleri 96
C. Hünkâr İskelesi Antlaşması ve Rus Donanmasının İstanbul'dan Ayrılması 98
1. Mısır Ordusunun Geri Çekilmesi ve Barışın Sağlanması 98
2. Graf Orlov'un İstanbul'a Gelişi 100
3. Hünkâr İskelesi Antlaşması 102
4. Moskof Taşı 103
5. Muravyov'un ve Rus Donanmasının İstanbul'dan Ayrılması 104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL VALİ OLARAK MURAVYOV'UN OSMANLI KAFKASYA'SINDAKİ FAALİYETLERİ

I. Rusya'nın Kafkasya'da İşgal Politikaları 109
A. 18. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasya Politikası 112
B. 19. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasya Politikası 119
II. 19. Yüzyıl Kafkasya'sında Osmanlı-Rus İlişkileri 124
A. Doğu Sorunu ve Din Savaşları 124
B. Kırım Harbi'nde Kafkasya Cephesi ve Kars'ın İşgaline Götüren Süreç 135
1. Kırım Harbi Sürecinde Kafkasya Cephesi ve Muravyov'un Görevlendirilmesi 139
2. Muravyov'un Kafkas Yerlileri ile Olan İlişkileri 141
3. Murayov'un Kürtlerle Olan İlişkileri 143
4. Kars'ın İşgali 148

SONUÇ 159

KAYNAKÇA 162

EK: RESİMLER ve HARİTALAR 174

ÖZGEÇMİŞ 208

KISALTMALAR

AGM –	Arhiv Grafov Mordvinovıh
AKAK	Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu
bk. –	Bakınız
PSZRİ	Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii
PSRL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey
RTO SAD	Russko-Turkmenskiye Otnoşeniye Sbornik Arhivnıh Dokumentov
STKZRİD	Sobraniye Traktatov i Konventsiy Zaklyuçennıh Rossiyeyu s İnostrannımi Derjavami
SZ –	Sopstvennıye Zapiski
ZİRGO	Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva Knijka

GİRİŞ.

I. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

19. yüzyıl, Osmanlı-Rus ilişkileri çatışmalı ve çok boyutlu bir hâl aldığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya Çarlığı arasında hem sıcak çatışmalar hem de yoğun diplomatik temaslar yaşanmıştır. Aynı zamanda bu dönem, diplomatik faaliyetler açısından da her iki devletin önemli komutanlar, askerî şahsiyetler, diplomatlar ve elçiler yetiştirdiği bir süreçtir. Bu şahsiyetler arasında öne çıkanlardan biri de kuşkusuz Rus Generali Nikolay Nikolayeviç Muravyov Karskiy'dir. Muravyov, Rusya'nın yetiştirdiği kendine özgü karakterlerden biri olarak hem askerî hem de diplomatik alanda etkin roller üstlenmiştir. Ancak onun hayatı, yürüttüğü elçilik ve diplomatik görevler uzun yıllar boyunca yeterince dikkate alınmamış, eserleri ise kütüphanelerin tozlu raflarında kalmıştır. Oysa Muravyov, kendisini vatansever bir Rus milliyetçisi olarak tanımlamasına rağmen, Rusya'ya yaptığı hizmetler zamanla unutulmuştur.

Muravyov yalnızca Rusya'da değil, Osmanlı mirasını taşıyan Türkiye'de de uzun süre akademik açıdan incelenmemiştir. Oysa onun faaliyet alanı yalnızca Kafkasya'yla sınırlı kalmamış, Osmanlı Balkanlarına, Sultan II. Mahmud'un başlattığı modernleşme süreçlerine ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsamıştır. Muravyov'un yürüttüğü faaliyetler ve geride bıraktığı geniş külliyatı yeniden gündeme getirmek amacıyla, 2016 yılından itibaren Rusya'da ciddi bir yayın faaliyeti başlamıştır. Kuçkovo Pole Yayınevi, onun Russkiy Arhiv dergisinde tefrika edilen eserlerini yeniden yayımlamaya başlamış, böylece Muravyov'un çalışmaları araştırmacılar için tekrar ulaşılabilir hâle gelmiştir. Biz de onun Türkistan'daki faaliyetlerini, Kafkasya'daki etkinliğini ve Osmanlı Devleti ile kurduğu diplomatik ilişkileri gün yüzüne çıkarmak amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Nikolay Muravyov üzerine çalışmalara Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans tezimizle başladık. Bu ilk çalışmada amacımız, Muravyov Karskiy'nin Türkistan seyahatini ve bölge halklarıyla yürüttüğü temasları ortaya koymaktı. Yüzlerce arşiv belgesi, detaylı raporlar ve seyahat esnasında tuttuğu notlar incelenerek onun misyonu bütüncül bir şekilde analiz edilmeye çalışıldı. Ancak araştırma sürecinde, Muravyov'un öneminin sadece Türkistan'la sınırlı olmadığı, Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında da değerlendirilmesi gerektiği kanaatine ulaştık. Bu nedenle, onun

kişiliğini ve geride bıraktığı geniş hacimli yazılı mirasını (günlükler, seyahatnameler ve resmî raporlar) dikkate alarak Doktora çalışmamızı, Muravyov'un Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamındaki rolü üzerine yoğunlaştırmaya karar verildi. Böylece hem onun faaliyetleri hem de iki farklı coğrafyadaki etkileri, iki ayrı akademik çalışmayla bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmiş olacaktır.

Bu çalışmada Osmanlı-Rus ilişkileri 19. yüzyılın ilk yarısıyla, yani 1856 yılına kadar olan süreçle sınırlandırılmıştır. İncelememizin merkezine General Muravyov Karskiy ve onun eserleri alınarak 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkileri ele alınmıştır. Muravyov'un hayatı ve kariyerinin önemli bir kısmını teşkil eden Osmanlı Devleti ile ilişkileri üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Birinci dönem, Kafkasya ve İran coğrafyasını kapsayan ve elçilik faaliyetleri olarak adlandırdığımız süreçtir. İkinci dönem, Muravyov'un olağanüstü bir Rus elçisi olarak İstanbul ve Mısır'da bulunması dolayısıyla yürüttüğü diplomatik faaliyetleri kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise, Kırım Harbi sırasında Kafkasya Genel Valiliğine atanmasıyla birlikte üstlendiği askerî faaliyetlerden oluşmaktadır.

Tezimizde Muravyov Karskiy'nin İstanbul, Balkanlar, Kafkasya ve İskenderiye'deki faaliyetleri üç temel başlık altında ele alınmıştır. Her ne kadar Muravyov'un faaliyetleri çalışmanın ana eksenini oluştursa da her bölümün ilk kısmında onun faaliyetlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacak tarihsel süreç ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bölüm başlıklarının ikinci kısımları ise Muravyov'un doğrudan müdahil olduğu olaylarla sınırlı tutulmuştur. Bu yöntem, Muravyov'un faaliyetlerinin daha açık bir şekilde kavranmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca çalışmada, Muravyov'un eserinde önem atfederek üzerinde durduğu konular, ilgili literatür ve arşiv kaynaklarıyla desteklenmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, General Yermolov'un maiyetinde İran'a gönderilen Muravyov'un elçilik görevi ile akabinde Rusya'nın Türkistan elçisi olarak Türkistan'daki Türkmen boyları ve Hive Hanlığı'nda bulunma süreci ele alınmaktadır. Muravyov, 1816 yılında Yermolov ile birlikte İran'da bulunmuş ve Kafkasya–İran güzergâhının haritalandırılmasıyla görevlendirilmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin desteğini arkasına alan İran Şahı, tartışmalı sınırlar meselesini gerekçe göstererek Rusya'dan toprak

talebinde bulunmuştur. Muravyov bu süreçte bölgeyi gezerek Kafkasya'nın topografik ve demografik haritasını çıkarmıştır.

Bölümün ikinci kısmında, Muravyov'un Türkistan seyahati ve bu seyahat sonucu hazırladığı raporların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Muravyov'un Kafkasya'daki başarılı çalışmaları ve İran'da bulunduğu sırada Türkçe ve Farsça öğrenmiş olması, onu Türkistan bölgesine gönderilecek adaylar arasında öne çıkarmıştır. Yerel halkların dillerine olan hâkimiyeti ve bölge iklimine karşı gösterdiği dayanıklılık, onu General Yermolov nezdinde önemli bir isim hâline getirmiştir. 1819 yılında Hive Hanı Muhammed Rahim Han ile görüşen Muravyov, Hive Hanlığı ile Rusya arasında ticarî ilişkilerin tesisi adına diplomatik temaslarda bulunmuştur. Bu bölümde, Muravyov'un Türkmen boylarıyla temasları ve onun raporlarından yola çıkarak Rusya'nın Türkistan bölgesi hakkında şekillendirdiği stratejiler analiz edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk kısımda, Muravyov'un 1832–1833 yılları arasında elçi sıfatıyla Osmanlı Devleti'nde bulunduğu süreç incelenmiştir. Bu dönemde Muravyov, Rus ordusu generali ve diplomatik temsilci olarak Sultan II. Mahmud ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Her ne kadar görevi "arabuluculuk" olarak tanımlansa da esasen Kavalalı'yı uyarmak ve Osmanlı Sultanı'na itaat etmeye davet etmek amacıyla gönderilmiştir. Bu bağlamda, bölümün ilk alt başlığında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı isyana sürükleyen gelişmeler ile Rusya'nın Balkanlar'daki hamiliği, Yunan isyanı ve bu dönemde yaşanan siyasi krizler ele alınmaktadır. Ayrıca Girit ve Mora isyanlarındaki gelişmeler, Kavalalı'nın bu süreçteki rolü ve Navarin Faciası'yla sonuçlanan üçlü Avrupa ittifakının müdahalesi, Muravyov'un İstanbul'da yürüttüğü diplomatik faaliyetlerin arka planını anlamak açısından değerlendirilmiştir. İkinci alt başlıkta ise, Kavalalı ailesi karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti'ne destek amacıyla gönderilen General Muravyov'un İstanbul ve İskenderiye'de yürüttüğü faaliyetler onun eserleri merkeze alınarak ele alınmıştır. Bu bölümde, Muravyov'un Rus ordusu komutanı ve elçisi sıfatıyla İstanbul'a gelişinden itibaren, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'na kadar geçen süreç kapsamlı biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü ana başlığı, Muravyov'un Kırım Harbi sırasında Kafkasya Genel Valiliğine atanmasının ardından yaşanan gelişmelere ayrılmıştır. Bu bölüm, iki kısımdan

oluşmakta olup konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla önce tarihsel arka plan bilgilerine yer verilmektedir. Üçüncü bölümün ilk kısmı, Rusya'nın 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Kafkasya bölgesinde sürdürdüğü işgal ve yayılmacı politikaların incelenmesine ayrılmıştır. Rus Çarı I. Petro döneminde ivme kazanan Rus saldırıları, 19. yüzyılın başlarından itibaren artarak devam etmiştir. Bu süreçte, Rus yayılmasına karşı bölge halkları tarafından oluşturulan ve "Kafkasya Gazavatı" olarak adlandırılan direniş hareketi, işgalci güçlere karşı etkili mücadeleler yürütmüştür. Özellikle İslamî, daha özelde ise sufi motivasyonla şekillenen bu hareket, bölgenin bağımsızlığını sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti'nden de çeşitli yardımlar almıştır.

Üçüncü bölümün ikinci kısmı Kırım Harbi ile General Muravyov'un Kafkasya Genel Valiliği dönemine odaklanmaktadır. Murayov, Kırım Harbi'nin gidişatından memnun olmayan Çar'ın özel ricası sonucu Genel Vali olarak atanmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın askeri faaliyetlerini yönetmiştir. Rus ordularının Anadolu topraklarına girmesiyle birlikte Trabzon, Erzurum ve Kars gibi şehirlerin ele geçirilmesine komutanlık etmiştir. Bu kısımda özellikle Muravyov'un Kars işgaline odaklanılmakta ve konunun çerçevesi onun aktardıklarına göre şekillenmektedir.

II. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın ana kaynağını, Nikolay Muravyov Karskiy'nin kaleme aldığı eserler ile 1816 yılından itibaren düzenli olarak tuttuğu günlükler oluşturmaktadır. Muravyov, 1816 yılından başlayarak ayrıntılı biçimde günlük tutmuştur. Bu günlükler daha sonra damadı Çertkov tarafından Russkiy Arhiv dergisinde tefrika edilerek yayımlanmıştır. Günlüklerin yanı sıra, Muravyov'un henüz hayattayken yayımlanmış olan bazı müstakil eserleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında, Hive Hanlığı ve Türkmen boyları üzerine kaleme aldığı inceleme, Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı sırasında bulunduğu İstanbul ve İskenderiye'deki gözlemlerini içeren eser ile Kırım Harbi'nin Kafkasya cephesini konu edinen çalışması öne çıkmaktadır. Onun eserleri hakkında bilgiler eserler kısmında verilmiştir.

Söz konusu kişisel yazılar ve eserler, çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmakla birlikte, Muravyov'un faaliyetlerine ışık tutan çok sayıda ikincil kaynaktan da faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra, Muravyov'un görev yaptığı dönemlerde kaleme aldığı çok sayıda resmî rapor, yazışma ve kendisine gönderilen belgeler de bulunmaktadır.

Bu belgeler, Rusya'nın resmî arşiv yayını olan ve Tiflis'te yayımlanan *Aktı, Sobrannıye Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey (AKAK)* serisinde bir araya getirilmiştir. Çalışmamızda sıkça başvurduğumuz bu arşiv külliyatı, Muravyov'un faaliyetleri açısından zengin bir belge havuzu sunmaktadır. Özellikle AKAK serisinin 11. cildi, Muravyov'un Kafkasya Genel Valiliği ve Naipliği dönemine ilişkin arşiv kayıtlarını içermesi bakımından çalışmamız açısından özel bir önem taşımaktadır.

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer önemli kaynak Muravyov'un çağdaşı Aleksandr Dyugamel'in hatıratıdır. Aleksandr Dyugamel, Muravyov'un heyetine Rusya Genelkurmay Başkanlığı bünyesinden katılmıştır. İstanbul'da askerî mühendis sıfatıyla bulunan Dyugamel, Çanakkale Boğazı'nın topografik haritasının çıkarılması görevini üstlenen ekibin başında yer almıştır. Rus askerî tarihinde önemli bir yere sahip olan Aleksandr Dyugamel'in yayımlanmış hatıratı bulunmaktadır. Söz konusu hatıralar, Mısır meselesi, Rus elçilik heyetinin İstanbul'daki faaliyetleri ve Çanakkale Boğazı'nın haritalandırılması sürecine dair önemli ayrıntılar içermektedir. Dyugamel'in hatıratında yer alan bilgiler, Muravyov'un kendi hatıratında üstü kapalı ya da muğlak biçimde aktardığı bazı hususların aydınlatılmasına da katkı sağlamaktadır.[1]

Kaynak kullanımında dikkat edilen önemli hususlara değinmemiz gerekmektedir. Öncelikle kullanılan arşiv kayıtlarında Candan Badem'in de tespit ettiği gibi Muravyov'un ismi pek çok kez hatalı bir şekilde aktarılmıştır. Dolayısıyla bu yanlış imla ile yazım arşiv kayıtlarında Muravyov'un tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Öte yandan son dönemlerde Latin harflerine aktarılan Osmanlı vakanüvislerinin eserlerinde de Muravyov'un ismi pek çok kez hatalı bir şekilde okunmuştur. Misal olarak Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin eserinde General Muravyov'a dair bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Ancak, bu eserin Yücel Demirel tarafından hazırlanarak Latin harflerine aktarılan ve 1999 yılında Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından yayımlanan birinci baskısında, General Muravyov'un isminin yanlış şekilde okunduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu baskıda Muravyov'un adı sırasıyla "Ceneral Mevarif"[2], "Ceneral Morayef"[3] ve "Ceneral Moravyef"[4] biçimlerinde aktarılmıştır. Aynı hususu

[1] Aleksandr Osipoviç Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", *Russkiy Arhiv* 56/4 (1885), 489-525.
[2] Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi IV-V* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 4-5/813.
[3] Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IV-V*, 4-5/814.
[4] Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IV-V*, 4-5/721.

Takvim-i Vekayi'nin Latin harfli aktarımında da görmek mümkündür.[5] Candan Badem gerek Türkiye'de yapılmış tezlerde gerekse de arşiv kayıtlarının açıklama kısımlarındaki hatalı imlaları çok başarılı bir şekilde tespit ederek kayıt altına almıştır. Burada tekrara düşmemek adına bu kadarıyla iktifa edilmiştir.[6]

Kaynak tercihi ve kullanımı hususunda dikkat ettiğimiz bir diğer önemli nokta, yabancı dillerden yapılan atıflarda, çeviri kalitesinde ciddi sorunlar bulunmadıkça ilgili eserlerin Türkçe çevirilerinin tercih edilmesidir. Nitekim bu tercihin temel amacı, Türkçenin akademik referans dili olarak güçlendirilmesine katkı sağlamaktır. Türkçe çevirilerin kullanılması, yalnızca kaynakların daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından erişilebilir hale gelmesini sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda Türkçenin bilim dili olarak gelişimini de desteklemektedir. Ayrıca, günümüzde birçok önemli eser çeşitli dillerden Türkçeye çevrilmeye devam etmekte ve böylece Türkçe kaynak havuzu sürekli olarak genişlemektedir.

Kaynak kullanımında belirtmemiz gereken bir diğer husus ise Osmanlı-Rus ilişkilerinde taraflar arasında imzalanan antlaşmalar ve önemli belgelerin kullanımına ilişkindir. Bu bağlamda, orijinal belgelerin arşivlerde bulunan el yazması nüshaları yerine, akademik tezlerde ve bilimsel çalışmalarda kullanıma sunulmuş, Latin harflerine aktarılmış veya yayımlanmış versiyonları tercih edilmiştir. Zira söz konusu antlaşma metinleri defalarca kez literatüre kazandırılmış ve akademik çevrelerce kullanılabilir hâle getirilmiştir. Biz de bu çalışmamızda, Osmanlı ve Rusya arasında yapılan antlaşma metinlerinin Latinize edilmiş Türkçe veya Rusça çevirilerini kullanmayı tercih ettik. Bu çerçevede en sık başvurduğumuz kaynaklardan biri, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından 2019 yılında yayımlanan, *"Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834 & A. DVNS. DVE. d, 83/1 Numaralı Rûsiyye'nin Ahidnâmesi Defteri"* adlı arşiv derlemesidir.[7] Aynı şekilde, Rusya'da yayımlanmış olan "*Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy Imperii (Rusya İmparatorluğu Yasalarının Tam Metni)"*[8] *ile "Dogovorı Rossii s Vostokom:*

[5] Muravyov'un ismi pek çok yerde Moravif, Moraviyef ve Morayef olarak okunmuştur bk. Ebru Benzer, *Takvim-i Vekayi'nin 1831-1834 Yılları Arası Transkripsiyonu* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 708.
[6] Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 5-19.
[7] *Osmanlı Rus Antlaşmaları 1700-1834 & A. DVNS. DVE. d, 83/1 Numaralı Rûsiyye'nin Ahidnâmesi Defteri* (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019).
[8] *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 02* (Moskva: II. OSYİVK, 1830).

Politiçeskiye i Torgovıye (Rusya'nın Doğu ile Yaptığı Siyasi ve Ticarî Antlaşmalar)"[9] adlı çalışmalar, yayımlanmış antlaşma metinlerini barındırmaları açısından çalışmamız için başlıca başvuru kaynakları olmuştur.

Kırım harbini konu edinen pek çok arşiv derlemesi mevcuttur. Rusya'da özellikle pek çok derleme konunun aydınlatılması adına çeşitli tarihlerde neşredilmiştir. Kırım Harbi ve Kafkasya çalışmalarıyla tanınan önemli bir Rus tarihçisi Dubrovin'in 1871 yılında yayımlanan *"Materialı Dlya İstorii Krımskoy Voynı i Oboronı Sevastopolya/Kırım Savaşı ve Sevastopol Savunması İçin Arşiv Belgeleri"* adlı çalışması önemli bir arşiv derlemesidir. Dubrovin'in derlemesi dört ciltten oluşmakta ve yüzlerce belge, çizim, harita eskizleri ve mektuplardan oluşmaktadır.

Çalışmamızda A.M. Zayonçkovkiy'nin "Vostoçnaya Voyna 1853-1856/Doğu Savaşı 1853-1856" adlı eseri geniş kaynak yelpazesi barındırmasından dolayı sıkça başvurduğumuz eser olmuştur. Eser iki ana ciltten oluşmakta ve her cilde ek olarak arşiv belgelerinin orijinal hallerinin bulunduğu bir cilt eklenmiştir.

Rus Ordusu Generali M.İ. Bogdanoviç'in *"Vostoçnaya Voyna 1853-1854 godov/Doğu Savaşı 1853-1854 Yılları"* adlı eseri de Kırım Harbinin anlaşılması adına yapılmış önemli bir çalışmadır. Eser dört ana ciltten oluşmakta ve her cildin sonunda arşiv derlemesi, komutanlar arası yazışmaların orijinal kopyaları ve kırım harbi esnasında Rus ordusu tarafından kullanılan haritaların ve çizimlerin orijinal kopyaları verilmiştir. Bu çalışmanın orijinalliğini yansıttığı gibi bizim çalışmamızın ham materyallerini oluşturmaktadır.

III. Çar I. Petro Sonrası Osmanlı Rus İlişkileri

16. ve 17. yüzyıllar, Osmanlı-Rus ilişkileri bakımından görece kapalı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Rus Çarı IV. İvan döneminde başlayan Rus yayılmacılığı, Kafkasya coğrafyasında Osmanlı Türkleri ile Rusları ilk kez doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın Rusya ile olan münasebetleri genellikle Kafkasya ve Kırım civarıyla sınırlı kalmış, ilişkiler düşük yoğunluklu askerî çatışmalar düzeyinde seyretmiştir. Ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkiler, salt askerî mücadelelerin ötesine geçerek çok katmanlı bir diplomasi, ideoloji ve din eksenine oturmuştur. 1700–1856 yılları arasında bu iki imparatorluk

[9] Trofim Yuzefoviç, *Dogovorı Rossii s Vostokom Politiçeskiye i Torgovıye* (Sanktpeterburg: Tipografiya O.M. Baksta, 1869).

arasında sürekli savaşlar yaşanmış, diplomatik gerilimler, iç isyanlara varan krizlerle birleşerek ilişkileri daha da karmaşık bir hâle getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı-Rus ilişkilerinin yalnızca askerî cephede değil, aynı zamanda dinî, siyasî ve diplomatik boyutlarıyla birlikte ve karşılıklı etkileşim içinde ele alınması, ilişkilerin bütüncül bir biçimde anlaşılması açısından elzemdir.

Osmanlı Devleti, farklı etnik ve dinî grupları bir arada tutan bir yapıya sahiptir. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar, millet sistemi dahilinde çeşitli öz yönetim haklarına sahip olmuşlardır. Ancak bu cemaatler, Avrupa güçlerinin ilgisini her zaman çekmiştir. Rusya, özellikle Ortodoksluğu bir siyasi ideolojiye dönüştürerek bu topluluklar üzerinden Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmenin yolunu aramıştır. Bu bağlamda, dönüşüm noktalarından biri 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Antlaşma'nın 7. ve 14. maddeleriyle Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks halklar üzerinde "hamilik" statüsü elde etmiştir. Bu hak, zamanla Osmanlı egemenliğine doğrudan müdahale imkânı sunan bir araca dönüşmüştür. Rusya, bu statü aracılığıyla özellikle Balkanlar'daki Ortodoks halklara hem dinî hem de siyasî destek sağlayarak Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları teşvik eden bir aktör hâline gelmiştir. Bununla birlikte Rusya, her ne kadar Osmanlı karşıtı isyanları dolaylı biçimde desteklemiş olsa da diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesini ve isyanlar sonucunda kurulan yeni yönetimlerin Osmanlı Sultanı'na sembolik de olsa bağlılık göstermesini desteklemiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'daki denge politikasında bir unsur olarak ayakta kalması Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmüştür. Bu çerçevede, Sırp isyanları (1804, 1815) ile Yunan isyanı (1821) bu desteğin dolaylı sonucu olarak değerlendirilebilir. Rusya, bu halkları Osmanlı baskısından "kurtarılması gereken kardeş milletler" olarak tanımlamaktaydı. Nitekim 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığı tanınmış, Sırp Prensliği'ne ise geniş bir özerklik verilmiştir.[10]

19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'nın iç düzenine en çok etki eden dinî meselelerden biri Kutsal Yerler Meselesi olmuştur. Rusya, Kudüs'teki Ortodoks mekânların denetimi konusunda Fransa ile rekabet halindeydi. Fransa Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların

[10] Rusya'nın Ortodoks Hristiyan nüfus üzerinde kurmak istediği hamilik politikası için bk. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser (Yapı Kredi Yayınları, 2010); Şenay Döner, *Moskof'la İttifak Osmanlı - Rus Diplomatik İlişkileri* (İstanbul: Timaş Akademi, 2025).

temsilcisi olduğunu iddia ediyordu. 1853'te Rusya'nın bu mesele üzerinden Osmanlı'ya baskı yapması, Kırım Harbi'nin patlamasına yol açtı.

Kırım Harbi, dinî meselelerin büyük güç mücadelelerinin arkasındaki fitil olabileceğini açıkça göstermiştir. Savaş'ı bitiren 1856 tarihli Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin garantisi altına alınırken, Osmanlı yönetimi aynı yıl Islahat Fermanı'nı ilan ederek gayrimüslim tebaya geniş haklar tanıyacağını taahhüt etmiştir. Islahat Fermanı, Rusya'nın uzun süredir iddia ettiği "dinî hamilik" politikasına karşı bir denge hamlesi olarak değerlendirilmektedir. Zira Rusya, Osmanlı'daki Ortodoks halkları koruma bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme hakkını kendinde görüyordu. Bu bağlamda Ferman, Osmanlı Devleti'nin iç hukuk düzenlemeleri yoluyla bu dış müdahale alanını daraltma çabası olarak okunabilir. Aynı zamanda Osmanlı'nın Avrupalı güçlere karşı diplomatik bir denge kurma stratejisinin de önemli bir parçası olmuştur.[11]

Rusya'nın dinî hamiliği, yalnızca mezhep koruma amacıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın egemenlik anlayışını temelden sarsan bir siyasî stratejiye dönüşmüştür. Bu politika, yalnızca Ortodoks dindaşlarını değil, aynı zamanda farklı etnik ve siyasî isyan hareketlerini de desteklemeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim bu durumun farkında olan Tepedelenli Ali Paşa, ayrılıkçı "Filiki Eteria" cemiyeti aracılığıyla Rusya ile temas kurmuş ve çıkarmayı planladığı isyanda kendisine destek verilmesini talep etmiştir. Osmanlı Devleti ise Tanzimat ve Islahat Fermanları ile bu tür dış müdahale girişimlerini boşa çıkaracak bir eşitlik ve vatandaşlık anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Bu reformlar, tüm tebaanın hukuki eşitliğini teminat altına alarak özellikle Avrupa kamuoyunun gözünde Osmanlı'nın modernleşen bir devlet olarak meşruiyetini korumasına hizmet etmiştir.

Ancak Osmanlı'nın reform girişimleri, çoğu zaman Batı'nın baskısıyla ilan edilmiş ve uygulanması konusunda zorluk yaşamıştır. Bu da Rusya'nın "Osmanlı bu halklara eşit davranmıyor" iddialarını sürdürmesine olanak vermiştir. Siyasi bakımdan bakıldığında, din hamiliği meselesi bir çatışma gerekçesi değil, sürekli baskı uygulama aracı haline gelmiştir. Sonuç olarak 1700-1856 yılları arasında Osmanlı-Rus ilişkileri, dinî hamiliğin

[11] Yevgeniy Viktoroviç Tarle, *Soçineniya 8 Krımskaya Voyna I* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1959); S.S. Tatişev, *Vneşnyaya Politika İmperatora Nikolaya Pervago* (Sanktpeterburg: Tipografiya İ.N. Skorohodova, 1887).

siyasi ve diplomatik müdahaleye aracı kılındığı bir tarihsel dönem olmuştur. Rusya, Ortodoks halkları koruma iddiasıyla Osmanlı'nın hem iç hem dış dengesini bozmuş, bu stratejiyle savaşlar, isyanlar ve uluslararası krizler yaratmıştır. Kudüs meselesi, Kırım Harbi, Edirne ve Paris antlaşmaları gibi dönümler bu karmaşık ilişkiler ağının çarpıcı göstergeleridir. Din, bu süreçte salt inanca dayalı bir mesele olmaktan çıkıp, çok yönlü bir siyasi stratejiye dönüşmüştür.

Osmanlı-Rus ilişkilerini değerlendirirken, iki devlet arasında gelişen dinî, siyasî, diplomatik ve askerî temasları Avrupa büyük güçlerinin müdahaleleri dışında ele almak sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan birçok krizin temelinde, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa devletlerinin yönlendirmeleri ve çıkar çatışmaları yatmaktadır. Bu bağlamda, Rusya'nın dış politikasının seyrini de çoğu zaman bu güçlerin bölgesel müdahaleleri belirlemiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında Fransa ve İngiltere konsoloslukları, Sultan II. Mahmud'un etrafında yoğun bir diplomatik baskı oluşturarak, Rusya'nın açık destek vaadine rağmen Osmanlı'yı ciddi tavizler vermeye zorlamışlardır. Benzer bir durum İran için de geçerlidir. Rusya'nın İran ile yaptığı 1813 tarihli Gülistan Antlaşması, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ajanlarının İran Şahı Feth Ali Şah'ı tahrik etmesiyle bozulmuş, bu da iki ülkeyi yeniden savaşa sürüklemiştir. Nihayetinde 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması ile İran, Rusya'ya karşı daha ağır tavizler vermek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, Çar Petro ile başlayan ve giderek yoğunlaşan Osmanlı-Rus ilişkileri, yalnızca iki devletin rekabeti çerçevesinde değil, aynı zamanda Avrupa güçlerinin müdahaleleri ve yönlendirmeleri ışığında değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Avrupalı devletlerin bölgedeki nüfuz mücadelesi, Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrini belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur.[12]

[12] Osmanlı-Rus ilişkilerine dair pek çok eser, makale ve bildiri metinlerini bulmak mümkündür. Geniş literatür için bk. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya - XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990); Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 1987); A. B. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, ed. M. Nuri Demirli, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2024); Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Tertib-i Cedid)* (Ankara: TOBB, 2017); Adnan Baycar (ed.), *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı)Latinize edilmiş Osmanlıca* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004); Nikolay Muravyov, *Turtsiya i Yegipet v 1832 i 1833 godah. Tom IV. Russkiye na Bosfore* (Moskva: Tipografiya A.İ. Mamontova, 1869); Nikolay Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2021); Nikolay Dubrovin, *İstoriya Voynı i Vladıçestva Russkih na Kavkaze 6 Naznaçeniye A.P. Yermolova Namestnikom na Kavkaze* (Moskva: Tsentrpoligraf, 2019).

IV. General Muravyov Karskiy'nin Hayatı, Askerî Kişiliği ve Eserleri

A. Ailesi

Nikolay Muravyov'un kendisiyle aynı ismi taşıyan babası Nikolay Nikolayeviç Muravyov Prag şehrinde doğmuştur. Entelektüel kişiliğe sahip olan babası Moskova Matematikçiler Cemiyeti ve Moskova Askerî Okulunun kuruculuğunu yapmıştır.[13] Askerî okul Rusya'nın askerî ve politik tarihine etki edecek pek çok önemli kişi yetiştirmiştir. 14 Aralık 1825 yılında Dekabristler isyanını tertipleyen kişiler bu okuldan mezun olmuşlardır. Bu dönemden itibaren Okul Petersburg'a nakledilmiştir.[14] Baba Muravyov kurmuş olduğu okulda okutulmak üzere Fransız General Jacques Nicolas Bellavène'in (1770-1826) 1806 yılında askerî tahkimatlar üzerine yazmış olduğu *"Cours élémentaire de fortification, ou Élémens de l'art de construire, attaquer et défendre les retranchemens et les places"* adlı eserini *"Kurs Fortifikatsii ili Glavnıye Osnovaniya Stroyeniya, Ataki i Oboronı, Retranşamentov i Krepostey"* adıyla 1816 yılında Rusçaya tercüme etmiştir.[15]

Nikolay Muravyov 1794 yılında Moskova'da ailenin ikinci çocuğu olarak doğmuştur.[16] Annesi Rusya'nın önde gelen ailelerinden Mordvinov ailesinden Aleksandra Mihaylovna Mordvinova'dır. Muravyov'un toplam beş kardeşi bulunmaktadır. Büyük kardeşi ve ailenin ilk çocuğu olan Aleksandr Nikolayeviç Muravyov (1792–1863), Rus generali ve devlet adamıdır. Gizli cemiyetlere katılarak "Dekabristler İsyanı"nın planlayıcıları arasında yer almıştır. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yakalanarak Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yıllarında Sibirya'da vali danışmanlığı ve meclis üyeliği gibi siyasi ve belediyecilik görevlerinde bulunmuş ardından Arhangelsk bölgesinin sivil valiliğini üstlenmiştir. Affedilerek memleketine dönmesine izin verilmesinin ardından tekrar askerî hizmete girmiş, 1854 yılında Polonya ordusunun komutanı olarak görevlendirilmiştir. 1855 yılında Kırım Harbi'ne katılmıştır. 1856 yılından itibaren ise Novgorod askerî valiliğine atanmıştır. 1861 yılında meclis üyesi seçilen Aleksandr Muravyov, aynı yıl Moskova'da vefat etmiştir. Onun kaleme aldığı kısa

---

[13] Nikolay Muravyov Karsskiy, *Sobstvennıye Zapiski 1811-1816* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2020), 22.
[14] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 496.
[15] Bellavene ait bu eser 2021 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlamış olduğum "General Muravyov Karskiy ve Hive Hanlığı - Muhammed Rahim Han dönemi" adlı Yüksek Lisans tezinde hatalı bir şekilde Muravyov Karskiy'e isnat edilmiştir bk. Jacques Nicolas Bellavene, *Kurs Fortifikatsii ili Glavnıye Osnovaniya Stroyeniya, Ataki i Oboronı, Retranşamentov i Krepostey*, çev. Nikolay Nikolayeviç Muravyov (Moskva: Tipografiya N.S. Vsevolojskago, 1816).
[16] Muravyov Karsskiy, *SZ 1811-1816*, 11.

hatıratı ile mektuplarından oluşan bir derleme eser, 1986 yılında İrkutsk'ta yayımlanmıştır.[17]

Muravyov'un kardeşi ve ailenin üçüncü çocuğu olan Mihail Nikolayeviç Muravyov (1796–1866), Rusya İmparatorluğu'nda çeşitli askerî ve idarî görevlerde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Özellikle Polonya'daki ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırmasından dolayı kamuoyunda "Kasap", "Muravyov Palaç (Cellat)", "Muravyov Veşatel (Asıcı)" ve "Muravyov Lyudoyed (Yamyam)" gibi lakaplarla anılmıştır. 1863 Ocak Ayaklanması sırasında Vilna (Vilen) şehrini ele geçirerek isyancılardan arındırması nedeniyle kendisine "Vilenskiy" unvanı verilmiştir. Grodno ve Kursk bölgelerinde askerî ve sivil vali olarak görev yapan Muravyov, 1857–1862 yılları arasında Rusya İmparatorluğu Devlet Bakanı olarak görev almıştır. Bakanlık görevinden sonra 1863–1865 yılları arasında Belarus'un Grodno, Minsk ve Vilna şehirlerinin askerî valiliği görevini yürütmüştür. Mihail Muravyov, ömrünün son dönemlerinde "Graf" unvanıyla onurlandırılmıştır. Kendi kaleme aldığı *"Gotov Soboyu Pojertvovat"* (Kendimi Feda Etmeye Hazırım) adlı bir hatırat eseri bulunmaktadır. Muravyov, 1866 yılında hayatını kaybetmiştir.[18]

Muravyov Ailesinin dördüncü çocuğu Sofya Nikolayevna Muravyova (1804-1819) evlilik yaşına gelmeden vefat etmiştir.[19] Sofya'dan sonra dünyaya gelen Andrey Nikolayeviç Muravyov (1806-1874) Rusya'nın önde gelen sanat tarihçilerindendir. Andrey Muravyov tarihi kiliseler, manastırlar ve kutsal mekânlar gezgini ve uzmanı olarak tanınmış bu alanda pek çok kıymetli eser bırakmıştır.[20]

Ailenin son çocuğu Sergey Nikolayeviç Muravyov (1809-1874) Rusya'nın sanat ve felsefe cemiyetlerinde tanınan simalardan olmuştur. Adından pek bahsettirememiş olsa

---

[17] Aleksandr Nikolayeviç Muravyov, *Soçineniya i Pisma*, ed. Yu.İ. Gerasimov - S.V. Dumin (İrkutsk: Vostoçno Sibirskoyo Knijnoye İzdatelstva, 1986).
[18] Nariman Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı* (Hitabevi, 2022), 37.
[19] Nikolay Muravyov Karsskiy, *Sobstvennıye Zapiski 1816-1820* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2016), 458; Muravyov Karskiy kız kardeşi Sofya'nın ölüm tarihini 1819 yılında Tiflis'te iken kendisine gelen bir mektupla öğrendiğini bildirmektedir. Fakat Muravyov ailesi üzerinde önemli araştırmalarda bulunan tarihçi Kropotov Sofya'nın ölüm tarihini 1826 yılı olarak göstermektedir bk. D.A. Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a v Svyazi s Sobıtyami Yego Vremeni i do Naznaçeniye Yego Gubernatorom v Grodno* (Sanktpeterburg: Tipografiya V. Bezobrazova i Komp, 1874), 22.
[20] Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a*, 28-30; A. Bibikova, "İz Semeynoy Hroniki", *İstoriçeskiy Vestnik* 11 (1916), 407.

da dönemin pek çok önemli sanat tarihçisinin hatıralarında felsefeye olan merakı ve ilgisi dolayısıyla anılmaktadır.[21]

B. Evliliği ve Çocukları

Muravyov özel hayatına dair günlüklerinde ketum davranmaktadır. Gençliğinde anne tarafından akrabaları olan Mordvinov ailesinin küçük kızları Natalya Nikolayevna'ya âşık olduğunu yazmaktadır. Muravyov iki kere evlilik geçirmiştir. Günlüklerinin 1827 yılına ait kısımlarında kendisinin eş seçme sürecini tafsilatlı anlatan Muravyov ilk evliliğini 22 Nisan 1827 günü Sofya Fyodorovna Ahverdova ile yapmıştır. İlk eşi Sofya'dan bir kızı ve oğlu olmuştur. Sofya Ahverdova 1830 yılında ikinci çocuğunun doğumu sırasında vefat etmiştir. İkinci evliliğini 4 yıl sonra 1834 yılında Natalya Grigoryevna Çernışeva ile yapmıştır.[22] Bu evliliğinden de 3 kız çocuğu olmuştur.[23] Bununla beraber Muravyov günlüklerinde 4 erkek çocuğunun vefat ettiğini yazmaktadır. Çocuklardan ikisi ölü doğmuş biri sadece on gün yaşamıştır. İlk eşinden olan oğlu Nikita ise 9 yaşında vefat etmiştir.[24]

C. Eğitimi, Entelektüel Kişiliği ve Aldığı Nişanlar

Nikolay Muravyov'un entelektüel ve askerî formasyonu, büyük ölçüde ailesinin etkisi altında şekillenmiştir. İlk eğitimini baba evinde alan Muravyov, henüz çok genç yaşta, 1811 yılında babası General Nikolay Muravyov'un kurucusu olduğu ve Rusya Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren "*Askerî Kolon Rehberleri Subay Okulu*"na kaydolmuştur. Bu okul, Rusya'da askerî eğitim sisteminin henüz kurumsallaşma sürecinde olduğu bir dönemde, reformcu bir girişim olarak dikkat çekmekteydi. Muravyov burada yalnızca klasik askerî disiplinle değil, aynı zamanda dönemin stratejik düşünce yapısıyla da tanışma imkânı bulmuştur.

Eğitim hayatı devam ederken, 1812 yılında patlak veren Napolyon'un Rusya Seferi, Muravyov'un ilk gerçek savaş tecrübesini edinmesine vesile olmuştur. Henüz çok genç yaşta cephede görev alan Muravyov, Fransızların geri püskürtülmesinden sonra Rus ordusuyla birlikte sınır dışına taşan askerî operasyonlara katılmış ve böylece ilk yurtdışı

---

[21] M.İ. Glinka, *Zapiski*, ed. A.S. Rozanov (Moskva: Muzıka, 1988), 95; Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a*, 30-31.
[22] Nikolay Muravyov Karsskiy, *Sobstvennıye Zapiski 1829-1834* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2020), 450.
[23] Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a*, 27.
[24] Nikolay Muravyov Karsskiy, *Sobstvennıye Zapiski 1835-1848* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2020), 309.

askerî görevini de ifa etmiştir. Bu erken dönem tecrübeleri, onun ilerleyen yıllarda Kafkasya, Türkistan ve Osmanlı coğrafyasında yürüteceği diplomatik ve askerî görevler için ciddi bir temel oluşturmuştur.

Muravyov'un günlükleri, eğitim hayatına dair ayrıntılı bilgiler sunmasa da onun gençlik yıllarında dönemin entelektüel ve siyasal atmosferinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 19. yüzyıl başlarında Rusya'da hızla yayılan liberal düşünceler ve anayasal monarşi arayışları, genç subaylar arasında çeşitli gizli cemiyetlerin doğmasına yol açmıştır. Muravyov'un da eğitim süresince bu akımların etkisinde kaldığı ve Dekabristler hareketiyle bağlantılı gizli cemiyetlere üye olduğu bilinmektedir. Bu durum, onun yalnızca askerî değil, aynı zamanda politik bilinçle donanmış bir şahsiyet olduğunu gösterir. Okuma merakıyla tanınan Muravyov'un teknik ve sayısal bilimlere özel bir ilgisi vardı. Henüz öğrencilik dönemindeyken alt sınıflara matematik dersleri verecek düzeyde bilgiye sahip olması, onun bu alanlardaki yetkinliğini ortaya koymaktadır.[25] Bu teknik birikimi, ilerleyen yıllarda coğrafî ve diplomatik görevler sırasında ciddi anlamda işlevsellik kazanmıştır. Özellikle General Yermolov ile birlikte çıktığı İran elçiliği görevinde, bölgenin topografik haritalarının çıkarılması gibi son derece hassas ve güven gerektiren bir görev Muravyov'a verilmiştir.[26]

Muravyov'un entelektüel yönü, onun yalnızca askerî ya da diplomatik bir şahsiyet olmadığını, aynı zamanda dönemin önemli düşünsel akımlarına da ilgi duyan, fikir dünyasında derinleşen bir entelektüel olduğunu ortaya koyar. Özellikle Jean-Jacques Rousseau'nun özgürlükçü ve toplumsal eşitlik savunusuna dayalı fikirleri, Muravyov üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Fransız Aydınlanmasının önemli filozoflarından biri olan Rousseau'nun eserleri, Muravyov'un insan doğasına, özgürlüklere ve eşitliğe dair sorgulayıcı bir bakış geliştirmesine vesile olmuştur.[27] Henüz öğrencilik yıllarında, Rus İmparatorluğu'nun sürgün yerlerinden biri olan Sahalin Adasını özgürleştirme fikrini ciddi biçimde tartışması, onun ütopyacı idealizmini göstermektedir. Sürgün ve ceza kolonisi olarak kullanılan Sahalin'in dönüştürülerek eşitlikçi bir yönetim modeliyle idare edilmesi düşüncesi, Muravyov'un genç yaşta siyasi tahayyül gücünü ve cesaretini gözler

[25] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 39.
[26] Adolf Berje (ed.), *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 6.2* (Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1875), 6.2/121.
[27] Muravyov Karsskiy, *SZ 1811-1816*, 20-21.

önüne serer.[28] Bu bağlamda, okul içinde güvendiği arkadaşlarıyla bu *"idealist devlet"*in temellerini atma çabası, dönemin otoriter yapısı göz önüne alındığında radikal ve bir o kadar da tehlikeli bir girişimdir. İlerleyen yaşlarında Muravyov, bu hayalini *"çocukça bir hülya"* olarak nitelese de özgürlükçü fikirlerinin zamanla tamamen silinmediğini aksine onun askerî idarecilik anlayışında derin izler bıraktığı görülmektedir.[29] Nitekim Çarlık sisteminin katı hiyerarşisi içinde görev almasına rağmen eleştirel aklını koruyarak özellikle yerel halklarla ilişki kurma tarzında ve diplomatik çözüm arayışlarında bu fikirlerin yansımalarını görmek mümkündür.[30] Bu da Muravyov'un döneminin sıradan bir askerî ve bürokratı değil özgün ve entelektüel bir devlet adamı olduğunu ortaya koyar.

Nikolay Muravyov'un çok dilliliği, onun yalnızca bir asker ya da diplomat olmadığını, aynı zamanda dönemin nadir görülen entelektüel bir şahsiyeti olduğunu gösterir. Okul yıllarından itibaren gösterdiği dil öğrenme azmi, onun entelektüel gelişimini desteklemiş ve kariyerinde belirleyici bir unsur olmuştur. Fransızca, İngilizce, Türkçe, Arapça, Farsça, Latince ve Eski Yunanca gibi birçok dili öğrenmiş olması, onun yalnızca metin okumakla yetinmediğini, farklı kültürleri anlamaya ve doğrudan iletişim kurmaya özel bir önem verdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkçe ve Farsçaya olan hakimiyeti, Muravyov'un Türkistan, İran ve Osmanlı Devleti nezdinde elçi olarak görevlendirilmesinde kilit rol oynamıştır. Söz konusu coğrafyaların kültürel ve diplomatik kodlarını yakından tanıyan biri olarak Muravyov, bu görevlerde büyük başarı göstermiştir. Nitekim kendi eserlerinde de Sultan II. Mahmud ve Osmanlı bürokratları ile doğrudan Türkçe konuştuğunu, bu becerisinin saray çevresinde takdirle karşılandığını belirtmektedir.[31] Bu durum, onun yalnızca bir çevirmen aracılığıyla değil, doğrudan muhataplarıyla kurduğu iletişimin ne kadar güçlü olduğunu ortaya koyar. Muravyov'un çok dilliliği sadece diplomatik başarısını artırmakla kalmamış, aynı zamanda onun bıraktığı yazılı mirasın da çok yönlü ve zengin bir içeriğe sahip olmasını sağlamıştır. Farklı dillerde kaleme alınmış kaynakları doğrudan okuyabilme yetisi, Muravyov'un eserlerine önemli bir derinlik kazandırmıştır. Özellikle seyahatnamelerinde, diplomatik raporlarında ve günlüklerinde yer alan ayrıntılı gözlemler, onun yüksek gözlem gücünü

[28] Muravyov Karsskiy, *SZ 1811-1816*, 38-39.
[29] Muravyov Karsskiy, *SZ 1811-1816*, 40.
[30] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 60.
[31] Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a*, 25.

ve dil hâkimiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nitelikleri sayesinde yalnızca bir asker ya da diplomat olarak değil, aynı zamanda oryantalist bir bilim adamı olarak da tanınmıştır. Doğu bilimleri alanındaki birikimi, Joseph Von Hammer (ö.1856) gibi meşhur oryantalistler ile dostluk kurmasına[32] ve Rusya'da bilimsel tartışmaların yürütüldüğü toplantılara saygın bir oryantalist kimliğiyle davet edilen seçkin isimlerden biri hâline getirmiştir.[33]

Nikolay Muravyov'u dönemi açısından özgün ve dikkat çekici kılan en önemli yönlerinden biri, onun bitmek bilmeyen yazma ve kayıt tutma tutkusudur. 1816 yılından itibaren aralıksız bir şekilde günlük tutması, yalnızca bireysel bir alışkanlık değil, aynı zamanda bilgi üretimi ve arşivleme açısından da oldukça kıymetli bir miras ortaya koymuştur. Günlüklerini yalnızca yaşadıklarını kaydetmekle sınırlamayan Muravyov, gözlemlerini, yorumlarını ve dönemin siyasi-toplumsal olaylarına dair analizlerini de bu kayıtlarına dahil etmiştir. Bu da onun yazılarını dönemin ruhunu yansıtan birer belge haline getirmiştir. Muravyov'un yazma konusundaki takıntıya varan disiplini, sadece kendi notlarıyla sınırlı kalmamış, çevresindeki kişilere de yansımıştır. Onunla birlikte İstanbul'da bulunan Aleksandr Dyugamel, Muravyov'un gecenin geç saatlerinde bile askerlerden günlük faaliyet raporları istemesinden yakınarak bu durumun askerleri yorduğunu aktarır.[34] Bu durum, Muravyov'un yalnızca bir komutan değil, aynı zamanda bir belgeleyici, bir *"hafıza arşivcisi"* olduğunu da ortaya koyar. İran elçiliği sırasında yanındaki subaylardan bölgeye dair gözlemlerini yazmalarını ve hatta bu metinleri kitaplaştırarak yayımlamalarını istemesi, onun yalnızca bilgi toplamaya değil, bu bilginin paylaşılmasına da verdiği önemi gösterir. Bu yaklaşım, Muravyov'un klasik bir asker ya da diplomat olmanın ötesine geçerek aynı zamanda bir entelektüel, bir *"eğitimli asker"* kimliğini benimsediğini açıkça göstermektedir. Özetle, Muravyov'un yazma arzusu, onun dünyayı anlama, yorumlama ve kayıt altına alma çabasının bir tezahürüdür. Yazılarına yüklediği bu değer, sadece bireysel bir entelektüel yönelim değil, aynı zamanda dönemin tarihî olaylarının ilk elden ve detaylı belgelerle aktarılmasına olanak tanıyan eşsiz bir

[32] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/148.
[33] "Nikolay Nikolayeviç Muravyov 1854-1856", *Russkaya Starina* 10 (1874), 146.
[34] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 508.

kaynak külliyatı doğurmuştur. Nitekim Kırım Harbi esnasında tuttuğu kayıtları sırf entelektüel meraktan değil sahih bilginin aktarımı için yaptığını da belirtir.[35]

Nikolay Muravyov yalnızca entelektüel yönüyle değil, aynı zamanda mevcut düzene karşı geliştirdiği eleştirel tutumuyla da dikkat çeken bir portre çizer. Onun kişiliğini anlamak için yalnızca yazdıklarına değil, devletle ve orduyla kurduğu ilişkilere de bakmak gerekir. Muravyov'un Rus ordusunun yapısına, disiplinsizliğine ve bürokratik hantallığına dair yaptığı eleştiriler, onu dönemin yüksek düzey askerî ve idarî erkânı ile sık sık karşı karşıya getirmiştir. Özellikle ordu içinde rastladığı laubalilik ve liyakatsizliğe tahammül edememesi, Muravyov'un görevlerinden birkaç kez istifa etmesine ve hatta uzun bir emeklilik dönemine çekilmesine neden olmuştur.[36] Bu yönüyle Muravyov, yalnızca disiplinli bir komutan değil, aynı zamanda ilkeleri uğruna çatışmaktan çekinmeyen bir "*isyankâr entelektüel*" kimliğiyle öne çıkar. Disiplin anlayışını sadece alt kademeye değil, üst düzey komutanlara ve sisteme de yönelten Muravyov'un bu dik duruşu, onun askerî kariyerinde olduğu kadar entelektüel yönünde de belirleyici olmuştur. Aleksandr Dyugamel hatıratında Muravyov'u bu sert tutumu ve uzlaşmaz karakteri nedeniyle eleştirirken, biyografi yazarı Kropotov onu Homeros'un Yunan kahramanlarına benzetmekte ve ilkelerinden taviz vermeyen bir figür olarak takdim etmektedir.[37] Bu karşıt yorumlar, Muravyov'un ne kadar sıra dışı ve çok boyutlu bir şahsiyet olduğunu da gösterir.

Muravyov'un sistem eleştirileri ve ısrarlı reform talepleri ancak Kırım Harbi sırasında Kafkasya Cephesi Komutanı olarak atandığında gerçek anlamda hayata geçme fırsatı bulmuştur. Bu dönemde onun öncülüğünde Kafkasya'da pek çok aşiret ve yerel liderle barışçıl ilişkiler tesis edilmiş, böylece cephe gerisinde istikrar sağlanmıştır. Aynı zamanda onun komutanlığı sırasında cephe lojistiği düzenlenmiş, hazine zararlarının önüne geçilmiş ve bölgedeki askerî - malî yapı verimli hâle getirilmiştir.[38] Sonuç olarak, Muravyov yalnızca eleştiren değil, eleştirdiği yapıyı düzeltmeye çalışan ve nihayetinde

[35] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 12.
[36] Muravyov ordunun durumu hakkında pek çok defa eleştirel raporlar hazırlamıştır. Askerlerin firar etme sebepleri ve önerilen çözümler hakkında hazırladığı rapor için bk. N.M. Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902 & Pamyat O Çlenah Voyennogo Soveta*, ed. D.A. Skalon (Sanktpeterburg: Tipografiya Postavşikov Dvora Yego İmperatorskago Veliçestva Tovarişestva M.O. Volf, 1907), 3.4/244-252.
[37] Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a*, 25-26; Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 508.
[38] Kropotov, *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a*, 25.

bunu başaran bir figürdür. Onun bu yönü, onu dönemin sıradan bürokrat ya da komutanlarından ayırmakta ve tarihsel önemini artırmaktadır

Nikolay Muravyov katıldığı ve yönettiği başarılı askerî harekatlar neticesinde çeşitli devlet nişanlarına laik görülmüştür. Rus Hükümeti tarafından taltif edilen nişanlar olduğu gibi görev aldığı dış ülkelerin yöneticileri tarafından da nişanlar almıştır. Muravyova takdim edilen tespit edebildiğimiz saygı nişanları altta verildiği şeklindedir.

Rus Nişanları:

3. dereceden Azize Anna Nişanı (1812)

Kurdelesiyle birlikte 4. dereceden Aziz Vladimir Nişanı (1813)

2. dereceden Azize Anna Nişanı (28 Mayıs 1814)

"Cesaret İçin" yazılı Altın Kılıç (1814)

3. dereceden Aziz Vladimir Nişanı (3 Eylül 1822)

2. dereceden Azize Anna Nişanı için Elmas İşlemeli Rozet (1827)

4. dereceden Aziz Georgiy Nişanı (16 Kasım 1828).[39]

3. dereceden Aziz Georgiy Nişanı (1 Ocak 1829).[40]

Elmaslarla süslenmiş "Cesaret İçin" yazılı Altın Kılıç (21 Nisan 1829).[41]

3. dereceden Azize Anna Nişanı (28 Ocak 1830)

2. dereceden Aziz Vladimir Nişanı (21 Nisan 1830)

3. dereceden Azize Anna Nişanı'na ait İmparatorluk Tacı (1831)

2. dereceden Polonya Askerî Liyakat Nişanı (1832)

Beyaz Kartal Nişanı (30 Haziran 1835)

Aziz Aleksandr Nevskiy Nişanı (31 Mayıs 1850)[42]

[39] Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/241.
[40] Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/242.
[41] Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/242.
[42] O.V. Terebov, "Muravyov-Karskiy Nikolay Nikolayeviç", *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya* (Moskva, 2012), 21/459.

2. dereceden Aziz Georgiy Nişanı (4 Aralık 1855).[43]

Aziz Aleksandr Nevski Nişanı'na ait Elmas İşlemeli Rozet (1863)[44]

Aziz Andreas (Andreyev) Nişanı (1865)

Muravyov'un Yabancı Devletlerden Aldığı Nişan ve Ödüller:

Avusturya Leopold Nişanı, Şövalye Haçı (1814)

2. dereceden İran Aslan ve Güneş Nişanı (1817)[45]

Elmaslarla süslenmiş Osmanlı Altın Madalyası (1833)

Elmaslarla süslü Osmanlı Padişahı II. Mahmud'un Portresi (1833)

Mavi kurdele üzerinde elmaslarla süslü İran Şahı Nasreddin'in Portresi (1855)[46]

D. Eserleri

Nikolay Muravyov, 1816 yılından başlayarak hayatının son dönemlerine kadar istikrarlı bir şekilde günlük tutmuştur. Bu günlükler, pek çok açıdan zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Muravyov'un tuttuğu günlükler, kendisi henüz hayattayken Russkiy Arhiv dergisinde tefrika edilmeye başlanmıştır. Zengin arşiv malzemeleriyle birlikte farklı makamlarda görev yapan bürokrat, siyasetçi ve askerlerle yapılan yazışmaları da içeren bu günlükler, salt bir günlük olmanın ötesine geçerek kapsamlı bir dönem tanıklığı eserine dönüşmüştür. Muravyov'un vefatından sonra şahsi arşivi damadı gazeteci G.A. Çertkov'a miras kalmış, Çertkov ise onun günlüklerini yayımlamaya devam etmiştir.[47]

Russkiy Arhiv dergisinde tefrika edilen Muravyov'un günlükleri 2016 yılından itibaren Rusya'da *Kuçkovo Pole Yayınevi* tarafından yeniden yayımlanmaya başlanmıştır.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Sobstvennıye Zapiski 1811-1816*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2020.

[43] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 60; Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/256.
[44] Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/259.
[45] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 43.
[46] Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/260.
[47] Zatvornitskiy, *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902*, 3.4/258.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Sobstvennıye Zapiski 1816-1820*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2016.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Sobstvennıye Zapiski 1821-1825*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2016.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Sobstvennıye Zapiski 1826-1828*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2019.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Sobstvennıye Zapiski 1829-1834*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2020.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Sobstvennıye Zapiski 1835-1848*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2020.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Voyna za Kavkazom 1855*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2021.

Muravyov Karsskiy, N.N. *Vozvraşeniye s Kavkaza 1855-1856*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2022.

Muravyov Karskiy, günlüklerinin yanı sıra müstakil eserler de kaleme almıştır. Bu eserlerin ilki, Türkistan gezisinin ardından yazdığı iki ciltlik *Puteşestviye v Turkmeniyu i Hivu 1819 i 1820 g.* (Türkmen İline ve Hive'ye Seyahat 1819-1820) adlı çalışmadır. Eser, 1822 yılında Moskova'da yayımlanmıştır. Türkistan bölgesi ve Hive Hanlığı'na dair gezi notları ile bölge halkları hakkında zengin malzemeler içeren bu eser, kısa sürede Avrupalı oryantalistlerin ilgisini çekmiş ve hızla çeşitli dillere çevrilmiştir. Nitekim eser, 1823 yılında Fransızcaya, 1824 yılında Almancaya, 1871 yılında ise İngilizceye tercüme edilmiştir. 1977 yılında yeniden İngilizceye çevrilen eser, 2024 yılında bu İngilizce çeviri esas alınarak Türkçeye kazandırılmıştır.[48]

Nikolay Muravyov'un kaleme aldığı önemli eserlerden biri, Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanını sona erdirmek amacıyla arabulucu olarak gönderildiği İstanbul ve İskenderiye'deki gözlemlerine dayanan dört ciltlik *Turtsiya i Yegipet v 1832 i 1833 g*. (1832 ve 1833'te Türkiye ve Mısır) adlı çalışmasıdır. Hatırat türünde kaleme alınan bu

[48] Duygu Atasoy Şahin, *Nikolay Nikolayeviç Muravyev'in Journey To Khiva Through The Turcoman Country, 1819-20 Adlı Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi* (Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 63.

eser, Muravyov'un hem diplomatik faaliyetlerini hem de bulunduğu dönemde Osmanlı ve Mısır siyasetinde tanıklık ettiği gelişmeleri ayrıntılı şekilde aktarması bakımından dönemin ruhunu yansıtan kıymetli bir kaynak niteliğindedir. Muravyov'un bir diğer eseri olan *Russkiye na Bosfore 1833 g.* (1833'te Boğaz'da Ruslar), yukarıda bahsedilen eserle büyük ölçüde benzerlik taşısa da bazı içerik ve ayrıntılar açısından farklılık göstermektedir. Bu eser, özellikle Rus ordusunun İstanbul'a gelişi, konaklaması, iaşesinin temini ve ordunun İstanbul'daki varlığı süresince yürütülen faaliyetleri ele almaktadır. Bununla birlikte Muravyov, eserinde İstanbul'un tarihî yapıları, kiliseleri, camileri, sarayları ve askerî kışlalarına dair gözlemlerine de yer vermektedir. Dolayısıyla eser sadece diplomatik ve askerî gelişmeleri değil, aynı zamanda İstanbul'un sosyo-kültürel yapısını da yansıtan bir seyahatname özelliği taşımaktadır.

Nikolay Muravyov'un hayattayken hazırladığı fakat yayımlamaya ömrünün yetmediği bir diğer önemli eseri, *Voyna za Kavkazom 1855* (1855 Kafkasya Savaşı) başlığını taşımaktadır. Bu eser, Muravyov'un vefatının ardından damadı Çertkov tarafından 1877 yılında yayımlanmıştır. Muravyov, eseri cephede görev yaptığı dönemde tuttuğu ayrıntılı notlara dayanarak iki cilt hâlinde tasarlamıştır. Eser, Kırım Harbi sürecinde Rusya'nın Kafkasya cephesinde yürüttüğü askerî harekâtları konu edinmektedir. Özellikle Muravyov'un doğrudan komuta ettiği Erzurum ve Kars cephelerine ayrı bir önem atfedilmektedir. Eserde yalnızca askerî anlatımlara değil, aynı zamanda dönemin diplomatik belgelerine, muhtelif antlaşma metinlerine, arşiv kayıtlarına ve Osmanlı askerlerinden ele geçirilen şahsi mektuplara da yer verilmiştir. Muravyov'un damadı Çertkov, eserin kapsamını genişletmek amacıyla üçüncü bir cilt daha hazırlamış ve bu cilde savaş haritaları, askerî planlar ve dönemin önde gelen isimlerine ait portreler eklemiştir. Bu yönüyle *Voyna za Kavkazom 1855*, yalnızca bir hatırat veya savaş anlatısı değil, aynı zamanda zengin bir şahsi arşiv derlemesi niteliği taşımaktadır.[49]

Muravyov'un yukarıda ayrıntılı şekilde ele alınan eserleri dışında, günlüklerinde yer yer bahsettiği ancak yayımlanamamış ya da tamamlanmamış başka çalışmaları da bulunmaktadır. Örneğin, İran elçiliği dönüşünde İran üzerine bir derleme eser kaleme aldığını ifade etmekte, ancak bu çalışmanın tamamlanamadığını belirtmektedir.[50]

[49] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 12.
[50] Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 148-152.

Muravyov'un faaliyet alanlarından biri de yabancı dillerden Rusçaya çeviri yapmaktır. Dil öğrenme konusundaki merakı ve yeteneğiyle dikkat çeken Muravyov, özellikle Farsça ve Türkçeye olan hâkimiyetiyle öne çıkmaktadır. Günlüklerinde, İran dönüşü Sir John Malcolm'un *History of Persia* (İran Tarihi) adlı eserini Ermeni ve Gürcü kaynaklarla zenginleştirilmiş dipnotlarla birlikte Rusçaya çevirdiğini kaydetmektedir.[51] Ancak bu çevirinin herhangi bir nüshasına bugüne dek hiçbir kütüphane kataloğunda rastlanamamıştır.

Nikolay Nikolayeviç Muravyov Karskiy'nin bahsedilen eserleri dışından 8357 adet mektubu bulunmaktadır. Muravyov'un mektupları toplam 450 kişiye yazılmıştır. Bunlardan Dekabristlerle yazışmalarına ait 581 mektup bulunmaktadır. Muravyov'un mektupları G.G. Çertkov tarafından toplanarak Rus arşivlerine bağışlanmıştır.[52]

Türkiye'de Nikolay Muravyov Karskiy, son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Onun Osmanlı-Rus ilişkilerindeki rolü üzerine yapılan çalışmalar, hem dönemin siyasi ve askerî gelişmelerinin anlaşılmasına katkı sağlamakta hem de literatüre yeni ve önemli bilgiler kazandırmaktadır. Muravyov Karskiy hakkında yapılan akademik üretim arttıkça, yalnızca bireysel biyografik bir figür olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerini aydınlatan bir kaynak şahsiyet olarak da önemi daha belirgin hâle gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de Muravyov Karskiy ve onun eserleri üzerine yapılan mevcut çalışmalardan tespit edilebilenler şu şekildedir:

Yüksek Lisans Tezi:

Turatbek Mantayev, *Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri*, T.C. Ege Üniversitesi, SBE Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, 2010

Nariman Hasanov, *General Muravyov Karskiy ve Hive Hanlığı – Muhammed Rahim Han Dönemi,* T.C. Ankara Üniversitesi, SBE İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, 2021.

[51] Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 202-203.
[52] İ.S. Kalantırskaya, "Pisma Dekabristov N.N. Muravyovu Karskomu Kak İstoçnik po İstorii Svyaşennoy Arteli", *Arheologiçeskiy Yejegodnik Za 1972 god*, (1974), 142.

Duygu Atasoy Şahin, *Nikolay Nikolayeviç Muravyev'in Journey To Khiva Through The Turcoman Country, 1819-20 Adlı Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, T.C. Sakarya Üniversitesi, SBE Tarih Ana Bilim Dalı, 2023.

Doktora Tezi:

Şenay Döner, *Hünkâr İskelesi Antlaşması ve Osmanlı-Rus Münasebetleri (1832-1841),* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, SBE Tarih Ana Bilim Dalı, 2024.

Candan Badem, *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi, SBE Tarih Ana Bilim Dalı, 2007.

Kitap:

Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, ter. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Nariman Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, Hitabevi, Ankara, 2022.

Şenay Döner, *Moskofla İttifak, Osmanlı-Rus Diplomatik İlişkileri (1832-1841),* Timaş Akademi, Ankara, 2025

Makale:

Mustafa Aydın, Mısır Meselesinde İlk Rus Hamlesi: Muravyev ve Raporu, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* Yıl: 2005, Sayı:12, s.51-76.

Fatih Ünal, Ruslar Tarafından 1833'de Beykoz/Selvi Burnu'na Dikilen Kaya Anıtı. "Moskof Taşı", *Türkiyat Mecmuası*, Yıl:2013, Cilt:23, Sayı:2, s.187-206.

Duygu Atasoy, XIX. Yüzyılda Hive: Nikolay Nikalayeviç Muraviev'in Gözünden Bir Şehir Portresi, *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2022, Sayı: 7, Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan, s.1292-1319.

Nariman Hasanov, 19. Yüzyıl Rusya'nın İran ve Türkistan İlişkilerinde Nikolay Nikolayeviç Muravyov'un Elçilik Faaliyetleri, *İSTEM*, Yıl:2025, Sayı:45, s.379-404.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN İRAN VE TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİNDE MURAVYOV'UN ELÇİLİK FAALİYETLERİ

I. Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi General Yermolov Maiyetinde İran Elçiliği

1804-1813 yılları arasında uzun süre devam eden Rusya-İran savaşı 1813 yılında Gülistan Barış Antlaşması'yla sona ermiştir. Bu anlaşmaya göre Kaçar Hanedanı Derbent, Şirvan, Şeki, Kuban, Bakü ve Talış hanlıkları Rusya'ya bırakıldı. Ayrıca Karabağ ve Gence Yelizavetopolsk adı altında Rusya sınırlarına dâhil edildi. Dağıstan ve Gürcistan'ın bazı vilayetleri Şuragel, İmereti, Guri, Mingrey/Megreli ve Abhazya da Rusya'ya bağlandı.[53]

1816 yılına gelindiğinde İran Gülistan Barış Antlaşması'nda kaybettiği toprakları haksız gasp olarak nitelendirmiş, bu yüzden Rusya ile sınırların yeniden belirlenmesi ve antlaşmanın yenilenerek yazılmasını talep etmiştir. Bunun için Mirza Ebu'l-Hasan Han Sanktpetersburg'a elçi olarak gönderilmiştir. Mirza Ebu'l-Hasan Han aynı zamanda 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması'nı dönemin Kafkasya Genel Valisi Generel Nikolay Rtişev ile imzalayan Kaçar bürokratı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mirza Ebu'l-Hasan Han Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrod'a verdiği notada sınırların yeniden çizilmesini ve Rusya'ya bırakılan toprakların İran'a geri iade edilmesini talep etmektedir.[54] İran elçisinin Rusya'dan kaybettiği toprakların hangilerini geri talep ettiği pek açık olmamakla birlikte Çar I. Aleksandr'ın General Yermolov'a 29 Temmuz 1816 tarihli mektubunda bu toprakların Talış, Karabağ ve Gence hanlıkları olduğu tahmin edilmektedir.[55] Fakat son dönem yapılan çalışmalar İran tarafının Rusya'dan yeni antlaşmaya göre Dağıstan ve Gürcistan topraklarını Rusya'ya bırakmayı kabul ederken Karabağ, Gence, Kuba, Şeki, Şirvan, Bakü, Talış, Lori, Şamşadin, Zengezur ve Şuragel

[53] Yuzefoviç, *Dogovorı Rossii s Vostokom*, 210.
[54] Adolf Berje (ed.), *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 5* (Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1873), 5/773.
[55] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/122 no:267.

bölgelerini savaş öncesi sınırlar içerisinde görerek kendisine iade edilmesini talep ettiğini ortaya koymuştur.[56]

Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrod İran elçisine verdiği 22 Mart 1816 tarihli cevap mektubunda uzun süren ve Gülistan Barış Antlaşması'yla sonuçlanan İran-Rus savaşının müsebbibinin Rusya olmadığını, aksine İran'ın kendi topraklarını tacizde bulunarak kendilerini savunmaya mecbur edildiklerini beyan etmektedir. Bu cevap mektubunda Nesselrod antlaşma gereği Rusya'ya bağlanan Talış Hanlığı'nın gönüllü olarak kendi hâkimiyetlerini tanıdıklarını belirtmektedir. Bir diğer tartışmaya konu olan Gence'nin ise Rusya'ya savaşı kazanması neticesinde katıldığını kabul etmektedir. Raporun devamında Dışişleri Bakanı Nesselrod iki devlet arasında sınır anlaşmazlıklarının giderilmesi ve Gülistan Barış Antlaşması neticesinde belirlenen sınırların yeniden görüşülmesi için Rus elçisi sıfatıyla General Yermolov'u İran şahına gönderilmesini teklif etmektedir.[57]

1816 yılında Genel Kafkasya valisi olarak atanan General Aleksey Yermolov'un ilk işi İran hükümetinin talep ettiği topraklar meselesini çözmek olmuştur. Bu bağlamda İran'a maiyetindeki geniş askerî, dinî ve sivil bir heyetle giden Yermolov'un görevi barış ortamını gözeterek İran ile sınırlar meselesini çözmek dışında İran ve halkı hakkında geniş istihbarat toplamak olmuştur.

Çar Aleksandr'ın General Yermolov'a bizzat ilettiği yazılı elçilik talimatnamesine (Vısoçayşaya İnstruksiya) göre elçilik sırasında dikkat edilmesi gereken hususları birkaç maddede özetlemek mümkündür:

1. Öncelikle General Yermolov elçilik heyetinin başı ve Çarın ona tanımış olduğu bütün yetkilere sahip biri olarak Rusya adına karar vermektedir. Fakat Çar I. Aleksandr ona tanımış olduğu geniş yetkiye rağmen son sözün kendisinde olduğunu ve Çarın kararı olmadan antlaşmanın sonuçlanmaması gerektiğini yazılı bir şekilde belirtmiştir. Karar verme süreci Çar'ın onayından geçerek ilerlemektedir.

2. Talış, Karabağ ve Gence Hanlıkları'nı Rusya iyi bir menfaat karşılığında İran'a bırakmaya hazırdır. Yermolov'un oluşturmuş olduğu geniş rapor ve önerileri sonucu

[56] Vladimir Vladimiroviç Degoyev - İrina İvanovna Stamova, *Priz Dlya Pobeditelya & Mejdunarodnoye Soperniçestvo na Kavkaze v Pervoy Treti XIX veka* (Moskva: İzdatelstvo MGİMO-Universitet, 2013), 212.
[57] Berje, *AKAK 5*, 5/773-774 no:913.

Rusya'nın elde edeceği menfaat karşılığı İran'a bırakmaya hazır olduğu sadece Talış hanlığı olmuştur. Görüşmeler bu çerçevede yürütülmüştür.

3. Rusya bölgede bulunan İngiliz ve Fransız askerî varlıklarından ve onların İran'ı askerî olarak modernize etmelerinden ciddi rahatsızlık duymaktadır. İngilizlerin neden İran'da bulunduklarının ve ne tür çıkar sağladıklarının araştırılması Rusya'nın Kafkasya'daki çıkarları için önem arz etmektedir. Çar Yermolov'dan bunlardan kurtulmanın yollarını aramasını istemektedir.

4. Elçilik heyetinin görevi sadece sınırların belirsizliğini gidermek değil İran hükümetiyle ticarî ve diplomatik imtiyazlar kazanmaya çalışmak da olmuştur. Bu bağlamda Rusya Ekonomi Bakanlığı, General Yermolov ve maiyetindeki İran elçilik heyeti için bölge ekonomisini kalkındıracak önerilerin bulunduğu geniş çaplı bir tavsiye raporu hazırlamıştır. Yermolov'dan bu raporu inceleyerek gereken araştırma ve tedbirin alınması istenmektedir.[58]

5. İran sarayı gerek iç karışıklıklar gerekse de Doğu Hindistan Şirketi'nin entrikaları yüzünden ciddi sorunlar yaşamaktadır. Başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya gibi büyük güçlerin İran toprakları üzerinde oynadıkları iktidar savaşlarının ortasında kalarak zor bir süreçten geçmektedir. Feth Ali Şah kendisinden sonra varis olarak Abbas Mirza'yı tahtın gerçek varisi olarak İngiltere'ye antlaşmalarla onaylatmaya çalışmıştır. Her ne kadar Doğu Hindistan Şirketi varis olarak Abbas Mirza'yı kabul etmiş olsa da İngiliz hükümeti bunu kabul etmemiştir. Rusya Şah'ın içine düşmüş olduğu çıkmaz durumun farkındadır. Dolayısıyla Çar I. Aleksandr General Yermolov'a İran şahının gerçek varisinin Rusya'nın koruması altında olacağına ikna etmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

6. Yermolov'a bölgenin istatiksel, topografik ve jeolojik haritasını çıkarma talimatı verilmiştir. Ayrıca İran'ın etnografik ve dinî mezhepsel dağılımının araştırılması ve rapor edilmesi de istenmektedir.

7. Son olarak Yermolov'dan İran'nın Rusya ile tarafsızlık antlaşması imzalamasını sağlamaya çalışması istenmektedir.[59]

[58] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/117 no:261.
[59] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/122-128 no:267.

Feth Ali Şah Rus elçisini yaz sıcaklarını atlatmak için gittiği Sultaniye'de karşılamıştır. Bu görüşme iki taraf için de kısa ve sonuçsuz kalmıştır. Rusya İran'ın talep ettiği Karabağ ve Talış bölgesinden çekilme niyetinde değildir. İran tarafı ise İngilizlerin de verdiği destek ile sınırların tekrar belirlenmesi konusunda ısrarlarından vaz geçmemiştir. Muravyov günlüklerinde Generalin, İngilizlerin İran işlerine karışmasını engelleyemediğini ve Rusya'nın öne sürdüğü antlaşma taleplerinin İngiliz etkisi ve engeliyle karşılaştığını aktarmaktadır. Yermolov İran şahını toprak talep etmekten ancak İran içinde baş gösterecek bir ayaklanma veya çıkacak bir isyanın alıkoyacağına daha Tebriz'de iken inanmaya başlamıştır. Zira daha elçilik görevi devam ettiği süre zarfında bu fikrini Muravyov'a açarak Türkistan'a yapacağı yolculuk için hazırlık görmesini istemiştir. Muravyov 16 Ağustos 1817 tarihli günlüğüne Generalin İran'a karşı Türkmenleri ayaklandırma niyetinin olduğunu ve bu iş için Türkistan bölgesine gönderilecek kişi olarak kendisinin düşünüldüğünü aktarmaktadır.[60]

İngilizlerin İran'da serbest dolaşarak Feth Ali Şahı etkileri altında tutmaları Çar Aleksandr'ı ciddi rahatsız etmektedir. Zira Çar Yermolov'a gönderdiği talimatnamede bölgede bulunan İngilizlerden rahatsızlığını açıkça belli ettiği gibi onlardan kurtulmanın yollarını araması için Generale emirler vermektedir. İngilizlerin bölgede bulunmalarından kaynaklı rahatsızlık sadece İran'ın askerî olarak güçlendirilmesi ve modernize edilmesi değil ekonomik olarak da İran pazarının İngilizler tarafından tamamen ele geçirilmesinden de kaynaklanmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz hükümeti adına Feth Ali Şah ile pek çok antlaşma imzalayarak bölgedeki nüfuzlarını arttırmıştır. Çar İran'da güçlenerek artan İngiliz etkisini Rusya'nın Kafkasya'daki çıkarlarına zamanla ters düşeceğini ve bunun için gereken önlemleri almak zorunda kalacağını da belirtmektedir.[61]

Rusya, Doğu Hindistan Şirketi'nin İran'daki faaliyetlerini takip etmekte ve Şirket ile İngiliz Hükümeti arasındaki anlaşmazlıkları elçilik faaliyetleri sırasında koz olarak kullanmak istemektedir. Çar I. Aleksandr, Yermolov'a gönderdiği mektuplarından birinde belirttiği gibi Feth Ali Şah'ın varisleri konusunda sorun yaşadığının farkındadır. Şah İngilizlerle yaptığı antlaşmalarla varisi Abbas Mirza'nın İngilizler tarafından

[60] Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 125-127.
[61] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/125.

desteklenmesini talep etmektedir. Şirket Feth Ali Şah ile yapmış olduğu antlaşmada kendisinden sonra tahtın gerçek varisi olarak Abbas Mirza'yı kabul ettiklerini 1809 yılında iki taraf arasında yapılan antlaşma ile onaylamışlardır. Fakat İran'da bulunan İngiltere Büyükelçisi Gore Ouseley'in antlaşmaya eklemiş olduğu İran varisi maddesini İngiltere Parlamentosu'ndan geçirememişlerdir. İngiliz Hükümeti'nin İngiliz Anayasası'na (Müktesebat) aykırı olarak tanımladığı antlaşmadaki varis maddesini Rusya, İran'la yapacakları antlaşmayla koruma altına almaya hazırdır. Çar I. Aleksandr Yermolov'a Feth Ali Şah'a kendisinden sonra varisini Rusya'nın destekleyebileceğini ve olası iç karışıklıklarda Abbas Mirza'nın yardımına orduyu bile gönderebileceklerini ifade etmektedir.[62]

Yermolov'un görevi İran ile Rusya'nın barış içinde kalmasını sağlamak olmuştur. Rusya İran ile ilişkileri geliştirmek adına bölgede daimî elçilik ve ticarî imtiyazlar elde etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya İran ile ticaretin geliştirilmesi adına ticaret güzergâhlarında tüccarların konaklaması ve diğer ihtiyaçlarının giderilesi için kervansarayların inşa edilmesi talebinde bulunmuştur. İran tarafı kervansarayların zamanla askerî kalelere dönüşebileceği gerekçesiyle Rusların bu talebini reddetmiştir.[63]

İran, Rusya'nın Gilan şehrinde Daimî Büyükelçiliği'nin açılması talebini de reddetmiştir. İran sınırlar konusunda istediği sonucu alamayınca Rusya'ya yeni bir siyasî koz vermemek adına Çarlığın daimî büyükelçi teklifini kabulden kaçınmıştır.[64] Aslında bu konu Gülistan Barış Antlaşması maddeleri arasında bulunan bir konudur.[65] Gülistan anlaşmasında kabul edilen maddeler arasında bulunan ülkelerin karşılıklı bir şekilde büyükelçi atama hakkı İran tarafından tek taraflı olarak tanınmamaktadır. İran kendi tarafından Rusya'ya atayacağı daimî elçinin masraflarını devlet olarak karşılayamamaktadır ve kendisine ekonomik bir külfet olarak görmektedir. Öte yandan Rusya'nın büyükelçiliğini ticarî faaliyetlerini güçlü bir şekilde yürüttüğü Gilan şehrinde açmak istemesi Şah tarafından reddedilmiştir.[66] Feth Ali Şah Gilan'ı kendisine karşı

---

[62] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/125.
[63] Nigar Gezalova, "O Posolstve Generala A.P. Yermolova v Kadcarskom İrana", *Voprosı İstorii* 5 (2016), 78; Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/119 no:261.
[64] Gezalova, "O Posolstve Generala A.P. Yermolova", 83.
[65] *Vneşnyaya Politika Rossii XIX i Naçala XX veka 7* (Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1970), 7/403.
[66] Mohammed Hasan Mahdiyan, *İstoriya Mejgosudarstvennıh Otnoşeniy İran i Rossii (XIX-naçalo XXI veka)* (Moskva: İV RAN, 2014), 29.

isyanların tekrarlandığı bir şehir olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Rusya'ya Gilan'da büyükelçilik açmasına izin verildiği takdirde şehrin tamamen Rusların eline geçeceğinden şüphelenmektedir.[67]

Muravyov'un elçilik heyetindeki görevi General Yermolov tarafından Tiflis'te belirlenmiştir. Muravyov'a İran ile sorunlu sınır bölgelerinin yeniden haritalandırılması görevi verilmiştir.[68] Muravyov Gülistan Barış Antlaşması'yla belirlenen sınırları tekrar haritalandırarak General Yermolov'a takdim etmiştir.[69] Onun oluşturmuş olduğu geniş çaplı haritalar ve bölge hakkındaki raporlar Rusya ile İran arasındaki yeni yapılmakta olan antlaşmada ciddi etki oluşturmuştur. Zira Yermolov 9 Ocak 1817 tarihli Çar I. Aleksandr'a sunmuş olduğu raporda Muravyov'un verilerini kullanarak bölgenin 1813 yılında oluşturulan sınırlarının korunması gerektiği fikrini beyan etmiştir.[70] Yermolov mevcut sınırların korunmasını tavsiye etmiş, aksi takdirde sınır güvenliğinin imkânsız olacağını belirtmiştir. Öte yandan İran er geç Rusya ve Aras (Araks) nehri arasında kalan bölgelerin Çarlığa ait olduğunu kabul edecektir. Aksi halde İran daha büyük toprak kayıplarıyla karşılaşarak sınırlarını saldırılara karşı koruyamayacaktır.[71]

Yermolov'un İran şahı, veliaht ve diğer devlet adamlarıyla görüşmesi Gülistan Barış Antlaşması'nın belirlediği mevcut sınır hatlarının korunması ile sonuçlanmıştır. Fakat Yermolov İran'da bulunan İngilizlerin varlığı onu rahatsız etmektedir. İran'da bulunduğu sırada İngiliz subaylarının şahın ordusunu modernleştirilmiş silahlarla eğittiğini rapor etmektir. Onun gözlemlerine göre İran, daimî orduya geçmekte ve sınır hatlarını pekiştirmek adına eski kaleleri onardıkları gibi yeni askerî kaleler inşa etmektedir. Ciddi savaş hazırlığı içinde bulunan İran şahı Kafkasya sınırındaki kendisine bağlı hanlıklardan vergileri kaldırarak onların güvenini kazanmaya çalışmaktadır. Savaş hazırlıklarını gözlemleyen General Yermolov olası Rusya-İran savaşında Rusya'nın safında savaşacak yeni müttefikler arayışına girmiştir. Yermolov'un aradığı yeni müttefik Hive hanlığı ve

---

[67] Lyudmila Mihaylovna Kulagina, *Rossiya i İran (XIX-naçalo XX veka)* (Moskva: İD Klyuç-S, 2010), 56-57.

[68] Nikolay Muravyov İran'a gönderilen 200 kişilik elçilik heyetinin içinde yüzbaşı rütbesiyle (ştabs kapitan) yer almıştır. Muravyov kendi günlüğünde elçilik heyetinin tam listesini vermekle birlikte kendisinin muhafız birliği içinde olduğunu not etmektedir. Belgelerde onun resmî olarak hangi görevlendirme ile heyete katıldığına dair kesin bilgi bulunamamıştır. Fakat kendisine aylık 250 gümüş ruble ödendiğini tespit etmek mümkündür bk. Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/121.

[69] Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 40.

[70] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/140 no:285.

[71] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/142.

Hazar Denizi'nin doğusunda göçebe yaşayan Türkmen kabileleridir. Bu misyonu yerine getirecek ideal aday İran'da bulunduğu sırada Türkçe öğrenmeye başlayan Yüzbaşı Muravyov'dan başkası değildir.

II. Türkistan Elçiliği

Rusya'nın Türkistan hanlıkları ve halkları üzerinde yürüttüğü planlarını Çar Petro zamanına kadar götürmek mümkündür. Çar I. Petro zamanında başlayan Rusya'nın modernleşme faaliyetleri neticesinde devlet himayesiyle yurt dışına okumaya gönderilen talebelerden Fyodr Stepanoviç Saltıkov (ö.1715), Avrupa devletlerinin sömürgecilikle elde ettikleri zenginliğe ve bölge devletlerinin ulaştıkları refah ile birlikte gerçekleşen toplumsal değişime şahit olmuştur. 1697 yılında Rusya'nın yurt dışına gönderdiği 60 kişilik ilk öğrenci grubunun içinde yer alan Saltıkov Hollanda ve İngiltere'de gemi yapımı üzerine eğitim almıştır. Rusya'ya döndükten sonra İmparatorluk donanmasının hazırlanması ve teknik işlerinin çözümü konusunda uzman olarak farklı bölgelerde görev almıştır. 1707-1711 yılları arasında Petersburg'a çağırılarak İmparatorluk donanmasında görevlendirilmiştir. Çar Petro'nun İsveç ile uzun süren 21 yıllık Büyük Kuzey Savaşları (1700-1721) savaş gemilerinin yetersizliğine sebep olmuş ve Çarı farklı çözümler üretmeye itmiştir. Saltıkov, I. Petro tarafından 1711 yılında İsveç ile yürütülen savaşlarda kullanılmak üzere gemi satın alması için Hollanda ve İngiltere'ye tüccar kılığında bir ajan olarak gönderilmiştir.[72]

Saltıkov İngilte'de bulunduğu sırada batı toplumunun hızlı değişimine şahit olarak bu değişimlerin Rusya'ya da uygulanmasını hızlandırmak adına gemi satın alma işi dışında sosyolojik çözümlemeler barındıran uzun raporlar hazırlamıştır. Çar Petro'ya gönderilen raporlar eğitimden sağlık yönetimine, ekonomik gelişmelerden topluma şehirleşme ve alt yapı gibi hizmetlerin sunulmasına, hükümet meclislerinin düzenlenmesinden askerî gelişmelere kadar çeşitli konular barındırmaktadır. Saltıkov'un kısaca "Propozitsi" olarak adlandırdığı raporunda bir diğer konu sömürgecilik faaliyetlerinde Rusya'nın Avrupa ülkelerine nazaran geç kalmışlığı vurgusudur. Rusya'nın sömürgeci güçler arasına katılmakta geç kalmışlığı onun ekonomisine ve toplumu yeniden yapılandırarak batılı medeni bir toplum haline getirmesi güçleşmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın kendi sömürge

[72] *Materialı Dlya İstorii Russkogo Flota 1* (Sanktpeterburg: Tipografiya Morskogo Ministerstva, 1865), 1/247.

devletlerine sahip olması hem ekonomik hem de medeniyeti yakalama anlamında elzem bir meseledir. Saltıkov "propozitsi"yasında Rusya'nın sömürgecilik yarışına katılması gerektiğini ve ilk olarak bakir ve zengin topraklara sahip bir memleket olarak gördüğü komşuları Türkistan bölgesini işgal etmeyi önermektedir.[73]

Saltıkov raporunu Sibirya valisi Fyodr Alekseyeviç Golovin'in Sibirya'da bulduğu ve kendisinin de bölgede bulunduğu sırada müşahede ettiği gümüş yataklarına dayandırmaktadır. Aynı şekilde Golovin'den sonra Sibirya valiliğine atanan Knez Gagarin de bölgede altın bulunduğunu rapor etmektedir. Raporun oluşturulduğu dönemde Hoca Nefes adında bir Türkmen aksakalı Petersburg'a gelerek Türkmenlerin Rus himayesine alınmasını ve Hive ve İran şahlarından korunmasını talep etmektedir. Karşılığında ise Rusları bölgeye gelmeye cezbetmek adına Amu Derya'nın Hazar'a döküldüğü eski yatağı Uzboy'da altın bulunduğunu ve bunun çıkarılmasında yardımcı olacağını belirmektedir.[74]

Çar Petro yukarıda bahsi geçen Saltıkov'un, Vali Knez Gagarin'in ve Hoca Nefes'in raporlarını göz önünde bulundurarak bölgeye iki farklı askerî keşif birliği göndermeye karar vermiştir. Bu bağlamda Sibirya bölgesine Knez Buhgoltz gönderilirken[75] Türkistan bölgesine Knez Bekoviç Çerkasskiy gönderilmiştir.[76] Çar Petro Bekoviç Çerkassiy'e 13 maddelik talimatname göndermiştir. Talimatname maddelerinin özeti aşağıda verildiği şeklindedir.

1. Amu Derya'nın kuzey kısmında bin kişilik bir kale inşa edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, bölgenin coğrafi koşulları ve güvenlik durumu göz önünde bulundurularak uygun bir yer tespit edilmelidir.

2. Hive Hanlığı'na resmi bir elçi gönderilmeli ve Amu Derya Nehri'nin eski yatağının yeniden açılmasının mümkün olup olmadığı araştırılmalıdır. Eğer eski yatağa su akışı sağlanabilecekse, bunun için gerekli iş gücü ve mühendislik çalışmaları belirlenmeli ve nehir yatağının eski haline dönüştürülmesi için gerekli olan kişi sayısı tespit edilmelidir.

---

[73] N. Pavlov Silvanskiy, *Proyektı Reform v Zapiskah Sovromennikov Petra Velikogo & Opıt İzuçeniye Russkih Proyektov i Neizdannıye ih Tekstı* (Sanktpeterburg: Tipografiya V. Kirşbauma, 1897), 44.
[74] Murad Annanepesov (ed.), *Russko-Turkmenskiye Otnoşeniye v XVIII-XIX vv. (Do Prisoyedineniye Turkmenii k Rossii) Sbornik Arhivnıh Dokumentov* (Aşkabat: İzdatelstvo Akademii Nauk Turkmenskoy SSR, 1963), 52 no:25.
[75] *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 5* (Sanktpeterburg: T II OSYİVK, 1830), 5/105.
[76] *PSZRİ 5*, 5/197 no:2993.

3. Amu Derya'nın mevcut yatağına yakın bir bölgede, kale inşası için uygun bir yer seçilmelidir. Mümkünse, bu bölgede bir şehir kurulması planlanmalıdır.

4. Hive Hanını Rusya'ya bağlılığını ve tabiiyetini kabul etmesi için zorlanmalıdır. Eğer Hive Hanı bu durumu kabul ederse, kendisinden sonra ailesinin, Rus askerleri tarafından korunması sağlanmalıdır. Bu süreçte, Hive Hanı'nın bağlılığını açıkça bildirmesi önemlidir.

5. Hive Hanı, Rusya'dan asker talep ederse, Çara bağlılığı karşılığında talep edilen askerlerin bir yıllığına Hive Hanı'na kiralanması mümkündür. Yeter ki Hive Hanı, aldığı hizmetin karşılığını ödesin.

6. Hive Hanı'nın adamlarıyla birlikte, iki Rus subayı, Yarkent şehrine altın aramak üzere bir keşif gezisi düzenleyecektir. Bu keşif, bölgedeki altın kaynaklarının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilecektir.

7. Hive Hanı'ndan Amu Derya üzerinden Hindistan'a kadar gidebilecek tekneler ve gemiler talep edilecektir. Gemiler, Amu Derya üzerinden mümkün olan en uzak noktaya kadar gidecek ve Hindistan'ı keşfedeceklerdir. Bu yolculuk sırasında, güzergahın ayrıntılı haritası çıkarılacak ve Hindistan'dan geri dönüş için farklı güzergahlar da araştırılacaktır.

8. Hive Hanı'ndan sonra Buhara Emiri'nin de Rusya'ya bağlılığa ikna edilip edilemeyeceği araştırılacaktır. Eğer Buhara Emiri'nin Rusya ile güçlü bir bağ kurması mümkün değilse en azından iki taraf arasında iyi ilişkiler kurulması sağlanacaktır. İki devlet arasındaki dostluk bölgedeki düşmanlıkların ve çıkar çatışmalarının etkisini azaltabilir.

9. Bu görevler için 4 bin kişilik bir ordu ve onları taşıyacak gemilerle yola çıkılacaktır. Hive ve Buhara hanlarına mektuplar ve hediyeler götürülmesi gerekmektedir. Ayrıca, Moğol'a da hediyeler gönderilecektir. (Çar Petro'nun Moğol'dan kastı Kalmuk Hanı Ayuka olmalı)

10. Deniz subaylarından Kojin ve ona eşlik edecek beş veya daha fazla kişi, tüccar kılığına girerek Yarkent bölgesine kadar ilerleyecek ve bu bölgeyi haritalandıracaklardır.

11. Bölgeye Kojin'le birlikte Kulomovo'dan iki mühendis gönderilecektir.

12. Yaitsk Kazaklarından 1500 kişi, Grebensk Kazaklarından 500 kişi, 100 süvari ve kumandanları Astrahan'dan yeni kurulacak olan şehre kervan koruyucusu kılığında

gönderilecektir. Bu birliklerin görevi, Amu Derya'nın eski yatağı yakınlarına kurulacak olan kalenin güvenliğini sağlamak ve korumaktır.

13. Kojin ve iki tüccar, bölgedeki ticaret mallarını inceleyecek ve bu konuda bir rapor hazırlayacaklardır. Bu rapor, bölgedeki ekonomik potansiyelin değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.[77]

Bekoviç Çerkasskiy Çar Petro'nun talimatlarıyla birlikte öncelikle Amu Derya'nın eski yatağını aramaya başlamıştır. Türkistan bölgesinin önemli nehirlerinden biri olan Amu Derya'nın eski yatağını Türkmenler Uzboy olarak adlandırmaktadırlar. Çar Petro için Uzboy yatağının önemi Hazar'a dökülen yatağın tekrar faal hale getirilerek Hindistan'a giden yolun belli kısmını nehir üzerinden gerçekleştirme olasılığından gelmektedir. Ona göre eğer Amu Derya eski Uzboy yatağına döndürülürse Hazar Denizi'nin batı kısmından hareket eden gemiler Amu Derya'nın kaynağına yani Afganistan'ın Pamir ve Hindikuş dağlarına kadar kesintisiz ulaşım sağlamak mümkündür. Oradan ise Hindistan yolu daha kolay geçilebilir hale gelmektedir. Bunun için Çar Petro'nun talimatıyla ilk defa Bekoviç Çerkaskiy ve Kojin ekibi bölgeye gönderilerek Hazar Denizi'nin ilk ilmi haritasını oluşturmuşlardır.

Bekoviç Çerkasskiy'in ve Kojin'in Çar Petro'nun talimatıyla gerçekleştirdiği bu projede, Amu Derya'nın eski yatağının yeniden faaliyete geçirilmesi, gerçekten de büyük stratejik önem taşımaktadır. Amu Derya, tarihsel olarak Türkistan'ın en önemli su yollarından biriydi ve bu nehrin eski yatağı olan Uzboy, yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda ekonomik ve askerî açıdan da kritik bir konumdaydı.

Çar I. Petro'nun özellikle Hazar Denizi'ne dökülen bu eski nehir yatağını yeniden faaliyete geçirerek, Hindistan'a giden kara yolunun bir kısmını nehir üzerinden gerçekleştirme düşüncesi, aslında Rusya'nın Asya'daki etkisini artırma hedefiyle doğrudan bağlantılıydı. Hazar Denizi'nin batı kısmından hareket eden gemiler, Uzboy yatağı yeniden kullanılabilir hale getirildiğinde, Türkistan'ın iç bölgelerine, özellikle de Afganistan'ın Pamir ve Hindikuş dağlarına kadar ulaşım mümkün olabilirdi. Bu sayede Hindistan'a giden kara yolunun da daha rahat bir hale gelmesi bekleniyordu.

[77] *PSZRİ 5*, 5/197-198 no:2993.

Bu tür projeler, sadece ticaret yollarını genişletmekle kalmayıp, aynı zamanda Rusya'nın Türkistan'dan Hindistan'a kadar etki alanını güçlendirmeyi, bu bölgedeki egemenliğini pekiştirmeyi amaçlıyordu. Hazar Denizi'ni Asya'ya açılan bir kapı olarak görmek, Rusya'nın Hindistan'a ulaşma yolundaki en önemli stratejik hedeflerinden biriydi. Amu Derya'nın kaynağına kadar olan bölgeye ulaşmak, Hazar'dan Pamir ve Hindikuş'a kadar genişleyen bir ulaşım ağının kurulmasını sağlayacak, böylece Hindistan'a giden yol daha erişilebilir hale gelecekti.

Bekoviç Çerkasskiy ve Kojin'in bölgedeki ilk bilimsel haritayı oluşturması da bu projenin hayata geçirilmesi adına büyük bir adım olmuştur. Harita, yalnızca coğrafi bilgileri değil, aynı zamanda bölgedeki su yollarının potansiyelini de detaylı bir şekilde inceleyerek, Rusya'nın bölgedeki askerî ve ticarî stratejilerine yön verecek veriler sunuyordu. Bu harita, daha sonra Amu Derya'nın yeniden yönlendirilmesi ve eski Uzboy yatağının kullanılabilir hâle getirilmesi gibi büyük altyapı projelerinin temeli olacaktı. Fakat bu proje sonuca ulaşamadan Muravyov'un bölgeye gelişine kadar âtıl halde kaldı. Zira Bekoviç Çerkasskiy ve Kalmuk Hanı Ayuka arasında çıkan anlaşmazlıklar genç subayın sonunu getirmiştir. Ayuka Han, Hive hanına ulaklar göndererek Rusya'nın büyük bir ordu ile ülkesini işgal için geldiğini bildirmiştir. Haberi alan Hive Hanı Şirgazi, Bekoviç'in ordusunu diğer Türkmen ve Kırgız göçebelerinin de yardımıyla yok etmiştir.[78]

Bekoviç Çerkasskiy'nin Hive ordusu tarafından yok edilmesi Rusya'nın Türkistan üzerinden Hindistan'a ulaşma politikasında ciddi değişikliğe gitmesine sebep olmuştur. Bu değişimi etkileyen bir diğer sebep ise Bekoviç ile aynı dönemde Sibirya üzerinden Yarkend şehrine gönderilen Buhgoltz emrindeki Rus birliğinin bölgede bulunan Kazak göçebelerinin saldırıları neticesinde yok olmasıdır. Bu iki askerî keşif (ekspeditsiya) neticesinde Rusya ciddi kayıplar vermiş olsa da pek çok ilmî veriye ulaşmıştır. Bölgenin topografik yapısı, tatlı su kaynakları ve etnografik ve dinî dağılımı bu dönemden itibaren toplanmaya başlanmıştır. Bu ilmî keşif ve toplanan veriler neticesinde bilinen coğrafî hatalar da düzeltilmiştir. Örneğin Petro'nun yukarıda bahsi geçen talimatnamesinde belirtildiğine göre Amu Derya'nın Yarkend şehriyle bir bağlantısının bulunduğuna inanılmaktadır. Fakat Yarkend şehrinin Uygur bölgesinde bulunması ve Amu Derya ile

[78] Nikolay Veselovskiy, *Oçerk İstoriko Geografiçeskih Svedeniy o Hivinskom Hanstve ot Drevneyşih Vremen do Nostayaşago* (Sanktpeterburg: Tipografiya Bratyev Panteleyevıh, 1877), 169-173; Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 78-81.

bir kesişim noktasının bulunmaması ancak bu iki keşif birlikleri tarafından tespit edilebilmiştir.[79]

Kojin ve ekibi de bölge hanlarının ulakları tarafından tespit edilerek kaçmaya zorlanmışlardır. Kojin 18 Nisan 1717 tarihli raporunda Hive ve Buhara askerî birlikleri tarafından fark edildiklerini ve elçilik heyeti olarak değil işgalci olarak görüldüklerini ve kaçmaya zorlandıklarını belirtmektedir.[80]

Çar I. Petro döneminde Rusya, Türkistan'la olan ilişkilerinde önemli bir strateji izlemiş, bu bölgeyi hem Hindistan'a ulaşmanın bir yolu hem de ekonomik kaynakları araştırma açısından kritik bir alan olarak görmüştür. Bu bağlamda, Hive Hanlığı dışında Buhara Emirliği'yle ilişkiler kurulmaya çalışmıştır. İtalyan asıllı Florio Beneveny'ni bu amaçla bölgeye gönderilen ilk elçilerden biri olmuştur. Onun görevi, sadece diplomatik değil aynı zamanda keşifsel bir görev olarak öne çıkmaktadır. Beneveny'nin görevi, Türkistan'daki altın madenleri ve bu bölgeyi Hindistan'a açacak yolları bulmak gibi stratejik hedeflere yönelikti.[81] Ancak bu görev, dönemin zorlu koşulları ve bölgedeki siyasî çalkantılar nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Örneğin Beneviny'nin Astrahan'dan Şamhala'ya oradan da Tebriz'e gelerek resmi temaslarda bulunması Osmanlı Devleti'ni rahatsız ederek İran'a nota vermesine sebep olmuştur.[82]

Beneveny'nin İran üzerinden Buhara'ya ve oradan da Hive Hanlığına geçişi, Türkistan'daki çeşitli hanlıkların hem iç siyasî yapıları hem de dışa karşı tutumları hakkında önemli gözlemler yapmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Buhara Emiri'nin Rusya'yla iş birliği yapma konusunda isteksizliği, bölgedeki siyasî bağımsızlık ve yerel egemenlik duygusunu bir kez daha ortaya koymuştur. Ayrıca Beneveny'nin, Buhara'da başlattığı ticaret ve iş birliği girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, bölgedeki yerel yönetimlerin, Rusya ve Batı (özellikle İngiltere) ile ilişkilerde çok daha temkinli olduklarını göstermektedir. Türkistan hanlıkları komşuları olan İran ve Rusya tarafından işgal edilme korkusu yaşadıkları gibi, gelen elçilerin samimiyetine inanmamışlar ve

[79] Sovyet tarihçisi Knyajetskaya 18. yüzyıl ilmi haritalarına dayanan meşhur çalışmasında Yarkend şehrinin Ruslar tarafından bilindiğini fakat keşif sırasında unutulmuş veya gözden kaçmış olabileceğini belirtmektedir bk. Ye.A. Knyajetskaya, *Sudba Odnoy Kartı* (Moskva: Mısl, 1964), 11.
[80] Annanepesov, *RTO SAD*, 32.
[81] D.A. Milyutin (ed.), *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva Knijka IX* (Sanktpeterburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii Nauk, 1853), 338-340.
[82] D.M. Lebedev, *Geografiya v Rossii Petrovskogo Vremeni* (Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1950), 129.

onları kendi ülkeleri hakkında veri toplamaya gelen birer ajan olarak görmüşlerdir. Beneveny de yabancılara karşı güvensizlik duygusundan dolayı Buhara'da alıkonulmuş ve canını Hive üzerinden kaçarak zor kurtarmıştır.[83]

Beneveny'nin Astrahan-Şamhala-Tahran-Buhara-Hive-Astrahan güzergahında gerçekleşen yolculuğu 6 yıl sürmüştür. Rusya'ya dönüşünden sonra kaleme aldığı yolculuk anılarından oluşan seyahatnamesi, Türkistan'ın o dönemdeki coğrafî, etnografik ve ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle Amu Derya'dan aldığı numunelerle bölgede altın madenlerinin varlığını araştırması, Rusya için büyük bir değer taşıyan ekonomik kaynakların izini sürme amacını yansıtır. Ancak Beneveny'nin 6 yıl süren bu zorlu yolculuğu ve başarısızlıkla sonuçlanan elçilik görevi, Çar Petro'nun Türkistan'daki stratejik hedeflerinin kolayca gerçekleştirilemeyeceğini de ortaya koymuştur.[84]

Çar I. Petro'nun başlatmış olduğu Türkistan üzerinden Hindistan'a giden yolu keşfetme projesi İtalyan elçi Florio Beneveny'nin başarısızlığıyla birlikte rafa kaldırılmakla birlikte bazı ufak girişimlerle devam etmiştir. 1767 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın aldığı bir kararla Rusya'nın Türkmenleri kendi himayesine almasının hiçbir ekonomik ve siyasi gerekçesinin bulunmadığına hükmetmiştir.[85] Türkmenleri tabiatları gereği vahşi ve yağmacı olarak gören Rusya onlarla iş birliği yapmanın anlamsızlığına karar vermiştir. Rusya'nın bu politikası 1816 yılında Bakanlar Kurulunda Amiral Mordvinov tarafından önerilecek bir başka Türkistan projesine kadar devam etmiştir.[86]

1816 yılında Rusya Ekonomi Bakanı Amiral Nikolay Semyonoviç Mordvinov (ö.1845), uzun süren savaşlar neticesinde zor bir süreçten geçen Rus ekonomisini kalkındırmak adına bakanlar kuruluna liberal ekonomi modelinin tanıtıldığı geniş bir rapor sunmuştur. Bu rapor Kafkasya halkları üzerine olmakla birlikte sonu gelmeyen savaşları durdurmayı ve bölgeyi kolayca ele geçirmeyi amaçlamaktadır. *"Kafkas Halklarının İşgali"* başlığı altında hazırlanan rapor Kafkasya'yı Osmanlı Devleti'nden tecrit ederek Türkistan bölgesine bağlama ve bölgeyi kolay yoldan ele geçirme üzerine öneriler

[83] Milyutin, *ZİRGO*, 300.
[84] Lebedev, *Geografiya v Rossii*, 133.
[85] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/706 no:1058.
[86] *Arhiv Grafov Mordvinovıh 5* (Sanktpeterburg: Tipografiya İ.N. Skorohodova, 1902), 5/148-155.

barındırmaktadır.[87] Bu raporla birlikte Çar Petro sonrası rafa kaldırılan Türkistan bölgelerini işgal etme projesi tekrar gündeme getirilmiştir.

A. Türkmen Boylarına Yönelik Faaliyetleri

General Yermolov, İran elçiliği dönüşü Hazar'ın doğusunda göçebe olarak yaşayan Türkmen boylarına yönelik bir keşif ziyareti yapmaya karar verir. Bu karar, Ekonomi Bakanı Amiral Mordvinov'un Bakanlar Kurulu'na sunduğu rapora dayanıyordu. Rapor neticesinde, Yermolov'dan Türkmenlerle iletişime geçerek Hazar'ın doğusunda kale inşası için uygun bir yer belirlemesi ve Hive Hanlığı ile ticarî anlaşmalar yaparak Rusya'yı bölge ticaretine doğrudan dahil etmesi isteniyordu. Bu plan, Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini pekiştirmeyi amaçlayan önemli bir adım olarak görülmektedir.[88]

19. yüzyılın başlarında Rusya, İran'ın artan İngiltere desteğiyle modernize edilen ordusuna karşı stratejik bir denge oluşturmak için yeni müttefikler arayışına girmiştir. Bu müttefik arayışında Türkmenler önemli bir yer tutmaktadır. Hazar'ın doğusunda göçebe olarak yaşayan Türkmen boyları, hem savaşçı bir kültüre sahip olmaları hem de bölgedeki diğer devletlere bağlı olmamaları nedeniyle Rusya için cazip bir seçenek haline gelmiştir. Türkmenler, İran ya da Hive ve Buhara gibi bölgesel güçlere bağımlı değillerdi, bu da onları Rusya'nın etki alanına çekebilmesi için uygun bir fırsat sunuyordu.

Muravyov'un gerçekleştireceği keşif ziyareti, sadece bir askerî gözlemden ibaret değildi, aynı zamanda Türkmenlerin sosyal yapısı, dinî mezhepsel yaşam tarzları üzerine bir etnografik incelemeyi de içeriyordu. Rusya, Türkmenlerin askerî kabiliyetlerini, bölgedeki dinî yapıları ve toplumsal düzenlerini öğrenerek, onları kendi yanına çekmek için daha sağlam bir temele dayalı adımlar atmayı amaçlıyordu. Ruslar, Türkmenlerin çoğunlukla Sünni Müslüman olmalarını, bu halkla olan dinî farklarını göz önünde bulundurarak bir avantaj olarak değerlendirmeyi planlıyordu.

Muravyov, bölgeye gönderilmeden önce Rusya, Türkmenler üzerine din adamlarını göndererek Türkmen kültürü, kabile yapısı ve yönetim şekilleri hakkında geniş çaplı raporlar hazırlatmıştır. Bu raporların en önemlisi, Rusya Müslümanlarının ilk Müftüsü Muhammed Can Hüseyinov'un Hariciye Bakanı A.A. Çortarıyskiy için 1805 yılında

[87] *AGM 5*, 5/148.
[88] *AGM 5*, 5/148-155.

Türkmenler üzerine yazdığı rapordur. Müftü Muhammed Can Hüseyinov, Mangışlak Türkmenleri arasında bizzat bulunmuş ve onları Hive ve İran devletine karşı hangi yöntemlerle kendi safına çekme konusunda öneriler sunmuştur.[89] Ancak, Muhammed Can Hüseyinov'un raporunun Muravyov tarafından görülüp görülmediği kesin olarak tespit edilememektedir. Muravyov, kendi günlüklerinde Orenburg müftüsünden ve onun raporundan bahsetmediği gibi, hazırladığı geniş çaplı raporlarda da müftünün önerilerine atıfta bulunmamıştır. Gezi notlarından derlediği 1822 tarihli eserinde birçok kaynağa yer verilmiş olsa da müftünün raporuna rastlanmamaktadır.

Muhammed Can Hüseyinov Tatarların ulema sınıfında doğmuş, gençliğinde Kâbil ve Buhara gibi şehirlerde geleneksel medrese eğitimini aldıktan sonra memleketine dönerek amcası fıkıh alimi Hüseyin Abdurahmanov gibi Rus hükümetinin hizmetine girmiştir.[90] Muhammed Can Hüseyin öğrencilik yıllarında geleneksel medrese eğitimi dışında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı istihbarat elemanı olarak da hizmet etmiştir.[91] Ülkeye dönüşünden sonra Orenburg valiliğinde subay olarak hizmet etmiştir. Vali İgelstrom'un güvenini kazanarak subay olarak göreve başlayan Muhammed Can Hüseyinov II. Katerinan'ın 1788 yılında çıkardığı bir kararname ile yeni kurulan *"Orenburskoye Mogamedanskoye Duhovnoye Sobraniye"*nin başına müftü olarak atanmıştır.[92] Rusya hükümetiyle yakın temaslarını sürdüren ve onlara bölge halkları hakkında istihbarat toplayan müftü Hüseyinov 1805-1806 yıllarında Türkmen boylarını gönderilmiştir. Müftülük makamını kullanan Muhammed Can Hüseyinov, Türkmen kabilelerinin sosyo-ekonomik hayatı, kabile yapıları, yönetim şekilleri, dinî-mezhepsel bağlılıkları hakkında malumat toplamıştır. Müftülük makamının getirdiği dinî otorite onun Türkmenler arasında dikkat çekmeden dolaşmasını sağlamıştır.[93]

Türkmenler boyları üzerine hazırlanmış önemli raporlardan bir diğeri Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu rapordur. Bu rapor Dışişleri Bakanı Graf Nesselrod

---

[89] Annanepesov, *RTO SAD*, 169.
[90] Danielle Ross, *Tatar İmparatorluğu & Kazan Tatarları ve Çarlık Rusyası'nın Oluşumu* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 85; Rızaeddin b. Fahreddin, *Asar* (Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskogo Üniversiteta, 1900), 1/180-200.
[91] Danil Damiroviç Azamatov, *Orenburgskoye Magometanskoye Duhovnoye Sobraniye v Kontse XVIII-XIX vv* (Ufa: İzdatelstvo Gilem, 1999), 23.
[92] *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 22* (Sanktpeterburg: T II OSYİVK, 1830), 22/1107 no:16710.
[93] Muhammed Can Hüseyinov Türkmenlerin müftülük makamına hürmet ettiklerini ve onu kendi büyükleri olarak kabul ettiklerini rapor etmektedir bk. Annanepesov, *RTO SAD*, 173.

tarafından 27 Ekim 1819 tarihinde General Yermolov'a gönderilmiştir. Rapor 1803 yılında Mangışlak bölgesinde kale yapımı için uygun bir yer arayışı için gönderilen knez Sisianov'un Türkmen boyları hakkında tuttuğu notları barındırmaktadır. Rapor Mangışlak bölgesine odaklanmakla birlikte 19. yüzyıl Türkmen boylarının yaşam alanları ve kabile hayatı hakkında önemli veriler aktarmaktadır.[94] Bu iki rapor dışında Muravyov günlüklerinde İran elçiliğinde bulunan Mazaroviç'in Hive Hanlığı ve Türkmenler üzerine hazırlamış olduğu geniş çaplı raporunu okuduğunu belirtmektedir.[95]

Muravyov, Yermolov'dan aldığı talimatlar doğrultusunda bölgeye gönderilmiştir. İlk etapta, Türkmen kabileleriyle temasa geçerek onları Rus Çarı'nın himayesine girmeye ikna etmek ve olası bir İran savaşında Rusya safında yer almalarını sağlamak Muravyov'un ana göreviydi. Bölgedeki ziyaretleri büyük ölçüde başarılı olmuştur, çünkü Hive Hanlığı ve Kaçarların zulmünden bıkan, ekonomik olarak zorluk çeken Türkmen boyları, Rus himayesini aramaya başlamıştır. Bu dönemin resmi yazışmalarında, Türkmenlerin Rus himayesi talebiyle askerî valiliklere başvurularının arttığı görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Türkmenlerin Hive'de üretilen buğday ve ekmek gibi temel gıda maddelerine erişimlerinin engellenmesi ve buna bağlı olarak yaşadıkları kıtlık sorunu olmuştur. Hive yönetimi, göçebelerden ekmek alımını zorlaştırmanın yanı sıra, onlara farklı fiyat tarifleri uygulamıştır. Muravyov'un raporlarında ve ondan önce hazırlanan raporlarda, Türkmen boylarının ekmek sıkıntısı ciddi bir sorun olarak vurgulanmıştır. Muravyov, Türkmenleri kendi safında görmek amacıyla onlara hediye olarak buğday göndermiştir. Yermolov ise Dışişleri'ne yazdığı raporlarda, Rusların kolayca temin edebileceği ekmekle Türkmenleri kendi yanlarına çekmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.[96]

Türkmen boylarının Hive Hanlığı ve Kaçarlardan gördükleri baskı ve ekonomik zorluklar, onları Rus himayesini kabul etmeye yönlendiren en önemli etkenlerdendir. Özellikle Hive Hanlığı'nın buğday ve ekmek üretimi üzerindeki tekel oluşturması, Türkmenlerin yaşamını zorlaştıran başlıca sebeplerden biridir. Hive'de üretilen ekmeğe ulaşamamak, açlık ve geçim zorlukları, Muravyov'un Türkmenlere buğday gibi

[94] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/705.
[95] Muravyov'un günlüğüne not ettiği Mazaroviç imzalı rapor tespit edilememiştir. Fakat Mazaroviç'in yazışmalarını Fransızca yazdığını dikkate alarak ulaşabildiğimiz Türkmenler ve Hive hanlığı üzerine Fransızca hazırlanmış bir raporun ona ait olduğu kanaatindeyiz bk. Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/707.
[96] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/716-720 no:1070.

yardımlar götürmesini gerekli kılmıştır.[97] Bu durum, Rusların ekonomik yardımlar ve yardımın süreceği konusundaki vaatleri Türkmenler üzerinde önemli etki yaratmıştır. Bu dönemin resmi yazışmalarında Türkmen kabilelerinin toplu halde Rus himayesini aradıkları görülmektedir. Örneğin Muravyov'un bölgeye gelişini müteakiben Astrahan sivil valiliğine, Mazenderan'dan Yomut boyuna mensup 40 bin kişilik bir Türkmen grubu kendilerini Rus himayesine kabul etmeleri için başvurmuşlardır. Astrahan sivil valisi Buharin'in Yermolov'a gönderdiği mektupta Türkmenler Rusya'ya kendilerini İran zulmünden kurtarmaları için başvuruda bulunmuşlardır.[98]

Muravyov'un Türkmenlere yönelik bu yardım politikası, sadece askerî değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik bir strateji olarak da değerlendirilmiştir. Yermolov'un raporlarında bu tür yardımların, Rusların Türkmenleri kolayca kendi taraflarına çekebileceği bir araç olarak görülmesi, dönemin dış politika ve askerî stratejilerinin anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Bu tür yardımların, sadece gıda temini değil, aynı zamanda Türkmenlerin Rusya'ya duyduğu güveni artırma amacı taşıdığı da anlaşılmaktadır.

B. Hive Hanlığındaki Faaliyetleri

Ekonomi Bakanı Amiral Mordvinov'un raporunun ardından harekete geçen Yermolov, Hive Hanı ile ticaret rotalarının belirlenmesi ve güvenliğinin sağlanması konusunda bir anlaşma yapmak istemektedir. Bu amaç doğrultusunda Muravyov Hive'ye gönderilmiştir. Muravyov'un öncelikli amacı Rusya ile ticaret yollarının geliştirilmesi konusunda Hive Hanı'nı ikna etmek olmuştur.

Türkmen kabilelerinden Yomutların yardımını alan Muravyov Hazar Denizi'nden başlayarak Karakum çölünden ilerleyerek Türkmenlerin kervan yolunu kullanarak Hive şehrine ulaşmıştır. Bölge halkının tepkisinden korkan Muravyov kendisini Türkmenlerin Yomut boyunun Caferbay kolundan Murat Bek olarak tanıtmıştır. Kervana katılan kişiler Muravyov'un gerçek kimliğini bilmekle beraber farklı sorunlarla karşılaşmamak adına bu tedbir alınmıştır.[99] Uzun süren yolculuk sonucu Hive şehrine ulaşan Muravyov şehrin dışında bulunan İlgeldi kalesinde tedbir amaçlı tutulmuştur. Muravyov'un Hive'ye ne

[97] Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 289.
[98] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/707.
[99] Nikolay Nikolayeviç Muravyov, *Puteşestviye v Turkmeniyu i Hivu v 1819 i 1820 godah* (Moskva: Tipografiya Avgusta Semena, 1822), 61; Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 347.

amaçla geldiği Hive yöneticileri tarafından pek anlaşılmamıştır. Niyetinin anlaşılması için Muravyov 48 gün boyunca Hive şehri yakınlarında bulunan *İlgeldi* kalesinde tutularak farklı yöntemlerle sorgulanmıştır. Elçinin bölgeye Petro döneminde öldürülen Bekoviç Çerkasskiy'nin intikamını almak, Rus kölelerini kurtarmak veya yakın dönemlerde Hazar kıyısına demirlemiş olan Türkmenler tarafından yağmalanarak yakılan iki Rus ticarî gemisi için tazminat talep etmek için geldiği düşünülmüştür.[100]

Muravyov, uzun süren sorgulamanın ardından Hive'de Muhammed Rahim Han tarafından kabul edilmiştir. Han ile yaptığı görüşmede Muravyov, sunduğu hediyelerin ardından Hazar Denizi'nden Rusya'ya uzanacak yeni bir ticaret rotasının kurulması ve yeni kalelerin yapımı hususunda teklifte bulunmuştur. Murayvov'un teklifine karşın Muhammed Rahim Han, kervan güzergâhında bulunan göçebe toplulukların yağma ihtimalinden endişe duymuş ve Krasnavodsk Limanı'nda ticaret amaçlı bir kalenin yapımına karşı çıkmıştır. Han, aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki ticaret üzerinde kuracağı rekabeti istemediği için bu projeye onay vermemiştir.[101] Buna rağmen Hive Hanı, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkileri sürdürme niyetindedir. Bu niyetin göstergesi olarak Muravyov ile birlikte Tiflis'e elçiler göndermiştir. Tiflis'e ulaşan elçiler, Muhammed Rahim Han'ın mektubunu Yermolov'a bizzat takdim etmişlerdir. Muravyov'un ziyaretinden sonra da Han ile Yermolov arasındaki yazışmalar devam etmiştir. Ancak Rusya'nın bu bölgeye yönelik ticaret koridoru kurma arzusu hiçbir zaman hayata geçirilememiştir.[102]

Muhammed Rahim Han'ın General Yermolov'a gönderdiği mektup kısa ve öz şekilde yazılmıştır. Han, öncelikle teklif edilen dostluk için Yermolov'a teşekkür eder ve elçi Muravyov'a gösterilen izzet ve hürmeti belirtir. Mektubun devamında, iki devlet arasında Astrahan ve Yaik şehirleri üzerinden devam eden ticarî ilişkilerden bahsedilir. Han, ayrıca kendisine tabi olmayan Türkmen boylarının kervan yollarında oluşturduğu tehlikeye de dikkat çeker. Türkmenlerin Yomut ve Göklen boylarının yalnızca belli bir kısmının kendisine bağlı olduğunu belirtir. Eğer Han, bu boyların Kaçarlara bağlı olan gruplarını da kendi kontrolüne alabilirse, o zaman Rusya ile yapılacak barış ve ticaret

[100] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/709 no:1061.
[101] Naftula Aronoviç Halfin, *Rossiya i Hanstva Sredney Azii (Pervaya Polovina XIX Veka)* (Moskva: Nauka, 1974), 114.
[102] General Yermolov'un Muhammed Rahim Han ile yazışmaları 1823 yılının ortalarına kadar devam etmiştir bk. Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/738 no:1086.

antlaşmalarının başarılı olacağını ifade eder. Mektubun sonunda Han, Yermolov'dan kendisine iletilmek istenen mesajları elçileri Hak Nazar ve Yakup Bek aracılığıyla sözlü olarak iletmesini belirtir.[103]

Muravyov'un, elçi olarak Muhammed Rahim Han ile yaptığı görüşme kısa sürmüş olsa da görüşme onun için olumlu bir sonuç doğurmuştur. Hive Hanı'ndan net bir yanıt alamamış olmasına rağmen, Muravyov, bir yıl içinde ticarî ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişeceğini ummuştur. Muhammed Rahim Han, kendi iktidarını kabul etmeyen Kırgızlara zorla onaylatmanın yanı sıra, Mangışlak bölgesindeki Türkmen boyları olan Abdal ve Iğdır ile Hive'nin güneyindeki Tek boyunu da kendi yönetimi altına almaya çalışmıştır. Teke boyunu iktidarına katan Muhammed Rahim Han Muravyov ile görüşmesinde de söylediği gibi Yomut boyunun yağmalarından çekinmektedir. Han, bir yıl içinde bu problemi çözerek Yomut boyunu da kendisine bağlamak istemektedir. Bunun için Hive'ye ticaret için gelen Türkmen boylarına deve başı vergi getirdiği gibi ekmek fiyatlarını iki katına çıkararak, onların direncini oluşturdukları kıtlıkla kırmayı hedeflemektedir.[104]

Muravyov Muhammed Rahim Han'ı gaddar ve halkına zulmeden bir yönetici olarak tanımlamaktadır. Fakat aynı zamanda Hive'yi Buhara Emirliği'nin boyunduruğundan kurtaran bir kişi ve ülkesinde reformlar yaparak barışı getiren bir lider olarak da görmektedir. Muhammed rahim han Hive'deki mikro milliyetçiliğe dayalı Özbeklerin iktidarına son vererek halkın bir arada barış içinde yaşamasını sağlayabilmiştir. Devlet makamlarına farklı boylardan adamlar getirerek her boya eşit davranmaya çalışmıştır. Hive'de reform hareketini başlatarak devlet kurumlarının düzgün çalışmasını sağlamıştır. Bakanlar kuruluna benzer yapının kurulması, gümrük memurluğunun oluşturulması, Hive'nin güvenliğinden sorumlu *yasavul* polis teşkilatının oluşturulması ve darphanenin kurulması bu dönemde gerçekleşmiştir.[105] Pek çok yenilik getiren Muhammed Rahim Han Muravyov'a göre entelektüel eğilimleri olan bir kişidir. Arapça ve Farsça dillerinde akıcı bir şekilde konuşabilen Muhammed Rahim Han astroloji ve tıp gibi ilimlerle ilgilenmektedir.[106]

---

[103] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/710-711.
[104] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/710 no:1061.
[105] Muravyov, *Puteşestviye*, 63-75.
[106] Muravyov, *Puteşestviye*, 54-55.

C. Muravyov'un Raporları

Türkistan bölgesine Türkmenler ve Hive Hanı ile görüşmeye gönderilen Muravyov gerçekleştirdiği elçilik görevi hakkında geniş çaplı raporlar hazırlamıştır. Bu raporlardan ikisi verdiği bilgiler açısından özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Muravyov'un 17 Aralık 1819 tarihinde Mayor Ponomaryov'a sunduğu rapordur. Rapor Muravyov'un Hive'den *"Kazan"* gemisine dönüşünden dört gün sonra hazırlanmıştır. Konumuz açısından ikinci önemli raporumuz Muravyov'un General Yermolov için Tiflis'te hazırlamış olduğu 12 Nisan 1820 tarihli raporudur. Bu raporlar Muravyov'un Hive Hanlığı ve Türkmenlerin arasında kaldığı 6 ay boyunca yaptığı gözlemler ve önerilerinden oluşmaktadır.[107]

Muravyov'un 19. yüzyıl Türkmen boyları ve kabileleri hakkında oluşturmuş olduğu raporlar alanında en önemli kaynaklardan biri olarak önemini hala korumaktadır. Muravyov bu raporlarında 11 Türkmen boyunun şeceresini kayıt altına almıştır. Onun oluşturmuş olduğu Türkmen boyları şeceresi kayda alınmış ilk şecere olmakla birlikte ondan sonraki şecere çalışmalarında ana kaynak olarak kullanılmıştır. Örneğin Faruk Sümer *"Oğuzlar"* adlı Türkmen boyları üzerine hazırladığı eserinde Muravyov'un oluşturmuş olduğu şecereyi *"en eski ve tafsilatlı"* olarak tanımlamaktadır.[108] Hive yolunda konuştuğu Türkmenlerden aktardığı bilgiler Türkmen antropolojisi, etnografyası ve folkloru bakımından elzem bilgiler içermektedir.

Muravyov raporunda Türkmen kabile yapıları, boyların teşkilatlanması ve yapısı, boyların çekirdek yapıları ve en önemlisi Türkmenlerin yönetim anlayışları hakkında ilk elden bilgiler aktarmıştır. Bu verilere göre kabile ve boy sistemine dayalı Türkmen grupları hiçbir şekilde iktidar kabul etmeyen yönetim anlayışına sahiptirler. Türkmenler Hive ve İran ile ticarete dayalı komşuluk ilişkileri sürdürmekle birlikte onlardan gelen kendilerine tabi olma ve devletin otoritesini kabul etme yönündeki taleplerini ısrarla reddetmektedirler. Kendi aralarında aksakallar tarafından yönetilen Türkmen boyları Hive ve İran'dan gelen tehlikelere karşı birleşebilme refleksine sahiptirler. Örneğin Muravyov Türkmen boylarının 1812 yılında İran şahına karşı toplu ayaklanmalarından bahsetmektedir. Bu ayaklanmayı yönetenler isyana dinî ve manevî bir anlam yükleyerek

[107] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/709,713 no:1061 ve 1069.
[108] Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2017), 453.

ezeli düşmanları Şii İran'a karşı Türkmenleri birleştirebilmişlerdir. Burada Muravyov Türkmenlerin Sünniliğe bağlılıklarını ve Şiiliğe karşı reaksiyoner tavırlarının ciddiyetine dikkat çekmektedir.[109]

Türkmen boylarının yönetim tanımayan yapıları Muravyov'a göre Rusya'nın bölgeyi kolayca işgal edebilmesi için avantaj olarak görülmelidir. Zira ona göre Türkmen boyları Hive ve İran'a karşı bağımsızlıklarını korudukları gibi kendi aralarında kolayca kavga edebilmektedirler. Rusya Türkmen boylarından güçlü olanı destekleyerek onları bir çatı altında birleştirebilirse gerek Türkistan hanlıkları gerekse de İran'a karşı Türkmen boylarından oluşan güçlü bir ordu kurmak mümkündür. Bunun dışında özellikle Yomut boyu Rus tabiiyetine girmek için Rusya'ya elçiler göndermektedir. Dolayısıyla bu boy büyükleri ile iş birliği yapılırsa diğer Türkmen boylarını Rusya'ya bağlamak zor olmayacaktır. Bunun için gereken şey boy teşkilatının aksakallarının çocuklarından Rusya'ya götürülerek eğitimden geçirilerek onlara Rus değerlerini aşılamaktır. Muravyov'un bu teklifi gerçekleştirilmiştir. Kendisine yardımcı olan Yomut boyundan Kiyat Han Rusya tarafından desteklendiği gibi çocukları Tiflis'te bulunan Rus gimnazyumlarında eğitim görmüşlerdir.[110] Fakat Türkmen boyları Kıyat Han'ı kendi Hanları olarak kabul etmedikleri gibi saygı da duymamışlardır.[111] Oğullarından Kadir Han kendisini Türkmenlerin Hanı olarak ilan etmiştir. Hanlık unvanının kendisine babasından miras olarak tevarüs ettiğini[112] ilan etmiş olsa da Türkmenler onu kendi hanları olarak tanımamışlardır. Kadir Han'ın kendisini Türkmen boylarına kabul ettirme mücadelesi ve Türkmen boyları arasında ona hürmet edilmediğine dair husus Rus raporlarına yansımıştır.[113]

Muravyov yukarıda belirttiğimiz Türkmenler üzerine oluşturmuş olduğu projeye göre Türkmen boylarından güçlü olan boy desteklenmesi halinde bölgede bir Türkmen devleti diyebileceğimiz bir oluşumun kurulabileceği kanaatindedir. Ona göre bu girişim Türkmen boylarından Rusya'ya tabi olmayanları da zorla oluşumun içine dahil edecektir. Güçlü olan desteklenirse o boy zaten kendi iktidarını korumak adına diğer küçük boylara zulmetmekten kaçınmayacaktır. Bunun dışında orada kurulacak kalelerde yeni bir hukuk

[109] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/713 no:1069.
[110] Annanepesov, *RTO SAD*, 299 no:221.
[111] Annanepesov, *RTO SAD*, 261 no:175.
[112] Annanepesov, *RTO SAD*, 514 no:379.
[113] Annanepesov, *RTO SAD*, 481 no:351.

sistemi ile başıboş Türkmenleri zapturapt altına almak kolaylaşacaktır. Mahkeme, Rus amirlerine rapor edecek olan aksakallar grubundan oluşturulmalıdır. Ayrıca, Muravyov Türkmenlerin dinî inançlarını yaşayabilmeleri için kale içinde cami yapılmasını da önermektedir. Bu girişim Rusların Türkmenlerin sempatisini kazanma girişimi olarak yorumlanmalıdır[114].

Muravyov, Türkmen boylarının güvenini kazandıktan sonra onlarla askerî ve ticarî ilişkiler kurulabileceğini belirtmektedir. Askerî ve ticarî yönden ikili ilişkiler iki taraf için de yüksek gelirli fırsatlar sunacaktır. Türkmenlerin elinde bol miktarda nakit para bulunmakta olup bu paralarla ticaret yapmanın yolları aranmalıdır. Paraları yağma, köle ticareti ve Çeleken adasında bulunan neft ve tuz ticaretinden elde ettikleri düşünülmektedir.[115] Rusya bölgede Türkmenlerin ihtiyaç duyduğu silah, barut, kurşun metaller, deri ve kumaş çeşitleri, bıçak ve makas çeşitleri, ahşap ve dökme demirden yapılma kap çanak çeşitleri, ip ve halat çeşitleri gibi mallar satabilirdi.[116]

Yağmacılık ile geçinen Türkmen kabileleri askerî kabiliyetleri bakımından Rusya'nın İran'a karşı savaşında yanında görmek istediği bir müttefik olabilirler. Rus silahlarıyla silahlandırılmaları ve Rus askerî eğitmenleri tarafından eğitilmeleri durumunda Türkmenler güçlü bir orduya dönüştürülebilirler. Bu ise Hive Hanı'nı baskı altında tutabileceği gibi bölgeye istikrar getirecektir. Muravyov Krasnavodsk (Kızıl Su) kalesinin faaliyete geçmesiyle birlikte Rusya'nın Hive, Buhara, Kabul, Keşmir ve Hindistan'a kadar ticarî ağının gelişebileceğini düşünmektedir. Bu girişim gerçekleşirse Amiral Mordvinov'un ortaya koyduğu Rusya'nın Türkistan hanlıkları üzerinden Hindistan'a açılma projesi gerçekleşmiş olur.[117]

Krasnavodsk kalesinin inşa edileceği bölge Muravyov açısından Rusların yerleşebilecekleri en uygun bölge olarak görülmektedir. Krasnovodsk mevkii Yermolov'un talimatlarında belirttiği İran sınırlarına uzak ve bölge devletlerinin dikkatini çekmeyecek bir yer arayışı için uygun bir yer olarak görülmüştür. Muravyov bu bölgenin halkının İran'a karşı düşmanca tavırlar içinde olduklarını belirtmektedir. Öte yandan Krasnavodsk bölgesi İran hükümetinin de farkında olmadığı bir yerdir. İran Türkmen

[114] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/716.
[115] Yevgeniy Lvoviç Şteynberg, *Pervıye İssledovateli Kaspiya (XVIII-XIX v.v.)* (Moskva: GİGL, 1949), 37.
[116] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/713-715.
[117] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/713.

kabilelerinin yoğun olarak yaşadığı Krasnavodsk bölgesini tanımadığı gibi bölgeyle ilgilenmemektedir. Dolayısıyla Rusya'nın burayı ilhak etmesi durumunda bile İran hiçbir hak iddia edemeyecektir.[118]

Krasnavodsk bölgesinde yapılacak olan kale Hive'lilerle olan ticarette de en uygun yer olarak düşünülmüştür.[119] Muravyov Hive Hanı Muhammed Rahim Han ile görüşmesinde Mangışlak üzerinden yürütülen ticareti Krasnavodsk bölgesine çekmeyi önermiştir. Hive tüccarları Hive'den Mangışlak üzerinden Astrahan şehrine 33 günde gitmektedirler. Bu güzergâh zaten meşakkatli ve aşılması zor olan yolu uzattığı gibi yol güzergâhı Kırgız ve Kazak göçebelerinin yağmasına açıktır. Muravyov Hive ticaretini Krasnavodsk üzerinden Bakü limanlarına taşımayı önermektedir. Yeni açılacak olan güzergâh Türkmenler ikna edilirse güvenli olacağı gibi 16 gün gibi kısa süreye de inecektir. Fakat Muravyov yeni ticaret güzergahı konusunda da Muhammed Rahim Hanı ikna edememiştir.[120] Yeni güzergâh Rusların bölgeyi işgaline kadar açılmamış olsa da Krasnavodsk bölgesi Çarlık Rusya'sının Hazar Denizinin batısında önemli bir üsleri haline gelmiştir.

Muravyov'un raporlarında konu edindiği bir diğer önemli husus Hive Hanlığı'nda bulunan Rus Köleleri mevzusudur. Türkistan ve Kafkasya bölgesinde bulunan Rus köleleri mevzusu Rusya'da ciddi bir mesele olarak algılandığı gibi bu konuda çözüm arayışları dönem dönem farklı oturumlarda dillendirilen fakat çözümü olmayan bir konu olmuştur. Bunlardan en önemlisi Ekonomi Bakanı Amiral Mordvinov tarafından dillendirilmiştir. Ekonomi Bakanı Amiral Mordvinov'un 1816 yılında Bakanlar kuruluna sunmuş olduğu "*Asya Tarifi*" adlı makalesinde köle ticaretinin ortadan kaldırılması Rusya'nın bölge halklarına kendi tabiiyetini kabul ettirmesi açısından önemli mesele olarak görülmektedir. Kafkasların civar hanlıklar ve Gürcistan topraklarından kaçırdıkları kadın ve çocuklar sınırdan geçirilerek Türk köle tacirlerine satılmaktadır. İnsan kaçakçılığı ve kölelik sık sık Rus topraklarında da gerçekleşmektedir. Makalede köle ticareti Kafkasya dağlıları ile Osmanlıları birleştiren ana unsur olarak yorumlanmaktadır. Kafkasya dışında Türkistan bölgesinden Kırgız ve Kalmuk göçebeleri ekonomik sıkıntılar ve yiyecek bulma kaygılarından dolayı kendi çocuklarını köle olarak sattıkları vurgulanmaktadır. Mordvinov Rusya toprakları sınırları içinde köle ticaretinin

[118] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/713-716 no:1069.
[119] Şteynberg, *Pervıye İssledovateli Kaspiya*, 34.
[120] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/713 no:1069.

yasaklandığını vurgulayarak bu anlayışın Kafkas ve Türkistan halklarına götürülmesini, Rusya'nın insana verdiği değer açısından onları kendilerine yaklaştıracağı düşüncesindedir. Bu bağlamda Mordvinov devlet bütçesinden köleliğe ve köle tacirlerine karşı yıllık fon ayrılmasını talep etmektedir. Bu bütçeyle köleliğe karşı mücadele edileceği gibi Rusya'nın bölge halklarına karşı itibarını arttıracağı düşünülmektedir.[121]

Türkistan'da bulunan Rus uyruklu köleler meselesi çözülmesi gereken acil bir mevzu olarak gündemini korumuştur. Bu bağlamda Kafkasya'dan farklı olarak Türkistan'da bulunan Rus köleleri sorunu ilk defa kaynaklara yansıdığı şekliyle Orenburg Valisi General Leytenant Essen'in 25 Temmuz 1817 yılında Kafkas genel valisi Yermolov'a yazdığı bir mektupta görülmektedir. Bahsedilen mektupta Orenburg valiliğine sığınan Sergey Petrov adında bir Rus köleden bahsedilmektedir. Sergey Petrov valilik tarafından yapılan sorgusunda Buhara'da 10 yıl yaşadığını ve orada bulunan Rus kölelerden haber vermektedir. Sorgu raporuna yansıdığına göre Hive ve Buhara hanlıklarında 2 bini aşkın Rus kölesi bulunmaktadır. Teşkent ve Hokand hanlığında ise Rus asıllı köle bulunmamaktadır.[122]

Muravyov Hive'de Rus kölelerin sayısını 3 bin olarak rapor etmektedir. Kazak ve Kırgız kabilelerinin Orenburg ve Astrahan bölgelerinden kaçırarak Hive'de sattıkları Rus köleleri dışında Türkmenlerin Astrabat ve Horasan sınırından yakaladıkları 30 bin civarında Kürt ve İranlı köleler bulunmaktadır.[123] Rus kölelerin fiyatları İranlı kölelere göre daha pahalı olmaktadır. Kürt köleleri ise daha ucuzdan alıcı bulmaktadır. Köleler Hive'de satılan buğday ve ekmek karşılığında satılabilmektedir. Kölenin sahibinin kendisine belirlediği fiyatı akrabalarına bildirerek kurtulabildiği gibi kendisi de o parayı toplayarak özgürlüğüne kavuşabilmektedir. Muravyov'un aktarımlarına göre Hive'de köleler çok ağır şartlarda çalıştırılmakta ve hırsızlık yaparak karınlarını doyurmaktadırlar. Muravyov kölelerden birkaç kişiyle konuşma fırsatı bularak Rus kölelerin vaziyetini öğrenebilmiştir. Bunun dışında İranlı köleler Şiilikten vaz geçmek ve Sünni akidesini benimsemek şartıyla serbest bırakıldıkları da olmuştur. Bu İranlı köleler Hive'de farklı makamlarda hizmet verebildikleri gibi yerli halk tarafından Kızıl Cılav (altın tasmalı)

[121] *AGM 5*, 5/193-196.
[122] Berje, *AKAK 6.2*, 6.2/698.
[123] Muravyov, *Puteşestviye*, 29-30.

denilerek yine de aşağılanmaktadırlar.[124] Rus hükümeti köleler konusunda birçok girişimde bulunmuş olsa da Kafkasya'da yakaladığı başarıyı Türkistan bölgesinde başaramamıştır. Muravyov'un raporunda belirttiği kölelik mevzusu Rusya tarafından ancak 1863 yılında Türkistan bölgesini fiziki işgale giriştikleri döneme kadar sonuçsuz kalmıştır.[125]

Muravyov'un Türkistan bölgesine keşif ziyareti Türkmen boyları ve Hive Hanı Muhammed Rahim Han ile ticarî antlaşmalar sağlama çabaları Rusya'nın gelecekte bölgede yapacak planları açısından önemli bir girişim olarak sonuçlanmıştır. Yermolov Muravyov'un kendisine sunmuş olduğu Raporları Dışişleri Bakanı Nesselrod'a sunarak Çarın bu Bakanlar Kurulu'nun bilgilendirilmesini istemiştir. Yermolov, Muravyov'un Rus devleti için yaptığı bu büyük hizmeti taltif edilir düşüncesiyle Nesselrod'tan onu Çara takdim etmesini rica etmiştir. Fakat Muravyov'un notlarından anlaşıldığına göre çar Türkistan ziyaretinden kendisinin haberdar edilmemiş olmasını ve komşuları İran tarafından gösterilecek olumsuz tepkilerden çekinerek Yermolov'a sitem dolu mektup göndermiştir. Üstelik Yermolov'un başkente çağrılması orduda onun görevden alınacağına dair dedikoduların yayılmasına sebep olmuştur.[126] Fakat Yermolov'un Petersburg'a giderek bizzat çar ile görüşmesi ortalığı yumuşatarak başkentin Türkistan siyasetinde farklı bir eksene kaymasına yol açmıştır. Muravyov pek çok kez başkentte bulunarak Dışişleri Bakanlığı ile irtibatlarını sürdürmüştür. Hatta bu görüşmeler neticesinde Muravyov bölge uzmanı olarak görülerek Buhara emirliğine elçi olarak gönderilmesi bile gündeme gelmiştir.[127]

Muravyov'un sunmuş olduğu raporları inceleyen Rusya Asya İşleri Komitesi, 29 Haziran 1820 tarihinde İçişleri Bakanı V. Koçubey, Ekonomi Bakanı D. Guryev, Dışişleri Bakanı K. Nesselrode, Genelkurmay Başkanı P. Volkonskiy ve Devlet Sekreteri (stats sekretar) İ. Kapodistriya başkanlığında toplanmıştır. Bu toplantının konusu Türkmenler ve Hazar Denizi'nin Batı kıyıları olmakla birlikte toplantıdan çıkan sonuç 7 maddelik rapor şeklinde düzenlenerek katılımcılar tarafından imzalanmıştır. Bu rapora göre

[124] Muravyov, *Puteşestviye*, 99-10.
[125] Türkistan Hanlıklarında kölelik mevzusu için bk. Mesut Karakulak, *Türkistan'da Efendiler ve Köleler* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020); Nikolay Veselovskiy, "Russkiye Nevolniki v Sredneaziatskih Hanstvah", *Türkestanskiy Vedomstva*, (1883).
[126] Muravyov Karsskiy, *SZ 1816-1820*, 459.
[127] Halfin, *Rossiya i Hanstva Sredney Azii*, 121.

Türkmenlerle ilişkilerin devam ettirilerek pekiştirilmesine karar verilmiştir. Alınan karar neticesinde Türkmenlerle ticarî ve askerî ilişkiler sürdürülecek ve bu işin başında General Yermolov olacaktır. Yermolov ise Türkmen bölgesini iyi bilmesi ve Yomut boyu ile geliştirdiği iyi ilişkileri neticesinde dostlar edindiği sebebiyle Muravyov'u tekrar Türkmen sahillerine gönderme kararı almıştır.[128]

Murayov'un maiyetindeki 50 kişilik heyet ile Türkmen bölgesine ikinci gidişi 20 Haziran 1821 yılında *"Kura"* gemisiyle olmuştur.[129] Bakü'den yola çıkan gemi Türkmen kabilelerinin iskân ettiği Çeleken adasına ulaşmıştır. Çeleken adası Muravyov'a yardım eden Kıyat Ağa'nın kabilesinin İran'dan kaçarak yerleşmiş oldukları bölge olmakla birlikte Muravyov'a göre Rusların kale inşa etmesi için uygun bir yer değildir. Zengin tuz ve neft yataklarına sahip bu ada içme suyu bakımından kurak bir bölgedir. Muravyov Çeleken Adası'ndan başlayarak Hazar Denizi'nin batı kıyılarında dolaşarak haritalandırmış ve Rusya'nın bölgede inşa edeceği kale için uygun yer aramıştır. Onun Türkmen bölgesine ikinci gelişi kışın gelmesi ve denizin donması tehlikesi karşısında kısa sürmüştür. Muravyov keşif ziyareti neticesinde Hazar Denizi'nin batı kıyısının geniş haritasını çıkarmıştır. Yermolov açısından olumsuz ve kıymetsiz olarak değerlendirilen bu keşif gezisinin önemi 50 yıl sonra Rusya'nın Türkistan bölgesinin işgalini fiziki olarak başlattıkları zaman anlaşılmıştır. Rusya Asya İşleri Komitesi tarafından finanse edilen bu keşif gezisinin raporları 1869 yılında Genel Kurmay Başkanlığı tarafından komiteden talep edilerek Türkmen bölgelerini işgal sürecinde kullanılmıştır.[130]

[128] Annanepesov, *RTO SAD*, 229-231 no:152.
[129] Nikolay Muravyov Karsskiy, *Sobstvennıye Zapiski 1821-1825* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2016), 24.
[130] Halfin, *Rossiya i Hanstva Sredney Azii*, 128.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI – RUS İLİŞKİLERİNDE MURAVYOV'UN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

I. Balkanlar ve Mısır'da Ayrılıkçı İsyanlar

General Muravyov'un 1832-1833 yıllarında 2. Mahmud'un talebi üzerine İstanbul'a gelmeden önce onun bölgeye gelişinin altında yatan siyasi ve toplumsal sebeplere değinmemiz gerekmektedir. Zira Muravyov'un Osmanlı payitahtına gelişinin altında Osmanlı'yı çıkmaza sokan Balkanlarda gerçekleşen isyanlar, Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Navarin faciasıyla biten Mora isyanlarıyla birlikte Mısır valisi Kavalalı Mehmed'in isyanı yatmaktadır. Dolayısıyla Muravyov'un bölgeye Rus ordularının kumandanı olarak gelmesinin altında yatan olayları aydınlatmak konumuz açısından önem arz etmektedir.

A. 19. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Balkanlarda Siyasî Durum ve Rusya'nın Tutumu

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya Balkanlarda elde ettiği geniş ekonomik ve siyasî imtiyazları Balkanların bağımsızlığı için kullanmıştır. Rusya bu antlaşmayla birlikte kendisini Balkan Ortodoks Hristiyan Rumlarının dinî hamisi ve mezheplerinin koruyucusu olarak görmektedir. Rusya bu dinî himayesini açıktan dillendirerek ve bölge halklarının bağımsızlığını teşvik ederek onları gerek diplomatik sahada gerekse de askerî yardımlarla maddi olarak desteklemiştir.[131]

Yunanlar arasında Rusya'ya ve Rus halkının er geç bir gün kendilerini Osmanlı boyunduruğundan kurtarmaya geleceklerine dair olan inanç 16-17. yüzyıllardan itibaren canlı olarak yaşatılmaktaydı. Rusya'yı Ortodoksların kurtarıcısı ve beklenen kurtarıcı millet olarak gören Yunanlar onları *"ksanthon genos"* yani sarı saçlı özgür ırk olarak tanımlamaktadırlar. Ruslar efsaneyle özleştirilmekte ve Yunanlar arasında Ortodoksların kurtarıcısı olarak görülmektedirler. Bu efsane ve mit yunanlar arasında yaşatılmakta ve ilahi müdahale olacağına inanılmaktadır.[132] Sarı ırk ve Moskova'dan gelecek yardımın şiirlere yansımış en güzel örneği 17. yüzyılda Myra Metropoliti Matthaios'un şiirinde

[131] *Osmanlı Rus Antlaşmaları 1700-1834*, 184-194 no:162.
[132] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 31.

karşımıza çıkmaktadır. Matthaios şiirinde Rusya'dan gelecek olan kurtarıcılarını şöyle tarif etmektedir:

"Sarı saçlı ırkın gelip bizi özgürlüğümüze kavuşturmasını

Moskova'dan gelip bizi kurtarmasını umut ediyoruz.

Kâhinlere, sahte kehanetlere inanıyoruz

Ve zamanımızı boş şeylerle harcıyoruz.

Türk'ün ağını kaldırsın diye üzerimizden

Umudumuzu kuzey rüzgarına bağlıyoruz."[133]

Efsane ve mit kullanımı Balkanlarda Osmanlıya karşı gerek siyasî söylemde gerekse de isyanlarda çokça kullanılan unsur haline gelmiştir. Dinî motiflerin kullanımı da özellikle dikkat çeken hususlardandır. Rusya'nın desteğini kazanma ve Ortodoks birliğine vurgu yapan semboller öne çıkarılmıştır. Ortodoks Hristiyan azizleri, melekler, kutsal emanetler ve mucizevî olaylar Balkan isyanlarında Ortodoks inançlıların safında *"Osmanlı zulmüne karşı"* halkın yanında savaşmışlardır. Ortodoks kutsalları isyan sonrasında da kullanılmaya devam etmiştir. Balkanlarda yeni kurulmakta olan devletler halkı tekrardan kutsallar ve mitler etrafında toplamışlardır.[134]

Balkan halklarını Rusya ile "tek millet" söylemi altında birleştiren köklü dinî ve kültürel bağlar mevcuttur. Bu bağları, Rusya'nın Knezlik döneminden itibaren Bizans İmparatorluğu ile kurduğu ilişkilere kadar götürmek mümkündür. Balkan halkları çoğu zaman efsanevî bir kurtarıcı inancıyla Rusya'nın kendilerini Osmanlı egemenliğinden kurtaracağına inanmışlardır. Ancak bu inanç, Rusya ile yürütülen ilişkilerin tamamen irrasyonel olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, Balkan toplumları ile Rusya arasında reel temellere dayalı çok yönlü ilişkiler kurulmuştur. Özellikle I. Petro döneminden itibaren, Rusya Balkanlardan gelen göçmenlere kendi topraklarında geniş yaşam ve çalışma imkânları sunmuştur. Yunan denizcileri Rus donanmasında görev almış, Moskova çarşılarında Yunan, Makedon, Sırp ve Polonyalı tüccarlar serbestçe ticaret

[133] Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, 31.
[134] Geniş malumat için bk. Herkül Millas, *Yunanistan'da Milli Mitoslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024); İoannis N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, çev. İdil Çetin (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014); G.L. Arş, *Taynoye Obşestvo Filiki Eteriya* (Moskva: Nauka, 1965), 13.

yapabilmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren Yunan tüccarlar Ukrayna'da yeni yerleşim birimleri kurarak kendi kilise, okul ve mahkemelerini oluşturabilmişlerdir. Bu gelişmeler, Rus Çarları tarafından verilen imtiyazlar ve beratlarla güvence altına alınmıştır.[135] Bu beratlar içinde en dikkat çekici olanı, II. Yekaterina'nın Yunan göçmenlere Ukrayna'nın Karadeniz kıyısında kurdukları Mariupol şehri için verdiği imtiyazlardır. Çariçe, bu yeni yerleşim yerini on yıl süreyle vergiden muaf tutarak şehir sakinlerine kendi yerel yönetimlerini belirleme hakkı tanımış ve onları mecburi hizmet yükümlülüğünden ömür boyu azat etmiştir.[136] Bu tür imtiyazlar, Yunan topluluklarının ekonomik olarak güçlenmesine ve ulusal bilincin pekişmesine katkı sağlamıştır. Odessa ve Mariupol gibi liman şehirlerinden elde edilen ekonomik kazançlar, zamanla Osmanlı karşıtı milliyetçi akımların desteklenmesinde etkili bir kaynak hâline gelmiştir. Böylece Rusya, yalnızca askerî ve siyasî değil, ekonomik ve toplumsal düzeyde de Balkanlarda etkin bir aktör hâline gelmiştir.

Yunanistan İmparatorluğu kurulması taraftarı ve bağımsız bir Yunan devleti destekçisi Rus Çariçesi II. Yekaterina 1779 yılında doğan torununa Konstantin (ö.1831) ismini vermiştir. Romanovlar hanedanında görülmeyen bu isim Rus Çariçesinin Yunan milletine açıkça desteğini gösterme biçimi olarak yorumlanmıştır. Zira torun Konstantin Pavloviç Çariçe II. Yekaterina'nın Avusturya kralı II. Joseph ile hayalini kurdukları Yunanistan İmparatorluğu'nun gelecekteki İmparatoru olarak görülmekteydi. Bunun için Çariçe torununa Helen kültürünü benimsemesi ve akıcı bir şekilde Yunanca konuşabilmesi için Yunan dadılar tuttu. Konstantin "Yunan İmparatoru" unvanını aldı ve onuruna Ayasofya kilisesinin şekli bulunan pullar basıldı. Fakat bunlara rağmen II. Yekaterina'nın bağımsız Yunan ulusu projesi başarısız oldu.[137]

Osmanlı ve Rusya arasında yapılan 1768-1774 yılı savaşlarını bitiren Küçük Kaynarca Antlaşması Rusya'nın Balkanları himayesi altına alma ve Ortodoks Hristiyan dünyasının liderliğini üstlenmesi bakımından dönüm noktası kabul edilmektedir. Bu dönemden itibaren Rusya pek çok Yunan, Bulgar ve Sırp asıllı aristokrat aileleri destekledi. Osmanlı İstanbul'unda köklü geçmişe sahip Fenerliler bu dönemde Rusya'nın desteğini açıkça

[135] Arş, *Taynoye Obşestvo Filiki Eteriya*, 16.
[136] Arş, *Taynoye Obşestvo Filiki Eteriya*, 38.
[137] G.L. Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii & Osvoboditelnaya Borba Greçeskogo Naroda v Naçale XIX v. i Russko-Greçeskiye Svyazi* (Moskva: Nauka, 1970), 84; Arş, *Taynoye Obşestvo Filiki Eteriya*, 35.

alan ailelerden oldu. Rusya Yunan ve Balkan kökenli ailelerin Osmanlı vilayetlerinde belli makamlara gelmeleri için destek verdiği gibi Rusya'nın içinde dahi bürokratik, diplomatik ve askerî görevlerde Balkan ailelerinden eğitimli aristokratları kullandı. Yunan milliyetçisi ve Yunanistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Kapodistrias 1815-1822 yılları arasında Rusya'nın Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.[138] Kapodistrias dışında Rusya'da görev yapan Yunan asıllı göçmenlerden Nikolay Buidis, Panos Bitsilis, Spiridon Destunis, Konstantin Rodofinikin, Aleksandr Strudza, Angelos Mustoksidis, Andreas Papadopulos Vretos gibi kişileri saymak mümkündür. Bunun dışında Rusya'nın hizmetine girmiş Kapanisis ve İpsilanti gibi aileler'de bulunmaktadır. Rusya Dışişleri Bakanlığı göçmen Yunanların kolayca iş buldukları bir mecraydı. Yunan tarihçi Konstantin K. Papulidis'in araştırmasına göre Dışişleri Bakanlığında çalışan Yunan göçmenlerin sayısı 100'ü geçmektedir. Bu sayı Balkanlardaki Osmanlı karşıtı isyanları dönemi dikkate alındığında önemli bir sayıdır. Bu göçmenler Rusya'nın Dış politikasını oluşturdukları gibi Osmanlı ile ilişkilerinde de söz sahibi olmuşlardır.[139]

Rusya Balkan ve Yunan diasporasını askerî olarak da desteklemiştir. Bu askerî desteğin en önemli ayağını Yunanların Rus ordusunda önemli konumlara getirilmesi oluşturmaktadır. Rusya, Balkan göçmenlerini kendi ordusunda farklı askerî pozisyonlarda kullanmış, Odessa'da bulunan Yunan göçmenlerine kendi askerî taburlarını kurmaya izin vererek Kırım'ın asayişini onlara bırakmıştır. Balaklava Yunan Taburu Odessa şehrinde Rusya destekli kurulmuş olan Yunan askerlerden oluşan bir ordu taburudur. Balaklava Yunan Taburu yukarıda bahsedilen Yunan asıllı milliyetçi bürokratların desteğini alarak faaliyetlerini Kırım ve çevresinde yürütmüşlerdir. Rus Çarı I. Aleksandr 1818 yılında Dışişleri Bakanı Kapodistrias ile yaptığı Kırım ziyaretinde Balaklava Yunan Taburu'nu ziyaret ederek onlara desteğini açıkça belirtmiştir. Kırım ziyareti dönüşü Çar I. Aleksandr Yunan askerî taburuna Karadeniz sınırını korudukları

[138] G.L. Arş, "N.M. Karamzin i İoann Kapodistriya", *Greçeskaya Kultura v Rossii XVII-XX vv.*, ed. G.L. Arş (Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya RAN, 1999), 28.
[139] Konstantin K. Papulidis, "K Voprosu o Deyatelnosti Grekov, Slujivşih v MİD Rossiyskoy İmperii v XVIII-XX vv.", *Greçeskaya Kultura v Rossii XVII-XX vv.*, ed. G.L. Arş (Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya RAN, 1999), 44.

gerekçesiyle 14.152 desyatina[140] toprak bağışlayarak Yunan göçmenlerini onurlandırmıştır.[141]

Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkileri 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yeni bir politik görüş etrafında şekillenmeye başlamıştır. Rusya'nın Balkanlar meselesi ve özellikle Yunanların Osmanlı Devleti ve Türk hâkimiyeti altında yaşam sürdürme hakkındaki görüşlerini 1816 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul elçisi Grigoriy Aleksandroviç Stroganov'a (1770-1857) gönderdiği bir raporunda görmek mümkündür. Rapor 1816 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderilen Stroganov'a Rusya'nın bölge siyaseti konusunda nasıl tutum içinde olması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Rusya açısından Osmanlı tabiiyeti altında yaşayan iki farklı siyasî ideolojiye sahip Yunan milleti bulunmaktadır. Bunlardan ilki her hâlükârda Osmanlıyı ve Türkleri kendileri için bir sıkıntı ve onlardan kurtulması gereken bir düşman olarak görmekte ve sonlarının yaklaştığını düşünmektedir. İkinci grup ise Osmanlı'nın geniş coğrafi imkanlarından yararlanma peşindedir. Rus elçisi bu iki gruba da mesafeli yaklaşmalı ve Rusya'nın bölge siyaseti konusunda daha sağlıklı bir siyaset geliştirmek için iki tarafla da ilişkileri sürdürmelidir.

Belgenin ikinci konusu Avrupa devletlerinin Balkanlardaki siyaseti konusunda tutunulacak tavır hakkındadır. Fransız İhtilalinden sonra İngiltere Osmanlı'nın geri kalmışlığından faydalanarak Osmanlı sularında ve geniş kara egemenliğinde kapitülasyonlar elde etmiştir. Rusya'nın Osmanlı topraklarında İngiltere ile mücadeleye girişmesi anlamsızdır. Fakat Rusya'nın kendisini Balkan Slavlarının ve Ortodoks Hristiyanlarının hamisi olarak görmesi Osmanlı'nın ona verdikleri karşılığında haksızlığa uğramaktadır. Zira Rusya Balkanlardaki konumu gereği fazlasını hak etmektedir. Öte yandan Avusturya gibi devletler Rusya'nın Avrupa ve Balkanlardaki varlığına karşı düşmanca tutum sergilemektedirler. Bu düşmanlık Osmanlı Babıali'sini korkutmakta ve Rusya'ya karşı sürekli düşmanca ilişkiler içinde olmasına sebep olmaktadır.

Raporun üçüncü kısmı elçi Stragonov'a Rusya'nın Osmanlıya karşı politik tutumunun nasıl olması gerektiği üzerinde tavsiyeler üzerinedir. Öncelikle Rusya kendi elçisini Osmanlı devletine karşı her ne durum olursa olsun barıştan yana tavır alması gerektiği

[140] 1 desyatina yaklaşık 1 hektara denk gelmektedir.
[141] Apollon Skalovskiy, *Hronologiçeskoye Obozreniye İstorii Novorossiyskago Kraya 1730-1823* (Odessa: Gorodskoy Tipografiya, 1838), 2/273.

hususunda uyarmaktadır. Rusya uzun süren ve ekonomisine ciddi zararlar veren savaşlardan yorulmuş olarak her zaman barıştan yana tavır aldığının altını çizmektedir. Fakat Rusya'nın Osmanlı ile olan ilişkilerinde iki önemli sorun barış sürecini baltalama potansiyeline sahiptir. Bunlardan ilki Kafkasya sınırları meselesidir. Osmanlı Rusya tarafından işgal edilen toprakları Anakra, Kemhala ve Suhum Kale gibi yerleşim alanlarını geri talep etmektedir. Rusya, Osmanlı'nın Anapa, Poti, Sucuk ve Ahalkalak kalelerine paşalar atamasını kendilerine karşı yapılmış taciz olarak kabul etmektedir. Öte yandan Rusya Kafkasya'da elde ettiği toprakların Osmanlı güçleri tarafından taciz edildiğini ve Rus tebaalarının sınırdan kaçırılarak köle olarak satıldıklarını belirtmektedir. Köle tacirlerinin faaliyetleri özellikle sınır hatlarında artmış olmakla beraber bu faaliyetler Kafkasya sınırındaki huzursuzluğu arttırmaktadır. Raporda bahsedilen Kafkasya sınırındaki gerginlik ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. Kafkasya sınırındaki meselenin aciliyeti General Yermolov'un baron Stragonov'a yazdığı bir uyarı mektubunda açıkça görülmektedir.

Belgede vurgulanan ikinci husus Rusya'nın Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyan cemaatlerinin hamiliği meselesidir. Rusya 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Balkanlardaki Ortodoks ve Slav cemaatlerinin hamiliği iddiasını yürütmekte ve onların yönetilmesinde ortaklığını iddia etmektedir. Bu iddiasıyla pek çok kez Balkanlardaki voyvoda atamalarına müdahale etmektedir. Eflak ve Boğdan'da İpsilantis ailesine verdiği destek bilinmektedir. Rusya Babıali'nin Balkanlardaki Ortodokslara karşı tutumundan rahatsızlık duymaktadır. Zira Rusya'ya göre Osmanlı Balkanlardaki Ortodoks ve Slav tebaasına karşı düşmanca tavırlar içindedir. Rusya'ya göre Babıali bu tavrını değiştirmek zorundadır. Aksi halde Rusya'nın hamiliğini üstlendiği Balkan halkları dış güçlerin etkisine girecek ve bağımsızlığını isteyecektir. Osmanlı özellikle tebaaları Sırplara, Moldovalılara, Ulahlar ve Ortodokslara karşı sert tutumunu değiştirmek mecburiyetindedir. Bu halklara karşı tutum değişikliği Osmanlı Devleti'ne Rusya gibi güçlü müttefik kazandıracaktır. Kaldı ki Rusya Osmanlı'nın iç huzurunun tesis edilmesinden yanadır.[142]

[142] *Vneşnyaya Politika Rossii XIX i Naçala XX veka 9* (Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1974), 9/168-176.

Rus Çarı I. Aleksandr Osmanlı merkezî otoritesine karşı girişilen hiçbir isyanın askerî olarak gerçekleşmesinden yana değildir. Çar Balkan Slav soydaşlarını ve Ortodoks Hristiyan dindaşlarını desteklemekle birlikte Avrupa'da tesis edilmiş olan barış ortamının bozulmasından yana değildir. Zira Balkanlardaki barışın bozulması Fransa gibi ülkelerin işine geleceği gibi sonuçları Rusya'yı da etkileyecektir. Yunan milliyetçisi ve Rusya'nın isyanlara silah ve mühimmat gibi askerî gereçlerle müdahale etmesi taraftarı olan Bakan Kapodistrias'a Çar I. Aleksandr Osmanlı karşıtı isyanları neden askerî olarak desteklemediğini şöyle açıklamaktadır: *"Osmanlılara savaşla cevap verirsek, Paris Yönetim Komitesi zafere ulaşmış olacak ve sonunda hiçbir hükümet ayakta kalamayacak. Düzen düşmanlarına boş bir alan bırakmak niyetini taşımıyorum. Bedeli ne olursa olsun, Osmanlılarla savaştan kaçınmanın yollarını bulmalıyız".*[143] Bakan Kapodistrias isyanların başlamasından ve Balkanlara yayılmasından önce Yunanların ve diğer Osmanlı tebaası Balkan halklarının silahlı mücadelesine karşı çıkmıştır. Fakat isyanın büyüklüğü ve seyrinin giderek bağımsızlığa doğru değiştiğini fark edince Rusya'nın olaya müdahale ederek destek çıkması gerektiğini savunmuştur. Kapodistrias'ın fikir değişikliği Çar I. Aleksandr'ı ikna etmeye yetmemiştir. Kapodistrias hayal kırıklığı ile istifasını açıklayarak İsviçre'ye çekilmiştir. Çar, Yunan milliyetçisi bakanının istifasıyla sonuçlanan olaydan sonra bile Balkanlarda baş gösteren isyanlara askerî yardım yapmaktan kaçınarak Balkanlardaki isyanlara politik sahada desteğini devam ettirmiştir.

Çar I. Aleksandr'ın Balkanlarda baş gösteren isyanları politik sahanın dışında desteklemeyi reddetmesinin bir başka nedeni isyanı başlatan İpsilanti ailesine olan güvenin zayıflığı olabilir. Zira Rusya'nın 1806 yılında Moldova ve Eflak'i işgali ve bölgeye asker konuşlandırması fiyasko ile sonuçlanmıştır. Nitekim Eflak voyvodası Konstantin İpsilantiy'e inanılan 30 bin kişilik Rus ordusunun iaşesi karşılanamamıştır. İpsilanti'nin, askerlerin iaşesini temin etmekte gösterdiği beceriksizliği bölgede ciddi sorunları yarattığı gibi asker sokaklara inerek yerli halkı yağmalamaya başlamıştır. Yağmacılık ve halka verilen eziyetler karşısında Çar I. Aleksandr Eflak ve civar vilayetlere durumu kontrol etmesi için S.S. Kuşnikov'u göndermek zorunda kalmıştır. Eflak'ta uzun süren kargaşa dönemi İpsilanti'nin beceriksizliğini ortaya koyduğu gibi Rus

[143] İoann Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria & O Yego Slujebnoy Deyatelnosti", çev. K.K. Zobin, *Sbornik Russkago İstoriçeskogo Obşestva* 3 (1868), 269; Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, 80.

Çarı I. Aleksandr'ın İpsilanti ailesine olan güvenini de sarsmıştır.[144] Bütün bunlar göz önünde bulundurularak Çar'ın neden Balkan isyanlarında İpsilanti ailesine askerî yardım etmek istemediğini görmek mümkündür.

B. "Filiki Eteriya" Cemiyeti ve Osmanlı Karşıtı Faaliyetleri

Fransız İhtilalinden sonra yayılan bağımsızlık hareketleri Osmanlı toprakları olan Balkanlar'da da kendini göstermiştir. Balkanlarda ilk bağımsızlık hareketleri gizli cemiyetler olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi "Eteriya" cemiyeti şair Konstantin Rigas tarafından Yunan toplumunu uzun süren Osmanlı zulmünden kurtarma hedefiyle 1795 yılında kurulmuştur. "Eteriya" gizli cemiyetinin kurucusu Rigas 1757 yılında Valestino şehrinde doğmuş ve ilk eğitimini babasının gözetiminde almıştır. Gençliğinde karıştığı bir olaydan dolayı kaçmak zorunda kalmış ve İstanbul'a gelerek Fenerli aristokratlardan Aleksandr İpsilanti'nin hizmetine girmiştir. 1786 yılında Bükreş şehrine taşınan Rigas yerel beylerin sekreterliğini yapmıştır. 1789 Fransız İhtilalinden etkilenerek Yunan milletinin Osmanlıdan kurtuluşunun Fransızların eliyle olacağına inanmaya başlamıştır. Napolyon Bonapart'tın iktidara gelmesiyle başlayan Fransa-İtalya arasındaki 1796-1797 yılı savaşı Fransızların Korfu adasını almalarıyla birlikte Yunan milliyetçilerinin Fransa'ya olan umutlarını artırmıştır. Napolyon'un Korfu adasını ele geçirmesi Fransızların Yunanistan adalarında onlara bağımsızlık vadeden propaganda faaliyetlerinin artmasını tetiklemiştir.[145]

Fransızların Yunanlar arasında başlatmış oldukları yoğun propaganda faaliyetlerinden etkilenen Rigas kurtuluşun Fransa'dan geleceğine inanmıştır. Rigas kurmuş olduğu cemiyet aracılığıyla kendi propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür. Propagandasını şiirler ve edebi metinlerle yürüten Rigas "Askerî Marş" şiirini yazarak Yunanları milliyetçiliğe ve Osmanlılardan kurtularak bir ulus devlet inşasına davet etmiştir. Fransız Jakobenlerini takip eden Rigas *"Rumeli, Anadolu, Akdeniz Adalarının, Eflak ve Moldova Halklarının Yeni Politik Yönetimi"* adında "Yunan Cumhuriyeti"nin anayasa taslağını hazırlamıştır.

---

[144] Victor Taki, *Rossiya na Dunaye & İmperiya, Elitı i Politika Reform v Moldavii i Valahii 1812-1834* (Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2017), 71-72; Victor Taki vd., *Bessarabiya v Sostave Rossiyskoy İmperii 1812-1917* (Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2012), 57.
[145] Douglas Dakin, *The Unification of Greece 1770-1923* (New York: St. Martin's Press, 1972), 20.

Rigas'a göre yeni kurulacak olan devletin sınırları taslak anayasa metninin başlığında saklıdır. Anayasa taslağı Fransız Jakobenlerinin anayasa taslağından uyarlanmıştır.[146]

Cemiyet çalışmaları açığa çıkan Rigas 1797 yılında Triesta şehrinde tutuklanarak Belgrad şehrine gönderilmiş ve mahkeme sürecinde kaleye hapsedilmiştir. 1798 yılında tutulduğu Belgrad kalesinde öldürülmüştür. Kurmuş olduğu cemiyet üyeleri de yakalanarak hapsedilmiştir. Onun ölümünden sonra cemiyet lağvedilmiş olsa da cemiyet kendi fikrini farklı kuruluşlar aracılığıyla devam ettirmiştir. Yazmış olduğu "Askerî Marş" şiiri Yunan ulus devletinin inşasında önemli marşlardan biri haline gelmiştir.[147]

Şair Rigas'ın fikirlerinden ortaya çıkan "Filiki Eteriya Cemiyeti" 1814 yılında Rusya'nın Odessa şehrinde üç Yunan milliyetçisi arkadaşlar Nikolaos Skoufas (1779-1818), Athanasios Tsakalof (1790-1851) ve Emmanouil Ksantos (1772-1852) tarafından kurulmuştur.[148] Cemiyet Balkan topraklarını Osmanlı Müslüman Türklerinden kurtarma amacı taşımaktadır. Odessa dönemin zenginleşmekte olan liman şehriydi. Zenginliği yeni açılan Kara Topraklar bölgesinden gelen hububata bağlıydı. Yunan gemileri tarafından Batı Avrupa'ya ihraç edilen hububat çeşitleri bölgede Rusya'ya bağlı Yunan milliyetçisi yeni bir elit sınıfını oluşturdu. Cemiyet Rusya'dan aldığı yardımlar dışında Odessa'da bulunan yeni zengin kesimin yardımına da ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla bölgede Yunan İsyanını başlatacak kuruluşların bulunması tesadüfi değildi.[149]

Filiki Eteriya Cemiyeti Osmanlı Balkanlarında bulunan muhalif cemiyetleri de kendi çatısı altında fikren birleştirdi. Balkan dağlarında ve kırsal kesimlerde 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Müslüman Türklere karşı gerilla faaliyeti yürüten Kleft Cemiyeti Filiki Eteriya Cemiyeti'nin siyasî ve eylemsel faaliyetlerinde önemli roller üstlenmiştir.[150] Örgütlenmesini İtalyan kömürcülerinin kurmuş olduğu hükümet karşıtı Carbonari Cemiyeti ve Rusya merkezli Dekabristler Gizli Cemiyeti'nden alan Cemiyet Mason localarıyla sıkı ilişkiler kurmuştur.[151]

---

[146] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 100.
[147] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 94-95.
[148] Arş, *Taynoye Obşestvo Filiki Eteriya*, 49.
[149] Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, 79.
[150] "Kleftı", *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya* (Moskva, 2009), 14/270.
[151] "Filiki Eteriya", *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya* (Moskva, 2017), 33/339.

Cemiyet 1817-1818 yıllarında isyanı yönetecek başkan arayışına girmiştir. Cemiyetin başkanlığı ve Osmanlı ve Türklerin Balkanlardaki varlığına karşı yürütülecek isyanın liderliği için öncelikle Graf Kapodistrias'a teklif götürülmüş olsa da o bulunduğu Rusya Dış İşleri Bakanı gibi konumundan dolayı teklifi reddetmiştir.[152] Yunan milliyetçisi bakan Kapodistrias bağımsızlık hareketleri gibi kuruluşlara yabancı olmamakla birlikte cemiyetin teklifini Yunan milletinin bağımsızlık hareketi için daha hazır olmadığını düşünmektedir. Yunanların aydın eğitimli kesimi hazırlanan isyana hazır değildir. Zira Kapodistrias bu hedef doğrultusunda 1814 yılında *"Filomuzos Eteriya"* adında Yunan halkına milliyetçilik ve aydınlanma değerlerini aşılamayı ve toplumda eğitim düzeyini arttırmayı amaçlayan bir cemiyetin kuruculuğunu üstlenmiştir. Cemiyet Yunan milliyetçisi gençleri Çar I. Aleksandr'dan ve Çariçe'den yüklü bağışlar almakta ve Çar'ın himayesinde Avrupa üniversitelerinde okutarak eğitmiştir.[153] Kapodistrias Yunan milliyetçisi olmasının yanında Rus Çarı I. Aleksandr'ın Yunan isyanına olumlu bakmadığının da farkındadır. Dolayısıyla kendisine cemiyetin liderliğini teklif eden kurucu üyelerden Emmanuil Ksantos'a Rusya'nın desteği olmadan isyanın başarıya ulaşamayacağını ve masumların kanının dökülecegi gerekçesiyle başkanlık yapamayacağını bildirmiştir. Kapodistrias cemiyetin liderliğine Aleksandr İpsilantis'i teklif etmiştir.[154]

Filiki Eteriya Cemiyeti'nin başkanlığını 1818 yılından itibaren Rusya destekli Aleksandr İpsilanti üstlenmiştir. Eflak ve Boğdan Voyvodaları Fenerli Rumlarından İpsilantis ailesinin Rusya ile ciddi ilişkileri bulunmaktır. Osmanlı Devleti 1805 yılında Fransız baskısıyla İpsilantis ailesini Eflak ve Boğdan Voyvodalığından uzaklaştırma kararı alınca İpsilantis ailesi Rusya'nın desteği ve Babıali'ye yapılan baskılar sonucu kendi makamlarını geri alabilmişlerdir.[155] Öte yandan İpsilantis'lerin Rusya'nın liberal elitlerinin oluşturduğu Nikolay Muravyov'un da gençliğinde sekreterliğini üstlendiği Dekabristler gizli cemiyetiyle bağlantıları bulunmaktadır.[156]

---

[152] Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria", 216.
[153] G.L. Arş, "İoann Kapodistriya v Rossii", *Voprosı İstorii* 5 (1976), 63; Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 227; Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria", 195.
[154] Arzu Erman, "Kapodistrias'a Göre Yunan Bağımsızlık Hareketi Ve Rusya", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40/69 (31 Mart 2021), 278.
[155] Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, 56.
[156] Arzu Erman, "Yunan Bağımsızlık Hareketi ve Rus Dekabristler", *Rusya Araştırmaları Dergisi* 5 (30 Haziran 2021), 3-19.

Aleksandr İpsilanti 1792 yılında İstanbul'da Fenerli Rum soylularından Moldova Knezi Konstantin İpsilanti'nin ailesinde doğmuştur. İpsilanti soyu Trabzon Komnenos ailesine dayanmaktadır. Babası Konstantin Osmanlı idaresine ayaklanan Sırplarla olan ilişkisinden dolayı Kiev'e kaçarak Rusya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Konstantin İpsilantis Sultan'ın Sırbistana isyanı bastırmak için gönderdiği Bekir Paşa'nın yanında aracı olarak görevlendirilmiş fakat baba İpsilanti görevini Sırp isyancılar tarafında kullanarak isyanı körüklemiştir. Sırpları Osmanlıdan kopmaya ve Rusya'ya yanaşmaya çağıran Konstantin İpsilanti Osmanlı Sultanı tarafından hain ilan edilmiş ve kaçmak zorunda kalmıştır.[157] Aleksandr'ın çocukluğu ve ilk dönem eğitimi Rus Çarı I. Aleksandr'ın himayesinde geçmiştir. Çar'ın himayesinde Rusya ordusuna 1808 yılında katılan Aleksandr İpsilanti ordu kademelerini hızlı geçerek 1817 yılında Generallik rütbesini almıştır.[158]

Filiki Eteriya Cemiyetinin gizli üyelerinden Nikolas Galatis'in 1817-1818 yıllarında Rusya'da yürütmüş olduğu propaganda faaliyetleri açığa çıkmıştır. Galatis'in tedbirsiz faaliyetlerinden dolayı Çar I. Aleksandr Rusya'nın Osmanlı ile yürütmüş olduğu barış siyaseti gereği "Filiki Eteriya" Cemiyeti'nin üst kademe yöneticilerinin Rusya'da bulunmalarından rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bu açıdan cemiyet üyelerinin Rusya'da bulunmasını da istememektedir. Fakat cemiyetin üst kademelerinin Osmanlı hükümetine bildirilmesini veya teslim edilmesini de onaylamamıştır. Zira cemiyet üyelerinin isimleri ve yürüttükleri propaganda Osmanlı hükümetine bildirilse Balkanlarda Yunan kıyımının yaşanacağından endişe duymaktadır.[159] Bakan Kapodistrias anılarında "eteristlerin" Rusya'daki faaliyetleri hakkında Çar I. Aleksandr ile olan konuşmasını aktarmaktadır. Bu konuşmada Çar'ın cemiyetin faaliyetlerine karşı tavrı nettir: "Yapacak bir şey yok, temiz kalacağız, etrafımızdaki Yunanları aklıselime davet edeceğiz" demektedir.[160] Bu konuşma Rus Çarı'nın cemiyetin kendi ülkesinde yürüttükleri faaliyetlerinden rahatsız olduğunu fakat etrafını sarmış bulunan Yunan diasporasına karşı da çaresizliğini göstermektedir. Çar'ın Cemiyet'in Rusya'daki

[157] L.Ye. Semenova, *Voprosı Sotsialnoy, Politiçeskoy i Kulturnoy İstorii Yugo-Vostoçnoy Yevropı*, "Konstantin İpsilanti i Pervoye Serbskoye Vosstaniye (1804-avgust 1807 g.)", *Balkanskiye İssledovaniya* 9 (1984), 51.
[158] S.A. Pançulidzev (ed.), *Sbornik Biografiy Kavalergardov 1801-1826* (Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1906), 3/195.
[159] Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria", 208.
[160] Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria", 220.

faaliyetlerine gösterdiği rahatsızlık sonrası "Filiki Eteriya" Gizli Cemiyeti'nin üst düzey yönetici kademesi 1818 yılı itibaren İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin pasaportları ile İstanbul'a taşınmışlardır. Öte yandan Rus Bakan Cemiyet üyelerinin İstanbul'daki ihtiyaçlarının giderilmesi için Rusya'nın İstanbul'daki daimî elçisi Stroganov'a tavsiye mektupları yazarak onları korumuştur. Bu dönemden itibaren cemiyet merkezi Osmanlı topraklarına taşınmıştır.[161]

Filiki Eteriya Cemiyeti, merkezinin İstanbul'a taşınmasıyla birlikte Fenerli Rum ailelerin arasında propaganda faaliyetlerini arttırmışlardır. Fenerli ailelerin Filiki Eterya Cemiyeti'ni sahiplenerek desteklemelerini Ahmet Cevdet Paşa onların ellerinden alınan Voyvodalık makamından dolayı olduğunu düşünmektedir. Fener aileleri kendi hakları olarak gördükleri Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları ellerinden alınınca Osmanlı hükümetine İpsilanti'ye destek verekerek savaş açmışlardır.[162] İpsilanti ailesinden Başkan Aleksandr İpsilanti'nin kardeşleri de cemiyete İstanbul'da dâhil olmuşlardır. Filiki Eteriya Cemiyeti üyeleri ağırlıklı olarak tüccarlar, bankacılar, eski ordu mensupları, Rus ordusunun emekli albayları, kaptanları ve subayları, Rus filosunun emekli denizcileri, din adamları, doktorlar, eğitimciler, öğrenciler, kleft isyancılarından oluşan militanlar ve çiftçilerden oluşmaktadır.[163] Cemiyet kendi propaganda faaliyetlerini Odessa gibi Yunan diasporasının bulunduğu zengin şehirlerde açtıkları okullarla yürütmüştür. Cemiyetin milliyetçilik fikirlerinin tavandan tabana yayma girişimleri çoğunlukla olumsuz tepkilerle sonuçlanmıştır. Bunun için Cemiyet kendi fikirlerini çıkardıkları gazete ve dergiler aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. Odessa şehrinde yayımlanan pek çok gündelik ve haftalık yayınlarda Osmanlı karşıtı makaleler yayımlanmıştır. Bunun yanında Yunan zenginlerini okulların açılmasına katkı sağlamalarını ikna edebilmek için milliyetçilik propagandası yanında eğitim yazıları da yayımlanmıştır.[164] Yayımlar dışında Odessa şehrinde kurulan Yunan tiyatroları da Filiki Eteriya Cemiyetin'in propagandasını yürüten önemli kurum haline gelmiştir. Tiyatrolarda eski Yunan tragedyaları ve komedyaları sahnelendiği gibi Osmanlı ve İslam karşıtı oyunlar da oynanmıştır. Filiki Eteriya Cemiyet'i tarihçisi Arş tiyatroların propaganda faaliyetlerindeki rolünü, tarihte

[161] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 201-206; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 11/89.
[162] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1309, 11/96.
[163] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 223.
[164] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 211.

görülmemiş bir olay olarak yorumlamaktadır. Ona göre Odessa'da oynanan oyunlardan etkilenen Yunan gençleri Aleksandr İpsilanti'nin "Kutsal Taburu"na gönüllü olarak yazılmışlardır.[165]

1820 yılında Filiki Eteriya Cemiyeti üst kademe üyeleri Başkan Aleksandr İpsilanti ile Odessa şehrinde bulunan İzmail kentinde askerî meclis için toplanmışlardır. Toplantıda Balkanlarda Osmanlıya karşı isyan bayrağını çekmenin vaktinin geldiği ve bunun için gereken planların yapılması tartışılmıştır. Toplantı sonucunda iki önemli isyan plan hazırlanmıştır: "Ana Plan" ve "İstanbul Planı". "Ana Plan"a göre isyanın merkezi Pelopennos yani Mora yarımadası olacaktır. Mora yarımadasındaki isyanı İpsilantis yönetecektir. Bu plana göre isyan ikinci merkezi bölge Epir bölgesinde çıkacaktır. Epir bölgesindeki isyanı Perrevos adında bir cemiyet üyesi yönetecektir. Epir bölgesinde isyancılar Osmanlıya başkaldıran Arnavut Tepedelenli Ali Paşa ile güçlerini birleştirmeyi planlamışlardır. Tepedelenli Ali Paşa Sultan II. Mahmud'a isyan etmekte ve Balkanlardaki bütün milletleri Osmanlı idaresine karşı ayaklanmaya çağırmaktadır. Filiki Eteriya Cemiyeti Tepedelenli isyanını kendileri için bir fırsat olarak değerlendirmekte ve Osmanlıya karşı birlikte mücadele edebileceklerini düşünmektedir.[166] Bunun için Cemiyet üst düzey üyelerinden Dimitrios İpatrosa'yı Tepedelenli Ali Paşa ile görüşmeye bile göndermiştir. Fakat Dimitrios Osmanlı güçleri tarafından elindeki belgelerle yakalandıktan sonra idam edilmiştir.[167]

İzmail'deki askerî toplantıda belirlenen ikinci plan Aleksandr İpsilanti tarafından bizzat oluşturulan "İstanbul Planı"dır. Bu plana göre İonya'dan gelecek olan 25 askerî gemi İstanbul'a saldıracak ve Türk filosunu yok edecektir. Bu isyana İstanbul'lu 15 bin yerli Rum katılacak ve şehirde kargaşa çıkaracaktır. Plana göre isyancılar şehri yakıp yıktıkları gibi, askerî kışlaları ele geçirecek ve askerî mühimmat depolarını kontrol altına alacaklardır. Ve nihayet isyancılar Sultan'ın sarayına saldırarak II. Mahmud'u esir alacaklardır. "İstanbul Planı" gerçekleşirse Yunan ulusu bağımsızlığına kavuşacaktır.

[165] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 217.
[166] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 265; Kemal Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/476-479.
[167] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 286.

Fakat İpsilanti'nin "İstanbul Planı" gerçekleştirilmesi imkânsız bir hayal olarak kalmıştır.[168]

Filiki Eteriya Cemiyeti Aleksdandr İpsilanti başkanlığında Balkan halklarını Osmanlı Türk İslam boyunduruğundan kurtarma olarak gördükleri isyanını 1821 yılının şubat ayında Prut Nehri'ni geçerek Eflak'ta başlatmışlardır. İsyanın Eflak'ta alelacele başlatılmasının iki önemli sebebi vardı. Bunlardan ilki Eflak Gospodar'ı Aleksandr Sutso'nun 1821 Ocak ayında ani ölümünden doğan iktidar boşluğundan yararlanma arzusudur. Mora Yarımadası'nda başlatılması planlanan isyanın Eflak'ta başlatılmasının ikinci ve asıl sebebi İpsilanti'nin Rusya'dan yardım geleceği umuduyla hareket etmesidir. Fakat Rusya'dan beklenen askerî yardım gelmedi. Çar I. Aleksandr, İpsilanti'nin Osmanlıya karşı isyan başlattığına dair haberi onun gönderdiği yardım talep eden mektubuyla birlikte Avrupa ülkeleri ile yapılmakta olan Lübliyana (Laibach) konferansında almıştır.[169] Avrupa ülkeleri ile yapılmış olan Kutsal İttifak Antlaşması'na[170] halel geleceği endişesiyle konferansta Çar ile birlikte bulunan Bakan Kapodistria İpsilanti'ye sitem dolu mektup göndererek Çarın isyandan memnun olmadığını ve onaylamadığını bildirmiştir. Bakan mektubunda Rusya'nın Osmanlı ile barış içinde olduğunu ve Avrupa'da barışın korunması gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan İpsilanti'nin başlatmış olduğu isyanın Rus himayesinin suistimali anlamına geldiğini söylemektedir.[171]

İpsilantis arkasında görmek istediği Rusya'nın desteğini alamadığı gibi balkan köylülerinde de kendisini destekleyerek başkaldıran olmamıştır. İpsilantis, Milosh Obrenovich (1780-1860) ve Balkan Voyvodalarına karşı köylü isyancıların lideri Tudar Vladimerescu (1780-1821) gibi liderlerden de Osmanlı karşıtı destek alamamıştır.[172] Tudor Vladimerescu Eterya ile antlaşma sonucu isyana destek vermiş olsa da Osmanlı'dan kopma taraftarı değildi. O sadece Prensliklerdeki voyvodaların[173] ve

---

[168] Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 265-266.
[169] Pançulidzev, *SBK 1801-1826*, 3/198; Mehmed Ataullah Efendi, *Şani-Zade Tarihi-II Osmanlı Tarihi (1223/1237 - 1808 - 1821)*, ed. Ziya Yılmazer (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2009), 1164.
[170] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1 / 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu vd. (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 216.
[171] Pançulidzev, *SBK 1801-1826*, 3/199; Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria", 263.
[172] Jelavich, *Balkan Tarihi 1*, 232.
[173] Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri için kullanılan unvan bk. Mihai Maxim, "Voyvoda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/127.

gospodarların[174] yönetiminden şikâyetçiydi. Kaldı ki Vladimerescu Osmanlı ordusunun Bükreş'e girerek isyana müdahale etmesinden sonra Yunanlar tarafından Osmanlılarla iş birliği ile suçlanacak ve kaçırılarak idam edilecekti.[175] İsyanın Eflak ve Boğdan'da başlamasından sonra Rus Çarı I. Aleksandr Osmanlı başkentinden gelecek olan muhtemel baskılardan çekinerek İpsilantis'i Rus Ordusundaki görevinden azlederek ondan desteğini tamamen çekmiştir. Zira İpsilantis Eflak'ta Rus ordusu üniforması ile gezmekte ve Rusya hükümeti adına konuşuyor izlenimi vermekteydi. Aynı dönemde İstanbul'dan İpsilantis'in kiliseden aforoz edildiğine dair Patrik V. Grigoriy'den bir karar gelmiştir. Fakat Patriğin aforoz metni İpsilantis ve isyancılar üzerinde beklenen etkiyi vermediği gibi Rum Patriği V. Gregoriy cemiyetle temasları yüzünden İstanbul'da idam edilmiştir.[176] Aforoz metniyle Rus yardımından ve ordudaki görevinden azledilen İpsilantis Osmanlının göndermiş olduğu ordu karşısında dayanamayarak kaçmak zorunda kalmıştır.[177]

Rigas Osmanlı'dan kurtuluş için Fransız himayesini ararken İpsilantis Rusya'ya yöneldi. Fakat Rusya'nın Osmanlı ile olan barış antlaşmaları gereği I. Aleksandr'ın tarafsız kalma isteği "Filiki Eteriya" cemiyeti üyelerinin isyanını desteksiz bıraktı. Odessa'da başlayan isyan hareketi bu alanda çalışan tarihçilerin ortak kanaatine göre İpsilantis'in beceriksizliği yüzünden başarısızlığa uğradı. Bölgeye sevk edilen Osmanlı birlikleri isyanı bastırmış olsalar da İpsilantis Avusturya'ya kaçmayı başardı.[178] Osmanlı'nın talebiyle yakalanarak hapse atılsa da belli bir süre sonra Rusya'nın da himayesiyle serbest bırakıldı. İpsilantis 1828 yılında öldü.[179]

Filiki Eteriya Cemiyeti'nin Rumlar arasında başlatmış olduğu isyan başarıyla sonuçlanmamış olsa da bölgede isyan ateşinin kıvılcımını yakan bir hareket olarak görülmelidir. Bu isyandan sonra Balkanların farklı bölgelerinde Osmanlı hükümetine ve

---

[174] Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti devrinde idarecilik, toprak ağalığı anlamında kullanılan bir unvan ve müessese bk. İlber Ortaylı, "Gospodarlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/115.
[175] Jelavich, *Balkan Tarihi 1*, 235-237.
[176] L.A. Gerd, "Grigoriy V", *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnıy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2006), 12/603; Ataullah Efendi, *Şani-Zade Tarihi-II*, 1121.
[177] Pançulidzev, *SBK 1801-1826*, 3/199-201; Jelavich, *Balkan Tarihi 1*, 235-236.
[178] Kapodistria, "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria", 268.
[179] Pançulidzev, *SBK 1801-1826*, 3/201.

Türklere karşı geniş çaplı isyanlar başladı ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasıyla sonuçlandı.

C. Yunan İsyanı: Mora ve Navarin Faciası

Mora'da baş gösteren isyan İstanbul Rumları için de bir dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilebilir. Mora isyanını Fenerli Aristokrat Rum aileleri desteklemiştir. Bu destekleri sebebiyle II. Mahmud devletin onlara tanımış olduğu bütün imtiyazları ellerinden alarak Ermeni cemaatine mensup memurlara vermiştir. Aynı şekilde Fenerli Rumlara imtiyaz olarak verilen Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları da ellerinden alındı. Artık bu dönemden itibaren voyvodalığa bölgenin yerli aristokrat aileleri atanmaya başlandı.

Filiki Eteriya Cemiyeti'nin İpsilantis liderliğinde başlatmış olduğu isyan Osmanlı'nın Eflak ve Boğdan bölgelerinde başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da cemiyetin faaliyetleri hız kesimden devam etmiştir. Yunan isyancılarının yeni merkezî üssü Mora yarımadası olmuştur. Yunan ağırlıklı ada Türk Müslüman nüfusunun azınlık olarak yaşadığı bir yerdir. Mora adası 18. yüzyıldan itibaren zengin ticaret rotasına ve büyük ticarî gemilere ev sahipliği yapmaktadır. Ticaretle zenginleşen ada olası isyanlarda Osmanlı ordularının zor müdahale edebileceği bir konuma sahipti. Mora yarımadası Yunan gemileri ile korunmakta ve Osmanlı filolarının girmesini engellemekte avantajlı konumda bulunmaktadır. Bu açıdan isyancıların Mora yarımadasını kendilerine yeni üs olarak seçmeleri anlamlı bir seçimdir. Bunun dışında Mora yarımadası Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi sarp yerleri ve dar boğazlarıyla kaplı bir yerdir. Askerî müdahalenin zor olduğu bu bölgede atlı birliklerin hareket alanı da kısıtlıydı. Dolayısıyla isyanın başlangıcı ve yayılması için en uygun bölgeydi.[180]

Mora yarımadasında başlatılan isyana Aleksandr İpsilantis'nin kardeşi Rus Ordusu subayı ve Filiki Eteriya Cemiyeti'nin üyesi Dimitriy İpsilantis (1793-1832) başkanlık etmiştir. Mora'da ayaklanan halk ve şehir dışından gelen Kleft ve Armotoli bozguncuları Dimitriy'nin etrafında birleşerek şehirleri yağmalayarak halkı isyana teşvik etmişlerdir. Dimitriy kardeşi gibi başarısız bir lider profili çizmiştir. Yunan isyancıların 1822 yılında düzenlenen toplantıda isyanlarda gösterdiği pasif liderlikten dolayı toplantıda güvenoyu

[180] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1309, 11/99.

alamamıştır. Dolayısıyla diğer isyancı liderler karşısında başarısızlığa mahkûm edilmiştir. Dimitriy 1830 yılında Kapodistriya ile yaşadığı anlaşmazlık yüzünden ordudan ayrılana kadar isyanlarda görev almaya devam etmiştir.[181]

Mora'daki isyanlar adada yaşayan 40 bin civarı Müslüman Türk nüfusun katliamlarına sahne olmuştur. 15 bin Müslüman Türk birkaç ay içinde isyancı çeteler tarafından katledilmiştir. Şehir merkezi Tripoli Yunanlar tarafından yağmalanarak Müslüman ahalinin evlerini terk etmesi ve güvenli kalelere sığınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu manzara Mora yarımadasının diğer şehirlerinde de yaşanmıştır.[182]

Mora'da yaşanan katliamlarda bölgeye asker göndererek önlem alınmasında tedbirsizliğin yaşandığını göstermektedir. Öte yandan Yanya'da aynı zamanlarda başlayan Tepedelenli Ali Paşa isyanı da isyanın hızlı yayılmasına ve Osmanlı askerlerinin geç müdahalesine sebep olmuştur. Tepedelenli Ali Paşa Yunan isyancılarla iş birliği yaptığı gibi Rusya'yı da Osmanlı karşıtı isyanlarda yanında destekleyici dış güç olarak görmek istemiştir.[183] Mora isyanının hızlı yayılmasının ve tehlikeli hal almasının bir diğer sebeplerinden biri de Osmanlı ordusunun komuta kademesinde yaşanan sıkıntılar gösterilmektedir. İpsilantis'in Eflak'ta başlatmış olduğu isyanı bastırması için gönderilen Hurşit Paşa, Mora seraskeri tayin edilen Seyyid Ali Paşa'nın atamasından rahatsızlık duymaktaydı. Bu rahatsızlık Hurşit Paşa'nın Seyyid Ali Paşa'nın Sultan nezdinde başarısızlığını göstermek adına entrikalar çevirmesine sebep olmuştur. Hurşit Paşa Mora'ya talep edilen yardımları geciktirerek Mora'da Müslümanların katledilmesine ve isyanın uzamasına sebep olmuştur. Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastıran ve Sultan tarafından ödüllendirilerek Mora'da isyanları bastırması için tayin edilen Hurşit Paşa'nın ilk işi serasker Seyyid Ali Paşa'yı görevden uzaklaştırmak olmuştur. Seyyid Ali Paşa yerine kendi adamı olarak gördüğü Dramalı Mahmud Paşayı seraskerliğe tayin etmiştir.[184] Osmanlı ordusundaki iç çekişmeler Mora'daki isyanları bastırmada Türk ordusuna zaman kaybettirmiştir.

---

[181] V. Vodovozov, "İpsilanti", *Ensiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Yefrona* (Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1894), 13/305.
[182] Mark Mazower, *Balkanlar Bizans'ın Çöküşünden Günümüze* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 132.
[183] Hamiyet Sezer Feyizoğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 136.
[184] Cevdet Küçük, "Hurşid Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/396.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Yunan isyanı ve Mora'da yaşanan Müslüman Türk nüfusun katliamına dair Anton von Prokesch-Osten (ö.1876) gibi tarihçilerden aktardığına göre isyanları bastırmada ve Müslüman kanının dökülmesini engellemede bizzat sultan II. Mahmud'un Balkanlardaki yanlış siyasetinin etkisi bulunmaktadır. Anton von Prokesch-Osten'e göre II. Mahmud iktidar hırsından Balkanlardaki yönetici ayan kesimini zayıflattı. Zayıflayan ayan kesimi olası isyanlara hazırlık yapamadan Memleketeyn[185] ve Mora'da isyanlar patlak verdi. Dolayısıyla Osmanlı'nın Balkanlardaki yönetici ayanları hazırlıksız yakalanarak isyanların uzun sürmesiyle beraber Müslüman kanının dökülmesine sebep oldu.[186]

Mora İsyanı belirtilen gerekçeler yüzünden uzayınca ve Osmanlı ordusu isyancıları bastırmada çaresiz kalınca Osmanlı'nın diğer vilayetlerinden bölgeye asker talep edilmiştir. İsyanın yayılması ve Yanya'da bulunan Osmanlı askerlerinin tedbiren bölgeyi kontrol amaçlı orada kalmaları asker sıkıntısına sebebiyet vermiştir. Anadolu'dan bölgeye asker talep edildiği gibi Cezayir, Tunus ve Mısır'dan Mora yarımadasını denizden kuşatabilmek için gemilerle asker talep edilmiştir. Cezayir ve Tunus'tan 130-140 parça tekne Mora'ya sevk edilirken Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 120 gemisi İskenderiye limanında bekletilmiştir.[187]

Kavalalı Mehmed Ali Paşa Sultan II. Mahmud'a gemilerinin ancak oğlu İbrahim'e Mora valiliği verilirse harekete geçeceğini belirtmektedir. Sultan II. Mahmud Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın şartını kabul ederek 1824 yılının Nisan ayında İbrahim Paşa'yı Mora valisi olarak atadı. Bunun üzerine İskenderiye'den harekete geçen İbrahim Paşa Rodos ve Girit'te bekleyen Osmanlı donanmasına katılarak Mora Yarımadasını kuşattı.[188] İbrahim Paşa Mora'yı kuşatmasından sonra Yunan isyancılara karşı önlemler alarak yarımadanın bazı şehirlerini kurtarmıştır. İbrahim Paşa donanmasının Mora'ya müdahalesi Rus Çarı I. Aleksandr'ı rahatsız etmiştir. Bunun üzerine çar 1825 yılında Yunanları koruma maksadıyla Osmanlıya karşı ortak ittifak kurmayı teklif eden antlaşma metnini Viyana,

---

[185] Osmanlılar'ın iki memleket anlamında Eflak ve Boğdan'a verdikleri isim bk. Abdülkadir Özcan, "Boğdan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/269; Kemal Karpat, "Eflak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/466.
[186] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1309, 11/101.
[187] Ataullah Efendi, *Şani-Zade Tarihi-II*, 1115; Feyizoğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, 137.
[188] Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/332.

Berlin ve Paris gibi kendi yanında müttefik olarak görmek istediği şehirlere göndermiştir.[189] Fakat Avusturya Dışişleri Bakanı Klemens von Metternich'in vetosuyla karşılaşan I. Aleksandr arzuladığı ittifakı gerçekleştirememiştir.[190]

Osmanlı karşıtı ortak ittifak Mısır donanmasının Mora'daki başarılarından sonra 1827 yılında tekrar gündeme gelmiştir. İbrahim Paşa'nın Mora yarımadasında yürütmüş olduğu başarılı isyanı bastırma girişimleri Yunan Ortodoks Hristiyanlarının hamiliğine soyunan Rusya'yı ciddi endişeye sokmuştur. Osmanlı ile barış ortamını koruma politikası yürüterek isyanlarda tarafsız kalmayı tercih eden I. Aleksandr'ın 1825 yılında ani vefatı sonrası yerine geçen I. Nikolay Osmanlı'ya karşı farklı politika yürütmeye başlamıştır. Bu politika değişikliği Rusya'yı İngiltere ve Fransa ile birlikte Osmanlı karşıtı siyasette birleştirmiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında 6 Temmuz 1827 yılında imzalanan Londra Antlaşması Rusya'nın başını çektiği Osmanlı'ya karşı kara ve deniz müdahalesini ön gören bir antlaşma olarak tasarlanmıştır. Londra Antlaşması gerekçe olarak İbrahim Paşa'nın isyanları bastırmada gösterdiği başarıları Yunan halkına yapılmış zulüm çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu çerçevede Rusya'nın öncülük ettiği üçlü ittifak Yunan halkını koruma maksadıyla bir müdahale edilmesi gerektiğine inanmakta ve bölgeye kendi donanmalarını göndermede antlaşmaktadırlar.[191]

Londra Antlaşması maddeleri üçlü ittifakın Osmanlı ve Yunan tarafına barış önerisiyle başlamaktadır (1). Antlaşmaya göre Yunanistan'ın bağımsızlığı tanınacak olup Osmanlı tarafına yıllık belirlenecek olan haraç ödenecektir (2). Yeni bağımsızlığını kazanacak olan toprakların ve adaların sınırları üçlü ittifak ve Osmanlı tarafından müzakere edilerek belirlenecektir (3). Üçlü ittifak Yunanistan'da barışın sağlanması adına gereken bütün yardımları yapacaktır (4). Antlaşma çerçevesinde üçlü ittifak herhangi bir şekilde Osmanlı ve Yunan tarafı arasında ticarî imtiyazlar elde etmeye çalışmayacaktır (5). Taraflar arasında yapılacak olan barış antlaşması üçlü ittifak tarafından desteklenecek ve garanti edilecektir (6). Yapılan anlaşma iki ay veya daha kısa süre içinde yürürlüğe

---

[189] F. Martens, *Sobraniye Traktatov i Konventsiy Zaklyuçennıh Rossiyeyu s İnostrannımi Derjavami Poruçeniyu Ministerstva İnostrannıh Del & Traktatı s Avstriyeyu 1815-1849* (Sanktpeterburg: Tipografiya A. Benke, 1878), 4.1/344.

[190] A.V. Fadeyev, *Rossiya i Vostoçnıy Krizis 20-h Godov XIX Veka* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1958), 95-96.

[191] F. Martens, *Sobraniye Traktatov i Konventsiy Zaklyuçennıh Rossiyeyu s İnostrannımi Derjavami Poruçeniyu Ministerstva İnostrannıh Del & Traktatı s Angliyeyu 1801-1831* (Sanktpeterburg: Tipografiya A. Benke, 1895), 11/355-362.

girecektir (7). Londra Antlaşması'nın metni üçlü ittifak devletleri tarafından Osmanlı Babıali'sine bildirilecek olup kabul edildiği taktirde hemen güç kazanacaktır. Osmanlı'nın antlaşmayı kabul etmediği durumunda ise antlaşma metnine eklenen gizli maddeler devreye sokulacaktır.[192]

Antlaşma yapan üçlü ittifak Londra Antlaşması'nın bir ay süre zarfında Osmanlı Devleti tarafından onaylanmadığı durumunda Osmanlıya karşı alınacak önlemleri gizli maddeler halinde belirlemiştir. Bu gizli maddeler yapılmış olan ittifak metninin sonunda üç madde halinde belirlenerek hemen onaylanmıştır. Gizli maddeler göre eğer altı yıldır devam eden süreç durdurulamaz ise ittifak güçleri Osmanlı'ya nota vererek tek taraflı olarak Yunan tarafıyla ticarî ilişkilere girecek ve onlara bu amaçla elçiler gönderilecektir (1). Antlaşmanın gizli maddesinin ikinci bendine göre eğer antlaşma taraflara iletildikten bir ay sonra taraflardan herhangi biri Londra Antlaşması'nın birinci bendini kabul etmezse üçlü ittifak güç kullanarak barışı kendi askerî güçleriyle sağlayacaktır (2). Ve nihayet bütün bunlara rağmen iki düşman taraf herhangi bir antlaşmaya varamazlarsa ittifak güçleri taraflar arasında barışın tesisi için elinden geleni yapacak ve görüşmeleri Londra'da yürüteceklerdir (3).[193]

Londra Antlaşması üçlü ittifak tarafından Osmanlı sultanı II. Mahmud'a bildirilmiş olup onun tarafından ret cevabı almıştır. Bunun üzerine üçlü ittifak antlaşma gereği gizli maddelerin devreye sokulmasını talep ederek Londra'da bir araya gelmişlerdir. Rusya'nın Londra Büyükelçisi Hristofor Andreyeviç Liven (Christoph Heinrich von Lieven) (ö.1838) Mora yarımadasının üçlü ittifak filoları tarafından kuşatılmasını önermişse de Fransa ve İngiltere tarafından destek görmemiştir. Zira İngiltere ve Fransa antlaşmaya Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Ribopyer'in de belirttiği gibi Yunan milliyetçilerini desteklemek amacıyla değil Osmanlı Devleti'ni yıpratmak için zorunlu olarak katılmışlardır.[194]

Londra Antlaşması'nın gizli maddeleri gereği üçlü ittifak Navarin'de demirlenen Osmanlı ve Mısır donanmasına karşı savaş ilan etmişlerdir. 18 Ekim 1827 tarihinde üçlü ittifak devletlerinin donanma Amiralleri Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'yı

[192] Martens, *STKZRİD 11*, 11/355-359.
[193] Martens, *STKZRİD 11*, 11/360-362.
[194] Ye.V. Bogdanoviç, *Navarin 1827-1877* (Moskva: Tipografiya İ.İ. Radzeviça, 1877), 10.

suçlayan bir bildiri yayınlayarak Osmanlı donanmasına karşı tek taraflı savaş ilan etmişlerdir.[195] Üçlü ittifak donanmasının komutasını İngiliz Amirali Edward Codrington'a üstlenmiştir. Üçlü ittifak güçleri 28 savaş gemisi ve 1298 toptan, İbrahim Paşa'nın filosu ise 65 gemi ve 2106 toptan oluşmaktadır. Asker sayısı ise Üçlü ittifak 17.500 İbrahim Paşa'nın ordusu ise 21.960 askerden oluşmaktadır.[196] Navarin koyuna giren üçlü ittifak gemileri Osmanlı ordusuna ait gemileri top ateşine tutarak yok etmişlerdir. Gece başlayan saldırılar dört saat sürmüş ve Navarin'de büyük saldırı altında kalan gemilerin elli ikisi yok olmuştur. Osmanlı Mısır filosu da cevap ateşleri açmış olsa da ittifak gemilerinden hiçbirini batıramamıştır. Can kayıpları ise Osmanlı tarafında 6 bin civarında iken müttefik güçleri 181 asker kaybetmiştir.[197]

Navarin olayı Avrupa ülkelerinde farklı tepkilere neden olmuştur. Nitekim bu hadise Avusturya İmparatoru tarafından olumlu karşılanmamıştır. İmparator I. Franz (ö.1835) Navarin faciasını gerçekleştiren üçlü ittifakı "katiller" olarak tanımlamış ve elinden gelse Sultan II. Mahmud'a 100 bin asker ile yardım etmek istediğini belirtmiştir.[198] İngiltere hükümeti, Dışişleri Bakanı George Canning'in desteklediği üçlü ittifaka taraf olmamıştır. Bakan Canning'in ani ölümünden sonra onun dış politika siyaseti eleştiri konusu olmuştur. İngiltere Kralı IV. George Navarin olayını Türklere karşı yapılmış bir haksızlık olarak yorumlayarak Amiral Codrington'u madalya ile ödüllendirmekten vazgeçmiştir. Hatta hükümet çevresinde Amiral Codrington'un Navarin olayından dolayı askerî mahkemede yargılanması gündeme gelmiştir.[199] Öte yandan her ne kadar Navarin olayından sonra Avrupa devletleri olayı kınamış olsalar da olay Üçlü ittifakın Osmanlı Devleti'ne karşı Yunan isyancılarını desteklemek amacıyla Londra Antlaşması etrafında birleşmesinden sonra yaşanmıştır. Bu anlaşma metnine göre ittifak güçleri taraf tutmadan

---

[195] Bogdanoviç, *Navarin*, 40-41.
[196] Bogdanoviç, *Navarin*, 54; Navarin'de görev almış gemi, top ve asker sayıları için bk. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, 319.
[197] İdris Bostan, "Navarin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/442; Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, 322; Gemilerin yakılması Yunan isyanının ideologlarından Rigas'ın fikri olarak "Askerî Marş"ta karşımıza çıkmaktadır. Bu fikri Rigas'ı takip eden Filiki Eteriya Cemiyeti üst kademe yöneticileri 1820 yılında oluşturdukları "Ana Plan" çerçevesinde geliştirmişlerdir. Bu plana göre Mora ve Epir gibi sahil kentlerinde bulunan Osmanlı ve müttefiklerinin gemileri yakılarak yok edilmesi düşünülmüştür. Bu plan çerçevesinde gemileri imha işi Rus filosunun emekli askerleri üstleneceği gibi Napolyon'un Mısır seferine katılan gemiciler de bu iş için kullanılacaktır bk. Arş, *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii*, 265.
[198] Nikolay Alekseyeviç Yepançin, *Oçerk Pohoda 1829 g. V Yevropeyskoy Turtsii Çast 1 Podgotovka k Pohodu* (Sanktpeterburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov, 1905), 1/55.
[199] Yepançin, *Oçerk Pohoda 1829 g*, 1/55-56.

Osmanlı Devleti ile Yunan isyancıları arasında barışı tesis etme fikrini benimsemiş gibi gözükseler de Navarin limanında yaşanan olaylar bunun böyle olmadığını göstermiştir. Zira Navarin limanında yapılan muharebe Osmanlı Devleti'ne karşı üçlü ittifakın Yunan isyancıların tarafında durduğunun kanıtı olarak görülmüştür. Ve böyle de olmuştur. Rusya Navarin'e giden savaş filosu Amirali Geyden'le birlikte Yunan isyancılara destek amaçlı yüklü miktarda maddi yardım göndermiştir. Rusya'nın Yunan isyancılarına yardımı I. Nokolay döneminde Navarin olayından sonra da artarak devam etmiştir.[200] Fakat bu yardımlar Avrupa devletlerini endişelendirerek Rusya'nın Balkanlardaki yayılmacı politikasından rahatsız olmalarına sebep olmuştur.

Navarin faciası Rus Çarlığı'nın Balkanlar'da ve Kafkasya'da gücünü devamlı arttırdığının işareti olarak görülmüştür. İngiltere hükümeti Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasının yok edilmesiyle birlikte Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde Rusya'nın güçlenmesine sebep olacağından endişe duymaktadır. Öte yandan Rusya'nın 1826 yılında Osmanlı ile yapmış olduğu Akkirman Antlaşması[201] göstermiştir ki İngiltere ve Avusturya Rusya'nın Balkanlar ve Kafkasya'daki orantısız güçlenmesine karşıdırlar. İngiltere Akkirman Antlaşması'nda Rusya'nın elde ettiği İran ve Kafkasya'daki imtiyazlarından rahatsızdır. Avusturya ise Rusya'nın Balkanlardaki gücünden endişe duymaktadır. Fakat İngiltere Yunan isyanında yine de Osmanlıya karşı Yunan milliyetçilerini desteklemeyi tercih etmiştir. Avusturya ise Osmanlı'nın yanında durmuş ve Yunan isyancılarına direnmeleri için II. Mahmud'a 20 bin silah yardımı yapmıştır.[202]

Navarin faciasından sonra Osmanlı ittifak güçlerinden tazminat talep etmiş olsa da olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud Navarin'deki Rusya'nın öncü rolüne karşılık Akkirman Antlaşması'ndan tek taraflı olarak çekilmiştir.[203] Sultan II. Mahmud bir Hattı Hümayun yayınlayarak Akkirman Antlaşması'nın haksız şartlar altında imzalandığını ve Balkan halklarına verilen imtiyazların geri alındığını duyurmuştur. Sultan, Osmanlı ordusunun zayıf zamanında imzalanan antlaşmanın iptal edildiğini ilan etmiştir. Ayrıca bu antlaşmanın Osmanlı ordusuna zaman kazanmak için mecburi kabul

[200] Yepançin, *Oçerk Pohoda 1829 g*, 1/48.
[201] Yuzefoviç, *Dogovorı Rossii s Vostokom*, 58.
[202] Fadeyev, *Rossiya i Vostoçnıy Krizis*, 166-169.
[203] Fadeyev, *Rossiya i Vostoçnıy Krizis*, 175.

edildiğini de belirtmiştir.[204] Buna üzerine Rus Çarı I. Nikolay İran ile imzaladığı Türkmençay Antlaşması'ndan sonra II. Mahmud'un savaş ilan eden Hattı Hümayun'una karşı 14 Nisan 1828 yılında Osmanlıya karşı savaş ilan etmiştir.[205]

1828 yılında Tuna nehrini geçen Rus ordusu Memleketeyn'de pek çok kale ve şehirleri ele geçirerek ilerlemiştir. Tuna nehrini geçen Rus ordusunun başında Dibiç Zabalkanskiy bulunmaktadır. Osmanlı Ordusu ise Tuna seraskeri olarak atanan Ağa Hüseyin Paşa tarafından yönetilmekteydi.[206]

Rusya İran ile savaşı bitirdikten sonra ordularını Kafkasya sınırına çekerek Osmanlıya karşı ikinci bir cephe açarak Osmanlı ordularını bölmüştür. Bu sırada II. Mahmud Osmanlı başkentinde ordunun modernleştirilmesi adına yeni kararlar almakta ve yenilenme karşıtı Yeniçeri ocağıyla ilgilenmektedir. Bu durum Osmanlıyı zor bir vaziyette bıraktığı gibi düzenli ordunun Edirne'ye kadar ilerleyen Rusya'ya karşı askerî mukavemet gösterememesiyle sonuçlanmıştır. Kafkasya cephesinde Rus ordusunda General Paskeviç'in emri altında Nikolay Muravyov'da görev almıştır. Muravyov 1828 yılında Kafkasya cephesinden Osmanlı topraklarına girmiş ve Kars kalesini işgal etmiştir. Osmanlı iç meseleleri ve ordusunun zayıflığı karşısında Rus ordusunda çıkan ani salgın iki cephede de savaşın sonlandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş Prusya kralının arabuluculuğu neticesinde 14 Eylül 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'yla sona ermiştir. Antlaşma neticesinde Osmanlı Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı gibi Memleketeyn ve Sırbistan'a pek çok imtiyazlar verilmiştir. Kafkasya'daki Çerkez ve Ahıska bölgesi ise Rusya'ya bırakılmıştır.[207]

D. Mısır Meselesi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde, Navarin baskını sonucunda Osmanlı donanmasının büyük ölçüde tahrip edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu denizlerde savunmasız bir konuma düşürmüştür. Bu gelişme üzerine Sultan II. Mahmud, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan donanmasını İstanbul'a göndermesini talep etmiş, ancak

---

[204] Nikolay İvanoviç Uşakov, *İstoriya Voyennıh Deystviy v Aziatskoy Turtsii, v 1828 i 1829 godah* (Sanktpeterburg: V Tipografii Eduarda Pratsa, 1836), 1/374-382.
[205] Uşakov, *İstoriya Voyennıh Deystviy 1*, 1/383-384.
[206] Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat/Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi 3-4*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 1980), 3-4/257.
[207] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 50-51; Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat 3-4*, 3-4/259.

bu talep olumsuz karşılanmıştır. Mehmed Ali Paşa, bu talebin reddiyle yetinmeyip Mora'da bulunan oğlu İbrahim Paşa'nın emrindeki donanmayı da Mısır'a geri çağırmıştır. Öte yandan, kendisine daha önce vaat edilen Girit, Suriye ve Trablus-Şam valiliklerinin verilmemesi ve kaybettiği gemilerin tazmini yönündeki taleplerinin Babıâli tarafından reddedilmesi, Mehmed Ali Paşa'yı Osmanlı merkezî otoritesine karşı açık bir tavır almaya sevk etmiştir. Bu bağlamda, Suriye topraklarını ele geçirme amacıyla Osmanlı'ya karşı askerî harekâta girişmiştir.[208]

Yunan isyanı sonucu olarak Navarin'de yakılıp yıkılan donanmasını yeniden inşa etmek isteyen Mehmed Ali Paşa Babıali'den zararının karşılanmasını talep etmiştir. Tazminat talebinde bulunan Mehmed Ali Paşa İstanbul'dan ret cevabını alınca yeniden inşa etmek istediği donanmasının hammaddelerinin çoğunluğunu bulabileceği Suriye'ye yönelmiştir. 1830 yılı itibariyle donanma için ihtiyacını karşılayacağı demir ve kömür madenlerine sahip Suriye toprakları Mehmed Ali Paşa için hedef haline gelmiştir. Kereste hammaddesi için ise Toroslara sahip olması gerekiyordu. Suriye toprakları kereste dışında geniş nüfusu ile de dikkat çekmektedir. Mehmed Ali Paşa Suriye'yi kendisinin Mısır'da üretimini yaparak tekel oluşturduğu mallar için de bir Pazar olarak görüyordu. Ayrıca Suriye limanlarının yıllık gelirleri cezbediciydi. İnsan kaynağı bakımında da Mısır'ın vergilerden yıpranmış halkına ve düzenli ordusuna takviye asker çekebilmesi açısından önemli bir yerdi.[209]

Mehmed Ali Paşa yukarıda bahsedilen nedenler dışında Osmanlı ordusunun kendisine bir müdahale girişiminden çekiniyordu. Onun Sultanla olan sürekli zıtlaşması Navarin sonrası Rusya ile olan savaşta kendisinden talep edilen takviye asker ve filoların gönderilmemesi Sultana itaatsizlik olarak algılanmış ve Mısır başkent için bir sorun haline gelmiştir. Olası İstanbul ordularının müdahalesinden çekinen Mehmed Ali Paşa kendisine saldırının Suriye üzerinden geleceğinin farkındadır. Bunun için Suriye, Osmanlı ordularından temizlenmeli ve Mısır ile Anadolu arasında bir tampon bölge olarak bırakılmalıydı.[210]

---

[208] Virginia H. Aksan, *Osmanlı Harpleri 1700-1870 Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 383.
[209] Khaled Fahmy, "The Era Of Muhammad Ali Pahsa 1805-1848", *The Cambridge History Of Egypt 2 Modern Egypt, From 1517 To The End Of The Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 166.
[210] Fahmy, "The Era Of Muhammad Ali Pahsa", 167.

Mehmed Ali Paşa ile Bâbıâli arasındaki ihtilaf, İstanbul hükûmetinin Mısır'a gönderilen kerestelere ambargo uygulamasıyla başlamıştır. Mısır yönetimi, kaybedilen savaş gemilerinin onarımı ve yeni gemilerin inşası için ihtiyaç duyduğu keresteyi Karaman ormanlarından temin etmekteydi.[211] Ancak Bâbıâli'nin kereste üretimine yönelik kısıtlayıcı tedbirleri, Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından şahsına yönelik bir siyasî girişim, hatta bir komplo olarak değerlendirmiştir. Bu duruma karşılık olarak Paşa, Mısır donanmasında görev yapan 700 ila 800 civarındaki kıdemli Osmanlı subayını görevden almış; ardından topçu birliklerinde yer alan yaklaşık 2.000 Osmanlı askerini emekliye sevk etmiştir. Bu askerlerin yerine ise Fransa'da eğitim almış Mısırlı askerler görevlendirilmiştir. Yeni askerî kadronun, Osmanlı askerlerine kıyasla hem daha düşük maliyetli (yaklaşık üçte biri oranında) hem de Paşa'ya daha sadık olduğu belirtilmektedir.[212]

Kavalalı ailesinin Suriye'deki ilerleyişini bölgede yaşanan pek çok olay kolaylaştırmıştır. Öncelikle Suriye bölgesi Sultan II. Mahmud dönemi valilerine pek çok kez isyan ederek bölgesel yönetimi zayıflatmıştır. 1831 yılında Şam valisi Mehmed Emin Rauf Paşa'nın (ö.1860) Suriye'de uygulamaya koyduğu ihtisap adı altındaki ek vergiler sonucu çıkan büyük isyan, Suriye ordusunu zayıflatarak çökerten bir isyan olmuştur. İhtisap adı altında konulan vergiler II. Mahmud'un reformları sonucu mali kaynak sorunu yaşayan hazineye ek gelir elde etme amacı taşımaktadır. İhtisap vergisine itiraz eden halk yönetime isyan ederek 5.000 askerin ölümüne sebep olmuştur. Vergiyi toplayamayan Vali Rauf Paşa azledilerek yerine yeniçeri isyanlarını bastırmasıyla ünlü Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa (ö.1831) atanmıştır. Selim Sırrı Paşa isyan neticesinde Şam'ı ele geçiren ailelerle antlaşmaya çalışsa da başarılı olamamış ve çatışmalar neticesinde öldürülmüştür.[213] Selim Paşa'nın yakılarak öldürülmesinden sonra şehre vali olarak atanan Ali Paşa, Sufi kişiliğinin yanında yönetimde zayıf kalmasıyla bilinmektedir.[214] Valinin gösterdiği zaaf

[211] Nikolay Muravyov, *Turtsiya i Yegipet v 1832 i 1833 godah. Tom III. Diplomatiçeskiya Snoşeniya* (Moskva: Tipografiya A.İ. Mamontova, 1869), 3/81.
[212] Al Sayyid Marsot Afaf Lutfi, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 221.
[213] Hüseyin Selçuk, *Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa'nın hayatı, idari ve siyasi faaliyetleri (1771-1831)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 137-155.
[214] Linda Schatkowski Schicher, *Families in Politics & Damascene Factions and Estates of The 18th and 19th Centuries* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag Weisbaden GMBH, 1985), 43.

ve halk isyanlarının getirdiği istikrarsızlık Kavalalı'nın elini güçlendirerek ona Suriye'yi ele geçirme fırsatı verdi.

Mehmed Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'yı öncelikle günümüz Filistin topraklarına göndererek Gazze, Yafa, Hayfa, Nablus ve Kudüs şehirlerini ele geçirerek Lübnan emirlerini tehdit etmeye başladı. Bahane olarak Paşa'nın tarım reformlarından ve yeni getirilen vergilerden yorulan Filistinli çiftçilerin kaçması gösterilmiştir.[215] İbrahim Paşa Filistin bölgesine kaçan çiftçilerin iadesini bahane ederek karadan ve denizden çıkartma yaparak saldırdı.[216] Öte yandan Suriye'ye yönelen İbrahim Paşa Akka Kalesi'ni de valisinin kendisine borcunun olduğunu bahane ederek kuşatma altına aldı. Fakat Akka Kalesi beklenenden uzun bir süre Mısır ordusuna direndi. Altı ay süren kuşatma sonrası Akka Kalesi 1832 yılının mayıs ayında düştü. Akka'nın düşmesinden sonra Suriye ve Anadolu yolu Mısır ordusunun hedefi haline geldi.[217]

Akka Kalesi'nin uzun süren kuşatması ve düşmesinden sonra İbrahim Paşa Mısır ordularını Suriye üzerine çevirdi. 16 bin kişilik ordusu ile Şam bölgesine ilerleyen Kavalalı Kürtlerden ve yerel Dürzilerden oluşan Ali Paşa'nın örgütlediği cılız bir ordu ile karşılaştı. Modern silahlarla donatılmış ve askerî disiplin bakımından daha nizami olan Mısır ordularını Fransız komutanlar yönetmekteydi. Şam Valisi Ali Paşa'nın örgütlediği ordu Mısır ordusunun karşısında tutunamadı ve Humus'ta toplanan yeni bir Osmanlı ordusuna katılmak için bölgeyi terk etti. Lübnan'dan kendisine katılan birlikler ile Suriye ordusunu dağıtan İbrahim Paşa Haziran ayında Şam'a girdi ve şehri teslim aldı. Kısa süre dinlenmeden sonra Humus'ta toplanan Osmanlı ordusunun üzerine yürüyen Paşa Temmuz ayında galip bir şekilde ilerleyişini devam ettirdi.[218]

Humus şehrini ele geçirerek kuzeye doğru ilerleyişini sürdüren Kavalalı İbrahim Paşa, ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın Hama ve Halep şehirlerini de denetimi altına almıştır. Ardından Antakya civarındaki stratejik öneme sahip Beylan mevkiine ulaşan İbrahim Paşa, burada Osmanlı kuvvetleriyle giriştiği muharebeden zaferle ayrılmıştır. Beylan'da kazanılan bu askerî başarı, Mısır ordusunun Anadolu topraklarına ilerlemesine imkân

---

[215] Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 7 (01 Aralık 2007), 144.
[216] Afaf Lutfi, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, 222.
[217] Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, 96.
[218] Schicher, *Families in Politics*, 44.

sağlamıştır. Bu zaferin ardından Mısır kuvvetleri sırasıyla İskenderun, Antakya, Adana ve Tarsus şehirlerini ele geçirerek Konya'ya kadar ilerlemiştir.[219] Kavalalı İbrahim Paşa, kazandığı askerî zaferler neticesinde kendisine karşı görevlendirilen toplam sekiz Osmanlı ordu komutanını mağlup etmiştir. Onun kazanmış olduğu zaferler Mısır'da "Sekiz Paşa'nın Yenilgisi" olarak meşhur olmuştur.[220]

Anadolu topraklarına giren Mısır ordusu, Osmanlı Sadrazamı Reşid Mehmed Paşa komutasında Konya'da toplanan Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek önemli bir askerî başarı elde etmiştir. Ancak bu zaferin ardından Mısır ordusunun ilerleyişi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın muhtemel bir Avrupa müdahalesinden çekinmesi nedeniyle durdurulmuştur. Öte yandan İbrahim Paşa'nın, İstanbul'a girerek bir halk ayaklanması aracılığıyla Osmanlı yönetimini ele geçirme niyeti taşıdığı bilinmektedir. Bu hedef doğrultusunda, Halep Müftüsünden Osmanlı Sultanı II. Mahmud'a karşı girişeceği eylemi dinî bakımdan meşrulaştıracak bir fetva talep etmiştir. İbrahim Paşa, Sultan II. Mahmud'u tebaasına zulmeden bir yönetici olarak değerlendirmekte ve bu nedenle onun hal'i için şer'i dayanak arayışına yönelmiştir. İbrahim Paşa, fetva aracılığıyla meşruiyet sağladığı takdirde, Sultan II. Mahmud'u tahttan indirerek yerine Şehzade Abdülmecid'i geçirmeyi planlamıştır. Talep üzerine Halep Müftüsü tarafından gönderilen fetvada, ümmetin 12.000 kişiden oluşması ve bu kitlenin tamamının ittifakla halifenin azlini talep etmesi durumunda, bu eylemin şer'an caiz olduğu hükme bağlanmıştır.[221]

Diğer taraftan, Konya Muharebesi'nde Osmanlı Sadrazamı Reşid Mehmed Paşa'yı esir alan İbrahim Paşa, onu yanında tutmaya devam etmiştir. Reşid Mehmed Paşa'yı bu süreçte siyasî bir araç olarak kullanmayı amaçlayan İbrahim Paşa, onun aracılığıyla siyasî girişimlerine meşruiyet kazandırmayı hedeflemiştir. Ancak Reşid Paşa, İbrahim Paşa'nın yapmak istediği iktidar değişikliğinin Sultan II. Mahmud'un kulağına ulaşması hâlinde, padişahın bütün şehzadeleri ortadan kaldırabileceği yönünde İbrahim Paşa'yı uyarmıştır. Öte yandan bu ihtimal, yalnızca siyasî bir krize değil, aynı zamanda ağır bir dinî ve

[219] Salih Kış, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı Ve Konya Muharebesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23 (13 Şubat 2015), 147-148.
[220] Afaf Lutfi, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, 222.
[221] Afaf Lutfi, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, 124-125.

vicdanî sorumluluğa da yol açacaktır. Zira şehzadelerin katli, kamuoyunda doğrudan Kavalalı ailesinin sorumluluğunda addedilecektir.[222]

İbrahim Paşa'nın gerçekleştirmek istediği iktidar değişikliğini babası Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan bağımsız olarak planladığını göstermektedir. Oğluna gönderdiği mektuplardan anlaşıldığına göre Konya'da durmasını söylediği halde İbrahim Paşa ilerlemeye devam etmiştir. Mehmed Ali Paşa olası Avrupa müdahalesinden çekinmekte ve Mısır ordusunun Anadolu'daki ilerleyişinin temkinli olmasını istemektedir. İbrahim Paşa'nın babasından bağımsız şekilde hareket etmeye başlamasıyla birlikte Mısır ordusu, Osmanlı topraklarındaki ilerleyişini sürdürerek Kütahya'ya kadar ulaşmıştır. Bu aşamada Osmanlı ordusu, Mısır kuvvetleri karşısında büyük ölçüde etkisiz kalmıştır. Osmanlı, içerisinde bulunduğu askerî ve siyasî çaresizlik nedeniyle Avrupa devletlerinden yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Avrupa devletleri, Sultan II. Mahmud'un bu çağrılarına olumlu karşılık vermemiştir. Bu sırada Rusya, Osmanlı Devleti ile 1833'te imzalanacak olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın zeminini hazırlayacak biçimde İstanbul'a askerî birlik sevk etmiş ve Osmanlı'yı kendi himayesi altına aldığını ilan etmiştir. Bunun için Nikolay Muravyov İstanbul'a gönderilmiştir.[223]

II. Muravyov'un Osmanlı Devleti ile Mısır İdaresi Arasındaki Rolü

Osmanlı ordularını mağlup ederek Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa'nın karşısında zor durumda kalan Sultan II. Mahmud çareyi Rusya'dan yardım talep etmekte bulmuştur. Osmanlı payitahtını tehdit eden İbrahim Paşa'yı durdurmak Rusya'nın çıkarları açısından önemli bir mesele haline gelmiştir. Zira Rusya Avrupa ve Balkanlarla olan ilişkilerinde Osmanlı'nın ayakta kalmasını kendi çıkarları için önemsemektedir. İstanbul'da olası iktidar değişikliği Rusya'nın Avrupa, Balkanlar ve Kafkasya siyasetinin baştan sona değişeceği anlamına gelmektedir. Bu açıdan Çar I. Nikolay İstanbul'da Osmanlı iktidarının korunması ve İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan çekilerek Mısır'a geri dönmesini ikna etmesi için bölgeyi iyi bilen Nikolay Muravyov'u maiyetindeki Rus donanması ile İstanbul'a arabulucu olarak göndermiştir.[224]

---

[222] Afaf Lutfi, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, 225.
[223] Afaf Lutfi, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, 226-227.
[224] Nikolay Muravyov, *Russkiye Na Bosfore v 1833 godu* (Moskva: Tipografiya A.İ. Mamontova, 1869), 2.

Çar I. Nikolay, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı kendi hükümdarına karşı bir isyancı olarak görmüştür. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a karşı ayaklanmasını duyar duymaz Çar I. Nikolay İskenderiye'de bulunan Rus konsolunu geri çağırarak bölgede bulunan elçilik binasını kapatma kararı almıştır.[225]

Muravyov Kafkasya ordusunda hizmet etmekte ve Anadolu bölgesini iyi düzeyde bilmektedir. Muravyov, General Paskeviç ile anlaşmazlığı neticesinde Kafkas ordularından istifa ederek Polonya isyanlarını bastırması için Dibiç Zabalkanskiy (ö.1831) komutanlığında Polonya'daki Altıncı Grenadier Tugay Komutanı olarak görev yapmıştır. 1830-1831 yılları Polonya'da görev yapan Murayov Balkanlardaki gelişmeleri yakından takip etmiştir.[226] Çalışmamızın bu kısmı Muravyov'un eserleri ve günlükleri esas alınarak onun İstanbul ve İskenderiye'deki faaliyetlerine odaklanacaktır.

A. İstanbul'daki Faaliyetleri

"Bundan akdem tab ve temsil olunan takvim-i vekayi nüshalarında beyan olunduğu üzere Devlet-i Aliyye-i ebediyyüddevam ile Rusya devleti beyninde derkar ve ustuvar olan ess-i esas-ı silm ve musafat iktizasından ve ve be-tahsis haşmetlü Rusya imparatoru cenabları mübarek ve mualla zat-ı şevket simat-ı Hazreti Pâdişâhinin dost-ı hayır-hahı ve gayretkeş-i bî-iştibahı bulunduğunun âsar-ı sadıkanesi muktezasından olmak üzere vuku bulan Mısır gailesini ınd-i imparatoranesinde takbih eylediğinden merkuz-ı zat-ı gayret-alamat-i dostanesi olan hayırhahlığı izhar ve ilan zımnında evvel emirde İskenderiye de bulunan konsolos vekilini kaldırıp bu tarafa celb etmiş ve ba'dehü nasayih ve ifadat-ı lazime ve tebligat-i müstelzime ile Mülazım generali Muravyof'u mahsusan Mısır tarafına tayin ve tesyir eylemişti"[227]

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmud'un yenilikçi politikaları çerçevesinde yayımlanmaya başlayan Takvîm-i Vekâyi gazetesi 21.04.1833 tarihli haberini General Nikolay Muravyov'un Çar I. Nikolay tarafından iki devlet arasındaki dostluğun nişanesi olarak Mısır meselesini çözmek için gönderildiğini yukarıdaki paragraf ile haber vermiştir.

[225] Tatişev, *Vneşnyaya Politika*, 346; Benzer, *Takvim-i Vekayi*, 589.
[226] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 52-53.
[227] Benzer, *Takvim-i Vekayi*, 707.

1. Reis Efendi ve Serasker Hüsrev Paşa ile Görüşme

Murayov öncelikle Osmanlı idarî yapısıyla Hariciye Bakanı Reis Efendi ile onun Süleymaniye'deki evinde buluşmuşlardır. Muravyov, Reis Efendi'nin Dışişlerinden sorumlu Bakan olduğunu belirtir. Muravyov'un yanında Rusya'nın İstanbul Elçisi Butenyev Reis Efendi'nin yanında ise Yunan asıllı Dragoman Vogoridi (ö.1859)[228] bulunmuştur. Muravyov Reis Efendi ile Dragoman Vogoridi aracılığıyla Fransızca konuşmuştur. Muravyov'un Türkçe bilmesine rağmen neden Reis Efendi ile tercüman aracılığıyla Fransızca konuştuğunu yüksek Osmanlı Türkçesinin kendisinin bildiği Tatar ve Türkmen Türkçesinden farklılığından kaynaklandığıyla açıklamaktadır. Öte yandan Muravyov ordu içinde askerlerle sade Türkçe ile konuşarak anlaştığını ve tercümana gerek duymadığını da belirtmektedir. Reis Efendi ile görüşen Muravyov ona yanında getirdiği Rus çarının Sultan II. Mahmud'a mektubunun kopyasını takdim etmiştir.[229]

Reis Efendi ile görüşmeden sonra Muravyov büyükelçi Butenyev ile Serasker Hüsrev Mehmed Paşa (ö.1855)[230] ile görüşmüşlerdir. Muravyov Serasker Mehmed Paşa'yı Osmanlı ordusunun kumandanı ve İstanbul'un askerî valisi olarak tarif etmektedir. Serasker Hüsrev Mehmed Paşa Gürcü asıllı ve 70 yaşındadır. Muravyov Hüsrev Paşa ile İbrahim Paşa'nın Konya'yı ele geçirmesini ve Osmanlı ordusunun Konya ovasında yapılacak savaşı hakkında konuşmuşlardır. Muravyov Konya şehrine gönderilen ordunun şehri kuşattığını ve savaşın kuşatma ile devam edeceğini öğrenmiştir. Muravyov konuşmasında Konya şehrinin kuşatılmasının hatalı olacağını serasker paşaya belirtmiş ve Osmanlı ordusunun hemen saldırıya geçmesini tavsiye etmiştir. Serasker Hüsrev Paşa saldırıya geçileceğini fakat Trabzon'dan Kayseri'ye doğru 15 bin kişilik ordu ile Osman Paşa'nın İbrahim Paşa'nın dönüş yolunu kapatması için beklediklerini söylemiştir.

---

[228] Muravyov'un Yunan asıllı olarak kaydettiği Dragoman aslen Bulgar asıllı Stefen Vogoridi'dir. Bulgarca ismi Stoyko Tsenkov Stoykov olan Dragoman Osmanlı hizmetinde bulunan önemli tercümanlardan biridir bk. Leman Ergenç, "Bâbıâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", *Belleten* 62/233 (1998), 65-74; Christine M. Philliou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution* (Berkeley: University of California Press, 2011).

[229] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/23-24; Muravyov'un Reis Efendi diye bahsettiği kişi 1832 yılında Reîsülküttâb'lığa atanan Akif Paşa'dır. Akif Paşa 1787 yılında doğmuş 1845 yılında vefat etmiştir. Bundan hareketle Akif Paşa Muravyov ile görüştüğü dönemde 36 değil 46 yaşındadır. 1835 yılında Umûr-ı Hâriciyye Nezâreti kurulduktan sonra "efendi" ve vezir unvanını alarak Hâriciye Nâzırı oldu. Şairliği ile de tanınan Akif Paşa'nın "Münşeât-ı el-Hac Âkif Efendi ve Dîvançe" adlı bir eseri bulunmaktadır bk. Abdullah Uçman, "Âkif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/261-262.

[230] Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa, Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/41-45.

Muravyov'un tavsiyeleri uygulanamamıştır zira Konya'dan ilk yenilgi haberleri çoktan İstanbul'a gelmiştir.[231]

Muravyov'un Serasker Hüsrev Paşa ile görüşmesi Reis Efendi'yle olan konuşmasına nazaran daha uzun ve daha sıcak ortamda geçmiştir. O, Reis Efendi'yi içine kapanık ve konuşmayı pek sevmeyen tedirgin biri olarak tanımlarken Seraskeri tecrübeli bir asker ve siyasetçi olarak görmektedir. Serasker Paşa ile sadece mevcut Mehmed Ali Paşa'nın isyanını ve alınacak önlemler hakkında değil Osmanlı'nın Kafkasya'da yürüttüğü siyaseti de konuşmuşlardır. Öte yandan Elçi Graf Orlov ile Seraskerin şahsi dostluğu ve silahlara dair de konuşma yapılmıştır. Muravyov Serasker Hüsrev Paşa ile tercümansız Türkçe görüşmüşlerdir.[232]

2. Sultan II. Mahmud ile Görüşme

Muravyov'un İstanbul'a gelişinden itibaren Sultan II. Mahmud Han ile görüşmesi belirsiz kalmıştır. Pek çok kez Dragoman Vogoridi aracılığıyla kendisinin Sultan ile görüştürüp görüştürmeyeceklerini öğrenmeye çalışsa da başaramamıştır. Zira Muravyov İskenderiye'ye Mehmed Ali Paşa ile görüşmeye gidebilmesi için Sultan'dan izin beklemektedir. Muravyov Sultan II. Mahmud ile görüşmenin gecikmesini kendisine ve Rusya'nın bu işteki samimiyetine karşı güvende yattığına inanmaktadır. Osmanlı Rusya'nın gerçek anlamda kimin tarafında olduğunu öğrenmeye çalışmaktadır. 14 Aralık akşamı Konya'dan Vezir Efendi'nin Arnavut ve Boşnaklardan oluşan ordusu Konya'da Kavalalı İbrahim Paşa'ya karşı net bir yenilgi aldığına dair haber Serasker Hüsrev Paşa'ya ulaşmıştır. Vezir Efendi'nin ordusu dağılmış kendisi esir edilmiştir.[233] Serasker Konya'da bozguna uğrayan Osmanlı ordusunun haberini saklamaya çalışsa da haber hızlıca yayılmıştır. Haberin yayılmasının hemen ertesi günü 15 Aralık'ta Sultan II. Mahmud Muravyov ile acil görüşeceğini bildiren ulak Büyükdere'de Butenyev'in konağında bulunan Rus elçisine ulaşmıştır.[234]

---

[231] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/28.
[232] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/29.
[233] Muravyov'un Vezir Efendi diye bahsettiği kişi Osmanlı Sadrazamı Reşid Mehmed Paşa'dır. Ordusunda bulunan Arnavut asıllı askerlerin Mısır ordusuna katılması neticesinde Konya'da İbrahim Paşa'ya yenilerek esir edilmiştir. Esaretinden iki ay sonra serbest kalmıştır. 1836 yılında hummadan ölmüştür bk. Kemal Beydilli, "Reşid Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/12-14.
[234] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/36.

Muravyov Sultan II. Mahmud ile Çırağan sarayında görüşmüştür. Görüşmede Muravyov'a Rusya Genelkurmay Başkanlığı'ndan görevlendirilen mühendis Dyugamel, kaptan Serebryakov ve Muravyov'un yaveri Hornskiy eşlik emişlerdir. Tercüman olarak Frankini hazır beklemiştir.[235] Çırağan Sarayı'nın önünde II. Mahmud'un gözde kumandanlarından Ahmet Paşa tarafından karşılanan Muravyov'un Sultan II. Mahmud ile görüşmesi çok kısa sürmüştür. Bu görüşmede Muravyov Sultan'a çar tarafından İstanbul'a yardım Mısır Valisini ise uyarmak için geldiğini bildirmiştir.

Nikolay Muravyov Sultan II. Mahmud Han ile görüşmesinden sonra gözlemlerini şöyle not etmiştir:

"Böylece, Türk bakanlarla yapılan ilk görüşmeler hoşnutsuzluk ve uyumsuzlukla sona erdi. Sultan'ın kabulü çok nazikti, ancak hiçbir iradesi olmadığı açıkça belli oluyordu. Devlet yönetiminde öyle bir zayıflık vardı ki, ona Yeniçerilerin ezilmesi ve Türkiye'nin köklü dönüşümü gibi büyük olaylar atfediliyordu; ancak artık pek çok kişi bu başarıların Sultan Mahmud'un kişisel kararlılığından çok farklı etkenlere bağlı olduğunu biliyor. Türk Sarayı'na yirmi yıl sonra tekrar bakan biri, geçmişteki doğu ihtişamı ve eski sultanların bilinen gururuyla kıyaslanamayacak derecede olağanüstü değişikliklerle karşılaşır. Kendi eski geleneklerini terk eden Türkler, Avrupalı olanları benimsemişlerdir, ancak onların büyüklüğüne ulaşamamış, aksine zayıf eğitim seviyeleri ve kibirli gösterişlerinin ardına saklanan karanlık cehaletleriyle onurlarını yitirmişlerdir"[236]

3. Serasker Hüsrev Paşa ile İkinci Görüşme ve Savaş Stratejisinin Belirlenmesi

Muravyov'un Sultan II. Mahmud ile görüşmesinden sonra Serasker Hüsrev Paşa'nın İstanbul'daki konağında ikinci görüşme gerçekleşmiştir. Bu ikinci görüşme Vezir'in dağılan ordusunun toparlanması, Trabzonlu Osman Paşa'nın ordusunun durumu, sahil kesimlerinin tahkimi ve İstanbul'un savunması üzerine olmuştur. Hüsrev Paşa görüşmeyi Ferik Ahmet Fethi Paşa (ö.1858)[237] ile birlikte yapmıştır. Toplantıda Dragoman Vogoridi hazır bulunmuştur.

---

[235] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/37.
[236] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/42.
[237] Davut Hut, "Fethi Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/450-451.

Muravyov bu görüşmesinde Konya yenilgisinden sonra Osmanlı ordusuna hiçbir komutan atanmamış olmasına ve dağılan askerlerin toparlanmasında geç kalındığına vurgu yaparak eleştiride bulunmuştur. Bunun için acil olarak esir edilen Vezir'in yerine Osmanlı ordusunun başına geçecek yeni bir komutan atamasının yapılması şarttır. Konya yenilgisinin üzerinden kaç gün geçmiş olmasına rağmen komutan atanmamış olması Muravyov'un gözünde Osmanlı askerî ve sivil bürokrasisinde ciddi bir zaaf olduğunun işaretidir.

Muravyov Mısır ordusunu Konya'da tutmayı önermektedir. İbrahim Paşa'nın Konya'da tutularak İstanbul'a ilerleyişini durduracak önlemler alınması gerekmektedir. Bunun için öncelikle Trabzon ordusu komutanı Osman Paşa'nın İbrahim Paşa'ya oyalama taktiği yapması gerekmektedir. Osman Paşa Mısır ordusunu ciddi çatışmalara girmeden oyalarken İstanbul güzergâhında bulunan tahıl ambarları ve yiyecek depoları imha edilecek ve Mısır ordusunun geçişi ve ihtiyaç duyduğu erzağa ulaşımı sınırlandırılacaktır. Mısır ordusu İstanbul'a gelene kadar Osmanlı ordusu İstanbul'un tahkimi için gereken önlemleri alacak ve savunmaya hazırlıklı vaziyete getirilecektir. Fakat burada Muravyov açısından bir sorun yüze çıkmıştır. Zira Osmanlı Seraskeri Hüsrev Paşa güvendiği Trabzon ordusunun başında bulunan Osman Paşa'dan haber alamamaktadır. Öte yandan Hüsrev Paşa Vezirin yerine yeni kumandan atayarak yaralı askerleri İznik'te daha savaşa girmemiş orduyu ise Kütahya'da toplama planı yapmıştır. İznik'te toplanan dağınık askerler Kütahya'ya gönderilerek yeni bir ordu kurulacaktır. Bu planda Muravyov'un aktarımına göre işlememiştir. Çünkü Hüsrev Paşa yeni kumandan atamada geciktiği gibi İznik'te toplanması düşünülen kaçak ve yaralı askerler boğazı geçerek çoktan Balkanlara kaçmışlardır.[238]

İstanbul'un savunması için Muravyov Serasker Hüsrev Paşa'ya dört maddelik bir öneri sunmuştur. Buna göre öncelikle boğazın doğu kıyıları tamamen silahsızlandırılarak büyük toplardan arındırılmalıdır. Mısır ordusunun doğu sahillerini ele geçirmesi durumunda kendilerine ağır silah bırakılmamalıdır. İkinci olarak İstanbul'un savunması boğazın batı sahilinden yapılmalıdır. Batı sahillerine yetkili kişiler önceden gönderilerek bölgenin tamamen kontrolu sağlanmalıdır. Boğazdan geçen bütün irili ufaklı gemiler batı sahili komutanlığına atanacak komutanın iznine tabi olacak şekilde denetim yapılmalıdır.

[238] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/51-52.

Sinop'a kadar Karadeniz sahili de kontrol altına alınmalıdır. Böylece İbrahim Paşa'nın Karadeniz bölgesinden kiralayabileceği veya satın alabileceği gemilerin önüne geçilmiş olur. Öte yandan savunma büyük yelkenli gemiler yerine küçük kayıklar ile yapılmalıdır. Bu büyük gemilerin kundaklanma riskini azaltmış olur.[239]

Üçüncüsü Muravyov Çanakkale boğazında bulunan Osmanlı filosunun Akdeniz'e açılarak Mısır filolarıyla savaşmayı ya da Marmara denizine çekmeyi önermektedir. Serasker Hüsrev Paşa gemilerin önemli kısmının Çanakkale'nin girişini koruması için orada kalmasını geri kalanlarının ise İstanbul'a dönmesini emretmiştir. Murayov Seraskerin bu fikrini olumlu bularak onaylamıştır. Savunmanın dördüncü ayağını ise Edirne'de toplanmakta olan ordunun, Konya'dan dönen askerlerin ve kaçakların İstanbul'da Karadeniz ile Marmara denizi arasında belirlenecek olan bir tepede toplanması fikri oluşturmaktadır. Bu tepede toplanan orduya Sultan II. Mahmud Han'ın bizzat kendisinin komuta etmesi gerekmektedir. Bunun için Sultan tepeye kurulacak olan bir çadıra taşınmalıdır. Sultan'ın bizzat savaş meydanına çıkması kaybetmekte olan ve morali düşük olan Osmanlı askerine ruh katacaktır. Fakat bu fikir Serasker Hüsrev Paşa ve Ferik Ahmet Paşa tarafından olumsuz bulunarak reddedilmiştir.[240]

Murayov'un Serasker Hüsrev Paşa ile görüşmesi dört saatten fazla sürmüştür. Yukarıda bahsi geçen savunma stratejileri dışında toplantıda İstanbul'da olası açlık durumu baş gösterirse ne yapılacağı üzerine de konuşulmuştur. Öte yandan Mısır ve Suriye'ye özel birlikler gönderilerek cepheyi Anadolu dışına taşıma planı da konuşulmuştur. Fakat bu plan Osmanlı gemilerinin yetersizliği gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Bir diğer mesele ise toplantının sonunda Ferik Ahmet Paşa tarafından gelmiştir. Ferik Ahmet Paşa Muravyov'dan Rus çarının İstanbul'a iki yüz veya üç yüz kişiden oluşan topçu birliğini gönderip göndermeyeceğini sormuştur. Rus topçu birliğine Osmanlı Türk askerlerinin askerî kıyafetlerinin giydirilmesi planlanmaktadır. Muravyov bu soruya Petersburg'dan böyle bir talimat almadığını söyleyerek cevap vermiştir.[241]

Muravyov görüşmenin sonunda İstanbul'un işgal edilmesi ve Sultan'ın kaçmak zorunda kalması durumunda onun Rusya'ya sığınabileceğini belirtmiştir. Muravyov Çar I.

[239] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/53.
[240] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/54.
[241] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/56.

Nikolay'ın İstanbul'un düşmesi durumunda kendi topraklarını Sultan'a açacağını bildirmiştir. Muravyov bunun kendisine bizzat çar tarafından Petersburg'da söylendiğini ve bunu Serasker Paşa'ya iletmek zorunda olduğunu ifade etmektedir. Muravyov'un bu sözlerine Serasker Hüsrev Paşa ve Ferik Ahmet Paşa tarafından bir tepki gelmemiştir. Muravyov onların gösterdiği tepkisizliği mevcut durumdan kaynaklı çaresizlik olarak yorumlamaktadır.[242]

4. Murayov'un Osmanlı Ordusu ve Donanması Hakkındaki Eleştirileri

General Muravyov, Osmanlı hükümetine ve mevcut duruma dair pek çok eleştiride bulunmuştur. Bu eleştirilerin başında, Osmanlı Devleti'nin askerî vaziyeti hakkındaki değerlendirmeleri gelmektedir. Muravyov, Osmanlı askerlerini eğitimsiz ve disiplinsiz olarak nitelendirmiştir. Serasker ile gerçekleştirdiği ilk görüşmenin ardından, Bahçe Kapısı Limanı yakınlarında bulunan bir askerî karakolu ziyaret etme imkânı bulmuş ve burada askerlerin durumunu doğrudan gözlemlemiştir. Karakolda gözlemlediği düzensizlik ve askerlerin disiplinsiz tavırları dikkatini çekmiştir. Ancak bölük komutanının karakola gelmesiyle birlikte atış talimi gerçekleştirilmiş ve Muravyov, Türk askerlerinin silah kullanımında maharetli ve çevik olduklarına tanıklık etmiştir. Komutanın gelişiyle birlikte dağınık halde bulunan askerlerin kısa sürede toparlanmaları ise Muravyov'u şaşırtmıştır. Bu durumu, oryantalist bir bakış açısıyla "Zamanla Türklerle iletişimde onların iradesini kırmak için güç kullanmam gerektiğini anladım" diyerek Türk askerlerinin yalnızca güç karşısında itaat gösterdikleri şeklinde yorumlamıştır.[243]

Muravyov Osmanlı donanması ve gemileri hakkında da eleştirel görüşlerini beyan etmiştir. Öncelikle Kapudan-ı Derya Gürcü Rıfat Halil Paşa'nın başarısızlıkları donanmanın itibarını zedelemiştir. Halil Paşa Mehmed Ali Paşa'nın Mısır donanması ile açıktan savaşa girmekten çekinerek Osmanlı donanmasını Çanakkale'ye demirletmiştir. Bu başarısızlık İstanbul'da dedikoduya neden olmuş ve Halil Paşa'nın görevden azledilmesine ve yerine Tahir Paşa'nın atanmasına sebep olmuştur. Çengeloğlu Tahir Mehmed Paşa'nın göreve gelmesiyle birlikte donanmadaki düzensizlik kaldırılmaya çalışılmış olsa da Muravyov'a göre bu tedbirler yetersizdir. Muravyov Gürcü Halil

[242] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/57.
[243] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/31.

Paşa'nın Çanakkale açıklarına demirlettiği Osmanlı donanması ile İskenderiye'ye giderken karşılaşmış ve şahit olduğu durumu şöyle açıklamıştır:

"Gece yarısından sonra demir alarak rüzgârla birlikte Gelibolu'ya vardık. Orayı geçtikten sonra, doğu kıyısında, Limni önlerinde demirlemiş olan Türk filosunu gördük. Filo; ikisi üç katlı ve yüz toplu, dördü iki katlı ve yetmiş toplu olmak üzere büyük savaş gemilerinden; altı fırkateyn, altı korvet ve dört brigtten oluşuyordu. Ancak bu filonun durumu oldukça tuhaftı: Hiçbir savunma hazırlığı yapılmamıştı ve kıyıdaki toplarla korunamayacak kadar uzakta demirlemişti. Bu haliyle, Mısır donanmasının limana girişini engelleyecek bir pozisyonda değildi. Biz göründüğümüzde, gemiler hemen bayraklarını çektiler; bunlar arasında bir amiral ve bir kontraamiral (yardımcı amiral) bayrağı da vardı. Ancak henüz bayraklar tam olarak çekilmeden, ana amiral bayrağı geminin büyük direklerinden birinden koptu ve gönder direğine bağlı olan bumbaya dolanarak orada asılı kaldı. Türk filosunun bu zavallı ve hazırlıksız görüntüsü, Osmanlı donanmasının düzensizliğiyle ilgili daha önce duyduklarımızı büyük ölçüde doğruluyordu. Bu da denizdeki bu dağınıklığın karadaki ordunun düzensizliğinden aşağı kalmadığını gösteriyordu."[244]

5. Çanakkale Boğazının Haritalandırılması

Muravyov'un İstanbul'a gelişinden sonra ilk işi olarak Çanakkale Boğazı'nın haritalandırılması için yanında getirdiği mühendisleri görevlendirmek olmuştur. Zira Muravyov'a göre Kütahya'ya kadar gelen İbrahim Paşa İstanbul'a Çanakkale Boğazı'ndan geçerek saldıracaktır. Bunun için öncelikle İzmir'i alması gerekmektedir. Muravyov Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a deniz üzerinden saldıracağından haberdardır. Rusya'nın Mısır büyükelçisi Fransız asıllı tüccar Eduard Lavizon (ö.1872) Mehmed Ali Paşa ile yaptığı konuşmasında Paşa ona saldırı planından bahsetmiştir. Paşa elçi ile görüşmesinde Osmanlı ordusuna karşı kara harekâtında başarılı olacağından şüphe ettiğini fakat denizden saldırırsa başarının garanti olacağını söylemiştir. Hatta denizlerdeki gücünden emindir.[245]

[244] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/64.
[245] V.N. Tatişev, *İstoriya Rossiyskaya s Samıh Drevneyşih Vremen* (Moskva: İmperatorskiy Moskovskiy Universitet, 1768), 1.1/346-347.

Deniz yolunun kontrolu ve korunması amacıyla Muravyov Bursa ve İzmir şehirlerine savaş hazırlığı görmeleri için uyarılar göndermiştir. Muravyov Çanakkale'nin Asya kısmının güçlendirilmesini pek çok kez Serasker Hüsrev Paşa'ya ilettiğini fakat onun işleri yavaştan aldığını ve hala bölgenin donanma yönünden zayıf kaldığını belirtmektedir. Muravyov Seraskere Çanakkale Boğazı'nda bulunan kalelerin zayıflığından ve direnemeden düşeceğinden bahsetmektedir. Serasker Hüsrev Paşa ise kalelerin sağlamlığından emindir.[246] Muravyov Çanakkale'nin tahkim edilmesi konusunda ısrar etmekte ve meselenin ağırdan alınması durumunda Sultan Mahmud'a kadar gideceğini belirttikten sonra Hüsrev Paşa'dan izin alabilmiştir. Çanakkale Boğazı'nın haritalandırılması ve özellikle Asya tarafı tahkimatının kontrol edilerek raporlanması için Muravyov bölgeye "Yerevan" gemisiyle Albay Aleksandr Osipoviç Dyugamel'i (ö.1880) görevlendirmiştir.[247]

Muravyov İngiliz ve Fransız filolarının İbrahim Paşa'nın gemilerine katılabileceğinden endişelenmektedir. Bunun için boğazı gözlemlemek için Rus filosundan Putyatin ve Kornilov adında iki deniz subayı görevlendirilmiştir. Topografik haritalandırma için Dyugamel ile birlikte Byurno ve kaptan Henrick adında iki mühendis çalışmalara katılmışlardır. Altı hafta süren çalışma neticesinde Rus ekibi Çanakkale Boğazı'nın tam topografik haritasını çıkarmışlardır. Ayrıca bölgede bulunan kaleler ve onların askerî konumları hakkında raporlar hazırlanmıştır. Dyugamel'in yaptığı çalışmaların neticelerini Osmanlı idarecileriyle paylaşıp paylaşmadığını bilmiyoruz. Dyugamel hatıratında bu harita ve raporların Rusya Genelkurmay Başkanlığı'nın arşiv bölümünde bulunduğunu yazmaktadır.[248] Muravyov da oluşturulan raporlar ve çizimlerin kendisi tarafından Genel Kurmay Başkanlığı'na teslim edildiğini belirtmektedir.[249] Öte yandan Muravyov gerek eserinde gerekse de kendi hatıratında bu raporlardan bir kısmını paylaşmaktadır. Haritalarda Çanakkale Boğazı'nın coğrafi yapısı ve bölge kaleleri, yerleşim yerleri hakkında önemli bilgiler bulmak mümkündür.[250]

[246] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/47-48.
[247] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/11.
[248] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 507.
[249] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/128.
[250] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 507; Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/13-14,35.

6. Anadolu ve Kafkasya'da İsyanların Engellenmesi

Rus ordusunun İstanbul'a gelişinden itibaren bölgede pek çok ayaklanma olacağına dair haberler çıkmıştır. Rusya'nın Osmanlı hükümetine Mehmed Ali Paşa'nın isyanına karşı aldıkları önlemlerden biri Paşa'nın Anadolu'da başlatmayı düşündüğü halk ayaklanmasını önlemek olmuştur. İbrahim Paşa'nın ordusuyla Anadolu'ya girmesinden sonra Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Apollinariy Petroviç Butenyev (ö.1866) II. Mahmud'a karşı olası bir halk ayaklanmasına dair istihbarat ulaştırmıştır.[251] Bu bilgi doğrulanmamış olmakla birlikte Rusya'nın Osmanlıya yardımını engelleme amacıyla Kafkasya'da çıkarılacak halk ayaklanması olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Mehmed Ali Paşa Gürcistan'da Rusya'ya karşı ayaklanarak başarısız olan Çareviç Aleksandr ve Kazı Molla gibi isyancılarla irtibat kurarak onlara maddi yardımlar sağlamıştır. 1833 yılında yakalanan bozguncular grubu Kafkasya'da isyan çıkararak İstanbul'da bulunan Rus ordusunu kendi üzerlerine yani Kafkasya bölgesine çekmeyi planladıklarını itiraf etmişlerdir. Yapılan soruşturma neticesinde düzenlenen raporda isyancıların kaçak bulunun Çareviç Aleksandr'a tabi olarak ve Mehmed Ali Paşa ile irtibata geçtiklerini itiraf ettikleri görülmektedir. Raporun neticesinde isyancıların Rusya'nın İstanbul'daki misyonunu engelleme gibi hedeflerinin olduğu anlaşılmıştır.[252]

Anadolu'da ve Kafkasya sınırında Mehmed Ali Paşa'nın safına geçerek II. Mahmud'a ayaklanarak isyan çıkacağına dair haberlerin çıkmasından sonra Rusya tarafında bunu bir fırsata dönüştürmek isteyen yöneticiler de çıkmıştır. Rusya'nın Kafkasya genel valisi Baron Grigoriy Vladimiroviç Rozen (ö.1841) Rusya Dışişleri Bakanı Graf Karl Nesselrode'a Anadolu ve Kars kalesindeki bazı artan hareketliliği bildiren bir rapor hazırlamıştır. Raporda Rozen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın halkı ayaklandırmak adına yaptığı propaganda faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Rozen bakana Rusy'nın bu durumu avantaja dönüştürerek Kars, Ardahan ve Batum gibi şehirleri işgal etmesini önermektedir. Aksi takdirde Mehmed Ali Paşa'nın ordularının Diyarbakır'ı geçerek Kars'ı zaten işgal edeceğini ve Rusya'nın tarihi fırsatı kaçıracağını belirtmektedir. Bunun dışında Rozen Anadolu'da çıkacak hükümet karşıtı isyanının uzun süreceğini ve bastırılmasının Osmanlı'ya maliyetinin büyük olacağını belirterek Edirne Antlaşması'nda

[251] Tatişev, *Vneşnyaya Politika*, 347.
[252] Adolf Berje (ed.), *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 8* (Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1881), 8/408.

belirtilen Osmanlı'nın ödemesi gereken tazminat tutarı yerine bu bölgeleri Rusya'ya bırakabileceğinin altını çizmektedir. Zira Rozen'e göre Osmanlı isyanların oluşturduğu mali külfeti karşılayamayacak ve bu bölgeleri Rusya'ya bırakması akıllıca olacaktır. Rosen Anadolu'da Mehmed Ali Paşa adına çıkacak olan halk ayaklanmasından emindir ve Erzurum bölgesinden dönmekte olan ordu komutanı Voynikof'a bölgede kalmasını ve gelişmekte olan olayları rapor etmesini emretmiştir. Kafkasya Valisi Rozen'in bu teklifi Bakan Nesselrode tarafından Muravyov'un bölgede barışı korumak ve Osmanlı hükümetini ayakta tutmak amacıyla bulunduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.[253]

Bu raporlar asılsız olmamakla birlikte Kafkasya halkları Mehmed Ali Paşa'yı Suriye'den gelerek kendilerini Rus işgalinden kurtaracaklarına inanmışlardır. Örneğin 1832 yılında Knez General Bagration Vali Rozen'e Abhazya bölgesinde dağlıların İbrahim Paşa'nın kendilerini kurtarmaya geleceğine dair yaygın inançlarının olduğunu rapor etmektedir.[254] Öte yandan Kavalalı Mehmed Ali Paşa Anadolu ve Kafkasya bölgesinde kendine taraftar bulamamıştır. Suriye'de ise halk kendilerine yüklenen ağır vergilerden dolayı Kavalalı İbrahim Paşa'ya ve yönetimine pek çok kez isyan etmişlerdir. Bunlardan biri 1834 yılında Ulanskiy bölüğü komutanı Minitski'nin Vali Baron Rozen'e yazdığı bir raporda görülmektedir. Minitskiy Suriye'de halkın İbrahim Paşa'nın idaresinden memnun olmadıklarını ve yüksek vergilerden dolayı ayaklandıklarını yazmaktadır. İbrahim Paşa Suriye'de ayaklanan halkı kanlı bir şekilde bastırmıştır.[255] Aynı şey Mısır için de geçerlidir. Muravyov ile İstanbul'a gelen Dyugamel 1834 yılında İskenderiye'den İstanbul Rus elçisi Butenyev'e yazdığı bir mektupta bölgede Kavalalı ailesine karşı artan hoşnutsuzluğu rapor etmektedir. Mehmed Ali Paşa'nın topladığı ordunun ve askerî gücünün şişirilmiş bir balon olduğunu raporlayan Dyugamel Mısır'da iktidar karşıtı olası bir isyanın yakın olduğunu düşünmektedir.[256]

B. İskenderiye'deki Faaliyetleri

Muravyov İstanbul'a gelişinden sonra Padişahla görüşmüş, vezirler, Serasker ve Reis Efendi ile istişarelerde bulunmuş olmasına rağmen İskenderiye'ye gitmesi için izin alması

[253] Berje, *AKAK 8*, 8/880 no:759.
[254] Berje, *AKAK 8*, 8/456 no:342.
[255] Berje, *AKAK 8*, 8/885 no:764.
[256] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 517.

uzun sürmüştür. Muravyov padişah ile görüşmesinde Mısıra gitmesi için kendisine izin verilmesini istemiş, Sultan II. Mahmud ise bu meseleyi Reis Efendi ile halletmesini ve kendi talimatlarını Reis Efendi'ye ilettiğini belirtmiştir. Reis Efendi padişahtan talimat almış olmasına rağmen Muravyov'un talep ettiği beraat belgesini vermemekte direnmektedir. Muravyov notlarında Reis Efendi'den Mısır'a gitmek için padişahın vermiş olduğu beraatı talep etmiş olsa da uzun süre ondan belgeyi almayı başaramadığını yazmaktadır Murayov bunun sebebini Osmanlı idaresinin kendilerine güvenmediği yönünde açıklamaktadır. Öte yandan Osmanlı hükümeti kendilerine baskı yapan Fransız ve İngiltere hükümetlerinden çekinmektedir. Zira Fransızlar baştan itibaren Mehmed Ali Paşa'yı gerek açıkça gerekse gizliden desteklemişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı idaresi Muravyov'un İskenderiye'ye gitmesini kendilerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmesini istemektedirler. Böylece dış devletlerin açıkça eleştirilerinden uzak kalabileceklerini düşünmektedirler.[257]

Muravyov Reis Efendi ve Serasker Paşa'ya Osmanlı Sultanının Rusya Çarı ile yakın dostluğunu ve Rusya'nın yardımından faydalandığını gizlemesine gerek olmadığını bildirmiştir. Zira Petersburg hükümeti Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Avrupa hükümetlerine Rus filosunun İstanbul'a yardım için gittiğini bildiren bir nota zaten göndermiştir. Dolayısıyla Murayov Reis Efendi'ye bunun gizlenecek bir durum olmadığını söylemiştir. Öte yandan İstanbul'da bulunan Avrupa büyükelçilerine ve İran Şahı'na İskenderiye'ye gidileceğine dair haber verilebileceğini tavsiye etmektedir.[258]

Muravyov'un beraat belgesini almakta zorlanmasının önemli sebebi Osmanlı hükümetinin Ruslara karşı takındıkları ikircikli ve güvensiz tavırları olmuştur. Muravyov bu hususta pek çok not aktırmış olmakla birlikte Dragoman Vogoridi'nin yardımcısı Kallimahi'nin Muravyov'a aktardığı bilgiler önemlidir. Kallimahi Muravyov ile onun Serasker Hüsrev Paşa ile görüşmesinden sonra görüşmüştür. Kallimahi Muravyov'a Türk hükümetinin Rusya'nın kendilerini korumak için asker ve filo göndermeleri karşılığında Osmanlı hükümetinden tazminat talep edeceğinden endişe duyduklarını aktarmıştır. Muravyov bu bilgileri şaşkınlıkla karşılayarak Türk hükümetinin tavrını şu sözlerle açıklamıştır:

[257] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/49.
[258] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/48.

"Bunlar hala bizim zayıf Mahmud iktidarını güçlü Mehmed Ali iktidarına tercih ettiğimizin farkında değiller"

Muravyov'un uzun süren beklemesi bir sonuç vermemiştir. O 1 Aralık 1832 (20 Aralık 1832) tarihinde kendi inisiyatifi ile İstanbul'dan Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Murayov'a yolculuğu esnasında Dragoman Kiriko ve Dragoman Teodatti adında iki tercüman eşlik etmiştir. Rusya'nın Mısır'dan ayrılan Büyükelçisi Fransız tüccar Eduard Lavizon İstanbul'da bulunmakla beraber ağır hastalığı nedeniyle Muravyov'a eşlik edememiştir. Muravyov'un gemisi hava muhalefeti nedeniyle Büyükdere'de iki gün bekledikten sonra hareket etmiştir.[259]

1. Muravyov'un Mehmed Ali Paşa ile Görüşmesi

Muravyov İskenderiye limanına ulaşmasından sonra Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile görüşme talep etmiş, akabinde Paşa ile iki defa görüşme gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki Muravyov için pek verimli olmayan görüşmedir. Mehmed Ali Paşa onu sarayında ağırlamıştır. Muravyov maiyetinde tercümanları Dragoman Teodatti ve Kiriko ile kabul edilmiştir. Ayrıca Murayov'un yaveri Serebryakov da buluşmaya katılmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın yanında ise Ermeni asıllı tercümanı Bogos Yusuf bulunmaktadır.[260] Mehmed Ali Paşa Muravyov'u dinlemiş ve kendi cevabını yazılı olarak ileteceğini bildirmiştir. Hatta Muravyov'dan Rusya'nın taleplerini yazılı olarak iletmesini istemiştir. Muravyov yazılı bir metin iletmeyi reddetmiştir. Muravyov Mehmed Ali Paşa'nın bu tavrını zaman kazanma girişimi olarak yorumlamıştır.[261]

Kavalalı Mehmed Ali Paşa Rus elçisiyle görüşmesinde Sultan II. Mahmud'a karşı isyanını iki gerekçeyle açıklamıştır. Öncelikle kendisi adına Avrupa gazetelerinde iftira atıldığını belirten Paşa bu haberlerle kendisine haksızlık edildiğini düşünmektedir. Muravyov Paşa'ya Rusya'da yöneticilerin gazetecilerin söylemleriyle hareket etmediklerini ve onların yazdıklarını çok ciddiye almaması gerektiğini tavsiye etmiştir.

---

[259] Aslında, Lavizon'un Muravyov ile birlikte Mısır'a gitmesi Reis Efendi tarafından istenmemektedir. Nitekim Lavizon'un görüşmelere olumsuz etki edeceği ve yeniden bir makama atanacağı yönündeki söylentilerin çıkma ihtimalinden korkulmaktadır. Reis Efendi bu ihtimalden çekinerek onun görüşmelere katılmasını uygun görmemiştir. Muravyov başlangıçta bu tutuma anlam verememiş olsa da İskenderiye güzergâhında, Yunanistan takımadalarında bulunan Fransız Amiral Rikord'un, Mehmet Ali Paşa'nın talebiyle Lavizon'u kovduğuna dair söylentilerin dolaştığını öğrenerek Paşa'ya hak vermiştir bk. Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/60,67.

[260] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/76.

[261] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/77.

İkinci mesele ise Sultan II. Mahmud'un kendisine Karaman ormanlarından faydalanmayı yasaklaması meselesidir. Paşa Karaman ormanlarının kendisine kapatılmasıyla gemi filosu için ihtiyaç duyduğu kerestenin Avrupa'dan daha pahalıya ithal etmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca bölge halklarının da ana gelirlerinin kesildiği kanaatindedir. Kereste imalatında çalışan ve iaşesini oradan temin eden halk zor durumda bırakılmıştır. Mehmed Ali Paşa bu iki mesele dışında isyanına gerekçe sunamamıştır. Muravyov ile görüşme bir saat sürmüştür.[262]

Muravyov ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın asıl ve savaşı sonlandıran konuşması ikinci görüşmede gerçekleşmiştir. Muravyov Dragoman Teodatti aracılığıyla Paşa ile yeni bir görüşme talep etmiştir. Paşa görüşme talebini beklediği bir mektubu bahane ederek uzatmış olsa da nihayet ikinci bir görüşme için randevu vermiştir.[263]

Muravyov ikinci görüşmesinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı üstü kapalı bir şekilde tehdit ederek Rusya'nın tavrını ortaya koymuştur.

"İlk görüşmemizde size gelişimin amacını tam olarak açıklamayı başaramamış olabilirim. Bu yüzden size tekrar ediyorum: Çar, derhal kan dökmeyi durdurmanızı ve Sultan'a boyun eğmenizi istiyor. Majesteleri, Lavizon'un ayrılmasından sonra fikrini değiştirmedi ve başarılarınız ne olursa olsun, İstanbul'u fethetseniz ve hatta Sultan'ı tahttan indirmeyi başarsanız bile, bur durumda dahi Çar'ın iradesi değişmeyecektir. "[264]

Muravyov'un sözlerine Mehmed Ali Paşa olumlu yanıt vererek savaşın derhal durdurulması için emir vereceğini belirtmiştir.

"Ben asla Sultan'ı devirmeyi düşünmedim," dedi. "Böyle bir işe nasıl kalkışabilirdim! Ben kendimi onun sadık hizmetkârı olarak anmaktan hiç vazgeçmedim ve bunu tüm dünyanın duyabileceği kadar yüksek sesle ilan ediyorum ve Majesteleri'nin niyetleriyle uyum içinde olduğumu içtenlikle göstermek adına, askerî harekâtı derhal durdurma emrini vereceğim.

Tam o anda sekreteri çağırttı. Başında kırmızı fes, üzerinde küçük bir elmas çapa işlemesi olan mavi ceket giymiş genç bir adam geldi. Paşa, benim huzurumda, oğluna askerî harekâtın derhal durdurulmasına dair bir emir yazmasını emretti. Kısa emir hemen

[262] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/81.
[263] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/88.
[264] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/90.

yazıldı. Paşa, bu emre ne mühür ne de imza konulmasını, ancak şahsen gönderilmesini emretti.''[265]

Kavalalı Mehmed Ali Paşa savaşın tamamen durdurulması konusunda elinden geleni yapacağını Muravyov'a söylemiştir. Yalnız mektubun oğlu İbrahim'e ve ordu komutanlarına ulaşması uzun süreceğinden Paşa kendisine yirmi günlük bir süre tanınmasını talep etmiştir:

"Yalnızca yirmi günlük bir süre istiyorum ki, emrim ordumun tüm uzak birliklerine ulaşabilsin. Çünkü oğluma bu emir iki hafta içinde ulaşacak olsa da, onun bu buyruğumu en uzak birliklere iletmesi için biraz daha zamana ihtiyacı var. Yirmi birinci güne kadar — bugünden itibaren sayılmak üzere — olacak her şeyden dolayı Majestenize karşı sorumluluk almak istemem. Ancak bu sürenin sonunda, ordunun en küçük bir hareketinden bile tamamen sorumlu olmayı kabul ediyorum."[266]

Paşa savaşın bitimi ve antlaşmanın sağlanması için II. Mahmud'un kendisine elçi göndermesini de gündeme getirmiştir. Fakat Muravyov'un sert tavrı karşısında bu isteğine olumsuz yanıt almıştır. Öte yandan Mehmed Ali Paşa sultana bağlılığının nişanesi olarak torunu ve yeğenini İstanbul'a rehin olarak göndereceğini belirtmiştir. Bununla birlikte Mısır'ın yıllık gelirinden vergi ödemeye hazırdır. Kavalalı görüşme için göndereceği yetişmiş adamının olmadığını da söylemiştir. Kendi adamlarının asker olduğunu belirten Paşa diplomasi için kendine sadık adamının olmadığını belirtmektedir. Bunun için Tarsus'ta rehine olarak tutulan Vezir'i Mısır'a getirterek onun üzerinden görüşmeleri başlatacağına karar vermiştir. Muravyov Vezir'in Paşa'nın mahkûmu olduğunu söylemesine karşın Mehmed Ali Paşa Vezir'e gereken bütün saygının gösterileceği teminatını vermiştir. Ayrıca kendisinin İstanbul'a göndereceği elçilik gemisine sultan tarafından el konulacağından endişelenmektedir. Bunun için Rusya'nın yardımını talep etmektedir. Fakat bu talebi de Muravyov tarafından reddedilmiştir.[267]

Mehmed Ali Paşa elçi Murayov ile görüşmesinde Rus Çarı'nın himayesini aramıştır. Tuhaf bir şekilde Paşa'nın konuşmaları Rusya'ya övgüler ve Çar'ın himayesini aramaya dönük şekilde evrilmiştir. Bu konuşmanın gerçekleşip gerçekleşmedi şüpheli olmakla

[265] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/90-91.
[266] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/91.
[267] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/93-95.

birlikte Muravyov Paşa'nın ilginç bir çıkışını aktarmaktadır. Mehmed Ali Paşa Muravyov'a Türkiye, İran ve Mısır'ın Rusya'ya bağlı devletler ve bu devletlerdeki Müslümanların Çar'ın himayesinde olduğunu söylemektedir:

"Beni bu onura layık gördüğü için Çar'a çok minnettarım ve Majestelerinin himayesinden başka hiçbir şey istemem. Haritaya bakmak bile yeterlidir ki Türkiye, İran ve Mısır, fiili olarak Rusya'ya tamamen bağımlıdır. Ben Çar'dan sadece bunu bekliyorum ve diğer Avrupa ülkelerinden beklentim yok. Sizin Hükümdarınız gerçekten de Müslümanların hükumdarı olarak adlandırılabilir"[268]

Bu sözlerin gerçekten de Paşa'ya ait olup olmadığını tespit etmek zordur. Öte taraftan Muravyov'un kendi ülkesini ve Çar'ı yüceltmek adına böyle bir sözü eserinde Paşa'ya söyletmiş olabilme ihtimali vardır. Kaldı ki iki Müslüman yönetici arasında arabulucu olarak savaşı sonlandırmak için gönderilmiş olması onun için her zaman iftihar edeceği bir olay olmuştur. Zira Rus filosunun İstanbul'dan ayrılmadan önce diktirdiği anıt bunun kanıtı niteliğindedir. Fakat buna rağmen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın bu sözleri Muravyov tarafından Müslümanların izzet ve şerefine yakışmayacak şekilde sarf edilmiş sözler olarak yorumlanmıştır. Muravyov'da sarf edilen sözün tuhaflığının farkındadır ve şöyle not düşmüştür:

"Konuşma yaltakçaydı ve Paşa Muhammedilerin kutsallıkla korudukları dinlerinin dokunulmazlığını feda etmeye hazırdı. Kurnazlığıyla Mısır'ı bağımsız devletler arasında saydı"[269]

Murayov Mehmed Ali Paşa ile Avusturya Büyükelçisi İtalyan asıllı diplomat ve gezgin Giuseppe Açerbi'nin (ö.1846) düzenlediği akşam yemeğinde son kez görüşmüştür. Konuşma yine barış antlaşması üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun dışında Muravyov Paşa'nın Ermeni dragomanı Bogos tarafından manipüle edilebileceğinden endişelenmektedir. Bunun için Muravyov tercüman Bogos'u açıkça tehdit etmiştir. Muravyov Bogos'un Paşa'yı barış antlaşmasından alıkoyması durumunda kendisini ve Triest'te yaşayan kardeşini bulacağını söylemiştir. Bogos Mısır'da kazandığı bütün

[268] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/93.
[269] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/94.

paraları Triest'te ikamet eden kardeşine göndermektedir ve Muravyov bunun farkındadır.[270]

Muravyov Mısır'dan ayrılmadan önce II. Mahmud'un Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile barış antlaşması yapması için Kapudanı Derya Halil Paşa'yı görevlendirdiğinin haberini almıştır. Öncelikle İstanbul'dan alınan bu kararın kendisinden habersiz yapıldığını belirten Muravyov Halil Paşa ile görüşmeme kararı almıştır. Öte yandan kendi misyonunun tamamlandığını ve barış görüşmelerinin tarafların kendi aralarında halletmesi gereken bir mesele olduğunu düşünmektedir. Muravyov her ne kadar hava muhalefeti nedeniyle İskenderiye limanından ayrılamamış olsa da Mehmed Ali Paşa ile Halil Paşa'nın görüşmelerine katılmamıştır. Muravyov görüşmelere katılmamayı iki sebebe bağlamaktadır. İlki Halil Paşa'nın kendisine haber edilmeden gönderilmiş olması. Bu Rus misyonunu görmezden gelerek barışın düşünüldüğünü göstermektedir. İkincisi ise Halil Paşa'nın İskenderiye'de Muravyov'un şehirde olduğunu bildiği halde görüşmemiştir. Ve olayların gidişatı hakkında bilgilendirme yapılmamıştır. Muravyov bu durumu şöyle açıklar:

"Halil Paşa bana kendisi hakkında hiçbir haber vermedi. Bana İstanbul'dan hiçbir belge bile getirmedi ve hem kaçamak cevapları nedeniyle (ki bu daha da belirginleşecekti), hem de benim için hiçbir önemi olmayan müzakerelere katılmaktan kaçınmak için kendisiyle görüşmeye değmeyeceğine karar verdim. Böylece İskenderiye'de bütün gün ters rüzgarların arkasında kalarak, olup bitenlere sadece tanıklık ettim."[271]

Muravyov görüşmeler devam ederken ve Mehmed Ali Paşa'nın Halil Paşa ile görüşmesinde İstanbul'un kendisini görmezden gelmiş olmasını eserinde kızgınlıkla hissettirir. Her ne kadar eserinde açıkça II. Mahmud'un tutumunu açıkça eleştirmekten kaçınmış olsa da ikili güç arasında yapılan antlaşmanın İstanbul aleyhine sonuçlandığının altını çizer. Muravyov II. Mahmud'un başarısızlığını Rusya'nın ve kendi çabalarının görmezden gelindiğiyle açıktan olmasa da belli eder. Eserinde barış antlaşmasının yapılmasından sonra şöyle not düşer:

"Halil Paşa'nın ani gelişi elbette Mehmed Ali'nin moralini yükseltti. Gururu öyle okşandı ki, bu onun son görüşmemizdeki sözlerine bile yansıdı. Ancak o, verdiği sözlerden tek bir

[270] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/108.
[271] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/121.

kez bile sapmadı ve görünüşe göre, barışa razı olması yalnızca kendi iradesine dayalıydı. O zamana kadar silahlanmaya devam etti. Ya da yalnızca bu yöndeki söylentiler dolaşıyordu ki bu da Türkleri korkutmak ve barış görüşmeleri sırasında daha elverişli koşullar elde etmeyi amaçladıkları şeklinde yorumlanabilir. İstanbul kurtarıldı, Sultan tahtta kaldı. Fakat bunun bedelini Halil Paşa'nın aceleci gönderilmesi ve Çarın koruyuculuğuna karşı duyulan güvensizlik nedeniyle Suriye ve Adana'yı kaybederek ödedi."[272]

Muravyov İskenderiye'deki misyonunu tamamlayarak 23 Ocak 1833 (11 Ocak 1833) tarihinde limandan ayrılmıştır. İstanbul'a gelişinden sonra Büyükdere'de karşılanan Muravyov Müşir Ahmet Paşa ve diğer devlet büyükleri ile görüşme gerçekleştirmiştir. 11 Şubat 1833 (30 Ocak 1833) tarihinde Sultan II. Mahmud ile Çırağan Sarayı'nda görüşen Muravyov İskenderiye misyonunu ve Mehmed Ali Paşa ile olan görüşmesini raporlaştırarak Sultan'a sunmuştur. Raporunda Mehmed Ali Paşa'nın silahlanmaya devam ettiğini vurgulayan Muravyov Sultan'a barışın sağlanmış olmasına rağmen tedbiri bırakmamayı ve orduyu silahlandırmaya devam etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.[273]

2. Aleksandr Osipoviç Dyugamel'in Konya'da İbrahim Paşa ile Görüşmesi

Aleksandr Dyugamel'in Konya'da İbrahim Paşa ile görüşmesinin ayrıntılarına Muravyov eserinde değinmez. Bu görüşmenin ayrıntılarına Dyugamel'in hatıratında görmek mümkündür. Hatırat kısa ve ayrıntılardan arındırılarak kaleme alınmıştır. Burada Dyugamel'in İstanbul'dan Konya'ya kadar takip ettiği güzergâhı ve Konya'ya ulaştıktan sonra İbrahim Paşa'nın ordusuyla ilgili bilgileri görmek mümkündür.

Dyugamel Muravyov'un talimatıyla 5 Ocak 1833 (24 Aralık 1832) tarihinde İbrahim Paşa ile Konya'da görüşmek amacıyla İstanbul'dan ayrılmıştır. İzmit ve Bursa güzergâhını kullanan Dyugamel dikkatleri kendi üzerine çekmemek ve Anadolu'da bulunan ajanlardan korunmak amacıyla kimliğini gizleyerek gezgin sıfatıyla yolculuk etmiştir. Dyugamel'e İbrahim Paşa ile görüşmesi ve babası Mehmed Ali Paşa'dan bir emir gelene kadar askerî harekâtların durdurulması yönünde ikna etmesi üzerine görüşme yapması talimatı verilmiştir. Herhangi bir yazılı emir almayan Dyugamel Muravyov tarafından şifahi olarak bilgilendirilmiştir. İbrahim Paşa ile görüşmesinden sonra duruma göre ticarî

[272] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/125.
[273] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/142.

gemilerle İstanbul'a dönmesi ya da Suriye üzerinden Mısır'a giderek Muravyov'la İskenderiye'de buluşması emredilmiştir.[274]

İstanbul'dan yola çıkan Dyugamel İzmit ve Bursa güzergâhını kullanarak 17 Ocak 1833 (5 Ocak 1833) tarihinde Konya'ya varmıştır. Dyugamel Konya'da İbrahim Paşa ile görüşerek Paşa'ya Rusya'nın bu olaydan memnun olmadığını ve savaşı derhal durdurması gerektiğini bildiren Muravyov'un mesajını iletmiştir.[275] Görüşme kısa sürmüş ve İbrahim Paşa isyanın sebebini Mehmed Ali Paşa'nın Muravyov'a söylediği sebeplerden farklı olarak Akka valisi Abdullah Paşa'nın sultan tarafından korunması olarak açıklamıştır. Abdullah Paşa'nın korunması babasına karşı bir hakaret olarak değerlendirilmiştir. Konuşmanın ilerleyen safhalarında İbrahim Paşa elçi Dyugamel'e Konya'da kazandığı savaşın ayrıntılarını harita üzerinden anlatmıştır.

İbrahim Paşa ile çok kısa görüşme gerçekleştiren Rus elçisi Konya'da ciddi Fransız etkisini hissetmiştir. Konya'ya iki Fransız ulağının kendisinin gelmekte olduğunu bildiren bir mektupla İstanbul'dan geldiğini daha Konya'ya girişinde haber almıştır. Öte yandan İbrahim Paşa'nın orduları Fransız komutanları tarafından yönetilmektedir. Dyugamel Mısır ordusunun Süleyman Bey dedikleri mühtedi Fransız Generali Selve tarafından idare edildiğine ve İbrahim Paşa'nın ona itimat ettiğine şahit olmuştur.[276]

İbrahim Paşa'ya Rusya'nın ve elçi Muravyov'un mesajını ileten Dyugamel İskenderiye'de Muravyov ile buluşmak üzere Konya'dan ayrılmıştır. Suriye kara yolunu kullanmayı düşünen Dyugamel'e İbrahim Paşa gerekli beraatları vererek yol iaşesini karşılamıştır. Suriye yolunda ateşli hummaya yakalanan Dyugamel güzergâhını değiştirerek önce İzmir'e oradan da Rodos adasında bulunan İngiliz elçisi Vilkinson'un yardımıyla İstanbul'a dönmüştür.[277]

3. Avrupa Devletleri'nin Mısır Meselesindeki Rolleri

Mehmed Ali Paşa Suriye topraklarına saldırmanın güçlü Avrupa devletlerinden birinin desteği olmadan yapılamayacağının da farkındaydı. Bunun için öncelikle Fransa'ya yanaştı ve Paris hükümetinin çekimser tavrıyla karşılaştı. Paşa'nın Fransa ile iktidarının

[274] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/60.
[275] Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IV-V*, 4-5/721.
[276] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 500.
[277] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 504.

ilk dönemlerine kadar giden inişli çıkışlı ilişkisi bulunmaktaydı. Fransa Mısır'ın modernleşmesinde önemli rol oynamıştı. Pek çok Mısırlı genç Paris'in farklı üniversitelerinde eğitim gördü ve Avrupa teknolojisini Mısır'a taşıdı. Askerî gelişmeler ve Mısır donanmasının güçlendirilmesinde Fransız modelleri esas alındı. Fransa Mehmed Ali'nin ittifak çağrısına olumlu yanıt vermedi. Çünkü Fransa'nın Fas, Cezayir ve Trablus'un Mısır ordusunun yardımıyla ele geçirmesi planlarına Mehmed Ali Paşa olumlu yanıt vermedi. Fransa bu bölgelerin Osmanlı idaresinden çıkarak Mısır idaresine bağlanmasını istiyordu. Bununla Tunus sahillerinde elde edeceği topraklar dışında Akdeniz'de etkili olan Kuzey Afrika menşeli korsanlığı kaldıracağını ve serbest ticaret imtiyazları elde edeceğini düşünüyordu. Fakat Mehmed Ali Paşa Fransa'nın donanmasına katılma isteğini yüksek maliyetleri bahane ederek katılmadı. Buna karşılık Fransa Paşa'nın Osmanlı başkentine isyanında ittifak çağrılarına olumlu yanıt vermedi fakat Mısır ordusuna istihbarat desteğini sağladı. Fransa Mısır isyanının başından itibaren Paşa'ya desteğini resmen açıklamamış olsa da hep onun yanında durdu ve Osmanlı'da haberlerin dezenformasyonu dâhil pek çok istihbarat konusunda ajanları aracılığıyla desteğini gösterdi. Fransa Mısır ordusunu diplomatik alanda desteklediği gibi sahada istihbarat sağlayarak da desteklemiştir. Bunun dışında Anadolu'da ve İstanbul'da çıkan hükümet ve Sultan II. Mahmud karşıtı dedikoduların menşei de Fransız ajanları olmuştur. Muravyov İstanbul'a gelişinden itibaren pek çok dedikoduya şahit olmuştur. Mısırda da Fransız etkisini yoğun olarak hisseden Muravyov Mısır ordusunun Konya'da kazandığı başarı sonucu üzerinde Mehmed Ali Paşa'yı Büyük İskender olarak resmettikleri bir Fransız yapımı bayrağa şahit olmuştur.[278] Bu bayrak Fransa'nın Paşa'ya verdiği desteği göstermesi açısından önemlidir.

İngiltere Mehmed Ali isyanını farklı bir amaç için kullandı. İngiltere öncelikle Bağımsız Yunan devletini oluşturmak ve Yunanistan'a Rus müdahalesini azaltmak niyeti taşıyordu. Bunun için Yunanistan sınırları yeniden çizilmeli ve Girit gibi adalar Yunanistan'a dâhil edilmeliydi.[279] Dış İşleri Bakanı Lord Palmerston sınırları belirledi ve II. Mahmud'a sundu. Mısır isyanlarının başlaması ve İbrahim Paşa'nın ilerleyişi Sultan II. Mahmud'un antlaşmayı imzalamasında etkili oldu. Zira İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning Osmanlı'ya Kavalalı'ya karşı direnmede destek sözü veriyordu. İngiltere

[278] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet III*, 3/113.
[279] Temperley Harold, *England And The Near East The Crimea* (London: Longmans, 1936), 59.

istediğini aldı fakat Sultan II. Mahmud'a verdiği desteği hiçbir zaman yerine getirmedi. Osmanlı İngiltere'ye kendisine verilen sözü hatırlatmak adına Londra'ya iki kere elçi gönderdi. Viyana Maslahatgüzarı Mavroyeni ittifak çağrısı için Londra'da bulundu. Mavroyeni'nin ittifak çağrıları sonuçsuz kalınca Namık Paşa Osmanlı elçisi olarak İngiltere'ye gönderildi. Fakat bu iki girişim de iktidarda bulunan liberallerden destek göremedi. İngiltere Osmanlı çağrılarına yanıt vermediği gibi Mehmed Ali Paşa'nın ittifak ve yardım çağrılarına da kulak tıkayarak tarafsız kalmayı tercih etti.[280]

İngiltere'de Şark meselesine ve Mısır isyanına bakış yöneticiler arasında farklılık göstermiştir. Büyükelçi Stratford Canning II. Mahmud'a verdiği destek sözünü tutmaya çalışırken Dışişleri Bakanı Palmerston Osmanlı desteğinden uzak kalmayı tercih etmektedir. Bunun Hollanda meselesi gibi İngiltere'nin ilgilenmekte olduğu ve maliyeti yüksek pek çok sebebi olmakla birlikte Ortadoğu'da Fransa ve Mısır yanaşmasından duyulan endişe öne çıkmaktadır. İngiltere Hindistan'a giden yolun korunmasını garantiye almak istiyordu. Palmerston'a göre bu güzergâhı Kavalalı Mehmed'ten ziyade II. Mahmud'un iktidarı yapacaktı. Dolayısıyla Palmerston Mısır'ı kendisinden uzaklaştırmadan Osmanlı'ya destek vermenin yolunu aradı ve 7 Mart 1833 tarihinde İstanbul hükümetini diplomatik sahada desteklemeye karar verdi.[281]

C. Hünkâr İskelesi Antlaşması ve Rus Donanmasının İstanbul'dan Ayrılması

1. Mısır Ordusunun Geri Çekilmesi ve Barışın Sağlanması

Muravyov'un İskenderiye'de Mehmed Ali Paşa ile gerçekleştirdiği görüşme ve Sultan II. Mahmud'un özel elçisi Halil Paşa'nın Kavalalı ile barış müzakereleri için Mısır'da bulunması, savaşın durdurulmasına katkı sağlamışsa da Mısır ordusunun geri çekilmesini temin edememiştir. Bu süreçte müzakerelerin uzamasının temel nedeni, İbrahim Paşa'nın Adana üzerindeki ısrarcı tutumu olmuştur. Ayrıca Sultan II. Mahmud'un yürütülen müzakereleri Avrupa elçilerinin etkisi altına yürütmek zorunda kalmış olması Mısır ordusunun çekilmesini geciktiren unsurlardan sayılmıştır. Bu bağlamda Sultan II. Mahmud'un müzakereler sırasında Rus nüfuzu altında kalacağı ve denizlerdeki üstünlüğü Rusya'ya kaptıracağı endişesi, İngiltere'nin harekete geçmesine zemin hazırlamış ve bu

[280] Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, 94-97; Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/275.
[281] Soy, "Lord Palmerston", 146.

bağlamda boğazlara bir filo gönderme kararı alınmıştır. İstanbul'a gönderilen İngiltere'nin hükümet elçisi Ponsonby, II. Mahmud üzerindeki Rus etkisini gözlemleyerek, Fransa ile ortak bir hareket planı geliştirme çabasına girişmiş ve bu şekilde Rusların daha fazla ilerlemesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır.[282]

Sultan II. Mahmud'un Avrupa devletleri arasında sıkışmışlığı onun müzakerelerde nihai kararı vermesini geciktirmektedir. Zira Rus elçisi Butenyev, Mısır ordusunun Adana'dan feragat edilmeden Torosların ötesine çekilmesini tavsiye ederken, İngiltere ve Fransa ise Sultan'a Adana'nın İbrahim Paşa'ya bırakılmasını önermektedir. Butenyev Rus Büyükelçisi olarak Rusya'nın çıkarlarını korumaya kararlıdır. İngiltere elçisi Ponsonby ve Fransa elçisi Roussin'in Sultan'ın üzerindeki etkisinin farkında olan Butenyev Mısır meselesinin uzaması ve fazla tavizlerin verilmesi söz konusu olduğu durumda Tuna ordusunun İstanbul'u kurtarmaya gelebileceğinin altını çizmektedir. Tuna nehrinin öbür tarafında bekleyen 40 bin kişilik Rus ordusu Sultan'ın talep etmesi durumunda yardıma gelecektir. Avrupa güçleri arasında sıkışan Sultan II. Mahmud 4 Mayıs 1833 yılında Adana'yı Kavalalı ailesine bırakmayı kabul ederek İbrahim Paşa'yı Adana valisi ve vergi tahsildarı olarak kabul ettiğini ilan etmiştir.[283]

Orlov'un İstanbul'a gelişinin akabinde, İbrahim Paşa'nın durumunu izlemek üzere gönderilen Kaptan Liven'in Kütahya sınırına ulaşmasıyla birlikte, Mısır ordusunun geri çekildiğine dair haberler de ulaşmaya başlamıştır. Sultan II. Mahmud, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile yapılan antlaşma neticesinde, Suriye valiliğini Mehmed Ali Paşa'ya, Adana valiliğini ise oğlu İbrahim Paşa'ya bırakmıştır. Muravyov'a göre bu antlaşma, her ne kadar II. Mahmud'un tahtını korumasını sağlamışsa da Babıali hükümeti açısından bir hezimet niteliğindedir. Buna karşın, Rusya açısından ise bir zafer olarak değerlendirilmiştir. Zira Muravyov, bu antlaşmayla birlikte Rus Çar'ının isteklerinin yerine getirildiğini ifade etmektedir. Çar'ın talepleri arasında İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan çekilerek Torosların ötesine geçmesi ve Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı sultanına bağlılığını beyan etmesi yer almaktaydı. Böylece, yapılan antlaşma ile Rusya'nın beklentileri büyük ölçüde karşılanmış oldu.[284]

---

[282] G. H. Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *The Slavonic and East European Review* 13/37 (1934), 99.
[283] Bolsover, "Lord Ponsonby", 100.
[284] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/157.

2. Graf Orlov'un İstanbul'a Gelişi

Graf Aleksey Fyodoroviç Orlov (ö.1861) Rusya'nın olağanüstü elçisi olarak İstanbul'a Çar I. Nikolay tarafından gönderilmiştir. Orlov Rusya ve Osmanlı'nın çıkarlarını korumak adına tehdit unsuru olarak gördüğü taraflara savaş açma yetkisi dâhil olağanüstü yetkilerle donatılarak gönderilmiştir.[285] Orlov'un İstanbul'a gönderilmesinin altında Osmanlı sarayında artan Fransız ve İngiliz etkisi ve Rusya'nın barışı sağlamak adına yapılanları antlaşmayla garanti altına alma arzusu yatmaktadır. Rusya İskenderiye'de yaptıklarının göz ardı edilerek kendilerini oyun dışı etmek isteyen Avrupa devletlerine karşı bir güç gösterisi sergilemek istemektedir. Muravyov bunu İskenderiye dönüşü not olarak yazacaktır. Ayrıca Tatişev gibi Rus tarihçiler Rusya'nın Osmanlı ve Mısır arasında barışı sağlamak adına gösterdiği çabaların görmezden gelindiğini yazacaktır.[286]

Aleksandr Osipoviç Dyugamel Orlov'un İstanbul'a gönderilmesini Rus ordusunun komuta düzeyindeki bazı anlaşmazlıklara bağlamaktadır. Ona göre Muravyov ve diğer Rus yetkililer arasında ciddi anlaşmazlıklar mevcuttur. Rus Büyükelçisi Butenyev, Gemi Filolarının sorumlu Amirali Lazaryev ve Rusya'nın İstanbul'a gönderilen özel elçisi Muravyov arasında sürekli tartışmalar ve yetkilerinin sorgulanması yaşanmaktadır. Graf Orlov Rus ordusunun üst kademesinde yaşanan olumsuz anlaşmazlıkları gidermek için gönderilmiştir. Graf Orlov diplomatik ve askerî yetkilerle donatılmış biri olarak gelmiştir.[287]

Graf Orlov İstanbul'a Sultan II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Kütahya'da imzalanan barış antlaşmasından sonra gelmiştir. Onun gelmesi aslında Rus çıkarlarının korunması ve Mehmed Ali Paşa'nın Torosların ilerisine çekilene kadar antlaşmaya uyup uymadığını kontrol etme amacı taşımaktadır. Orlov İstanbul'a hangi amaçla geldiğini ve planlarını Tuna Prenslikleri Komutanı Kisilev'a yazdığı bir mektupta açıklamaktadır:

"Sanıyorum ki barış antlaşmasının imzalanmasının ardından birliklerimizin geri çekilmesi gerekecek. Bu gelişmeyle birlikte bölgede güven ortamı yeniden tesis edilecek ve büyük olasılıkla yeniden müdahalemiz talep edilecektir. Bu ikinci çağrının ardından, kanaatimce, bölgedeki tüm güç unsurlarını kontrol altına almak üzere daha kapsamlı bir

[285] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/125.
[286] Tatişev, *Vneşnyaya Politika*, 546.
[287] Dyugamel, "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya", 507-508.

müdahalede bulunmalıyız. Öte yandan, Babıali'ye, İbrahim Paşa'nın Toros Dağları'nın ötesine geçerek Anadolu'da işgal ettiği bölgeleri tahliye etmediği sürece, İstanbul'dan ne kara kuvvetlerimi ne de donanmamı çekmeyeceğimi açıkça bildirdim. Dahası, İbrahim Paşa'nın, askerî başarılarının etkisiyle gerçeklikten uzak bir değerlendirmeyle, geri çekilmesini bizim mevcut mevzilerimizi önceden terk etmemize bağlaması durumunda - onun gelecekteki niyetleri hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımızdan ötürü - General Muravyov'u Odessa'ya gitmeye hazır 26. Tümen'e bağlı 1. Tugay ile destekleyeceğim ve sizi, herhangi bir makamdan izin beklemeksizin öncü kuvvet olarak harekete geçmeye davet edeceğim. Bu durumda mesele, yalnızca mevcut pozisyonumuzu korumak değil, aynı zamanda askerî varlığımızı güçlendirerek hükümdarın gerekli gördüğü tedbirleri almasına olanak sağlamaktır. Böyle bir gelişme, geniş çaplı bir savaşın habercisi olabilir, hatta bu savaş, ölüm kalım mücadelesine dönüşebilir. Mevcut tablo son derece karmaşık ve risklidir, ancak stratejik coğrafi konumumuzun sunduğu avantajlar sayesinde üstünlük elde etme ihtimalimiz güçlüdür. Bununla birlikte, rehavete kapılmamalı ve her an harekete geçmeye hazır olmalıyız."[288]

Orlov, İstanbul'a ulaştıktan sonra Osmanlı ordusunu teftiş etmiş ve askerlerin moralini yükseltmek amacıyla maddi yardımlarda bulunmuştur. Bu ziyaret kapsamında, üst düzey Osmanlı yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirerek ordunun mevcut durumu hakkında ayrıntılı bilgiler edinmiştir. Orlov, Kaptan Baron Liven'i, İbrahim Paşa'nın ordusunun Toros Dağları'nın güneyine çekilip çekilmediğini tespit etmek üzere bölgeye göndermiştir. Kısa bir süre sonra ulaşan raporlar, İbrahim Paşa'nın Torosları aşarak geri çekildiğini doğrulamıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, Fransız donanması da İstanbul Boğazı'nda görünmüştür. Mısır meselesinin çözüme kavuşturulmasının ardından, Rus donanmasının boğazlardaki varlığına yönelik itirazlar Avrupa kamuoyunda daha açık bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Buna karşılık, Graf Orlov, Rusya'nın boğazlardan serbest geçiş hakkını garanti altına almak amacıyla Osmanlı hükümetine bir antlaşma imzalatmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, Rus filosunu Boğazlar'da tutmakta kararlı davranmakta ve gerekirse Avrupa devletleriyle bir savaş riskini göze almayı dahi planlamaktadır.[289]

[288] Sergey Gagarin, "Konstantinopolskiye Prolivı", *Russkaya Mısl* 4 (1915), 112.
[289] Gagarin, "Konstantinopolskiye Prolivı", 112-114.

3. **Hünkâr İskelesi Antlaşması**

Hünkâr İskelesi Antlaşması 8 Temmuz 1833 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında yapılmış bir savunma antlaşmasıdır. Antlaşma iki devlet arasında barışı ve güven ortamını tesis etmek amacıyla yardımlaşma ve sınırları koruma prensibi üzerine inşa edilmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nı isyanı ve Osmanlı başkentini tehdidi sonucu çıkan kargaşa Rusya'nın yardımı ile sonuçlandırılmış ve bölgede barış tesis edilmiştir. Rusya II. Mahmud'a verdiği diplomatik ve askerî yardımlarını iki devlet arasında bir barış ve savunma antlaşması ile resmileştirmek istemektedir. Ayrıca Avrupa devletlerine karşı antlaşmaya eklediği gizli madde ile daha önce elde ettiği Boğazlardan serbest geçme hakkını teyit etmek istemektedir. Bu amaçla iki devlet arasında Beykoz Hünkâr İskelesi'nde bir antlaşma yapılmıştır.

Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda Rusya'yı Graf Aleksey Orlov ve Büyükelçi Apolinariy Butenev temsil etmiştir. Osmanlı tarafı ise Serasker Hüsrev Mehmed Paşa, Müşir Fevzi Ahmet Paşa ve Reis Efendi Hacı Mehmed Akif Efendi tarafından temsil edilmiştir. Antlaşma altı ana madde ve bir gizli madde şeklinde tertip edilmiştir.

Hünkâr İskelesi Antlaşması iki devlet arasında yardımlaşma ve dayanışma çerçevesinde imzalanmış olmasına rağmen dışarıdan gelecek olan tepkileri bertaraf etmek adına gizli tutulmasına karar verilmiştir. Fakat bu gizlilik kısa sürede ihlal edilerek antlaşma metninin nüshaları Avrupa elçiliklerinde dolaşıma sokulmuştur. Antlaşma metninin kopyalarının Reis Efendi tarafından İngiliz elçisine verildiği anlaşılmaktadır. Ve beklenen tepkiler gelmiştir. Zira anlaşma metninin açık olan maddeleri sorun teşkil etmemekle birlikte antlaşmaya eklenen gizli boğazlar maddesi Avrupa devletlerini endişelendirmeye yetmiştir. İngiltere antlaşmanın ek maddesini Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışmak olarak yorumlamakta ve elçi Butenyev'e nota göndererek olası müdahale girişiminde İngiltere'nin boğazlara askerî filo göndererek Osmanlı sultanının yanında duracağını açıklamaktadır.[290]

Antlaşmanın gizli maddesi Boğazların kapatılmasını öngörüyordu. İngiltere'yi endişelendiren de bu gizli maddenin savaş dışında da ticarî gemilere kapatılması ihtimalinin olduğu olmuştur. Bu endişe neticesinde Palmerston elçi Lord Ponsonby

[290] Bolsover, "Lord Ponsonby", 99-100.

aracılığıyla Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı protesto eden notasını Babıali'ye iletti. Buna karşın Babıali Osmanlı Sultanının herhangi bir dış devletten bağımsız bir şekilde antlaşma yapma hakkının olduğunu bildiren karşı notayı İngiltere elçisine iletti. Kaldı ki bu antlaşma Osmanlı'nın çıkarları çerçevesinde ikili devlet arasında yapıldığı belirtildi. Dolayısıyla boğaz ticarî ve elçilik gemilerine kapatılmayacağı gibi savaş dışında İstanbul boğazını geçmek isteyen savaş gemilerine de kapatılmayacaktı. Fakat bu açıklamalar İngiltere'yi ikna etmeye yetmedi. Zira İngiltere Rusya'nın Osmanlı'yı Boğazları kapatma konusunda zorlayacağı endişesi Palmerston kabinesinin hâkim kanaatiydi. Öte yandan Osmanlı Hariciyesi ve Reis Efendi Rusya'nın bu gizli maddeyi farklı yorumlayabileceğini kabul etmekteydi.[291]

4. **Moskof Taşı**

Mısır ordularının Anadolu'dan çekilmeye başlaması ve barış antlaşmasının sağlanmasından sonra Muravyov, sürece Rusya'nın katkılarının nişanesi olarak İstanbul'da bir anıt diktirmek istemiştir. Bunun için farklı projeler düşünülmüş olsa da Muravyov İstanbul Beykoz'da Anıt Taş dikilmesinde karar kılmıştır. Bunun için askerler arasında 800 ruble para toplanmış, projenin yürütücüsü olarak da Rus ordusundan Albay Mend görevlendirilirmiştir. Albay Mend Baltalimanı bölgesini dolaşarak dikilecek anıt için uygun bir taş aramıştır. Tespit edilen taş Türk askerlerinin de yardımıyla Selvi Burnu'na getirilerek dikilmiştir. Muravyov Anıt Taş'ın üzerine şiir yazdırmak istese de orduda bulunan Rus şairlerinin şiirleri Graf Orlov tarafından beğenilmemiştir. Bunun yerine taş üzerine "25 Haziran 1833" tarihi yazılmıştır. Muravyov anıt taşın üzerine Türklerin şu yazıyı yazdığını belirtir:

"Bu kaya parçası, Rus ordusunun bu vadide misafir olarak bulunmasının hatırası olarak dikilmiştir. Her iki devlet arasındaki dostluk bu kayanın sağlamlığına ve sürekliliğine benzesin ve dostların dillerinde uzun süre övgüyle anılsın"[292]

Muravyov'un gelecek nesillere Rusya'nın başarısının bir kanıtı olarak dikmiş olduğu anıt taşın bulunduğu bölgeye 1845 tarihinde Mehmed Ali Paşa tarafından Sultan

[291] Bolsover, "Lord Ponsonby", 100-101.
[292] Muravyov, *Turtsiya i Yegipet IV*, 4/197-200; Muravyov, *Russkiye Na Bosfore*, 414.

Abdülmecid'e armağan ettiği Beykoz Kasrı yapılmıştır.[293] Osman Nuri Ergin'in yaptığı araştırmalar neticesinde halk arasında "Moskof Taşı" veya "Boğaziçi Taşı" olarak bilinen anıt "Rehberi İttihadi Osmani" öğrencileri tarafından 1914 yılında parçalanmıştır.[294] Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Muravyov'un eserinde bahsettiği anıt taşa yazılmış yazının Pertev Efendi'ye ait bir şiir olduğunu belirterek taşa kazınmış kıt'a'yı aşağıda verildiği şekilde kaydetmektedir:

"Bu sahrâya misâfir geldi gitdi asker-i Rûsî.

Bu seng-i kûh-peyker yâdigâr olsun nişân kalsun,

Vifâkı devleteynin böyle dursun sâbit ü muhkem,

Lisân-ı dostânde dâstânı çok zaman kalsun"[295]

5. **Muravyov'un ve Rus Donanmasının İstanbul'dan Ayrılması**

Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanması Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Fakat artan Avrupa baskısı Rus varlığının İstanbul'da kalmasına müsaade etmemektedir. Zira Fransa Rusların boğazdan çekilmesi için diplomatik baskı yaparken İngiltere Rus filosunun İstanbul'da bulunmasını bölge politikaları için tehdit olarak algılamıştır. Bu minvalde Rusya antlaşma sonrası İstanbul'da bulunan deniz gücünü çekme kararı alarak hazırlık aşamasına geçmiştir. Rusya'nın askerî varlığını bölgeden çekme kararından sonra ordunun toparlanma aşamasında iki ordu arasında son bir alay geçişi ve askerî tören düzenlenmiştir. Törene Rus komutanları yanında Osmanlı Sultanı II. Mahmud ve üst düzey yöneticiler katılmıştır. Tören sonrası II. Mahmud Rus komutanlarına rütbelerine göre hediyeler ve nişanlar takdim etmiştir. Muravyov'un aktardıklarına paralel olarak Takvîm-i Vekâyi gazetesi olayı şöyle duyurmuştur:

"Bahr-ı siyah boğazında Hünkar iskelesi nam mevki-i âlide hıyam-zen misaferet olan Rusya devleti Ordusunun avdetleri tekarrub etmek ve temaşayı Hazreti Şâhâne için iş bu Saferu'l-hayrın on birinci Cumartesi günü ateşli talimleri müretteb ve musammem olmak

---

[293] Reşad Ekrem Koçu, "Beykoz Kasrı", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul, 1961), 5/2658.
[294] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 63; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-2* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2/537; Fatih Ünal, "Ruslar Tarafından 1833'de Beykoz/Selvi Burnu'na Dikilen Kaya Anıtı."Moskof Taşı"", *Journal of Turkology* 23/2 (28 Aralık 2013), 187-206.
[295] Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IV-V*, 4-5/723.

hasebiyle talim-i mezkuru seyir ve temaşa ve Ordu-yu mezkur general general ve zabitanını taltif irade-i mekarim-adesiyle veliyy-i nimetimiz veliyy-i nimet-i Âlem şevketmeab kudret-nisab Efendimiz Hazretleri yevm-i mezkurda devletlü Kaptan Paşa ve havas-ı bendegandan seadetlü Rıza Efendi ve Ali bey ve İzzet ağa ve Mâbeyni Humâyun katibi şerefiyle müftehir Said Bey ve Vassaf Efendi ve musahib-i Şehriyarî Abdi bey ve Said Efendi ile sâir bazı bendegan hıdmet-i Şâhânelerinde olarak vapur sefinesine süvar buyrulup mahal-i mezkuru teşrif buyurmuşlardır. Ve devletlü Serasker Paşa ve Müşir-i Asâkir-i Hassa-i Şâhâne devletlü Ahmed Fevzi Paşa ve Müşir-i Tophâne-i Âmire devletlü Halil Rifat Paşa ve Kethüda-yı hazine-i cenabı cihanbani atufetlü Bekir Efendi Hazarâtı ile Kethüda-yı Sadrı âli atufetlü Pertev Efendi ve Ferik-i Asâkiri Hassa-i Şâhâne atufetlü Ahmed fethi Paşa ve Feriki Asâkir-i Mansûre atufetlü Mehmed Paşa Hazarâtı dahi kendi kayıklarıyla mahal-i mezkure gelmişlerdir. Ve atufetlü Reis Efendi Hazretleri mizacsızlıkları zuhuruyla itizara mecbur olmuşlardır. Ve iş bu teşrif-i Humâyun-ı Şâhâne mücerred taltif kastıyla olarak düvel-i fahime süferasının dahi hisseyab-ı iltifat-ı âli olmaları iradesiyle mahal-i mezkurda anların dahi bulunmaları murad-ı Humâyun-ı cenabı cihanbani buyrulmuş olduğundan taraf-ı eşrefi Şâhâneden bir gün evvel ihbara irade buyrularak asaletlü Nemçe ve Fransa ve İngiltere ve Prusya devletleri süferası dahi bulunmuştur. Ve mahal-i mezkuru teşrif-i hümyun-ı Şâhâne vukuunda asaletlü General Kont Orlof ve General Muravyov ve Amiral Lazarof ve Rusya elçisi Potenof ve General ve zabitan ve sâir süfera-yı mûmâ ileyhim iskeleden istikbal ederek şevket-maab Efendimiz Hazretleri dahi her birini iltifat ve telettufat-ı Şâhâneleriyle tatyib birle tehiye olunan esbe süvar buyrulmuş ve kağıdhane pişkahında kain sahra-i dilküşada saf-beste-nizam ve intizam olan Rusya Asâkiri önlerinden yoklama usulü üzere güzar ve atf-ı nigay-ı iltifat buyruldukça anlar dahi kaide-i nizam ve usullerini icra ve merasim-i urra yani bin yaşa alkışını ifa eyleyerek seyir ve temaşa-yı Şâhânelerine mahal olmak üzere feza-yı mezkure Nâzır mahal-i mürtefide rekz ve nasb olunmuş olan haymeyi teşrif ve aram buyurarak nazargah-ı Şâhânelerinde icra olunan ateşli talim ve sanayi-i harbiyeyi nazar-ı dikkatla seyir ve temaşa buyurmuşlardır"[296]

8 Temmuz 1833 (Rumi 26 Haziran) tarihinde Graf Orlov, Elçi Butenyev ve beraberindeki Rus ordu komutanları Sultan II. Mahmud tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşme, iki

[296] Benzer, *Takvim-i Vekayi*, 770-771.

taraf arasında kurulan savunma ittifakının siyasî zemini üzerinde son bir temas niteliği taşımaktadır. 9 Temmuz'da (27 Haziran) Rus ordusunun tahliye hazırlıkları başlamış ve bu süreç yaklaşık 18 saatlik kesintisiz bir çalışma sonucunda tamamlanmıştır. Aynı gün, Osmanlı askerî birliklerine kışlalarına dönmeleri için izin verilmiştir. Bu gelişme, Rus ordusunun fiilî olarak İstanbul'daki konuşlanmasına son verildiğini göstermektedir. 10 Temmuz'da (28 Haziran), General Muravyov tarafından Graf Orlov'a Rus donanmasının Boğaz'dan ayrılmaya hazır olduğu bildirilmiş ve bu doğrultuda donanma, karantina bölgesi ilan edilen Odessa'ya doğru hareket etmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu hareket, sadece bir askerî tahliye değil, aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinde yeni bir evreye geçişin habercisi olmuştur. Graf Orlov, donanmanın ayrılmasından sonra iki gün süreyle Büyükdere'de kalmaya devam etmiş ve bu sürede Sultan II. Mahmud ile son bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Muravyov'un detaylarını aktarmadığı bu görüşmenin bir veda mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu temas sonucunda, Orlov Sultan'dan Rus Çarı I. Nikolay'a iletilmek üzere şahsî bir mektup almıştır. 12 Temmuz 1833 tarihinde (30 Haziran) Orlov, Çesm isimli gemiyle İstanbul'dan ayrılarak Odessa'ya doğru yola çıkmıştır.[297]

Rus ordusu Karadeniz güzergâhını kullanarak geri dönmüştür. Burada Murayov'un kabul görmemiş rota teklifinden bahsetmek gerekir. Muravyov, Rus ordusunun geldikleri Karadeniz güzergâhından geri dönmesini istememekte, bunun yerine Anadolu üzerinden açılacak bir koridor vasıtasıyla Kafkasya'ya ve oradan da Rusya'ya intikal etmelerini arzulamaktadır. Bu doğrultuda bazı girişimlerde bulunmuşsa da söz konusu proje her iki devletin yöneticileri tarafından onaylanmamıştır. Muravyov'un Rus ordusunu özellikle Anadolu üzerinden geçirme isteğinin ardında, bölgenin stratejik coğrafi konumunu ve topografik yapısını istihbarat amaçlı haritalandırma arzusu yatmaktadır. Ayrıca bu plan, İngiliz ve Fransız hükümetlerine karşı bir gözdağı verme amacını da taşımaktadır. Muravyov bu arzusunu şöyle dile getirmiştir:

"Boğaz'daki asker ihtiyacı sona erdiğinde, onları karantina gözlemi için Theodosia'ya götürmemiz ve hastaları Odessa'ya göndermemiz emredildi. Bu, seferimizi Ksenofon'un izinde bir yürüyüşle yeni keşifler yapma düşüncelerimi yok etti. Bana tüm Anadolu'yu

[297] Boğazda Rusya'nın toplam sekiz gemisi bulunmaktadır. Muravyov bu gemilerin isimlerini 1. Paskeviç Erivanskiy, 2. Antenor, 3. Aristodem, 4. Demosfen, 5. Stefan, 6. Dobrıy Grajdanin, 7. Aleksandr ve 8. Panagiya olarak kaydetmiştir bk. Muravyov, *Russkiye Na Bosfore*, 208,212.

geçip Gürcistan ve Kafkasya üzerinden geri dönmek mümkün görünüyordu. Güzergahımız üzerinde çok fazla hasta insan olmayacaktı ve topraktan ve Türk hükümetinden gelecek yiyeceğe bel bağlamak zorunda kalmayacaktık. Aksine, genç bir ordu, her gün ve yavaş yavaş çalışmaya başlayarak, kendi başının çaresine bakabilir ve Rus sınırından olgun bir şekilde geri dönebilirdi. Türk İmparatorluğu'nun ana bölümünü ve az bilinen Anadolu'yu böylece tanımladıktan sonra, gelecekteki seferler için yeni yollar açacak, ülkenin her yerine nüfuzumuzu damgalayacak ve Fransızlara ve İngilizlere onların yapamaya güçlerinin yetmediği fakat bizim neler başardığımızı gösterecektik. Bu fikir uzun zamandır aklımdaydı ve bunu gerçekleştirmek için, Hükümetin de izniyle, büyük tahıl rezervlerime ve uzun zamandır ısrar ettiğim kara nakliye limanlarının kurulmasına güveniyordum. Ancak yaklaşan ayrılış, düşüncelerimi, içinde batmakta olduğum büyüleyici rüyadan çıkardı."

Rus ordusunun İstanbul'dan çekilmesinin ardından ortaya çıkan bazı tartışmalara değinmek gerekir. Her ne kadar Rusya, imzaladığı antlaşma ile zafer kazanan taraf olduğunu ilan etmiş olsa da Mısır meselesinde gösterdiği çaba ve sağladığı askerî destek büyük ölçüde görmezden gelinmiştir. Muravyov, her ne kadar eserinde Kavalalı meselesinin Rusya'nın girişimleriyle çözüme kavuştuğunu ve Çar'ın taleplerinin yerine getirildiğini belirtse de bazı konularda kendisine haksızlık yapıldığını da ifade etmiştir. Özellikle Adana ve Suriye bölgelerinin Kavalalı ailesine bırakılması konusunda Muravyov eleştirel tavır almıştır. Ona göre Rusya'nın görüşleri görmezden gelindiği için Sultan en önemli bölgelerini Kavalalı ailesine bırakmak zorunda kalmıştır. Zira Rusya'nın görüşü dikkate alınmış olsaydı Adana ve Suriye bölgeleri Sultan'ın elinde kalacaktı. Bu mesele, Muravyov'dan sonra gelen Rus tarihçileri tarafından da ele alınmıştır. Örneğin tarihçi Tatişev, Muravyov'un diplomatik çabalarını ve Orlov'un askerî girişimlerini Rusya adına bir başarı olarak görmez. Tatişev'e göre, Rusya Avrupa'daki güçler, özellikle de İngiltere tarafından kolayca göz ardı edilmiştir. Ona göre, Muravyov'un çabaları ve Rusya'nın barışın sağlanmasındaki rolü tanınmamıştır. Tatişev şöyle yazar:

"Anlaşmaya göre bizim rolümüz ikincil, daha az önemliydi. Türkiye'nin en yakın komşusu olan bizler, Paşa'ya karşı uygulanan zorlayıcı tedbirlere katılmaktan dışlandık. Sadece olağanüstü durumlarda İbrahim'in saldırısından İstanbul'u savunmak için acele etmemize izin verildi. Fakat kara ve deniz kuvvetlerimiz Boğaz'a girdiği sırada, Batılı

devletlerin filoları da bizi gözetlemek ve Avrupa otoritesi sınırları dışına çıkmamızı engellemek amacıyla Çanakkale Boğazı'na gireceklerdi. Aslında bu da olmadı. Ne birliklerimizin sancakları ne de gemilerimizin bayrağı askerî harekât alanında göründü ve Doğu'nun barışa kavuşturulması, Palmerston'un öngördüğü gibi, bizim yardımımız olmadan gerçekleşti."[298]

[298] Tatişev, *Vneşnyaya Politika*, 546.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL VALİ OLARAK MURAVYOV'UN OSMANLI KAFKASYA'SINDAKİ FAALİYETLERİ

I. Rusya'nın Kafkasya'da İşgal Politikaları

Rusya'nın Kafkas halklarıyla olan ilişkisi tarihsel olarak 10. yüzyıla kadar geriye götürülebilir. İlk Rus manastır kronikleri, Kiev prenslerinin Kafkasya'ya yönelik seferlerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda, ilk Rus kronik yazarlarından biri olan Nestor'un kaleme aldığı Povest Vremennıh Let (Geçmiş Yılların Menkıbesi) adlı eser, 1022 yılına tarihlenen önemli bir olayı aktarmaktadır. Bu kronikte, Tmutarakan Prensi Mstislav'ın, Çerkez Kasog boyundan Rededya adlı yerel bir liderle giriştiği mücadele aktarılmaktadır. Giriştikleri mücadele sonucu galip gelen Knez Mstislav, Kasog topraklarını yağmalayarak onları vergiye bağlamıştır.[299] Rededya'nın, Osetin halk mitolojisinde yer alan efsanevi kahraman İrı Dada ile özdeşleştirilmesi, söz konusu anlatının yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda mitolojik bir boyut da içerdiğini göstermektedir.[300] Bununla birlikte, kronikte yer alan bu mücadele, Rus-Kafkas etkileşimi ve çatışmalarının köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Efsanevi unsurların tarihsel gerçekliklerle iç içe geçtiği erken dönem Rus manastır kroniklerinin yerini, Çar IV. İvan (İvan Groznıy) döneminden itibaren daha somut tarihsel olaylara dayanan anlatılar almıştır. Bu dönem, Rusya'nın Kafkas halklarıyla olan ilişkilerinin derinleştiği ve daha sistematik bir hâl aldığı bir süreç olarak öne çıkmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren Rusya'nın yalnızca Sibirya bozkırlarına değil, aynı zamanda Kafkasya dağlarına doğru da istikrarlı bir genişleme politikası izlediği görülmektedir. Bu bağlamda döneme ait Rus kronikleri, Kafkas halkları arasında özellikle Çerkezler ve Gürcülerin, göçebe toplulukların saldırılarından korunmak amacıyla Rus çarına defaatle başvurduklarını ortaya koymaktadır. Söz konusu talepler, bu toplulukların gönderdikleri

[299] *Povest Vremennıh Let 01*, çev. D.S. Lihaçeva - B.A. Romanova (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950), 1/299.
[300] George Vernadsky - Dzambulat Dzanty, "The Ossetian Tale of Iry Dada and Mstislav", *The Journal of American Folklore* 69/273 (1956), 216.

elçiler aracılığıyla Rusya'ya iletilmiştir. Çerkez beyleri ve Gürcü prensleri kendilerini rahatsız eden Kırım Tatarları ve Nogay göçebelerine karşı Rus çarından koruma ve himaye talebinde bulunmuşlardır. Bu süreç, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmasının ve nihayetinde askerî-siyasal işgalin zeminini hazırlayan bir aşama olmuştur. Nitekim Rus kroniklerinden Lebedevskaya Letopis, Çerkez prensi Çyuruk Mirza'nın 1557–1558 yıllarında Rus sarayına gelerek, Kırım Tatarlarının saldırılarından korunmak istediklerini ve Hristiyanlığı kabul ederek vaftiz olmak arzusunda olduklarını bildirdiğini aktarmaktadır. Bu diplomatik girişimlerin bir sonucu olarak, Çar IV. İvan 1560 yılında İvan Semenoviç Çeremisinov'u yanındaki misyoner papazlarla birlikte Kafkasya'ya göndermiştir. Bu hamleyle birlikte bölgedeki birçok yerleşim, fiilen Rusya'nın kontrolüne geçmiştir. Bu gelişmeler, Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik yayılmacı politikalarının temellerinin atıldığı, yerel aktörlerin taleplerinin çarlığın stratejileriyle örtüştüğü bir döneme işaret etmektedir.[301]

Kafkasya'da Rus nüfusunun giderek artmasına karşın, bölge halklarının Kırım Hanlığı ile birleşerek Osmanlı Devleti ile ittifak arayışına girdikleri görülmektedir. Bu çerçevede, Kırım Hanı Devlet Giray, 1565 yılında Osmanlı Devleti'nden topçu desteği alarak Kafkasya'da yayılmacı bir politika izleyen Rusya'ya karşı askerî bir sefer düzenlemiştir. Her ne kadar bu sefer kalıcı ve kesin bir başarı ile sonuçlanmamışsa da zaman zaman Moskova'ya kadar ulaşan akınların devam ettiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Safevîler ile yoğun çatışmaların yaşandığı bu dönemde Kırım Hanlığı, Osmanlı-Safevî savaşlarında da aktif bir rol oynamıştır. Nitekim 1579 yılında, Safevîler karşısında zor durumda kalan Osmanlı Serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa'ya, Kırım kuvvetleri Kafkasya'yı aşarak yardım ulaştırmayı başarmıştır. Bu yardım sadece Osman Paşa'nın kurtarılmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı-Kafkas ittifakını pekiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin bölgede askerî kaleler inşa ederek kalıcılığını tesis etmesine katkı sunmuştur. Rus Çarı IV. İvan'ın hüküm sürdüğü dönemde devam eden bu egemenlik mücadelesi, onun 1584 yılında ölümünün ardından sona ermiştir. Yerine geçen oğlu Fyodor İvanoviç, Rusya'nın Kafkasya'da elde ettiği kaleleri boşaltma yoluna gitmiş ve bölgenin kontrolünü Osmanlı ordusuna bırakmıştır. Bu doğrultuda, Fyodor, 1585 yılında elçisi Blagov'u İstanbul'a göndererek, Terek Nehri çevresinde inşa edilen kalelerin tahliye edildiğini

[301] *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 29 Letopisets Naçala Tsartsva Tsarya i Velikogo Knyazya İvana Vasilyeviça & Aleksandro-Nevskaya Letopis & Lebedevskaya letopis* (Moskva: Nauka, 1965), 25/281-285.

Osmanlı sarayına resmen bildirmiştir. Bu gelişmeler, 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın Kafkasya'daki nüfuzunun güçlendiği ve bölgesel güç dengelerinin Osmanlı lehine değiştiği bir dönemi yansıtmaktadır.[302]

Knez Fyodor'un Terek Nehri üzerindeki Rus kalelerini boşaltması, ilk bakışta Osmanlı-Rus ilişkilerinde yumuşama izlenimi uyandırsa da bu adımın kalıcı bir politika değişikliğinden ziyade kısa vadeli taktiksel bir manevra olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Fyodor, babası Çar IV. İvan'ın izinden giderek Kafkasya'da Rus nüfuzunu artırma ve bölgeye yerleşme siyasetini sürdürmüştür. Onun halefleri de benzer şekilde Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurma yönündeki politikalarını devam ettirmiş, bölgenin Rus topraklarına katılmasına yönelik askerî ve diplomatik adımlar atmışlardır.[303]

Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik yayılmacı politikasının önemli gerekçelerinden biri, bölgedeki Hristiyan topluluklara, özellikle dindaşları olan Hristiyan Ortodoks Gürcülere yönelik koruyuculuk iddiasıdır. Gürcü prenslerinin, kendilerini Müslüman komşularından koruma amacıyla Rus knezlerine himaye talepleriyle başvuruda bulunmaları, bu siyaseti meşrulaştırıcı bir zemin oluşturmuştur.[304] Gürcü prensliklerinin defaatle Moskova'ya elçiler göndererek askerî destek talebinde bulunması, Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik seferlerini hem diplomatik hem de dinî bir misyon çerçevesinde yürütmesine imkân sağlamıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen en önemli askerî müdahalelerden biri, Rus kroniklerinden *Novıy Letopisets*'te aktarıldığına göre, Knez Boris döneminde yaşanmıştır. Gürcü prenslerinden gelen bir talep üzerine, Çerkez akınlarına karşı koruma sağlamak amacıyla 1604 yılında Rusya, İvan Mihayloviç Buturlin komutasındaki bir orduyu Dağıstan Şamhala'sına seferle görevlendirmiştir. Bu ordu, Kazan ve Astrahan gibi önemli merkezlerden toplanan askerlerden oluşmakta olup, bölgedeki Müslüman güçlere karşı düzenlenen erken dönem Rus askerî harekâtlarının başlıca örneklerinden biri olarak kayda geçmiştir.[305]

---

[302] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441 - 1700)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 168-169.
[303] V. Potto, *Kavkazskaya Voyna 1 v Otdelnıh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah* (Sanktpeterburg: İzdaniye Knijnago Sklada V.A. Berezovskago, 1887), 1/8.
[304] N.M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo Toma IX-XII* (Sanktpeterburg: Zolotoy Vek & Diamant, 1997), 3/409.
[305] K.M. Obolenskiy, *Novıy Letopisets Sostavlennıy v Tsrastvovaniye Mihaila Feodoroviça* (Moskva: V Universitetskom Tipografii, 1853), 56-57; *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 14.1 & I. Povest o Çestnem Jitii Tsarya i Velikago Knyazya Feodora İvanoviça Vsya Russii. II. Novıy Letopisets* (Sanktpeterburg: Tipografiya M.A. Aleksandrova, 1910), 57-58.

Rusya'nın Kafkasya üzerine askerî harekât başlattığını haber alan Çerkezler, Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu çağrıya kayıtsız kalmayan Osmanlı, bölgeye bir ordu sevk etmiş ve gerçekleştirilen muharebede Osmanlı kuvvetleri, Rus ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Anonim kronik *Novıy Letopisets* yazarının aktardığına göre, bu savaşta Ruslar yaklaşık 7 bin asker kaybederken, ordu komutanı İvan Mihayloviç Buturlin oğlu ile birlikte hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, Rus ordusunda yer alan soylu knezlerden Voyvoda Pleşev ve Voyvoda Polev de oğullarıyla birlikte savaşta ölmüştür. Pek çok kişi esir alınmıştır.[306]

Söz konusu muharebe, Rus-Kafkas ilişkileri açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Zira bu mağlubiyetin ardından Rusya, yalnızca Kafkasya'dan geri çekilmekle kalmamış, aynı zamanda bölgeye yönelik askerî ve siyasî faaliyetlerine uzun süreli bir ara vermek zorunda kalmıştır. Nitekim Rus tarihçisi Nikolay Mihayloviç Karamzin'in de belirttiği üzere *"Bu talihsiz savaş, yenilenler için şerefli olsa da bize altı ila yedi bin askerimize mal oldu ve 118 yıl boyunca Rusya'nın Dağıstan'daki hakimiyetinin izlerini sildi"*[307]

Bu bölümde, 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya politikası ana hatlarıyla ele alınacaktır. Söz konusu dönemin incelenmesi, Kırım Harbi sırasında Kafkasya Genel Valiliği görevini üstlenen General Muravyov'un bu bölgede izlediği strateji ve uygulamaların arka planını anlamak açısından önem arz etmektedir. Nitekim aşağıda ayrıntılarıyla ortaya konulacağı üzere, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri büyük ölçüde Balkanlar, Karadeniz ve Kafkasya üçgeni çerçevesinde şekillenmiştir. Bu coğrafi eksen hem diplomatik hem de askerî politikaların belirlenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

A. 18. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasya Politikası

Çar I. Petro'nun iktidara gelişiyle birlikte Rusya'nın Kafkasya politikasında belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönem, bölgeye yönelik yalnızca askerî nüfuzun artırılmasını değil, aynı zamanda Kafkasya topraklarının doğrudan Rusya'ya dâhil edilerek kalıcı Rus yerleşim alanlarına dönüştürülmesini hedefleyen stratejik bir sürecin başlangıcı olmuştur. Çar Petro ile birlikte izlenen bu yeni siyasî ve askerî yönelim, Kafkasya'yı sadece sınır

[306] *PSRL 14.1*, 57-58.
[307] Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo IX-XII*, 3/415.

güvenliği açısından değil, aynı zamanda kültürel ve idarî bütünleşme bağlamında da Rusya'nın ayrılmaz bir parçası hâline getirme amacı taşımaktadır. Bu çerçevede, elde edilen topraklara Rus yerleşimlerinin inşa edilmesi, Rus idarî yapısının yerleştirilmesi ve Rus kültürünün bölgede hâkim kılınması, söz konusu politikanın temel araçları olmuştur. Böylece Kafkasya, Çarlık Rusya'sının bir uzantısı olmaktan çıkarılarak, doğrudan merkezî otoritenin kontrolünde, Rus kimliğinin ve egemenliğinin kalıcı biçimde yerleştirilmeye çalışıldığı bir coğrafya hâline gelmiştir.[308]

Terek Nehri güzergâhında bulunan Tersk yerleşkesi 18. yüzyılın başlarında Kafkasya'da varlığını sürdüren tek Rus yerleşimiydi. Rus Kazakları tarafından korunan kale 1707 yılında komşuları olan Kuban Hanı Gaib Sultan tarafından ani bir baskınla ele geçirilerek yağmalandı. Bu baskın uzun süre uykuda olan Rusya'nın Kafkasya siyasetini tekrar canlandırmıştır. Kubanlıların baskını sonrası Çar I. Petro bölgeyi kontrol etme ve yağmalardan korunma amacıyla Terek Nehri üzerinde Çervlennaya, Şedrinskaya, Novogladkovskaya, Starogladkovskaya ve Kurdyukovskaya olmak üzere beş yeni yerleşim yerini kurdurmuştur. Böylece Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirme misyonları yeniden başlamış oldu.[309]

Yeni yerleşim yerlerinin kurulmasının ardından bölgede yaşanan ilk askerî çatışma 1711 yılında meydana gelmiştir. Çar I. Petro, Kazan ve Astrahan Valisi Pyotr Matveyeviç Apraksin'e, Kuban bölgesine giderek Rus yerleşim yerlerine saldırılarda bulunan Tatarları cezalandırması yönünde sefer emri vermiştir. Ancak Petro'nun asıl niyeti sonradan anlaşılmıştır. Nitekim Petro, Prut Savaşı'nda üstünlüğü kaybetmekteydi ve Osmanlı ordusunu iki cephede meşgul etmeyi hedefliyordu. Bu doğrultuda Petro'nun amacı, kaybetmekte olduğu Prut Savaşı sırasında Osmanlılara karşı Kafkasya'da yeni bir cephe açarak stratejik bir denge kurmaktı. Vali Apraksin bölgeye intikal ettikten sonra Rusya'ya bağlı Kalmuk göçebelerini kullanarak Kuban ve Çerkez birliklerinden oluşan Nureddin Sultan'a karşı galibiyet elde etti ve bölgeyi yağmalayarak geri döndü. Bu sefer tarihçiler tarafından "Kafkasya Hattı"nın miladı sayılmıştır.[310]

[308] Potto, *Kavkazskaya Voyna 1*, 1/18-30.
[309] Potto, *Kavkazskaya Voyna 1*, 1/18-19.
[310] Potto, *Kavkazskaya Voyna 1*, 1/19.

Çar I. Petro, Vali Apraksin'in düzenlediği seferle eş zamanlı olarak, Kafkasya hakkında daha fazla bilgi edinmek ve Hazar Denizi'nin haritalandırılmasını sağlamak amacıyla bölgeye keşif birlikleri göndermeye devam etmiştir. Bu doğrultudaki ilk çalışmalardan biri, Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy tarafından Hazar Denizi üzerinde yürütülen araştırmalardır. Çerkasskiy, Hazar Denizi'ni ayrıntılı biçimde incelemiş ve bölgenin ilk ilmî topografik haritasını hazırlamıştır.[311]

Kafkasya Hindistan güzergâhında bulunan İran'a giden yol üzerinde bulunması açısından önem taşıyordu. Çar Petro, Kafkasya'nın kontrol altına alınmasını, Hindistan'a ulaşan dört farklı güzergâhın bu bölgeden geçmesi nedeniyle stratejik açıdan büyük önem arz eden bir hedef olarak değerlendirmekteydi. Zira Türkistan üzerinden Hindistan'a ulaşmak, Ruslar için oldukça belirsiz ve tehlikeli bir rota olarak görülmekteydi. Bu güzergâh, Ruslar tarafından göçebe yaşam tarzları nedeniyle "vahşi" ve "medeniyetten uzak" olarak nitelendirilen Türkmen kabilelerinin saldırılarına açıktı. Nitekim Bekoviç Çerkasskiy, Hive Seferi sırasında esir alınarak öldürülmüştür. Öte yandan Rusya, Kafkas halklarını uzun süredir tanımakta ve bu halklarla tarihsel bağlara sahipti. Petro açısından "bilinen düşmanla" savaşmak, stratejik olarak daha elverişli görünmekteydi. Bu doğrultuda Hazar Denizi'ni kullanarak 1721 yılında İran'a saldırdı ve Derbent, Bakü gibi Kafkasya'nın önemli yerleşim yerlerini ele geçirerek bu bölgeleri Rus topraklarına kattı.[312]

Çar I. Petro'nun Kafkas halkları arasında Gürcü ve Ermeniler üzerinde de çeşitli planları bulunmaktaydı. Petro, Kafkasya'da ve iki büyük İslam devleti olan Osmanlı ve İran'ın egemenliği altında yaşayan Hristiyan dindaşlarını kurtarmayı "Tanrı'nın bir buyruğu" olarak görmekteydi. Nitekim Çar I. Petro İran'a elçi olarak gönderdiği Artem Volınskiy'e, İran topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyan nüfus için kilise inşasına izin verilmesi hususunda Safevî Şahı ile görüşme talimatı vermiştir.[313]

Petro, Kafkasya'da işgal ettiği toprakların elde tutulabilmesi için bölgenin Hristiyanlaştırılması gerektiğine inanıyor ve bu amaçla Ermenileri işaret ediyordu. Bu dönemde, Batı Avrupa'dan gelen İsrail Oriya adında bir tüccar, Smolensk Valiliği'ne

[311] Knyajetskaya, *Sudba Odnoy Kartı*, 25.
[312] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 69-87.
[313] Hasanov, *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*, 85.

gelerek Kafkasya Ermenilerinin kurtuluşu için bir planı olduğunu ileri sürerek Çar Petro'dan yardım talebinde bulundu. İsrail Oriya, kendisini Ermeni asıllı bir Avrupalı olarak tanıttı. Ermenileri Müslüman zulmünden kurtarmak ve Kafkasya'da Büyük Ermenistan'ı kurmak istediğini ifade etti. Oriya, İran ve Kafkasya Ermenileriyle irtibat halinde olduğunu ve onların kurtuluşunun yolunu bulduğunu öne sürüyordu. Oriya'nın planına göre, Rusya'ya bağlı Kazak ve Çerkezlerden oluşan 25 bin kişilik bir ordu öncelikle Şemaha'yı ele geçirecekti. Nitekim Şemaha, Ermenistan'a açılan stratejik bir kapıydı. Nahçıvan'da toplanacak Kafkasya Ermenileri, Şemaha'ya gelen Rus ordusuyla birleşerek İran üzerine yürüyecek ve Erivan ile Tebriz'i ele geçirecekti. Erivan'ın ele geçirilmesi kolay görülmekteydi. Zira şehir nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Ermeniler içeriden destek sağlayacaklardı. Tebriz'in ele geçirilmesi halinde, şehirde 116 bin kişilik bir Ermeni ordusu kurulması mümkün olacaktı. Ayrıca, Gürcüler ile Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ermenilerin de bu harekâta destek vereceği öngörülmekteydi. İran ise Oriya'nın iddiasına göre 20 bin kişilik bir ordu bile çıkaramayacaktı. Üstelik, İran ordularının Buhara Emirliği ile savaş hâlinde olması, bu planın hayata geçirilmesi açısından uygun bir zamanlama olarak değerlendiriliyordu. Oriya'nın planı, Çar Petro'ya yazdığı mektupta belirttiği üzere, Kafkasya Ermenileri ve Gürcüleri arasında yaygın olan, yakında Rusya'dan gelecek bir kurtarıcının kendilerini Müslüman zulmünden azat edeceği inancıyla da örtüşmekteydi. Çar Avrupa'da yürüttüğü savaşlardan dolayı İsrail Oriya'nın Büyük Ermenistan planına cevap veremedi.[314]

Kafkasya Ermenileri, Çar I. Petro tarafından İran ve Osmanlı ekonomilerine yönelik stratejik bir darbenin aracı olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, 18. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, Kafkasya Ermenilerini ipek ticaretinde aktif rol üstlenmeleri yönünde teşvik etmeye başlamıştır. İran ve Osmanlı ekonomilerinin elinden alınarak, ipek ticaretinin Rusya üzerinden Avrupa pazarlarına aktarılması, Çar'ın öncelikli gündem maddelerinden biri hâline gelmiştir. Bu kapsamda Çar, Volınskiy'e, İran'da üretilen ham ipeğin Kafkasya'daki Ermeni tüccarlar aracılığıyla Rusya'ya satılması konusunda Şah'ı ikna etmesini istemiştir. Bu talebin karşılık bulmaması hâlinde ise İran ipeğinin Osmanlı

[314] S.M. Solovyev, *İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen IX* (Moskva: İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturı, 1963), 9/387.

topraklarında İzmir ve Halep gibi önemli ticaret merkezlerine sevk edilmesini nasıl engelleyebileceği konusunda incelemelerde bulunmasını emretmiştir.[315]

İpek ticaretine ek olarak, Çar I. Petro dönemi Rusya'sının Kafkasya siyasetini belirleyen unsurlardan biri de Hazar Denizi'nin batı kıyısında bulunan zengin petrol kaynakları olmuştur. Özellikle Kafkasya'nın önemli şehirlerinden Derbent ve Bakü, bu dönemde geniş petrol yataklarına ev sahipliği yapmaktaydı. Petro, İran Seferi'nden önce bölgedeki maden rezervleri ve petrol işletmeleri hakkında bilgi sahibiydi. Bu bağlamda, Çar I. Petro Astrahan Valiliği'nden bölgede bulunan petrol kuyularına ilişkin ayrıntılı bir rapor talep etmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda yalnızca Bakü şehrinde 88 petrol kuyusu ile 53 petrol ambarı tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Söz konusu dönemde Kafkasya'dan çıkarılan petrol, büyük ölçüde İran şehirlerine sevk edilmekteydi. Petrol dışında Çar I. Petro'nun ilgisini çeken diğer ekonomik unsurlar arasında Kafkasya bölgesine ait yün, pamuk, ipek ve çeşitli bitkilerden elde edilen renklendirici maddeler yer almaktaydı. Ayrıca Petro, başkent Petersburg'un inşasında kullanılmak üzere Kafkasya ve İran'daki taş ocaklarından çıkarılan taşlara da büyük önem atfetmiştir. Bu kapsamda bölgeye gönderdiği keşif birlikleri ve elçiler aracılığıyla çeşitli taş numunelerinin toplanarak başkente gönderilmesini talep etmiştir.[316]

Çar I. Petro'nun ölümüyle birlikte Kafkasya'daki Rus varlığı zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde Rus işgaline karşı bölgede birçok isyan çıkmıştır. Petro'nun halefi I. Yekaterina, bölgenin kontrolünü sağlamak ve güvenliği temin etmek amacıyla askerî birlikler göndermiş olsa da bu girişimleri istenen başarıyı sağlayamamıştır. Rusya, ele geçirdiği topraklarda halkı yönetmekte, vergi toplamakta ve asayişi sağlamakta büyük güçlükler yaşamıştır. İsyanların artması üzerine Rusya, Gilan şehrini, Kura Nehri kıyılarını ve Salyansk bölgesini terk ederek Bakü'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde İran, Petro döneminde kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Bakü'ye saldırmış ve bölgedeki petrol kuyularını ele geçirmeyi hedeflemiştir. Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de ayaklanmalar baş göstermiştir. Derbent'te yerli halk, bölgenin geleneksel yöneticileri olan Şamhallar etrafında birleşerek Rus yönetimine karşı ayaklanmıştır. Bu gelişmeler

---

[315] Gerasim Artyomoviç Ezov, *Snoşeniya Petra Velikogo s Armyanskim Narodom* (Sanktpeterburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii, 1898) LXXI-LXXII; İ.V. Kurukin, *Persidskiy Pohod Petra Velikogo Nizovoy Korpus na Beregah Kaspiya (1722-1735)* (Moskva: İzdatelstvo KVADRİGA, 2010), 32.
[316] V.P. Lıstsov, *Persidskiy Pohod Petra I. 1722-1723* (Moskva: Tipografiya İzdatelstva MGU, 1951), 16-33.

karşısında Rus yönetimi hem isyanları bastırmak hem de yeni bölgeleri işgal etmek amacıyla Knez Dolgorukiy'i görevlendirmiştir. Knez Dolgorukiy'in düzenlediği Kafkasya seferi, birçok yerde halk ayaklanmalarının bastırılmasını sağladığı gibi Kergerut, Astar, Lenkoran ve Kızıl Ağaç bölgelerinin de Rusya topraklarına katılmasıyla sonuçlanmıştır.[317] Bu dönemden itibaren, Çariçe II. Katerina'nın tahta çıkışına kadar Rusya'nın Kafkasya siyaseti, Çar I. Petro döneminde işgal edilen bölgelerin korunması üzerine şekillenmiştir.[318]

Rusya tahtına Çariçe II. Katerina'nın çıkmasıyla birlikte, Osmanlı-Rusya arasında Kafkasya üzerindeki mücadele yeniden başlamıştır. Nitekim 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte İran, Kafkasya mücadelesinden belli bir süreliğine çekilmiştir. Böylece Kafkasya sahası, iki büyük devlet arasında bir rekabet alanına dönüşmüştür. Bu dönemde, 1762 yılında inşa edilmeye başlanan Mozdok Kalesi mücadelenin merkez noktalarından biri hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti, Rusların inşa etmekte olduğu bu kaleye itiraz etmiş, Kırım Hanlığı ve Kafkasya halkları da Mozdok Kalesi'nin yıkılması yönünde Rusya'ya karşı çıkmışlardır. Ancak Rusya'nın Mozdok hattındaki ısrarcı tutumu bölgede yeni bir savaşın başlangıcına neden olmuştur. Bu bağlamda, Mozdok hattında 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, 1774 yılına kadar sürmüştür.[319]

Uzun süren Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından taraflar arasında iki önemli antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan ilki, Ekim 1772 tarihinde imzalanan Rusya-Kırım antlaşmasıdır. Bu antlaşma kapsamında Kırım Hanlığı, Kabarda bölgesini Rusya'ya ait bir toprak olarak tanımayı kabul etmiştir. İkinci ve daha kapsamlı düzenleme ise, 10 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Barış Antlaşması ile gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşmanın üçüncü maddesine göre Osmanlı Devleti, Kabarda üzerindeki Rus hâkimiyetini resmen tanımış ve böylece Kırım, Bucak, Kuban, Yedisey, Cambuyluk ve Yediçkulu Tatarlarının Osmanlı nüfuz sahasından çıkmasını hukuken onaylamıştır. Antlaşmanın yirmi üçüncü maddesine göre ise Rusya elde ettiği Gürcü ve

[317] Potto, *Kavkazskaya Voyna 1*, 1/34-38.
[318] Potto, *Kavkazskaya Voyna 1*, 1/51.
[319] D.Yu. Arapov vd., *Severnıy Kavkaz v Sostave Rossiyskoy İmperii* (Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2007), 46-47.

Mingreliya'nın Osmanlıya ait kısımlarından geri çekilerek bırakacaktır.[320] Böylece Küçük Kaynarca Antlaşması'yla birlikte Kafkasya Hanlıkları Osmanlı himayesinden mahrum bırakılarak Rusya'nın işgaline açık hale gelmişlerdir.

Osmanlı-Rus Harbi, Kafkasya'nın siyasî kaderini köklü biçimde değiştirmiştir. Savaşın ardından imzalanan antlaşmalar uyarınca Osmanlı Devleti, Kafkasya üzerindeki siyasî iddialarından feragat ederek bölgeyi fiilen Rusya'ya bırakmıştır. Bu süreçte Rusya, bölgedeki rakip aktörleri saf dışı bırakmış ve kendisini galip bir güç olarak konumlandırmıştır. Bu durum, Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ilhak etme yönündeki politikalarını daha da yoğunlaştırmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 1770 yılında İnguşetya ve Osetya, 1774 yılında Büyük Kabardey, 1781-1796 yılları arasında ise Çeçenistan, Tarkov Şamhalalığı ve Kuzey Kumukya toprakları aşamalı olarak Rus Çarlığı tarafından ilhak edilmiştir. Böylece Kafkasya'daki güç dengesi belirgin biçimde Rusya lehine değişmiştir.[321]

Çariçe II. Katerina'nın Kafkasya siyaseti, bölgenin sömürgeleştirilmesi ve Rus yerleşimcilerine açılması esasına dayanmıştır. 1764 yılından itibaren Kafkasya, yoğun bir şekilde Rus kolonizatörlerinin iskân edildiği bir saha hâline gelmiştir. Bu dönemde II. Katerina, pek çok soylu knez ailesine Kuzey Kafkasya'da geniş topraklar bağışlayarak bölgenin tarımsal üretimle bütünleştirilmesini teşvik etmiştir. Ancak bu yerleşim politikaları, beklenen düzeyde başarı sağlayamamıştır. Nitekim 1783-1786 yılları arasında Çariçe'nin bağışları sonucunda bölgede toprak sahibi olan Knez A.A. Vyazemskiy, beraberinde yaklaşık bin kişilik *krepastnoy* (serf) nüfusu Kafkasya'ya yerleştirmiştir. Vyazemskiy, bu serfleri sahil kesimlerinde buğday ekimi, bağcılık ve balıkçılık gibi zanaatlara yönlendirerek plantasyon temelli bir üretim düzeni kurmayı hedeflemiştir. Ancak girişimi, bölgenin iklim ve coğrafya koşullarına uyumsuzluk nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Neticede Vyazemskiy, sahip olduğu toprakları başka bir aristokrat aileye devrederek bölgeden çekilmiştir. Toprakların yeni sahibi de benzer şekilde bu geniş arazileri işletmekte başarısız olmuş ve üç yıl içinde arazileri üç parça hâlinde farklı aristokratlara satmak zorunda kalmıştır. Sürekli el değiştiren bu

[320] N.A. Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze XVI-XIX vekah* (Moskva: İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturı, 1958), 104; Yuzefoviç, *Dogovorı Rossii s Vostokom*, 26; *Osmanlı Rus Antlaşmaları 1700-1834*, 284.
[321] Arapov vd., *Severnıy Kavkaz*, 47.

topraklar, Kafkasya'nın zorlu coğrafi şartlarını ve Rus yerleşimcilerin bölgeye adaptasyon sürecindeki güçlüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Rus kolonistlerin, bölgenin iklimine uyum sağlamaları ve zorlu tarımsal hayata entegre olmaları uzun zaman almıştır.[322]

B. 19. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasya Politikası

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Rusya, Kafkasya'da elde ettiği toprakların korunmasına öncelik vererek bölgede kalıcı hâkimiyet tesis etmeye yönelik bir siyaset geliştirmiştir. Bu doğrultuda, Karadeniz'de Kerç Boğazı'ndan Hazar Denizi'ne kadar uzanan hat boyunca egemenlik iddiasında bulunan Rusya, bölgedeki askerî varlığını güçlendirmeye yönelmiştir. Bu amaçla, mevcut kalelerin onarımı gerçekleştirilmiş, aynı zamanda stratejik geçiş noktalarına yeni savunma hatları ve kaleler inşa edilmiştir. Söz konusu askerî tahkimatlar, yalnızca dış tehditlere karşı savunma değil, aynı zamanda bölge halkları üzerindeki denetimin artırılması açısından da işlevsel olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya'da yeni yerleşim alanları oluşturması ve askerî tahkimat amacıyla inşa ettiği kaleler, yalnızca sahadaki askerî üstünlüğünü pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda diplomatik alanda da önemli kazanımlar elde etmesine katkı sağlamıştır. Bu kaleler, bölgedeki direniş hareketlerinin hızlı biçimde bastırılmasına olanak tanımış, Rusya'nın Kafkasya'daki varlığını daha sürdürülebilir hâle getirmiştir. Nitekim bu dönemde Rusya, yürüttüğü başarılı askerî seferlerini, komşu devletlerle yaptığı diplomatik antlaşmalarla da pekiştirmiştir. 1812 yılında Osmanlı Devleti ile imzalanan Bükreş Antlaşması uyarınca, Osmanlılar Batı Gürcistan ve Abhazya'nın Rusya tarafından ilhakını resmen kabul etmiştir.[323] Benzer şekilde, 1813 yılında İran Kaçarları ile yapılan Gülistan Antlaşması ve 1828 yılında Türkmençay Antlaşması ile Dağıstan, Karabağ, Şirvan, Bakü ve Derbent gibi önemli hanlıklar Rusya'ya bırakılmış ve böylece çarlığın Kuzey Kafkasya'daki egemenliği tanınmıştır.[324]

19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya siyaseti, 1816 yılında General A.P. Yermolov'un Kafkasya Genel Valisi olarak atanmasıyla birlikte köklü bir dönüşüm geçirmiştir.

---

[322] Thomas Barrett, "Linii Neopredelennosti: Severokavkazskiy 'Front' Rossii", çev. Pagava, *Amerikanskaya Rusistika: Vehi İstoriografii Poslednih Let. İmperatorskiy Period* (Samara: İzdatelstvo Samarskiy Universitet, 2000), 171.
[323] Yuzefoviç, *Dogovorı Rossii s Vostokom*, 49-58.
[324] Yuzefoviç, *Dogovorı Rossii s Vostokom*, 208-214,214-227.

Yermolov'un göreve gelişiyle başlayan ve 1864 yılına kadar süren yoğun askerî harekât dönemi, tarihçi R.A. Fadeyev'in tanımlamasıyla literatüre *"Kafkasya Savaşı"* olarak geçmiştir.[325] Bu savaş, yalnızca bir askerî mücadele değil, aynı zamanda Rusya'nın bölgeyi sömürgeleştirme ve merkezî otoritesini pekiştirme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Kafkasya Savaşı, tarihçiler tarafından genellikle beş dönem altında incelenmektedir:

1. Çeçen İsyanı ve General Yermolov dönemi (1816–1827): Bu evrede Yermolov, özellikle Çeçenistan'da sert askerî yöntemlerle Rus hâkimiyetini tesis etmeye çalışmıştır.

2. Dağıstan ve Çeçenistan'da İmamat'ın ortaya çıkışı (1828–1840): Bu süreçte İmam Şamil liderliğinde örgütlenen İmamat, hem dinî hem siyas^ bir direniş hareketi olarak Rus ilerleyişine karşı ciddi bir engel teşkil etmiştir.

3. Çerkezya'da İmamat'ın yayılışı ve M.S. Vorontsov'un faaliyetleri (1840–1850): Bu dönemde İmamat hareketi Batı Kafkasya'ya yayılmış, Rusya ise General Vorontsov'un liderliğinde daha sistematik bir askerî strateji geliştirmiştir.

4. Kırım Savaşı ve General A.İ. Baryatinskiy'nin Dağıstan ile Çeçenistan'ı işgali (1853–1859): Kırım Savaşı ile eş zamanlı gelişen bu süreçte Rusya, özellikle doğu Kafkasya'daki direnişi bastırarak bölgeyi kontrol altına almıştır.

5. Kuzeybatı Kafkasya'nın işgali ve savaşın sona ermesi (1859–1864): Bu son evrede, Çerkez halkları başta olmak üzere bölgedeki direniş tamamen kırılmış, 1864 yılı itibariyle Rusya tüm Kuzey Kafkasya'yı fiilen ilhak etmiştir.[326]

Avrupa'da başlayan Napolyon Savaşları, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'yı da doğrudan etkilemiştir. Çar I. Pavel ve halefi I. Aleksandr ile Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart arasında yürütülen samimi yazışmalar ve Hindistan'daki İngiliz varlığına karşı ortak hareket planları, kısa sürede geçerliliğini yitirmiştir.[327] Zira 1812 yılında Napolyon, beklenmedik bir şekilde Rusya'ya saldırmış ve ordusuyla Moskova'ya kadar ilerlemiştir. Ancak Rusya, kısa sürede toparlanarak karşı saldırıya geçmiş ve Fransız ordusunu geri

[325] R Fadeyev, *Şestdesyat Let Kavkazskoy Voynı* (Tiflis: Voyenno-Pohodnoy Tipografii Glavnago Ştaba Kavkazskoy Armii, 1860), 1.
[326] Arapov vd., *Severnıy Kavkaz*, 113.
[327] Peter Hopkırk, *Büyük Oyun Orta Asya'da Gizli Savaş*, çev. Renan Akman (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 27-41.

püskürtmüştür. Takip eden süreçte Rus ordusu, Fransız kuvvetlerini Paris'e kadar kovalamış ve Napolyon'u mağlup etmeyi başarmıştır. Bu askerî zafer, Rusya'nın Avrupa'daki prestijini artırsa da savaş sırasında imparatorluğun güney sınırında, özellikle Kafkasya bölgesinde, yerel halklar arasında çeşitli isyanlar baş göstermiştir. Bu gelişmeler, bölgedeki bağımsızlık arayışlarının yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Napolyon tehdidinin bertaraf edilmesinden sonra, Kafkasya'daki istikrarsızlığı kontrol altına alma ihtiyacı doğmuş ve bu doğrultuda tecrübeli bir askerî-idarî yönetici arayışına girilmiştir. Bu bağlamda General Aleksey Petroviç Yermolov'un uygun bir isim olduğuna karar verilmiş ve 1816 yılında kendisi Kafkasya Genel Valiliği görevine atanmıştır. Yermolov'un atanması, Rusya'nın Kafkasya politikasında yeni ve sert bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.[328]

Yermolov'un Kafkasya Genel Valiliğine atanmasıyla birlikte Rusya'nın bölgedeki siyasetinden köklü değişikliğe gidilmiştir. Yermolov, Çar I. Aleksandr'ı ikna ederek 17. yüzyıldan itibaren devam eden Rusya'nın Terek Nehri hattı birliklerini farklı bir rotaya Sunja Nehri bölgesine taşımıştır. Bu yeni rota değişikliğiyle birlikte Yermolov Kafkasya'nın işgalinin hızlandırılmasını amaçlamıştır.[329] Sunja Nehrine taşınan savaş hattıyla birlikte Yermolov Büyük Kabardey'i ikiye bölerek Kuzey Kafkasya'nın Müslüman halklarıyla irtibatı koparma niyetindeydi. Bunun için bölgede yeni Rus yerleşim yerleri oluşturdu. Malke, Baksane, Çegeme, Nalçik ve Terek'te yeni tahkimat kaleleri inşa ettirdi. Böylece Kabardey ile bağları bulunan Müslüman Çeçenlerin, Zakuban ve Dağıstan Müslümanlarının arasına sınır hattı çekmiş oldu. Bunun için bölge halklarının arasını açarak gerek kendi aralarındaki dayanışma gerekse de İran ve Osmanlı Devletleri gibi dışarıdan gelecek yardımların önüne geçmeyi planlamıştır. Yermolov sınırları ayırmakla kalmadı, Kabardey'de idarî ve hukuksal bazı değişikliklere de başvurdu. Kabardey'de 1822 yılında 1806 yılından beri varlığını devam ettiren şer'î mahkemeleri kaldırarak yerine laik hukuk sistemini getirdi.[330]

Yeni yapısal değişiklikler, Kafkasya halklarını Ruslara karşı toplu bir ayaklanmaya sürüklemiştir. 1825 yılında Çeçen asıllı Bey Bulat Taymiyev'in önderliğinde başlayan

[328] Yuriy Yuryeviç Klıçnikov, *Deyatelnost A.P. Yermolova na Severnom Kavkaze (1816-1827)* (Armavir: Armavirskiy Gosudarstvennıy Pedagogiçeskiy İnstitut, Doktora Tezi, 1998), 28-30.
[329] F.M. Umanets, "Prokonsul Kavkaza", *İstoriçeskiy Vestnik* 33/8 (1888), 293.
[330] Arapov vd., *Severnıy Kavkaz*, 117.

isyan, Groznıy Kalesi'nden Sunja hattına kadar geniş bir bölgeyi etkisi altına almıştır. Hızla yayılan ayaklanma, kısa sürede Kuzey Dağıstan bölgesine de ulaşmıştır. Dinî ve millî motivasyonla hareket eden isyan, tüm Kafkas halklarını *"Lanetli Ruslara"* karşı cihada çağırmıştır. Ancak bu ayaklanma, Yermolov'un hızlı müdahalesiyle kısa sürede bastırılmıştır. Bey Bulat kaçmayı başarmış olsa da 1831 yılında kan davasından dolayı öldürülmüştür.[331] Bey Bulat Taymiyev'in liderliğindeki Çeçen isyanı her ne kadar kısa sürede bastırılmış olsa da Kafkasya'da daha büyük bir direnişin habercisi olmuştur. Millî ve dinî söylemlerle ortaya çıkan bu ayaklanma, Rus tarih yazımında "Müridizm" veya "Gazavat" olarak adlandırılan millî direniş hareketinin yükselmesine zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılda Kafkasya, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasında yoğun güç mücadelelerine sahne olan stratejik bir çatışma alanına dönüşmüştür. Üç büyük bölgesel güç arasında sıkışan Kafkas halkları, özellikle Rus yayılmacılığına karşı direniş göstererek bu süreçte Osmanlı Devleti ile ittifak kurma arayışına yönelmişlerdir. 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan Rus işgaline karşı yürütülen direniş hareketi, yaklaşık yarım yüzyıldan uzun bir süre devam etmiştir. Bu dönemde Kafkasya'da sadece askerî değil, aynı zamanda dinî ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir süreç dikkat çekmektedir. Özellikle tasavvuf temelli dinî hareketler, Ruslara karşı yürütülen direnişe manevi bir zemin hazırlamış ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir. Bu Sufi yapılanmalar, yalnızca bir direniş ruhu oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda İslam inancını yenileme (tecdid) amacı taşıyan bir dinî uyanışı da beraberinde getirmiştir. Dinin içerisine yerleşmiş olan geleneksel âdetler ve hurafelerle mücadele eden bu anlayış, halkı bilinçlendirmeyi ve onları sömürgeci işgale karşı daha aktif biçimde seferber etmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, Sufi önderler hem dinî hem de siyasal liderlik üstlenmiştir. Tasavvufî söylem ise Kafkas halklarının direniş ideolojisinin temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir.[332]

Sufi cemaatler, Kafkasya'da 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülmeye başlamıştır. Bu dönemin başlarından itibaren bölgede üç ana tarikata dayanan tasavvufi yapılanmalar

---

[331] Arapov vd., *Severnıy Kavkaz*, 117; Rustam Tovsultanov - Liliya Galimova, "Bey Bulat Taymiyev Vıdayuşiysya Voyenno-Politiçeskiy Deyatel Çeçni Pervoy Treti XIX veka", *Samarskiy Nauçnıy Vestnik* 4/17 (2016), 109-113.

[332] Kafkasya direnişinde tarikat yapılanmalarının rolü üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. genel hatlarıyla bk. Moshe Gammer, "The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus", *Die Welt des Islams* 34/2 (1994), 204-217.

dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, Nakşibendiliğin Halidî koludur. Bu kol, Şirvanlı Hacı İsmail Kürdemirî (1783-1848) tarafından vazedilmeye başlanmış ve Muhammed Efendi Yerağı (1838) aracılığıyla Kafkasya halkları arasında yayılmıştır. Tarikat yapılanmasının ikinci önemli kolu ise Kadirîliktir. Kafkasya'da Kadirî tarikatı, Kunta Hacı Kişiyev'in (1812-1867) faaliyetleriyle yaygınlık kazanmıştır. Bölgede etkili olan üçüncü tarikat ise Şaziliyye tarikatı olmuştur. Bu tarikat, Sayfulla Kadı Başlarov tarafından vazedilerek Kafkasya'da yer edinmiştir. Nakşibendilik tarikatı, başta Avarlar olmak üzere Kumık, Lezgin, Laklar ve Tabasaran toplulukları arasında yayılım göstermiştir. Kadirî tarikatı özellikle Çeçenler ve Andiyler arasında etkili olmuştur. Şaziliyye tarikatı ise Avarlar ve Kumıklar arasında yayılmış ve bu gruplar içinde tasavvufi bir zemin bulmuştur.[333]

Moshe Gammer, Kafkasya'da Sufi tarikatların etkili bir şekilde yayılmasını, General Yermolov'un Kafkasya halkları üzerinde sert baskı kurarak sistematik bir şekilde sömürgeleştirme politikalarına bir tepki olarak değerlendirmektedir.[334] Gerek General Yermolov gerekse onun halefi General Paskeviç döneminde, Rus yayılmacılığı tüm şiddetiyle sürdürülmüştür. Bu süreçte Rus idaresi, yerli Müslüman halklar arasında İslam şeriatınca yasaklanan alkol, zina ve kumar gibi unsurların yaygınlaşmasına, yerli hanların da desteğiyle zemin hazırlamıştır. Öte yandan, sivillerin acımasızca öldürülmesi, eş ve çocukların alıkonulması ile halkın zorla yerlerinden edilerek sürgün edilmesi gibi uygulamalar, 19. yüzyıl Rus işgali döneminde Kafkasya'da olağan hale gelmiştir. Ayrıca, İslami vecibelerden olan hac ibadeti yasaklanarak açık şekilde İslam karşıtı uygulamalara başvurulmuştur. Nitekim 1839 yılında Gürcistan vali yardımcısı Desimon Andrey Frantsoviç tarafından kaleme alınan bir makalede, Kafkasya halklarıyla kalıcı barışın ve yakınlaşmanın ancak bu halkların Hristiyanlaştırılmasıyla, *"camilerin yerini kiliselerin aldığı zaman"* mümkün olabileceği ileri sürülmüştür. [335]

Kafkasya'daki Rus yayılmacılığıyla birlikte ortaya çıkan şiddet ortamında, Sufi tarikatlar etkinliklerini artırarak yayılma imkânı buldular. Şeyh Muhammed Yerağı ile öğrencisi ve

---

[333] İlmira Abduragimova Abdullayeva, "Sufizm v Sisteme Mejdunarodnıh Svyazey (na primere Respubliki Dagestan)", *Postsovetskiye İsledovaniya* 7/1 (2024), 83.
[334] Moshe Gammer, "Russian Strategies in The Conquest of Checnia and Daghestan 1825-1859", *The North Caucasus Barrier & The Russian Advance Towards the Muslim World* (New York: St. Martin's Press, 1992), 49.
[335] Andrey Desimon, "İstoriçeskiye Svedeniya o Samurskom Okruge 1839 g.", *İstoriya, Geografiya i Etnografiya Dagestana XVIII-XIX vv.*, ed. M.O. Kosven - H.M. Haşayev (Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1958), 367.

halefi Cemaleddin Gazi Kumuki (ö. 1869), Kafkas toplumunu hem Rus şiddetine hem de artan İslam karşıtı eğilimlere karşı, hurafelerden ve yozlaşmış yerli *adat*'lardan arındırılmış bir İslam anlayışına davet ettiler. Halidiye koluna bağlı Nakşibendi tarikatının temsilcisi olan bu liderler, Rus tarih yazımında "Müridizm" başlığı altında, radikalizmle suçlanarak olumsuz bir şekilde tasvir edildiler. Rus oryantalizminin kurucu isimlerinden sayılan Mirza Kazım Bek (ö. 1870), Müridizm'i Hz. Muhammed'den bu yana süregelen bir radikalleşme sürecinin sonucu olarak değerlendirdi.[336] Onun bu yorumu, daha sonra Kafkasya tarih yazımında yaygın bir görüş olarak kabul gördü. Ancak son dönemde yapılan akademik çalışmalar, Kafkas direnişinin her ne kadar *"şeyh, mürid, naib"* gibi Sufi terminolojiyi kullanmış olsa da tarikat yapılanmasından bağımsız biçimde geliştiğini ortaya koymuştur.[337]

Kafkasya Gazavatı, 1828-1832 yılları arasında Gazi Muhammed'in liderliğinde, kurucu önder Şeyh Mansur'un (ö.1794) izinden gidilerek yürütülmüş ve Rus işgaline karşı önemli direnişler gerçekleştirilmiştir. Gazi Muhammed döneminde yalnızca Ruslara karşı değil, aynı zamanda Kafkas halklarını tek bir siyasî yapı altında birleştirme yönünde de çabalar gösterilmiştir. Gazi Muhammed'in 1832'deki ölümünün ardından, 1833 yılında yerine Hamza Bek imam olarak seçilmiştir. Hamza Bek'in liderliği kısa sürmesine rağmen, Ruslara karşı etkili saldırılar düzenlemiş, 1833-1834 yılları arasında Avarlara karşı yürüttüğü mücadele sonucunda Hunzah'ı ele geçirmiştir. Ancak çok geçmeden bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Onun ardından İmamlık görevine Gimrili Şamil seçilmiştir. İmam seçilen Şamil Kafkasya'nın bağımsızlığı ve bölgede şeriatın tesis edilmesi adına hem Ruslarla hem de bölge halklarıyla mücadele etmiştir.[338]

II. 19. Yüzyıl Kafkasya'sında Osmanlı-Rus İlişkileri

A. Doğu Sorunu ve Din Savaşları

Bu bölümde, Kırım Harbi'nin patlak vermesinde etkili olan temel unsurlardan biri olarak öne çıkan Rusya'nın Ortodoks dindaşlarını himaye politikası ele alınacaktır. Rusya'nın

[336] Mirza Kazım Bek, "Myuridizm i Şamil", *Russkoye Slovo* 12 (1859), 182-242.
[337] Ali İhsan Karataş vd., "Kafkasya Jeopolitiği Bağlamında İmâmlar Dönemi Gazavât Hareketi", *Uluslararası Kafkasya'da İslam ve Medeniyet Sempozyumu 1, 10-11 Ekim 2024 Kars* (Kars, 2024), 291-306; Gammer, "The Beginnings of the Naqshbandiyya", 211-215; A.D. Paneş, *Muridizm i Borba Adıgov Severo Zapadnogo Kavkaza Za Nezavisimost 1829-1864* (Maykop: Adıgeya, 2006), 7-33.
[338] Magomed Magomedsultanoviç Magomedov, "Evolyutsiya Sufiyskih Obşin na Severo-Vostoçnom Kavkaze v XIX v.", *Gumanitarnıye i Yuridiçeskiye İssledovaniya* 1 (2015), 59.

19. yüzyılda izlediği dış politikanın merkezinde yer alan bu yaklaşım, özellikle Balkanlar, Kafkasya ve Kudüs gibi çok dinli ve çok uluslu bölgelerde kendisini açıkça göstermiştir. Çarlık yönetimi, bu coğrafyalarda yaşayan Ortodoks toplulukları koruma iddiasıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale zemini aramış, bu da iki imparatorluk arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir. Bu nedenle hem Kırım Harbi'nin hem de aynı dönemde Kafkasya'da yürütülen savaşın arka planını kavrayabilmek için söz konusu himaye politikalarının kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Doğu Sorunu bağlamında Rusya'nın Ortodoks halklara yönelik hamilik rolü, Osmanlı-Rus ilişkilerinde sürekli bir gerilim kaynağı hâline gelmiştir.

Osmanlı şehirlerinden biri olan Kudüs, tarihsel olarak etnik ve dinsel açıdan heterojen bir yapıya sahiptir. Farklı inanç gruplarının bir arada var olabildiği, görece istikrarlı bir barış ortamı uzun süre Osmanlı Türk idaresi altında korunmuştur. Ancak 1604, 1673, 1679 ve 1740 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tanıdığı kapitülasyonlar, bu dengeleri sarsmaya başlamıştır. Söz konusu kapitülasyonlar sadece ticarî ayrıcalıklar tanımakla kalmamış, aynı zamanda Fransa'ya Kudüs'teki Katolik topluluklarını himaye etme hakkını da vermiştir.[339] Nitekim bu kapitülasyonlarla Fransa'ya Osmanlı Devleti vergi indirimi uygulayarak Kudüs Katolik cemaatine maddi yardım yapabilmesinin önünü açmıştır. Fransız tüccarlarına uygulanan yüzde onluk vergi yüzde üçe indirilerek aradaki farkın Kutsal topraklarda ikamet eden dindaşlarına aktarılması mümkün hale gelmiştir.[340] Fransa, bu himaye statüsünü yalnızca kendi çıkarları için değil, Katolik dünyasının genel çıkarlarını temsil ettiğini iddia ederek kullanmıştır. Bu gelişme, daha önce görece tarafsız ve istikrarlı olan Kudüs'te mezhepler arası rekabeti körükleyerek Katoliklere verilen ayrıcalıklar diğer Hristiyan topluluklar, özellikle Ortodokslar, nezdinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu durum, Ortodoksların da benzer bir koruyucu güç arayışına yönelmesine neden olmuş ve Rusya'nın bölgedeki Ortodoksları himaye etme politikalarını

[339] Ayşin Şişman, *Osmanlı-Fransız İlişkileri 1740-1789 (Konsolos Arzlarına Göre)* (Afyonkarahisar: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 78.

[340] Ertuğrul Acartürk - Ramazan Kılıç, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi Ve Siyasi Perspektiften Analizi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 29/2 (31 Aralık 2011), 18; Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6/6 (01 Temmuz 1995), 333.

meşrulaştıran bir zemin oluşturmuştur. Böylece, Osmanlı'nın geleneksel denge siyaseti sarsılmış, Kudüs'teki dinî-toplumsal barış ortamı giderek zayıflamıştır.[341]

Fransa'nın 1740 yılında elde ettiği kapitülasyonlar çerçevesinde üstlendiği kutsal yerler hamiliği, Fransız hükümetinin ilgisizliği ve maddi sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle zayıflayarak Kudüs bölgesindeki pek çok önemli kilisenin Ortodoks cemaatlerin imtiyazına geçmesine yol açmıştır.[342] Fransa Cumhurbaşkanı III. Napolyon'un, seçim sürecinde Katolik seçmenin desteğini kazanmak amacıyla, 1740 yılında kutsal topraklarda elde edilen hakları geri alacağına dair verdiği sözler, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın büyük güçleriyle karşı karşıya getirmiştir. Öte yandan, Fransa'nın kutsal beldelerdeki hak iddiaları, Rusya'nın Ortodoks Hristiyanların hamisi sıfatıyla bu gelişmelere karşı harekete geçmesine neden olmuştur.[343]

Kutsal beldelerin hamiliği etrafında yaşanan ilk ciddi tartışma, 1808 yılında Kutsal Kabir Kilisesi'nde çıkan yangın sonrasında ortaya çıkmıştır. Yangın, Katolik ve Ortodoks cemaatler arasında yetki ve imtiyaz meselesi üzerinden bir anlaşmazlığın fitilini ateşlemiştir. Ortodoks cemaati, kilisenin tamir ve bakım hakkının kendilerine ait olduğunu öne sürerken, Katolik cemaati, Fransız hükümetinden destek talep etmiş ve bu hakkın kendilerine ait olduğunu savunmuştur. Fransa İmparatoru Napolyon, Kudüs'teki Katolik cemaatin haklarını korumak amacıyla General Sebastiani'yi Osmanlı hükümetiyle görüşmek üzere görevlendirmiştir. Ancak yapılan diplomatik girişimlere rağmen anlaşmazlık çözülememiş ve tamir işleri Ortodoks cemaatine bırakılmıştır.[344]

Bu minvalde ikinci önemli tartışma Kudüs'te bulunan Kamame Kilisesi'nin ana kubbesinin onarımı yüzünden çıkmıştır. Kudüs Patriği 1850 yılına Kamame Kilisesi'nin onarımı için Osmanlı hükumetinden berat talep ediyordu. Aynı dönemde Belçika elçiliği de bölgede bulunan Haçlı Seferlerine katılmış kişilerin kutsal kabirlerinin tamir ve tadilat işleri için izin istiyordu.[345]

---

[341] Orlando Figes, *Kırım Son Haçlı Seferi*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 33-36.
[342] Badem, *Kırım Savaşı*, 63.
[343] Modest İvanoviç Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg.* (Sanktpeterburg: Tipografiya F. Suşinskogo, 1876), 1/16.
[344] Andrey Medardoviç Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg.* (Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1908), 1/326.
[345] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna*, 1/372.

Kudüs bölgesinin Ortodoks himayesine verilmesi Fransa'nın iç siyasetini karıştırdığı gibi politikacılar bunu seçimlerde din adamlarının ve dindar halkın oylarını almak adına kullanmışlardır. Kamame Kilisesi'nin ana kubbesinin değişimi yüzünden çıkan tartışma bu minvalde bir politik çıkar için kullanılmıştır. Paris'te 1850 yılında Fransız papaz Eugene (ö.1878) tarafından dolaşıma sokulan bir broşür ve makalede siyasiler ve hükümet yöneticilerini kutsal beldelere sahip çıkmamakla suçlamakta ve Katolik inancının Ortodokslar tarafından aşağılandığını ima etmekteydi.[346] Broşür siyasileri harekete geçerek bölgenin Ortodoks Yunan işgalcilerin elinden kurtarılmasını talep etmekteydi. Fransız konsolosu General Aupik 1850 yılında Sultan Abdülmecid ile görüşerek 1740 yılında kendilerine tanınan kapitülasyonlar çerçevesinde hakların iade edilmesini talep etmiştir.[347]

Ayrıca General Aupick, Beytüllahim'deki Doğuş Kilisesi, Meryem Ana Mezarı Kilisesi ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin Katolik cemaatine tahsis edilmesini talep ediyordu. Bu taleplere ek olarak, Fransız elçisi Doğuş Kilisesi'nden çalınan gümüş haçın yerine Katolik haçının yerleştirilmesini ve 1808 yılında çıkan yangından önceki hali esas alınarak Kutsal Kabir Kilisesi'nin Katolik liturjik anlayışına uygun biçimde yeniden düzenlenmesini istemekteydi. Fransa'nın bu talepleri yalnızca kendi diplomatik girişimleriyle sınırlı kalmamış, Avusturya, İspanya, Sardinya, Portekiz ve Napoli (Neapol) konsoloslukları da bu doğrultuda Osmanlı padişahına destek mektupları göndererek müdahil olmuşlardır.[348] Babıâli ise Fransa'nın taleplerini doğrudan kabul etme niyetinde değildi. General Aupick'e, 1740 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonların sonraki yıllarda verilen imtiyazlarla karşılaştırılarak incelenmesini önerdi. Bu amaçla karma bir komisyon kurulması ve bu komisyonun mevcut hakları yeniden gözden geçirerek teyit etmesi teklif edildi. Babıâli, bu öneri doğrultusunda Hristiyan cemaatlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmasına onay verdi ve Kudüs'teki kutsal yerler meselesinin çözümü için bu komisyonun çalışmalarını başlatmasına izin verdi.[349]

---

[346] Stafford Poole, "Eugene Boré ve Katolik Vincentian Cemaati'nin Yakındoğu'da Kurduğu Misyoner Merkezleri", çev. Çeviren Ayşe Aksu, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 7 (29 Haziran 2016), 351-352.
[347] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna*, 1/326.
[348] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna*, 1/327.
[349] Andrey Medardoviç Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg. Prilojeniya* (Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1908), 1/333.

Babıâli, bu meseleye içeriden ve dengeli bir çözüm arayışıyla yaklaşarak, farklı Hristiyan cemaatlerin temsilcilerinin yer aldığı bir komisyon kurmuştur. Bu adım, Osmanlı'nın çok dinli yapıyı koruma ve tarafsız bir hakem rolü üstlenme niyetini göstermektedir. Fakat Babıali'nin bu hamlesi Rusya tarafından bir hata olarak yorumlanmıştır. Ne var ki, komisyonun çalışmaları kısa sürede uluslararası bir krize dönüşmüştür. Rusya, komisyonun Fransa lehine taraflı davrandığını iddia etmiş ve bu durum karşısında Sultan Abdülmecid'e doğrudan Çar adına bir mektupla müdahale etmiştir. Bu, Rusya'nın Ortodoksların hamisi sıfatıyla meseleyi yalnızca dinî değil, politik bir koz olarak gördüğünü ortaya koyar.[350]

Fransa ise, bu gelişmeleri kendi prestijine ve Katolik nüfuzuna yönelik bir tehdit olarak yorumlamaktadır. Bu yüzden Fransa diplomatik yolları zorlayarak Osmanlı'yı baskı altına almaya çalışmıştır. Fransa'nın Suriye'ye bir filo göndermekle tehdit etmesi ve ardından elçisini askerî bir gemiyle İstanbul'a geri göndermesi, meselenin artık dinî değil doğrudan siyasî bir mesele hâline geldiğini gösterir. Bu tutum, yalnızca bir müzakere hamlesi değil, aynı zamanda Osmanlı üzerindeki egemenlik sınırlarını test etmeye yönelik bir güç gösterisidir. Fransız elçisinin İstanbul Boğazı'na savaş gemisiyle gelmesi, Babıâli tarafından açık bir tehdit ve diplomatik nezaketsizlik olarak algılanmıştır. Bu olaylar, Kutsal Yerler meselesinin sadece teolojik veya mezhepsel bir tartışma olmadığını, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında etkili olmak isteyen büyük devletlerin, dinî sembolleri emperyal rekabetin bir aracı olarak nasıl kullandıklarını gözler önüne serer. Kudüs, bu anlamda bir inançlar merkezi olmanın ötesinde, uluslararası diplomasinin kırılma noktalarından biri hâline gelmiştir.[351]

Osmanlı Devleti, Kutsal Yerler Meselesinde iki büyük güç Rusya ve Fransa arasında sıkışmış durumda çözüm üretmeye çalışırken, oldukça dengeli ve sembolik bir yol izlemeyi tercih etti. Ne Rusya'nın Ortodoksluk hamiliğini doğrudan karşısına aldı ne de Fransa'nın Katolik nüfuzu üzerinden oluşturduğu baskıya boyun eğdi. Bunun yerine, meseleye pratik bir çözüm üretme çabasıyla, Kudüs'teki tartışmalı kiliselerin tamir ve tadilatını kendi üzerine aldı. Sultan Abdülmecid'in şahsi hazinesinden harcama yapılacağının ilan edilmesi, Sultan'ın Avrupalı güçlere karşı çaresizliğini yansıtıyordu.

[350] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/341-342.
[351] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/333-341.

Öte yandan İstanbul Rum Patrikhanesi'nin bu masrafları karşılayacağına dair yayılan söylentiler hem Osmanlı'daki mezhep içi dengeleri hem de dış kamuoyunu tedirgin edecek nitelikteydi. Komisyonun dağılması ve görevlerinin ulema kökenli bir Müslüman heyete devredilmesi ise meseleyi daha da karmaşıklaştırdı. Ulemadan oluşan heyet, meseleyi yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasî ve diplomatik baskı altında dengeleri gözeterek değerlendirmeye çalıştı. Nihayet, 1852 Şubat'ında yayımlanan fermanla, kutsal yerlerin ve kiliselerin hangi mezhebe ait olacağı resmî olarak karara bağlandı.[352] Bu fermanla Osmanlı, savaşın eşiğine gelmiş tarafları yatıştırmaya çalışsa da taraflardan hiçbirini tam anlamıyla tatmin edemedi. Zira mesele artık sadece kutsal mekânların sahipliği değil, Avrupa'daki güç dengeleri, Doğu sorunu ve Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadelesi bağlamında ele alınmaktaydı. Dolayısıyla fermanın yayımlanmasıyla sorun çözülememiştir. Aksine 1853'te patlak veren Kırım Harbi'nin diplomatik zeminlerinden biri oluşmuştu.

Kudüs'teki kutsal yerlerin statüsü üzerine yürütülen tartışmalar, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meselelerinden çok öteye geçmiş, büyük güçlerin dinî gerekçeler üzerinden nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Bu anlaşmazlıklar Rusya ile olan ilişkileri koparılma noktasına kadar götürmüştür. Fakat Kırım Harbi'ne sebep olarak gösterilen Kudüs'teki Kutsal Yerler meselesi dışında Osmanlı ile Rusya'nın arasını açan başka önemli gelişmeler de olmuştur.

Kırım Harbi öncesinde meydana gelen önemli gelişmelerden biri, Polonyalı ve Macar göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları nedeniyle Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan siyasî krizdir. Osmanlı Devleti, Macar İhtilali bağlamında zaten Rusya ile çeşitli anlaşmazlıklar yaşamaktaydı. Bu çerçevede Osmanlı, Macar göçmenlerini ülkesine kabul ederek onlara himaye sağlamıştır. Rusya'nın ısrarlı taleplerine rağmen, Osmanlı Devleti söz konusu sığınmacıları iade etmeyi reddetmiş ve kendi topraklarında ikamet etmelerine izin vermiştir. Bu durum, Osmanlı-Rus ilişkilerinin daha da gerilmesine ve iki ülke arasında olumsuz bir diplomatik atmosferin oluşmasına neden olmuştur.[353]

Rusya, Polonyalı ve Macar göçmenlerin iadesi meselesini Osmanlı Devleti nezdinde diplomatik yollarla çözmek amacıyla Çar'ın özel mektubunu taşıyan bir heyet

[352] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/342.
[353] Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, 132.

görevlendirmiştir. Bu kapsamda Prens Leon Radziwill ve Titov 1849 yılında İstanbul'a gönderilmiş, Prens Radziwill Sultan Abdülmecid ile görüşerek Rus Çarı'nın mektubunu takdim etmiştir. Aynı dönemde Avusturya Hükûmeti de elçisi Baron Stürmer aracılığıyla benzer taleplerle Osmanlı makamlarına başvurmuştur. Her iki devlet, Osmanlı'dan ülkelerine sığınan Polonyalı ve Macar mültecilerin iadesini talep etmiştir. Sultan Abdülmecid bu talepleri hem insani gerekçelerle hem de Osmanlı tahtının itibarı ve şerefine aykırı bulduğu için geri çevirmiştir. Çünkü iade edilmeleri durumunda mültecilerin idam edilmeleri veya Sibirya'ya sürgün edilmeleri kuvvetle muhtemeldi. Bu durum insan onuruna aykırı olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin sığınmacılara yönelik geleneksel yaklaşımıyla da bağdaşmamaktaydı. Rusya, bu meseleyi yalnızca bir iade talebi olarak değil aynı zamanda Avrupa kamuoyu önünde ve kendi yönetimi altındaki gayrimüslim topluluklar nezdinde siyasî ve askerî gücünü göstermek amacıyla da değerlendirmiştir.[354] Osmanlı Devleti'nin iade taleplerini reddetmesi Rusya tarafından olumsuz karşılanmış ve bu durum iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur.

1853 yılı başlarında, Rusya İmparatorluğu, Kudüs ve çevresindeki kutsal mekânlara dair ortaya çıkan sorunların barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla Osmanlı Devleti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmaya karar vermiştir. Bu bağlamda, Çar I. Nikolay'ın doğrudan talimatıyla, Prens Aleksandr Sergeyeviç Menşikov olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Menşikov'un görevlendirilmesi, Dışişleri Bakanı Kont Karl Nesselrode tarafından kaleme alınan detaylı bir raporla gerekçelendirilmiş ve bu çerçevede kendisine izlenecek hareket planını içeren özel bir talimatname sunulmuştur. Bu rapor aynı şekilde Dışişleri Bakanı tarafından Çar'a sunulmuştur.[355]

Nesselrode'un hazırladığı talimatnamede, Rusya'nın mevcut şikâyetlerinin dayandığı temel noktalar açıklığa kavuşturulmuştur. Özellikle Kutsal Yerler meselesinde Katolik ruhban sınıfına tanınan bazı yeni imtiyazların Ortodoks cemaatin haklarını zedelediği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, elçiye tevdi edilen ilk diplomatik talep oldukça açık ve net biçimde formüle edilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'ya sunmuş olduğu ferman ve hatt-ı şerifin hiçbir içerik değişikliğine uğratılmaksızın Kudüs'te ilan edilmesini ve İslam

[354] Bayram Nazır, *Osmanlı'ya Sığınanlar / Macar ve Polonyalı Mülteciler* (Yeditepe Yayınevi, 2016), 267.
[355] Badem, *Kırım Savaşı*, 70.

hukukunda teamül hâline gelmiş usullere uygun olarak kayda geçirilmesini temin edecektir.[356]

Knez Menşikov, bu talepler doğrultusunda, Sultan adına ileri sürülebilecek çözüm önerilerine açık kalacak, ancak Rusya'nın Ortodoks cemaatin dinî hakları konusundaki hassasiyetinden ödün vermeyecektir. Özellikle, Beytüllahim Kilisesi'ne ait anahtarın Latin patriğine verilmiş olması, Rusya tarafından mülkiyet devri ya da üstünlük anlamına gelmeyecek şekilde yeniden tanımlanmalıdır. Talimatnameye göre Menşikov'a tanınan yetkiler ve Osmanlı hükümetinden talep edilecek düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir:

1. Latin patriğine verilen anahtarın, kilise üzerindeki mülkiyet hakkını ya da mevcut Ortodoks düzeni üzerinde herhangi bir öncelik sağlamadığı, ibadet saatleri ve tören düzeninde hiçbir değişiklik yapılamayacağı açıkça belirtilmelidir. Kilisenin ana kapısının muhafazasının da Ortodoks papazlar tarafından sürdürüleceği vurgulanmalıdır.

2. Kilisenin büyük kubbesinin onarımına Latinler katılmadan başlanmalı ve Katolikler tarafından son dönemde inşa edilen duvarlar derhal yıkılmalıdır.

3. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Katolik ruhban sınıfı lehine yapılan veya yapılması planlanan atamalar tespit edildiği takdirde, bunlar derhâl bir ferman veya sadrazamlık yazısıyla iptal edilmelidir.

4. Rusya, geçmişte yapılan anlaşmaların ihlali göz önüne alındığında, bundan sonra yayımlanacak hiçbir yeni fermana ya da yapılacak düzenlemeye tek taraflı biçimde rıza göstermeyecektir. Her yeni düzenleme ancak Rusya'nın bilgisi ve onayı doğrultusunda, taraflar arasında karşılıklı mutabakatla hazırlanacak ve ayrı bir protokol ile teyit edilecektir.

5. Osmanlı Devleti'nin bu talepleri reddetmesi hâlinde, Rusya diplomatik müzakereyi sona erdirme hakkını saklı tutacaktır. Ancak bu ihtimalde, Menşikov'un Osmanlı hükümetiyle yalnızca bu meseleye özgü bir savunma ittifakı anlaşması imzalama yetkisi de bulunmaktadır.[357]

Bu diplomatik direktif, Rusya'nın Ortodoks tebaasının kutsal yerlerdeki haklarını koruma kararlılığını ortaya koyarken, aynı zamanda Osmanlı Devleti üzerindeki geleneksel

[356] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/369.
[357] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/369-370.

"hamilik" iddiasını yeniden güçlendirme çabasını yansıtmaktadır. Bu süreçte Menşikov'un İstanbul'daki faaliyetleri ve talepleri, kısa süre sonra patlak verecek olan Kırım Harbi'nin siyasî arka planını oluşturan en kritik gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Knez Aleksandr Sergeyeviç Menşikov, İstanbul'a hareketinden önce Rusya Dışişleri Bakanı Karl Nesselrode tarafından ayrıntılı bir diplomatik talimatla bilgilendirilmiştir. Bu kapsamda Menşikov'a, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanması öngörülen ve Rusya tarafından hazırlanmış olan yedi maddelik bir antlaşma metni takdim edilmiştir. Hazırlanan antlaşma metni, özellikle 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7, 8, 14 ve 16. maddelerine doğrudan atıflarda bulunmaktadır. Bu maddeler üzerinden Rusya, söz konusu hükümlerin yeniden teyit edilmesini ve hukuki anlamda açıklığa kavuşturulmasını talep etmektedir.[358] Böylece Rusya, Kutsal Yerler Meselesi çerçevesinde ortaya çıkan ihtilafların çözümünü, önceki antlaşmalardan doğan hakların revize edilmesine ve tescillenmesine bağlamaktadır. Antlaşma metniyle birlikte, Çar I. Nikolay tarafından Osmanlı Sultanı Abdülmecid'e hitaben kaleme alınmış özel bir mektup da Menşikov'a teslim edilmiştir.[359]

Rusya'nın hazırlamış olduğu antlaşma metni Osmanlı Devleti'ne Rusya'nın geleneksel Ortodoks hamiliğini hatırlatmakta ve bu hakkın iki devlet arasında yapılan antlaşmalarla garanti altına aldığını bildirmektedir. 1853 tarihli bu antlaşma taslağı, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Ortodoks Hristiyanların statüsünü güvence altına almak amacıyla hazırlanmıştır. Belgede, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların dinî hak ve ayrıcalıklarının korunacağı, Rusya'nın bu grupların dinî temsilcileri ve kiliseleri lehine Osmanlı nezdinde müdahalede bulunabileceği kabul edilmektedir. İstanbul, Antakya, İskenderiye ve Kudüs patriklerinin, kilise kanunlarına uygun biçimde ömür boyu görev yapmak üzere serbestçe seçileceği ve bu atamaların Osmanlı tarafından beratla tanınacağı belirtilmiştir. Patriklerin görevden alınması yalnızca istisnai durumlarda, yani reayaya zulüm, dinî yükümlülüklerin ihlali veya padişaha ihanet hâlinde mümkün olacaktır. Kudüs'teki Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve bağlı piskoposlukların, tarihsel hak ve dokunulmazlıkları çerçevesinde korunacağı taahhüt edilmiştir. Bu koruma diğer

[358] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/382.
[359] Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna*, 1876, 1/28.

Hristiyan cemaatlerin ibadet haklarını zedelemeyecek şekilde düzenlenmiştir. Padişah, önceki hükümdarların Kudüs Patriği lehine yayımladığı fermanları yeniden onaylayarak, bunların Rusya'ya bildirildiği şekliyle aynen uygulanacağını garanti altına almaktadır. Ayrıca Rus tebaası olan din adamları ve laik kesimden kişilerin Kudüs ve diğer kutsal yerleri ziyaret etmeleri serbest bırakılacaktır. Rusya'nın talebi üzerine şehirde bir kilise ile yoksul hacılar için bir misafirhane kurulmasına izin verilecek ve bu kurumlar Rusya'nın Şam ve Filistin'deki konsolosluğu tarafından denetlenecektir.[360]

Diplomatik talimatlarla donatılmış olarak ve beraberinde Rus Çarı I. Nikolay tarafından Osmanlı Sultanı Abdülmecid'e hitaben yazılmış özel bir mektup ile iki devlet arasında imzalanması planlanan antlaşma metnini taşıyan Knez Aleksandr Sergeyeviç Menşikov, 28 Şubat 1853 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Ancak Menşikov'un diplomatik yaklaşımı, kısa süre içinde bir kriz ortamı doğurmuştur. Diplomatik nezaketten uzak ve kibirli tavırları nedeniyle çağdaşları tarafından diplomasiye uygun bir temsilci olarak görülmeyen Menşikov, İstanbul'a varışının hemen ardından Hariciye Nazırı Fuad Efendi'nın görevden alınmasını sağlamıştır. Fuad Efendi'nın görevden uzaklaştırılması, tesadüfî bir gelişme olmaktan ziyade, Rusya'nın Osmanlı iç siyasetinde nüfuz kurma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Zira Fuad Efendi, Rusya tarafından hoş karşılanmayan bir devlet adamıydı. Özellikle 1848 ihtilalleri sonrasında Osmanlı topraklarına sığınan Macar mültecilerine yönelik koruyucu tutumu, Rus yetkililer nezdinde tepkiyle karşılanmıştı. Menşikov'un İstanbul'a gelişiyle birlikte, bu memnuniyetsizlik somut bir diplomatik hamleye dönüşmüş ve Fuad Efendi, görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Yeni Hariciye Nazırı olarak Rıfat Paşa atanmıştır.[361]

Olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderilen Knez Aleksandr Sergeyeviç Menşikov, 8 Mart 1853 tarihinde Sultan Abdülmecid ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve Rus Çarı I. Nikolay'a ait resmî mektubu sultana takdim etmiştir. Bu görüşmeyi takiben, 16 Mart 1853 tarihinde yeni Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile de müzakerelerde bulunmuştur. Menşikov'un talepleri, Kudüs ve çevresindeki kutsal yerlerde Ortodoks cemaatine tanınan hakların güvence altına alınması ve bu hakların fiilen uygulanmasının temin edilmesi yönündeydi. Çar I. Nikolay'ın Sultan Abdülmecid'e hitaben yazdığı mektupta ise, Osmanlı Devleti'nin

[360] Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna Prilojeniya*, 1908, 1/382-385.
[361] Badem, *Kırım Savaşı*, 71-72.

kutsal topraklarda düzeni sağlamakta karşılaştığı zorluklara atıfla, Rusya'nın bu konuda her daim destek olmaya hazır olduğu belirtilmiştir. Bu ifadeler, Rusya'nın geleneksel hamilik iddiasının diplomatik bir dille yeniden gündeme getirilmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu girişim, Osmanlı sarayında giderek artan Fransız etkisini dengelemeye ve azaltmaya yönelik bir strateji olarak da değerlendirilmektedir. Menşikov taşıdığı antlaşma metni ile Küçük Kaynarca Antlaşmasına ilaveler yapmayı da amaçlıyordu. Rusya'nın savunma teklifi ise 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı andıran hükümler içermekteydi. Ancak bu defa hedef daha belirgindi. Rusya, kutsal yerler meselesi üzerinden Osmanlı üzerindeki nüfuzunu pekiştirmek ve Fransa'nın artan diplomatik etkisini kırmak istemekteydi. Bu bağlamda, Kudüs'teki dinî yetkiler karşılığında Osmanlı-Rus yakınlaşmasının yeniden tesis edilmesi amaçlanmıştı.[362]

Knez Aleksandr Sergeyeviç Menşikov, Osmanlı-Rus müzakereleri sürecinde Sadrazam Mehmed Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmelerde, iki devlet arasındaki görüşmelere Avrupa devletlerinin müdahil olmaması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Özellikle İngiltere'nin bu süreçten haberdar edilmemesini talep eden Menşikov'un bu hassasiyetine rağmen, Sadrazam Mehmed Ali Paşa müzakereler hakkında İngiltere'yi bilgilendirmiştir. Bu gelişme üzerine İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Lord Stratford de Redcliffe, Nisan 1853'te İstanbul'a gelerek Osmanlı hükümetiyle diplomatik temaslarda bulunmuştur. Sultan Abdülmecid ile yaptığı görüşmede, Akdeniz'deki İngiliz donanmasının Osmanlı'nın emrinde olduğunu belirterek, Rusya karşısında herhangi bir taviz verilmemesi yönünde sert bir uyarıda bulunmuştur. İngiltere'nin sürece doğrudan dâhil olması, Rus tarafında ciddi rahatsızlığa yol açmış, Menşikov bunun üzerine Osmanlı hükümetine taleplerine ilişkin acil bir ültimatom sunmuştur.[363]

İngiltere'nin sürece müdahalesiyle birlikte Osmanlı Hariciye Nezareti, Rusya'nın tek bir mesele olarak sunduğu Ortodoksların himayesi ve Kudüs'teki kutsal yerler meselesini birbirinden bağımsız iki farklı konu olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu yaklaşım Rusya tarafından olumsuz karşılanmış, Menşikov ise Osmanlı tarafına peş peşe ültimatomlar ileterek baskısını artırmıştır. Nihai ültimatom 5 Mayıs 1853 tarihinde sunulmuş, bu

[362] Badem, *Kırım Savaşı*, 72.
[363] Badem, *Kırım Savaşı*, 72-78.

belgede Rusya'nın taleplerinin karşılanmaması durumunda diplomatik ilişkilerin kesileceği açıkça ifade edilmiştir. Sultan Abdülmecid, İngiltere elçisi Lord Stratford'un verdiği destek güvencesiyle 10 Mayıs 1853 tarihinde Menşikov'un taleplerini resmen reddettiğini ilan etmiştir. Menşikov, buna karşılık olarak 11 Mayıs'ta son bir ültimatom daha göndererek, 14 Mayıs'a kadar taleplerine yanıt verilmesini istemiştir. Bu kritik süreçte Osmanlı hükümetinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Rusya ile yürütülen müzakerelerde yetersiz kalan Sadrazam Mehmed Ali Paşa istifa etmiş, yerine Meclis-i Vâlâ Reisi Mustafa Naili Paşa atanmıştır. Aynı şekilde Hariciye Nazırı da görevinden ayrılmış, yerine Rıfat Paşa getirilmiştir. Yeni Hariciye Nazırı tarafından kaleme alınan resmî yazıda, Osmanlı-Rus dostluğuna vurgu yapılmakla birlikte Menşikov'un Kudüs üzerindeki talepleri açıkça reddedilmiştir. Osmanlı hükümeti, bu gerilimi yumuşatmak amacıyla Rum Patrikhanesi'nin Logofeti ile Eflak Kapı Kethüdası Nikolaos Aristarki'yi Menşikov'u ikna etmek üzere görevlendirmiştir. Ancak bu arabuluculuk girişimi de sonuçsuz kalmıştır. İstenen cevabı alamayan Menşikov, 15 Mayıs 1853'te Babıâli'ye gönderdiği mektupla tüm diplomatik ilişkilerin kesildiğini ilan etmiştir. 16 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılan Menşikov, Odessa'ya hareket etmiş, aynı günlerde Rus maslahatgüzarı da beraberindeki diplomatik personelle birlikte İstanbul'u terk etmiştir.[364] Bu gelişmeler neticesinde, Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler resmen kopmuştur.[365]

B. Kırım Harbi'nde Kafkasya Cephesi ve Kars'ın İşgaline Götüren Süreç

Knez Aleksandr Sergeyeviç Menşikov'un İstanbul'dan ayrılmasının hemen ardından Rus Çarı I. Nikolay, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının yeni bir safhaya evrildiğini duyurmak amacıyla resmî bir manifesto yayımlamıştır. Bu manifesto, Osmanlı-Rus ilişkilerinde gerilimin zirveye ulaştığını ve artık diplomatik yolların tükendiğini ilan eden bir savaş bildirimi niteliği taşımaktadır. Söz konusu manifestoda, Rusya İmparatorluğu'nun tüm Ortodoks Hristiyanların hamisi olduğu yönündeki tarihsel iddiası yeniden vurgulanmıştır. Başta Kudüs olmak üzere mukaddes mekânların Ortodoks cemaati tarafından kadimden beri sahip olunan meşru haklar olduğu ifade edilmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'ni 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ilgili

[364] Aksan, *Osmanlı Harpleri*, 469.
[365] Badem, *Kırım Savaşı*, 72-78.

hükümlerine riayet etmemekle suçlamış ve bu çerçevede Ortodoks tebaanın haklarını sonuna kadar savunacağını resmen ilan etmiştir. Çar I. Nikolay'ın yayımladığı metinde, Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamak ve taleplerin ciddiyetini göstermek amacıyla, Tuna Prenslikleri (Eflak ve Boğdan) üzerine geçici bir askerî işgal gerçekleştirilmiş olduğu duyurulmuştur. Manifestoda özellikle, bu işgalin kalıcı bir ilhak teşebbüsü değil, Rusya'nın meşru taleplerinin kabul edilmesini sağlamak için başvurulan geçici bir tedbir olduğu açıkça belirtilmiştir. Osmanlı yönetiminin Rus taleplerini karşılaması halinde, söz konusu topraklardan geri çekilmenin mümkün olacağı da vurgulanmıştır.[366] Bu gelişme, diplomatik araçların tükendiği bir dönemde, Rusya'nın Doğu Ortodoks nüfusu üzerinden Osmanlı iç işlerine müdahale etme stratejisinin açık bir yansımasıdır. Aynı zamanda savaşın patlak vermesinde kutsal yerler meselesinin bir vesile, fakat esasen Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadelesinin temel motivasyonu olduğu anlaşılmaktadır.

Çar I. Nikolay'ın Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmeden önce 29 Mayıs 1853 tarihli olarak kaleme aldığı ve Viyana Büyükelçisi Baron Peter von Meyendorff'a gönderdiği talimatname, Menşikov'un İstanbul'dan ayrılışının ardından Rus diplomasisinin izleyeceği sert ve aşamalı stratejinin temelini teşkil etmektedir. Bu belge, bir yandan Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek politikayı netleştirirken, öte yandan Avusturya gibi müttefiklerden beklentileri ortaya koymaktadır. Talimatname dört temel tedbir üzerinden yapılandırılmıştır:

1. Eğer Babıali, Menşikov'un İstanbul'da sunduğu ve kutsal yerlerdeki Ortodoks haklarına ilişkin talepleri içeren antlaşma metnini acil biçimde imzalamayı reddederse, Rus ordusunun Tuna Prensliklerini (Eflak ve Boğdan) işgal etmesi emredilecektir. Bu müdahale, doğrudan bir askerî baskı unsuru olarak planlanmıştır.

2. Osmanlı hükümeti müzakerelerde direnişini sürdürdüğü takdirde, İstanbul Boğazı ablukaya alınacak ve Osmanlı'ya bağlı beyliklerin bağımsızlıkları tanınacaktır. Bu madde, Rusya'nın Osmanlı'nın iç bütünlüğünü doğrudan tehdit eden bir baskı aracını devreye sokacağını göstermektedir.

3. Osmanlı'nın kutsal yerlerdeki Rus hamiliğini tanımamakta ısrar etmesi durumunda, Tuna Prensliklerinin yanı sıra Sırbistan'ın da bağımsızlığı tanınacaktır. Bu madde,

[366] *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 28.2* (Sanktpeterburg: T II OSYİVK, 1854), 28.1/289-290.

Osmanlı'nın Balkanlardaki kontrolünü zayıflatmayı hedefleyen genişletilmiş bir politik hamledir.

4. Son olarak Rusya, bu süreçte kendi taleplerinin meşruiyetini ve Osmanlıya karşı baskıyı artırmak adına, Avusturya hükumetinden destek talep edecektir.[367]

Bu, krizi yalnızca ikili değil, çok taraflı bir diplomatik meseleye dönüştürme niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bu dört aşamalı strateji, Çar I. Nikolay'ın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikanın yalnızca dinî gerekçelere değil, aynı zamanda jeopolitik çıkarlar ve Avrupa'daki güç dengelerine dayanmakta olduğunu göstermektedir. Manifesto ve talimatname birlikte okunduğunda, Rusya'nın 1853 yılı itibariyle Osmanlı üzerinde açık baskı kurma ve gerekirse askerî müdahale yoluna gitme niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Kırım Harbi'ne giden sürecin yalnızca kutsal yerler meselesiyle sınırlı olmadığını, çok boyutlu bir stratejik hesaplaşmanın parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Tuna prensliklerini ele geçiren Rusya'ya karşı Osmanlı devleti 4 Ekim 1853 tarihinde resmî gazete Takvim-i Vekayi'de savaş ilanını yayımlamıştır. Aynı gazetenin 26 Ekim 1853 tarihli sayısında ise savaş fetvası ilan edilmiştir. Bu ilanla birlikte Osmanlı Devleti Memleketeyn'e Ömer Paşa'yı göndermiş ve Rusya'dan 15 gün içinde bölgeyi terk etmesini talep etmiştir. Gazetede yayımlanan savaş ilanı aşağıda verildiği şeklindedir:

"Devlet-i Aliyye ile Rusya devleti beyninde tekevvün eden münâza'atdan dolayı ıslâh-ı zatül beyn niyetiyle bundan mukaddemce tarâf-ı saltanat-ı seniyyeye arz olunan sûret-i tanzimiyenin bazı mahalleri Devlet-i Aliyye'nin matlubu vechile tashih olunmadıkça ve düvel-i fahime taraflarından istenilen te'minat dahi i'tâ kılınmadıkça cânib-i saltanat-ı seniyyeden muvafakat olunamayacağı neşr ve ilân kılınmıştı. Ol vaki't gelmiş olan müsveddeye bu taraftan icrâ olunan tağyirat ve tashihatın Rusya devleti canibinden kabulüne, Devlet-i Aliyye'nin dostu olan dört büyük devletler taraflarından pek çok sa'y ve ikdâm kılınmış ise de te'sirâtı olamayıp ve talep olunan te'minât hakkında düvel-i erba'a canibinden saltanat-ı seniyyeye hüsn-i isti'dat gösterilmiş olduğundan burası memnun olacak mevaddan ise de müsvedde-i ma'ruzâyı hey'et-i sabıkasıyla kabul etmek dahi Devlet-i Aliyyece mümkinâttan görünemeyüp elhasıl müslihâne suretle şu munaza'atın bertaraf edilmesi kabil olamayacağı tebeyyün etmiş olduğundan ve Rusya

[367] Yevgeniy Viktoroviç Tarle, *Soçineniya 8 Krımskaya Voyna I* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1959), 8/236.

askerinin Prut Nehrini murûr ile Memleketeyn'e (Eflak-Boğdan) duhûl-i cihetiyle nakz-ı ahd kaziyyesinin Rusya devleti tarafından vukûu cümlenin ma'lumu olarak şu hâlin imtidadı dahi uyamayacağından şehr-i Zilhiccet'iş şerifenin yirmi ikinci Pazar (15 Eylül 1854) ve yirmi üçüncü Pazartesi (16 Eylül 1854) günlerinde bâb-ı ali'de mun'akd olan meclis-i umumide maslahat, meydana konularak her tarafı tedkik ve mülahaza olunduktan sonra kâffe-i vükelâ ve vüzerâ ve ülemâ-yı kirâm ve ümerâ-yı askerîye ve sâir me'murin Devlet-i Aliyye'nin ittifak-ı ârâsı ile Rusya devletine ilân-ı harb olunması hususuna karar verilib cânib-i meşihât penâhiden ita olunan fetvâ-yı şerife dahi bu kararı te'yid eylemiş olduğuna binâen meclisin mazbata-ı memhuresi atabe-i ulyâ-yı hazret-i hilafet penâhiye lede'l arz bu babda hatt-ı hümâyün-ı cenâb-ı mülükâne dahi şerefsudûr buyurulmuştur. Ve suret-i meşruha iktizasınca beyne'd devleteyn harb tahakkuk etmiş olduğundan Eflak ve Boğdan memleketlerinin tahliyesi zımnında Rusya devleti askerinin büyük kumandanına hasbe'l-usul bir mektup irsâliyle bu mektubun vusulu tarihinden itibaren on beş gün müddet içinde emr-i tahliyeye teşebbüs olmadığı taktirde harekât-ı hasmaneye mübâşeret olunması devletlü Ömer Paşa Hazretlerine iş'ar olunup sâir me'murine dahi ta'limât-ı mukteziye gönderilmiştir. İşte Rusya devleti tav'an kabulu mümkün olamayan bir davaya kalkışıb nihayetinde nakz-ı ahd ile Devlet-i Aliyyenin iki eyaletini dahi istila etmiş olmağla bu muharebenin sebebiyeti bütün bütün o tarafda kaldığı isbata muhtaç değildir. Ve saltanat-ı seniyye hukuk-ı mukaddese-i hükümetini ve istiklâl-i âlisini muhafaza niyet-i hâlisasiyle ihtiyâr-ı harb etmiş olmağla herkesin ve vus'u mertebe bu uğurda hizmet ve gayret göstermesi vaz'ife-i zimmetleridir. Ve ilân-ı harb yalnız Rusya devleti hakkında olup bundan dolayı dahilen ve haricen hiçbir mu'amele ve usulun tagayyür etmesi lazım gelmeyeceği dahi meclis-i umuminin kararı iktizâsından olarak her sınıf teb'a-ı Devlet-i Aliyye'nin birbirleriyle güzel geçinmesi emrinde mukaddema neşr olunan tenbihatın hükmü yine baki ve câri olmağla bunun hilâfına hareket edenler olur ise şediden te'dip olunacaklardır. Ve kâffe-i eyâlât ve elviye me'murlarına dahi ilân-ı hâli ve tenbihât-ı mukteziyeyi havi evâmir-i aliyye tasdir ve irsâl kılınmıştır. Heman rabbimiz teâla ve takaddes hazretleri Devlet-i Aliyyeyi tevfikât-ı samedâniyesine mazhar buyursun âmin."[368]

[368] Hakkı Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853-1856)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 9-10.

Kırım Savaşı'nın ortaya çıkmasında belirleyici olan Rusya'nın Ortodoks topluluklar üzerindeki hamilik iddiası ve bu doğrultuda Tuna Prensliklerine askerî müdahalede bulunması, Osmanlı Devleti'nin de bu gelişmelere karşılık olarak Rusya'ya savaş ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Kırım Harbi, modern savaş tarihinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Zira bu savaş, dönemin büyük güçlerinin doğrudan katılımıyla yürütülmüş, aynı anda geniş bir coğrafyaya yayılarak çok cepheli bir mahiyet kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Kırım Savaşı'nın tüm cephelerini kapsamlı bir biçimde ele almak değildir. Bunun yerine, savaşın Kafkasya cephesi ve özellikle Kırım Kalesi'nin Rusya tarafından işgal edilmesi süreci, dönemin önemli askerî ve idarî figürlerinden biri olan Kafkasya Genel Valisi ve Kırım Harbi sırasında Anadolu Cephesi Komutanı General Nikolay Muravyov Karskiy'nin bakış açısından ele alınacaktır. Muravyov Karskiy'nin bu sürece dair kaleme aldığı eser, çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Kafkasya cephesindeki askerî hareketler, bölgedeki yerel dinamikler ve savaşın Osmanlı-Rus ilişkileri üzerindeki etkileri, Muravyov'un gözlemleri ışığında değerlendirilecektir.

1. Kırım Harbi Sürecinde Kafkasya Cephesi ve Muravyov'un Görevlendirilmesi

Kırım Harbi'nin Rusya tarafından resmen ilan edilmesinin hemen ardından, Çar I. Nikolay tarafından kaleme alınan özel bir mektup, savaşın stratejik planlamasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu belge, yalnızca savaşın gidişatına ilişkin genel yönlendirmeler değil, aynı zamanda müttefik güçlerin (Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti) muhtemel hamlelerine karşı Rusya'nın savunma ve saldırı stratejilerini de içermektedir. Çar'ın söz konusu mektubunda, açılacak cephelerin coğrafi dağılımı ve bu cephelerde izlenecek politikalar net biçimde belirtilmiştir. Mektupta özellikle Kafkasya cephesi üzerine yapılan değerlendirmeler dikkat çekicidir. Çar I. Nikolay, bu bölgeyi yalnızca bir savunma alanı olarak değil, aktif bir saldırı cephesi olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, Kafkasya Orduları Başkumandanı Knez Vorontsov'a doğrudan talimatlar verilmiştir. Çar'a göre, Rusya'nın savaş sürecinde en kırılgan ve savunmasız bölgeleri Karadeniz sahilleri ve Kafkasya hattıdır. Bu zafiyetin farkında olan Çar, dengeyi sağlamak ve bölgedeki Rus hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla saldırgan bir stratejiyi gerekli görmektedir. Bu bağlamda, Batum, Kars ve Ardahan gibi stratejik bölgelerin ele geçirilmesi hedeflenmiştir. Bu hamle ile hem Osmanlı'nın doğudaki savunma hattı

zayıflatılmak istenmiş, hem de müttefik kuvvetlerin bu bölgeden Rusya'ya tehdit oluşturmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.[369]

Her ne kadar Çar I. Nikolay, Kırım Savaşı sırasında Kafkasya cephesine dair ayrıntılı bir savaş planı çizmiş olsa da bu planı sahada hayata geçirecek etkili bir komutan bulmakta zorlanmıştır. Kafkasya Orduları Başkumandanı General Mihail Vorontsov, savaşın başlangıcında bu görevi yürütmekteydi. Ancak ilerleyen yaşı ve özellikle Çar ile yaşadığı fikir ayrılıkları, komuta etkinliğini ciddi şekilde sınırlamıştır. Kırım Harbi'nin başlamasıyla birlikte Vorontsov, sağlık ve yaşını gerekçe göstererek görevinden affını talep etmiştir. Ancak Çar, onun yerini doldurabilecek nitelikte bir komutan bulmakta zorlanmıştır. Vorontsov'un istifasından sonra ordu komutanı naibi olarak General Read getirilmiştir. General Nikolay Andreyeviç Read (ö.1855) Kırım'da yürüttüğü savaşta ölmüştür.[370]

Nihayetinde Çar I. Nikolay, General Vorontsov'u görevden alarak General Nikolay Nikolayeviç Muravyov'u Kafkasya Orduları Başkomutanı olarak atamıştır. Bu atama, yalnızca askerî değil, aynı zamanda siyasî anlamda da dikkat çekicidir. Zira Muravyov ile Çar arasında geçmişten gelen bir gerginlik mevcuttur. Muravyov'un, daha önce Kafkasya cephesinde yaşanan sorunları ve ordu içindeki disiplinsizlikleri doğrudan Çar'a raporladığı, buna karşılık Çar'ın bu eleştirileri hoş karşılamayarak Muravyov'un istifasını kabul ettiği bilinmektedir. Bu süreçten sonra Muravyov uzun bir süre aktif görevden uzak kalmış ve emeklilik dönemine çekilmişti. Ancak savaşın gidişatı ve mevcut komuta kademesindeki yetersizlik, Çar'ı geri adım atmak zorunda bırakmıştır. Muravyov önce Finlandiya bölgesine atanmak üzere Petersburg'da hazırlıklara başlamış, ancak gelişen olağanüstü şartlar neticesinde Çar'ın doğrudan emriyle Kafkasya'ya sevk edilmiştir.[371] Yeni görevi, yalnızca Kafkasya Orduları'nın başkomutanlığı değil, aynı zamanda Kafkasya Genel Valiliği ve Anadolu Cephesi Komutanlığı gibi geniş ve kritik yetkileri içermektedir. Bu atama, bir yandan Çar'ın pragmatik yaklaşımını, diğer yandan Muravyov'un sahip olduğu stratejik yetenek ve bölge bilgisine duyulan zorunlu güveni

[369] Andrey Medardoviç Zayonçkovskiy, *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg. Prilojeniya* (Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1912), 2/274-276.
[370] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 21.
[371] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 9-10.

ortaya koymaktadır. Muravyov'un göreve gelişiyle birlikte Kafkasya cephesinde hem askerî hem de idarî düzlemde önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır.

Çar I. Nikolay'ın General Nikolay Muravyov'u Kafkasya Orduları Komutanlığına ataması isabetli bir tercih olmuştur. Zira Muravyov, gerek askerî deneyimi gerekse bölgeye dair saha bilgisi açısından bu kritik görev için son derece uygun bir isimdir. Nitekim Muravyov, 1826–1828 İran-Rus Savaşı sırasında Tebriz'in ele geçirilmesinde aktif görev üstlenmiş, ardından 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise General Paskeviç komutasındaki orduda Erzurum, Bayburt ve Kars muharebelerine katılmıştır. Özellikle 1828 yılında Kars ve Ahıska'nın Rusya tarafından işgali sürecinde sahada doğrudan rol oynamış ve bu bölgelerdeki askerî harekâtın önemli figürlerinden biri olmuştur. Bu tecrübeler, onun yalnızca stratejik komuta kabiliyetini değil, aynı zamanda Kafkasya coğrafyasının askerî, toplumsal ve siyasî dinamiklerine dair derinlemesine bilgi sahibi olduğunu da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Çar'ın Muravyov'u bu cephede görevlendirmesi, yalnızca acil bir komutan ihtiyacına yanıt değil, aynı zamanda bölgeyi yakından tanıyan, geçmişte burada başarılar elde etmiş bir subaya duyulan güvenin ifadesidir. Muravyov'un göreve gelişiyle birlikte Kafkasya cephesinde daha planlı ve yerel dinamikleri gözeten bir askerî stratejinin hayata geçirilmesi mümkün hâle gelmiştir.[372]

2. Muravyov'un Kafkas Yerlileri ile Olan İlişkileri

Muravyov göreve gelişinin ilk gününden itibaren Rusların Kafkasya'da savaşmakta olduğu iki farklı cepheyi teke indirmek oldu. Bunun için öncelikle Kafkas halklarıyla antlaşma sağlanması gerekiyordu. Zira Rusya Osmanlı orduları ile savaşırken yerel halkların isyanları ve akınları büyük problem teşkil ediyordu. Öte taraftan Osmanlı güçleri de Ruslara karşı Kafkasya halklarını kullanma niyetindeydiler. Bunun için bölge halklarını isyana teşvik ederek ayaklanmalarını sağladılar. Kafkasya'da yükselen Rus karşıtı isyanlarda Osmanlı Devleti yerel direniş liderlerine ciddi ölçüde destek sağlamıştır. Bu bağlamda, özellikle Şeyh Mansur'un yürüttüğü mücadele, Osmanlı'nın askerî ve mali yardımları olmadan sürdürülemez nitelikteydi. Mansur, bu yardımlar sayesinde hem Çarlık kuvvetlerine karşı daha etkin bir direniş sergileyebilmiş hem de

[372] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 10-11.

Rus yanlısı bazı kabile önderlerini kendi safına çekmeyi başarmıştır.[373] Kırım Savaşı'nın başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti, Kafkasyalıları kendi tarafında savaşa dahil etmek istemiş, bu yönde çeşitli diplomatik ve askerî adımlar atmıştır. Ancak bu girişimler, General Nikolay Muravyov'un Kafkasya Genel Valiliği görevine getirilmesinden sonra yeni bir seyir izlemiştir. Muravyov'un göreve başlamasıyla birlikte Rusya'nın Kafkasya'daki stratejisinde önemli değişiklikler gözlemlenmiştir. Kırım Harbi esnasında Rusya, Kafkasya cephesinde çift yönlü bir savaş yürütmek zorundaydı. Bir yandan Osmanlı ordusuyla, diğer yandan ise yerel direniş hareketleriyle karşı karşıyaydı. Muravyov'un bu zorlu duruma yaklaşımı, cepheyi askerî bakımdan sadeleştirmek ve Rusya'nın yükünü azaltmak yönünde olmuştur. Bu amaçla, Osmanlı'nın da desteklemek istediği *"gazavat"* hareketine doğrudan askerî müdahalede bulunmak yerine müzakere yolunu tercih etmiştir. Muravyov'un uygulamaya koyduğu bu stratejinin temelini, Rusya'nın elinde tutmakta olduğu ve *"amanat"* (rehine/esir) olarak adlandırılan Kafkasyalıların iadesi yönündeki vaatler oluşturmuştur. Bu yaklaşım, yerel liderlerle ilişkilerin yumuşatılmasını ve cephe hattının sadeleştirilerek sadece Osmanlı ordularına karşı yoğunlaşılmasını hedeflemiştir. Böylece Muravyov, yalnızca askerî güçle değil, diplomatik araçlarla da Kafkasya'daki çatışma dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir.

Kafkasya'da 19. yüzyıl boyunca Rusya tarafından uygulanan *amanat* sistemi, bölgeyi kontrol altına alma stratejisinin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu sistem, özellikle General Yermolov döneminde etkin şekilde uygulanmıştır. Yermolov, yerel direnişi zayıflatmak ve Kafkas halkları üzerinde baskı kurmak amacıyla birçok Kafkasyalı liderin oğlunu amanat (rehine) olarak almıştır. Örneğin, 1819 yılında onun emriyle Dağıstan'ın Akuşa bölgesinden 24 çocuk Rusya'ya götürülmüş[374], 1820 yılına gelindiğinde ise Tiflis'te Rus himayesi altında 32 amanat çocuğun bulunduğu kaydedilmiştir.[375] Bu çocuklar, hem Rus yönetimi için bir güvence hem de gelecekte Rusya yanlısı elitlerin yetiştirilmesine yönelik potansiyel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Amanat sistemi Ruslar için yalnızca askerî değil, aynı zamanda siyasî ve diplomatik bir araç olarak da işlev görmüştür. Yerel kabile liderleriyle yapılan anlaşmalarda amanat, sadakatin ve anlaşmaya riayetin teminatı olarak kullanılmıştır.

[373] Mustafa Aydın, "Şeyh Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/61.
[374] A.P. Yermolov, *Zapiski A.P. Yermolova 1798-1826* (Moskva: Vısşaya Şkola, 1991), 349.
[375] Hadji Murad Donogo, *Amanat Kavkazskoy Voynı* (Mahaçkala: Epoha, 2022), 18.

Böylece Rusya, doğrudan askerî müdahaleye başvurmadan da bölge üzerinde denetimini pekiştirme fırsatı bulmuştur. General Nikolay Muravyov Karskiy, Kırım Savaşı sırasında bu sistemin işleyişini tersine çevirerek farklı bir diplomatik manevra geliştirmiştir. Muravyov, yeni amanatlar almak yerine mevcut amanat çocuklarını geri verme stratejisini benimseyerek yerel liderlerin sadakatini kazanmayı hedeflemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin desteklediği gazavat hareketinin liderleriyle doğrudan çatışmak yerine, barışçıl yollarla onların desteğini azaltmayı amaçlamıştır. Muravyov'un bu yaklaşımı, sahada etkili sonuçlar doğurmuştur. Zira Kafkas Gazavatı'nın lideri İmam Şamil'in ikinci oğlu Cemaleddin, küçük yaşta Rusya'ya amanat olarak verilmişti. İlk oğlu, henüz yedi aylıkken vefat ettiğinden, ikinci çocuğuna da aynı isim verilmiş ve Cemaleddin çocuk yaşta Rus ordusunun eline geçmiştir. Muravyov, Şamil'in bu oğlunu serbest bırakma vaadiyle onunla doğrudan müzakere zemini oluşturmuş ve çatışmanın yoğunluğunu azaltmayı başarmıştır.[376] Bu politika, Rusya'nın Kafkasya'daki sert askerî çizgisinden diplomatik yumuşamaya geçişinin bir göstergesi olduğu gibi, Muravyov'un krizleri çözme konusundaki pragmatik yaklaşımının da somut bir yansımasıdır. Amanat sisteminin bu biçimde tersine işletilmesi, Kafkasya'da savaşın seyrini ve Rusya'nın bölgedeki hâkimiyet stratejisini önemli ölçüde etkilemiştir.[377]

3. Murayov'un Kürtlerle Olan İlişkileri

General Nikolay Muravyov, Kırım Harbi süresince yalnızca Kafkasya'da değil, aynı zamanda Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde de stratejik nüfuz politikaları yürütmüştür. Görevde kaldığı iki yıllık süre zarfında, yalnızca askerî harekâtla değil, aynı zamanda siyasî ve toplumsal propaganda faaliyetleriyle de etkin olmaya çalışmıştır. Bu kapsamda özellikle Anadolu'nun doğusunda yaşayan yerel unsurlarla, bilhassa Kürtlerle doğrudan temas kurma girişiminde bulunmuştur. Muravyov'un temel amacı, Osmanlı Devleti'nin doğu eyaletlerinde istikrarı bozarak iç cephede bir zayıflık yaratmak ve böylece savaşın seyrini kendi lehine çevirmekti. Elimizde bulunan çeşitli belgeler, onun Kürt aşiretleriyle irtibat kurmak, bu toplulukları Osmanlı'ya karşı kışkırtmak ve isyana teşvik etmek yönünde yoğun çaba sarf ettiğini göstermektedir. Muravyov'un bölgedeki Rus

[376] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 26; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat & Tarihî Hakîkatların Aynası*, çev. İsmet Miroğlu (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983), 312; Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010), 62.
[377] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 316.

komutanlara gönderdiği rapor taleplerinde, Kürt nüfusun sosyal yapısı, aşiret ilişkileri, Osmanlı idaresiyle olan bağları ve potansiyel isyan kabiliyeti hakkında ayrıntılı bilgiler istediği görülmektedir.[378]

General Nikolay Muravyov'un Kürt aşiretleriyle olan ilişkisi, Rusya'nın Kırım Harbi süresince uyguladığı etno-politik stratejinin önemli bir örneğidir. Bu ilişkilerin izlerini, özellikle General Loris Melikov'un 30 Kasım 1855 tarihinde Muravyov'a sunduğu ayrıntılı raporda açıkça görmek mümkündür.[379] Muravyov, Melikov'dan sadece bölge hakkında bilgi değil, aynı zamanda Kürtlerin sosyo-politik yapılarının derinlemesine analizini talep etmiştir. Loris Melikov'un raporu 14 maddelik kapsamlı bir incelemeden oluşmakta olup hem Kafkasya hem de Anadolu'daki Kürt aşiretlerine dair gözlemleri içermektedir. Raporda, Rusya sınırında göçebelik yapan Kürt aşiretleri ve Rusya'ya bağlılık gösterebilecek on farklı Kürt aşiretinden bahsedilmektedir. Bu grupların, Osmanlı Devleti'nin seferberlik politikaları karşısında giderek artan bir hoşnutsuzluk geliştirdikleri vurgulanmaktadır. Özellikle harbin başından itibaren Osmanlı'nın zorunlu asker alma politikası, Kürt aşiretleriyle devlet arasındaki ilişkiyi gerginleştirmiştir. Bu da Kürt bölgelerinde Rusya için bir manevra alanı oluşturmuştur. Melikov'un aktardığına göre bu aşiretler, savaşın başında 8 bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı hizmetine girmiş, fakat daha sonra Osmanlı'nın artan talepleri karşısında itaatsizlik göstererek isyana meyletmişlerdir. Bu aşiretlerin özellikle doğu sınır bölgelerinde, Rusya aleyhine faaliyet yürüttükleri, Rusya'nın sınır bölgelerinde karakollara saldırılar düzenledikleri ve bazı bölgelerde yağma hareketlerine katıldıkları bildirilmiştir.[380]

Loris Melikov'un hazırladığı rapor, Osmanlı coğrafyasındaki Kürt nüfusu üzerine yalnızca etnografik gözlemlerle sınırlı kalmayıp, bu grupların Rusya lehine nasıl bir politika aracı olarak kullanılabileceğine dair stratejik çıkarımları da içermektedir. Melikov, özellikle Kürt aşiretlerinin yağmacı ve otonomiye düşkün doğasını vurgulayarak, bu gruplarla kurulacak ilişkinin kalıcı bir sadakate değil, geçici ve konjonktürel çıkar birlikteliklerine dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Onun bu

---

[378] Adolf Berje (ed.), *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 11* (Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1888), 11/79-81.
[379] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/427-428 no:435.
[380] P.İ. Averyanov, *Kurdı v Voynah Rossii s Persiyey i Turtsiyey v Teçeniye XIX Stoletiya & Sovremennoye Politiçeskoye Polojeniye Turetskih, Persidskih i Russkih Kurdov* (Tiflis: Tipografiya Ştaba Kavkazskago Voyennago Okruga, 1900), 65-66.

değerlendirmesi, Rus karar alıcıların bu nüfusla ilgili beklentilerini dengeli biçimde yönlendirmesi açısından oldukça önemlidir. Bu yaklaşım, General Muravyov'un 21 Mart 1854 tarihinde Prens Dolgorukov'a yazdığı mektupta da açıkça teyit edilmektedir. Söz konusu yazışmada Muravyov, Kafkas cephesindeki General Knez Vasiliy Osipoviç Bebutov'un (ö.1858), Kürt aşiretlerinden Kasım Han liderliğindeki grupla temas kurduğunu ve bu grupla sınır bölgelerinde saldırmazlık temelli bir anlaşma sağladığını belirtmektedir. Bu tür temasların amacı, doğrudan askerî ittifaktan çok, Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde istikrarsızlık oluşturmak ve Osmanlı birliklerinin cepheden iç güvenliğe yönelmesine sebebiyet vermek olmuştur. Dolayısıyla hem Melikov'un tespitleri hem de Muravyov'un uygulamaya dönük yazışmaları, Rusya'nın Kırım Harbi süresince etnik gruplarla kurduğu ilişkilerin sadece güç politikası değil aynı zamanda sosyo-politik manipülasyon temelli olduğunu ortaya koymaktadır.[381]

Muravyov'un Kürt aşiretleriyle kurduğu ilişkiler, uzun vadeli bir ittifaktan ziyade pragmatik ve dönemsel çıkarlar çerçevesinde şekillenmiştir. Nitekim Muravyov'un Prens Dolgorukov'a yazdığı mektupta da açıkça görüldüğü üzere, Kürt aşiretleri Rusya'ya mutlak bağlılık göstermekten imtina etmekte, ancak belirli koşullar altında, örneğin Osmanlı askerî baskısından uzak durmak amacıyla, saldırmazlık anlaşmaları yapmayı tercih etmektedirler. Bu durum, Rusya'nın bölgedeki etnik unsurlarla ilişkilerinde esnek ve çıkar odaklı bir strateji izlediğini göstermektedir. Öte yandan, Rusya Kürt aşiretlerinden gelen yardım taleplerine de zaman zaman askerî müdahalelerle karşılık vermiştir. Örneğin, Kağızman sancağında bulunan bazı Kürt aşiret liderleri, Knez Bebutov'a Süleyman Paşa'nın Osmanlı birlikleriyle beraber bölgeye gelerek kendilerinden iaşe talep ettiğini şikâyet etmiştir. Bu gelişme üzerine Muravyov, Kağızman sancağındaki Kürt aşiretlerinin Rusya'ya sadakat bildirdiklerini rapor etmiş ve bu doğrultuda Knez Bebutov'un talimatıyla Kızılkilis ve Hacıbayram köylerine Rus askerî birlikleri sevk edilmiştir. Bu askerî birliklerin başına getirilen komutanların yerel halkla doğrudan iletişim kurabilmeleri için Kürtçe bilmeleri özellikle gözetilmiş, bu bağlamda Albay Hreşatitskiy'nin iyi düzeyde Kürtçe bilmesi sayesinde öne çıktığı belirtilmiştir. Bu uygulama, Rus askerî yönetiminin sadece askerî güçle değil, aynı zamanda dil ve kültür üzerinden de bölge halkı ile temas kurma çabasını göstermektedir.

[381] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/80 no:61.

Öte taraftan Rus askerî makamları bölgede bulunan Kürt aşiret reislerine askerî unvanlar vererek onları onore etmeye çalışmışlardır. Örneğin Melikov'un raporunda Kürt aşiret lideri Kasım Han'a Albay unvanı verildiği belirtilmiştir.[382] Sonuç olarak, Muravyov'un Kürt aşiretleriyle ilişkileri, Rusya'nın Osmanlı'nın doğu sınırlarında kontrolü zayıflatmak amacıyla geliştirdiği taktiksel bir ittifak modeline işaret etmektedir. Bu yaklaşım, savaşın cephe hattının ötesinde, etnik ve yerel unsurlar üzerinden yürütülen çok katmanlı bir stratejinin parçası olarak değerlendirilmektedir.[383]

Muravyov'un Kürt aşiretleriyle kurduğu temaslar, yalnızca taktiksel değil, aynı zamanda yerel güç dengeleri üzerinde doğrudan etkili olabilecek düzeyde sonuçlar vermeye başlamıştır. Bu çerçevede, Muravyov'un Dolgorukov'a yazdığı raporda belirtildiği şekliyle, Osmanlı ordusunun yağma ve baskısı sonucu zarar gören ve ailesi mağdur edilen Kasım Han, Rusya ile doğrudan iletişime geçerek Rus tabiiyetini kabul ettiğini bildirmiştir.[384] Bu gelişme, bölgedeki Kürt liderleriyle kurulan temasların somut karşılık bulduğuna işaret etmektedir. Kasım Han'ın bu beyanı üzerine Kafkasya Cephesi'nden sorumlu komutan Knez Bebutov, Rus sınırına yakın bölgede yerleşmiş olan on bir Kürt köyünü bir araya getirecek bir toplantı düzenlenmesini emretmiş ve bu görev için Knez Loris Melikov'u görevlendirmiştir. Melikov, toplantıya yalnızca Kürt köylerini değil, bölgedeki Ermeni ve Karapapak yerleşimlerini de dâhil ederek Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu daha geniş bir etnik zemin üzerine oturtmaya çalışmıştır. Toplantıda, Rusya adına konuşan Melikov, söz konusu gruplara Osmanlı tarafına geçmemeleri yönünde açık bir uyarıda bulunmuş, buna karşılık maddi destek ve gerektiğinde askerî yardım sağlanacağına dair güvence vermiştir. Melikov'un bu konuşması, yalnızca bir askerî planın parçası değil, aynı zamanda bir tür siyasî taahhüt beyanı niteliği taşımaktadır. Toplantı sonucunda bölgedeki köylerin sorumluluğu Kasım Han'a verilmiş, böylece hem yerel güç dengeleri gözetilmiş hem de Rusya'ya bağlı bir liderin bölgesel kontrolü pekiştirilmiştir. Öte yandan Knez Bebutov, Kasım Han'ın bağlılık beyanını doğrudan ve resmî bir biçimde duymak amacıyla onu Aleksandrapol'e (Gümrü) davet etmiş, ancak Kasım Han bu davete kardeşi Halil Ağa'yı göndererek katılmıştır. Halil Ağa, görüşme

[382] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/440 no:452.
[383] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/80 no:61.
[384] Her ne kadar Muravyov raporunda Kasım Han'ın Rusya safına geçtiğini belirtmiş olsa da belgenin ilerleyen satırlarında Kasım Han'ın Anadolu Orduları Komutanı Müşir Kerim Paşa ve Kars Valisi Sarı Paşa tarafından çeşitli vaatlerle ikna edilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Muravyov nihai olarak Kasım Han'ın Rusya tabiiyetine geçmese bile tarafsız kalmasını önemsemektedir bk. Kobyakov, *AKAK 11*, 11/80 no:61.

sırasında emrinde bulunan Kürt aşiretlerinin Rus egemenliğini tanıdıklarını açıkça beyan etmiştir.[385] Bu gelişmeler, Muravyov'un izlediği bölgesel politika ve yerel güçlerle kurduğu esnek ilişkiler ağının pratikte nasıl işlediğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Söz konusu süreç, Rusya'nın yalnızca askerî yöntemlerle değil, aynı zamanda yerel işbirlikçiler aracılığıyla Osmanlı'ya karşı dolaylı bir cephe oluşturma stratejisini yansıtmaktadır. Rusya'nın bu stratejisinin belli düzeyde başarılı olduğu da görülmüştür. Nitekim Kürt aşiret reislerinin Albay Hreşatitskiy'e yazdıkları bir mektupta Müşir Paşa'nın Osmanlı ordusuna asker toplamak adına üç defa geldiğini fakat kendilerinin onu kovduklarını ve bir adamını öldürdüklerini bildirmektedirler.[386]

Muravyov'un Kürt aşiretleriyle kurduğu ilişkileri yalnızca koruma vaadine indirgemek, sürecin pragmatik ve reel boyutunu göz ardı etmek anlamına gelir. Muravyov'un Anadolu'daki Kürt aşiretlerini Rusya'nın safına çekme çabaları yalnızca siyasî ya da askerî himaye teklifleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda ekonomik teşvikler ve maddi çıkarlar üzerinden de şekillenmiştir. Nitekim Kafkasya'daki yerel direnişleri bastırmak ve Rus nüfuzunu artırmak amacıyla rüşvet dağıtımı, Muravyov'dan önceki komutanlar tarafından da sistematik bir araç olarak kullanılmıştır. Özellikle Knez Vorontsov döneminde, Rusya merkezî hükümetinden yerel liderlerin sadakatini sağlamak üzere 100 bin ruble gibi yüksek meblağlarda ödeneklerin gönderildiği belgelerle sabittir.[387] Vorontsov'un bu ödenekleri yerel etkili aşiret reisleri ve nüfuz sahibi kişilere dağıtarak, kısa vadeli sadakat ilişkileri kurduğu ve bu yolla bölgedeki otoritesini tahkim ettiği bilinmektedir.[388] Bu uygulamayı devralan Muravyov, benzer şekilde Kürt aşiret reislerine maddi menfaatler sağlayarak onların desteğini kazanmayı hedeflemiştir. Rüşvet, bu noktada Rusya'nın savaşta avantaj elde etmek için başvurduğu sistematik bir politika aracı olarak işlev görmüştür. Özellikle doğrudan Osmanlı ordusuyla çatışmak yerine yerel unsurların Osmanlıya karşı harekete geçirilmesi hem savaş yükünü hafifletmiş hem de cephe gerisinde karışıklık oluşturmada yardımcı olmuştur. Buna göre Loris Melikov Kasım Han'a, akrabalarına ve diğer liderlere antlaşma sağlandıktan sonra *"2 Kasım 1854'te Kızılkilise köyünde Kasım Han'a 1000, amcası Maksut Aga'ya 100, amcazadeleri*

[385] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/80 no:61.
[386] Averyanov, *Kurdı*, 29.
[387] Hasan Şahin, "Kırım Savaşı (1853-1856) Sırasında Rusların Doğu Anadolu'daki Aşiretleri Elde Etme Gayretleri", *Journal of Turkish Research Institute* 11 (1999), 220.
[388] Averyanov, *Kurdı*, 15-17.

Halil Aga'ya 100, Ahmet Aga'ya 100, Kasım Aga'ya 100, Kasım Han'ın başkatibi Sadullah Efendi'ye 200, Kürt Müdür, Aga, Bey, Muhtar vs'ye 500 altın vermişlerdir. Bundan başka Kasım Han'a 500 ruble değerinde bir pırlanta yüzük hediye edilmişti. 1854 yılı 4 Kasım'ında ise, Prens Bebitov'un emri ile Gümrü'ye gelen Kasım Han'ın amcazadesi Ahmet Aga'ya 300 Cemadinli Kürtlerinin muhtarlarından Karaoğlu Ali Ağa'ya 100, diğer muhtar ve beraberlerindekilere 340 altın"[389] dağıtmıştır.

Kürt gruplarını Rusya safına çekme çabaları, Knez Albay Loris Melikov tarafından sistematik biçimde yürütülmüştür. Melikov'un temasları sonucunda, Muravyov, Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki Kürt toplulukları yanında özellikle Yezidi cemaati ile Nasturi Hristiyan cemaatlerini Rusya tarafına çekmeyi başarmıştır. Bahsedilen Kürt grupları ile Yezidi ve Nasturi cemaatleri Osmanlı Devleti'yle barışık olmayan grupları oluşturmaktadır. Nitekim Muravyov'a göre Osmanlı Hükumeti göçebe halinde yaşayan bu grupları yerleşik hayata geçirerek vergilendirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte Melikov'un yerel aşiretlerle yürüttüğü ikna faaliyetleri sonucunda, iki taburluk Kürt askerî birlik teşkil edilmiştir. Bu taburlar, doğrudan Loris Melikov'un komutasına verilmiş ve stratejik önem taşıyan Kars kuşatması sırasında Rus ordusunun bir parçası olarak savaş planına dâhil edilmiştir.[390]

4. Kars'ın İşgali

Çar I. Nikolay'ın Kırım Harbi sürecine dair kendisinin bizzat oluşturduğu simülasyonunda Kars bölgesinin ele geçirilmesi önemle vurgulanmaktadır. Kars bölgesinin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması Ruslar için önem arz etmekteydi. Zira bölgenin stratejik konumu Tiflis merkezli Kafkas ordularının Karadeniz'e kadar olan güzergahı ele geçirmeleri açısından önemliydi. Bunun için I. Nikolay ilk olarak Vorontsov'a onun görevden alınmasından sonra ise Nikolay Muravyov'a Kars paşalığının acilen ele geçirilmesini emretti.

General Nikolay Muravyov, 25 (13) Mayıs 1855 tarihinde Aleksandropol'a ulaşmış, ancak Kars'a yönelik planlanan askerî harekât, bölgede etkisini sürdüren yoğun kar yığınlarının henüz erimemesi nedeniyle ertelenmiştir. Coğrafi ve iklimsel şartlar, Rus ordusunun ilerleyişini sınırlamış, bu nedenle harekât planı zamansal olarak revize

[389] Şahin, "Kırım Savaşı", 220; Averyanov, *Kurdı*, 23.
[390] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 52-53.

edilmiştir. Muravyov, Kars operasyonu için ordusunu üç ana gruba ayırmıştır. Merkez Kuvvetler: Doğrudan Muravyov'un kendi komutası altındaydı. Ancak fiili sevk ve idare, operasyonun ana koordinasyonunu yürüten General Brimmer tarafından gerçekleştirilmekteydi. Daha önce Aleksandropol çevresindeki birliklerin komutasını üstlenen Knez Bebutov, Muravyov'un kararıyla Tiflis'e gönderilmiştir, bu da cephe düzeninde ciddi bir değişikliğe yol açmıştır. Sağ Kanat: Ahıska ve Ahalkalaki hattında konumlanmış olan birliklerden oluşmaktaydı. Bu kanat, 13. Ordu Komutanı General Kovalevskiy komutasında faaliyet göstermekteydi. Bu birliklerin görevi, doğrudan cephe hattının güneybatısında Osmanlı savunma hatlarını zorlamaktı. Sol Kanat: Bu kuvvetler, General Suslov'un emrindeydi ve Yeravan bölgesinde konuşlandırılmışlardı. Muravyov, bu kanada Ararat Dağı'nı aşarak Bayazid (Doğubayazıt) mevkiini ele geçirmeleri ve oradan da Erzurum yönünde ilerlemeleri talimatını vermiştir. Bu hamleyle Muravyov, Osmanlı savunmasını doğudan kuşatarak geniş çaplı bir baskı altına almayı hedeflemiştir.[391] Bunlara ilaveten Rus ordusunda Loris Melikov'un yönettiği Kürtlerden, Yunanlardan, Karapapaklardan, Ermenilerden ve Osmanlı Ordusunun asker kaçaklarından oluşan bir bölüğü daha vardı.[392]

Anadolu Orduları'nın başında bulunan Zarif Mustafa Paşa, aynı zamanda Erzurum valiliği görevini yürütmekteydi. 1854 yılının Şubat ayında Serasker Hasan Rıza Paşa'nın emriyle Anadolu Ordusu müşirliğine (başkomutanlığına) tayin edilmiştir.[393] Zarif Paşa'nın komutasındaki birlikler yaklaşık 18 bin askerden oluşmaktaydı. Ancak, ordunun durumu oldukça kötüydü, askerî disiplin zayıftı ve tifüs salgını nedeniyle askerler ciddi biçimde yıpranmış durumdaydı.[394] 1855 yılı Şubat ayında Zarif Paşa görevden alınmış ve yerine Anadolu Orduları müşiri olarak Vasıf Paşa atanmıştır.[395] Aynı süreçte, İngiltere tarafından destek amacıyla General Sir Fenwick Williams Kars'a gönderilmiştir. Williams, Osmanlı Devleti tarafından "ferik" rütbesiyle paşalık unvanı verilerek resmî olarak görevlendirilmiştir. Kars'a ulaşan Sir Williams, durumun kendisine bildirilenle örtüşmediğini fark etmiş; beklentinin aksine 33 bin kişilik bir Osmanlı ordusu yerine

[391] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 45; Modest İvanoviç Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg.* (Sanktpeterburg: Tipografiya F. Suşinskogo, 1876), 4/235-236.
[392] Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna*, 1876, 4/238-239.
[393] Badem, *Kırım Savaşı*, 180.
[394] Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna*, 1876, 4/241; Badem, *Kırım Savaşı*, 180-181.
[395] Badem, *Kırım Savaşı*, 228.

yalnızca 14.600 mevcutlu bir birlikle karşılaşmıştır. Göreve başlar başlamaz savunma hatlarını inceleyen Sir Williams, öncelikle Kars-Erzurum güzergâhının emniyetini sağlamak üzere harekete geçmiştir. Erzurum'a giderek şehrin savunma sistemleriyle yakından ilgilenmiş, Erzurum Kalesi'nin tahkimat ve onarım faaliyetlerini başlatmış ve bölgenin savunma kapasitesini artırmaya yönelik önlemler almıştır.[396]

Muravyov, Kars çevresinde ordusunu toplamasına rağmen doğrudan taarruza geçme konusunda tereddüt göstermiştir. Bunun başlıca nedeni, mevcut kuvvetlerinin yetersiz olduğunu düşünmesidir. Muravyov, Kars'a yönelik bir saldırının başarıyla sonuçlanabilmesi için 15.000 ek askere ihtiyaç duyduğunu rapor etmiştir. Taarruz kararı ertelenirken, Kars civarındaki yerleşim yerlerine yönelik geniş çaplı yağma faaliyetleri yürütülmüş ve özellikle Osmanlı ordusunun zahire depoları hedef alınmıştır.[397] Bu stratejik hamle, Kars kalesinde zaten etkili olan tifüs salgınına ek olarak ciddi bir kıtlık sorununa da neden olmuştur. Buna karşın, Rus ordusu açısından Kars'ın ele geçirilmesi hızlı biçimde gerçekleştirilmesi gereken bir hedefti. Muravyov'un önünde iki temel seçenek vardı, ilki, Kars'ı uzun süreli bir kuşatmaya alarak şehrin zamanla teslim olmasını sağlamak. İkincisi ise hızlı ve doğrudan bir taarruzla kaleyi kısa sürede düşürmek. Muravyov, ilk seçeneğin oldukça riskli olduğunun farkındaydı. Osmanlı birliklerinin uzun süre direnme potansiyeli mevcuttu ve bölgenin demografik yapısı da dikkate alındığında, Türk yerleşim alanlarına hızlı bir şekilde takviye kuvvet gönderilmesi mümkündü. Nitekim Erzurum üzerinden Musul ve Diyarbakır'dan takviye birliklerin gönderildiğine dair istihbarat raporları mevcuttu. Ayrıca Doğubayazıt civarında konuşlu bulunan Veli Paşa'nın komutasında 12.000 kişilik bir Osmanlı birliği bulunmaktaydı. Buna ek olarak, İngiliz birliklerinin İran Körfezi'ne asker çıkartacaklarına dair söylentiler de bölgedeki stratejik dengeleri Rusya aleyhine çevirebilirdi.[398] Tüm bu olasılıkların birlikte değerlendirilmesi, kuşatma seçeneğini Rus tarafı açısından fazlasıyla riskli kılmıştır. Bu nedenle General Muravyov, hızlı ve kesin sonuç alınabilecek bir taarruz seçeneğini tercih etmiş ve Kars'a yönelik ani bir saldırı kararı almıştır.

---

[396] Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna*, 1876, 4/241.
[397] Yevgeniy Viktoroviç Tarle, *Soçineniya 9 Krımskaya Voyna II* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1959), 9/483.
[398] Bogdanoviç, *Vostoçnaya Voyna*, 1876, 4/245-248.

General Nikolay Muravyov, Kars harekâtı kapsamında ilk olarak General Baklanov komutasındaki birlikleri cepheye sevk etmiştir. 18 (30) Ağustos 1855 tarihinde gerçekleşen muharebede, General Baklanov'un kuvvetleri Osmanlı birliklerini bozguna uğratarak Kars Kalesi istikametinde ilerleme kaydetmiştir. Bu çatışmanın ardından Osmanlı savunması zayıflamış, kale çevresindeki savunma hatları baskı altına alınmıştır. Bu süreçte, Kars Paşalığı'nda açlık ve tifüs salgınının yanı sıra sert hava koşullarının da erkenden etkili olmaya başlaması[399], Osmanlı garnizonu üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Rus taarruzunun diğer bir ayağı ise General Kovalevskiy'in komutasında gerçekleşmiştir. Kovalevskiy'in birlikleri, Kars'a yakın Penek (Penyak) bölgesinde Ali Paşa'nın birlikleriyle karşı karşıya gelmiş ve 31 Ağustos 1855 tarihindeki çatışmada Osmanlı kuvvetleri dağılmıştır.[400] Ali Paşa'nın kendisi, çatışmadan sağ kurtularak Kars Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bu zor koşullar altında Türk askerinin moralini yükselten ilk gelişme, Anadolu Ordusu Müşiri Ömer Paşa'nın 2 Eylül'de 25.000 kişilik kuvvetle Batum'a yaptığı çıkartma olmuştur. Osmanlı kamuoyunda ve askerî çevrelerde, Ömer Paşa'nın bu hareketiyle Muravyov'un Kars'taki kuşatmayı kaldıracağı beklentisi oluşmuştur. Ancak Ömer Paşa, doğrudan Kars üzerine yürümek yerine Abhazya istikametine yönelmiş ve böylece kuşatmayı dolaylı yoldan etkilemeyi amaçlamıştır. Aynı dönemde, Müttefik Devletlerin (İngiltere ve Fransa) Karadeniz'deki önemli bir başarısı olan Sivastopol'ün düşmesi de Osmanlı askerî çevrelerinde umutları artırmıştır.[401] Fakat bu gelişmelere rağmen Ömer Paşa'nın stratejisi beklenen etkiyi oluşturmamış, General Muravyov Kars kuşatmasını sürdürmüş ve ablukayı kaldırma yönünde herhangi bir girişimde bulunmamıştır.[402] Bu durum, Kars garnizonunun içinde bulunduğu zor koşulların devam etmesine ve şehrin savunma kapasitesinin daha da zayıflamasına yol açmıştır.[403]

15 Eylül 1855 tarihinde General Nikolay Muravyov, Kars Kalesi'ne yönelik nihai taarruz kararını görüşmek üzere altı generaliyle bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya katılan generaller arasında General Baklanov, General Maydel ve General Kovalevskiy,

[399] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 259.
[400] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 276.
[401] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 301.
[402] Boris Esadze - Semyon Esadze, *Tverskiye Dragunı na Kavkaze & Vostoçnaya Voyna 1854-1856* (Tiflis: Tipografiya Kantselyariy Glavnonaçalstvuyuşago Grajdanskoyu Çastyu na Kavkaze, 1898), 139.
[403] Tarle, *Soçineniya 9 Krımskaya Voyna II*, 9/485-487.

planlanan saldırıya itiraz etmişlerdir. Bu muhalefetin temel gerekçeleri, Rus karargâhının elindeki istihbarat bilgilerinin Osmanlı tarafına sızmış olabileceği şüphesi ve ordunun yeterli hazırlığı tamamlamamış olmasıydı. Buna rağmen Muravyov, itirazları dikkate almadan 17 Eylül 1855 tarihinde taarruz emrini vermiştir. Sabahın erken saatlerinde Rus ordusu, Muravyov'un doğrudan emriyle Kars Kalesi'ne karşı geniş çaplı bir saldırı başlatmıştır. Ancak Rus ordusunun bu saldırısına Osmanlı topçu birlikleri beklenmedik derecede güçlü bir mukabelede bulunmuş ve kale savunması etkili bir şekilde gerçekleştirilmiştir.[404] Muravyov, bu kadar sert bir direnişi öngörmemişti. Bu durum karşısında Rus ordusunda ciddi bir şaşkınlık yaşanmış, Muravyov saldırının başarısız olduğunu görerek birliklerine geri çekilme emri vermek zorunda kalmıştır. Bu başarısız taarruz Rusya açısından ağır kayıplarla sonuçlanmıştır. Savaş sonunda Rus ordusu yaklaşık 7.000 askerini, 248 rütbeli subayı ve dört generali kaybetmiştir. Kayıplar arasında öne çıkan isimlerden biri, önemli komutanlardan biri olan General Knez Kovalevskiy olmuştur.[405] Kars kuşatması sırasında yaşanan bu ağır kayıplar, Muravyov'un stratejik tercihlerini ve taarruz zamanlamasını ciddi şekilde sorgulanır hâle getirmiştir.[406]

Türk ordusunun Kars Zaferi'nin yankıları sürerken, 20 Ekim 1855 tarihinde Osmanlı cephesinden ikinci bir önemli başarı haberi daha ulaşmıştır. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, İngur Nehri civarında Rus ordusunun Knez Bagration Muhranskiy komutasındaki birlikleriyle karşı karşıya gelmiştir. 25 Ekim tarihinde gerçekleşen muharebede Rus kuvvetleri ağır yenilgiye uğrayarak dağılmış, savaşın ardından Ömer Paşa, stratejik önemi haiz Mingrelia bölgesini ele geçirmiştir. Bu gelişmelere rağmen, General Nikolay Muravyov Kars kuşatmasını sürdürmekte ısrar etmiştir. Rus komutan, Osmanlı'nın bölgedeki üstünlüğüne rağmen Kars'a yönelik yeni bir saldırı hazırlığı içerisine girmiştir. Muravyov, Ömer Paşa'nın batıdan ilerleyişine karşı General Bebutov'u görevlendirerek, kendisi doğrudan Kars'ı kuşatmayı sürdürmüştür. Ancak kuşatma altındaki kentte tahkimat yollarının kapalı olması, Kars garnizonunda

[404] Hasip Saygılı, "Osmanlı-Rus Kafkas Cephesinde Kars Savunması (1828-1878)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/1 (29 Mart 2021), 283.
[405] Murayov eserinde yaralı ve ölü sayısını farklı vermektedir bk. Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 401.
[406] Tarle, *Soçineniya 9 Krımskaya Voyna II*, 9/489; Savaşa katılan De Saje'nin hatıraları için bk. De Saje, "Şturm Karsa 17-go Sentyabra 1855 g. (İz Zapisok Oçevidtsa Polkovnika de Saje)", *İstoriçeskiy Vestnik* 73/6 (1898), 92.

ciddi gıda sıkıntılarına ve asker kaçaklarının artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte erken gelen soğuklar ve tifüs salgını, kale içindeki askerî ve sivil direnci önemli ölçüde kırmıştır. Bu ağır koşullar altında, Kars'taki İngiliz komutan Sir Fenwick Williams, Osmanlı ordusunun komutanı Vasıf Paşa ile istişarelerde bulunmuş ve kalenin daha fazla savunulamayacağı kanaatine varılmıştır. Neticede, 28 Kasım 1855 tarihinde Kars Kalesi, resmi olarak Kafkasya Genel Valisi ve Rus Kafkas Ordusu Başkomutanı General Nikolay Muravyov'a teslim edilmiştir.[407] Bu gelişme, Kırım Harbi'nin Kafkasya cephesinde Rusya'nın son büyük kazanımı olarak kayıtlara geçmiştir.[408]

Kars şehri ve kalesinin teslimi, General Nikolay Muravyov'un Rusya Genelkurmay Başkanı Vasiliy Andreyeviç Dolgorukov'a (1852-1856) gönderdiği kapsamlı raporlarda ayrıntılı biçimde aktarılmaktadır. Muravyov'un kuşatma ve abluka stratejisi sonucunda Kars Paşalığı, açlık, tifüs salgını ve artan asker firarileri ile mücadele ederken erken gelen soğuk hava koşullarının da etkisiyle teslim olma kararı almıştır. Osmanlı tarafının uzun süre beklediği yardımlar ulaşmamış, Kars kuşatmasını kırmak amacıyla son anda gönderilen Trabzonlu Selim Paşa ve Erzurum'dan hareket eden Veli Paşa ise Rus Generali Suslov tarafından Kars'a varmadan engellenmiştir. Kars Paşalığı'nın ve kalenin teslimi, Anadolu Orduları Komutanı Müşir Mehmed Vasıf Paşa tarafından İngiliz Ferik Williams Paşa'ya tevdi edilmiştir. Nitekim Müşir Mehmed Vasıf Paşa, General Muravyov'a gönderdiği 26 Kasım 1855 tarihli mektubunda, teslim süreci ve antlaşma şartlarının görüşülmesi için Ferik Williams Paşa'nın görevlendirildiğini resmî olarak bildirmiştir.[409]

"Yüce, yüksek rütbeli, basiretli ve en asil General Muravyov I'e,

Burada bulunan Yüce İngiliz Devleti'nin seçkin komutanı Ferik Williams Paşa, Kars'ın teslimi hususunda görüşmeleri yürütmek üzere tarafımızdan yetkilendirilmiş ve tayin edilmiştir. Bu hususu bildirmek üzere bu mektubu tarafınıza 15 Rebiülevvel 1272 tarihinde yazdım"[410]

Kars Kalesi Komutanı Ferik Williams Paşa, 24 Kasım 1855 tarihinde General Muravyov'a kalenin teslimi ve antlaşma şartlarını görüşmek üzere yaveri aracılığıyla bir

[407] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 518.
[408] Tarle, *Soçineniya 9 Krımskaya Voyna II*, 9/494.
[409] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/116 no:79.
[410] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/116 no:76.

randevu talebinde bulunmuştur. 25 Kasım 1855'te ise Muravyov ile bizzat görüşerek kalenin teslimine ilişkin antlaşma metni üzerinde müzakerelerde bulunmuştur. Williams Paşa, 26 Kasım 1855 tarihinde yapılacak görüşmeye Anadolu Orduları Komutanı Müşir Mehmed Vasıf Paşa ile birlikte katılacağını bildirmişse de bu görüşmeye bizzat gelmeyerek yalnızca yaverini göndermiştir. Bu süreçte, Muravyov'un aktardıklarına göre, kalede açlık baş göstermiş ve karargâh binası yaklaşık 300 kişilik çocuklu kadınlar tarafından basılarak taşkınlık çıkarılmıştır. Williams Paşa'nın yaveri, bu esnada kalenin teslimiyle ilgili olarak Müşir Mehmed Vasıf Paşa'nın Muravyov'a hitaben yazdığı yukarıda aktardığımız mektubu iletmiştir. Nihayet 27 Kasım 1855'te Williams Paşa ile Muravyov tekrar bir araya gelerek antlaşma metnini imzalamış ve 28 Kasım 1855'te düzenlenen törenle Kars Kalesi resmen Rusya'ya devredilmiştir.[411] Kars'ın teslimine dair yapılan antlaşma metni aşağıda verildiği şeklindedir:

"Kars şehri ve kalesinin teslimine dair Antlaşma, Kafkas Kolordusu Başkomutanı General Adyutant Muravyov ve İngiltere Kraliçesi'nin komiseri tarafından karşılıklı olarak belirlenen esaslara göre düzenlenmiştir.

27 Kasım, Çivitli-Çay'daki ana karargâh.

1. Madde

"Kale, tüm askerî malzemeleriyle birlikte tam olarak teslim edilecektir. Teslim edilecek toplar tahrip edilmeyecek, lafitler (top arabaları) ve diğer silahlar mevcut bulundukları hâliyle teslim edilecektir. Askerî mühimmat, barut, cephanelikler, askerî elbise depoları ve mağazalar teslim gününe kadar resmî kayıtlarda bulundukları hâliyle teslim edilecektir. Arşivlerden hiçbir şey alınmayacak veya imha edilmeyecektir.

Kars'tan ayrılan askerî birlikler, her bir tabyada, sığınak ve topçu bataryasında, barut deposunda, cephanelikte ve askerî depoda, hastanede, arşivde, hazinede ve camide olmak üzere her biri bir astsubay nezaretinde üç kişilik gruplar bırakacaktır. Türk makamları,

[411] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/112 no:78.

hazineler, cephanelikler, topçu birimleri, hastaneler, erzak depoları ve arşivlerdeki devlet malını teslim etmek üzere Rus Başkomutanı tarafından atanmış komiserlere devretmekle yükümlü özel komiserler atayacaktır.

Türk birlikleri ayrıldıktan hemen sonra, yukarıda belirtilen yerler, eski Türk komutanının ve bu amaçla atanmış Rus komutanının huzurunda Rus birlikleri tarafından işgal edilecektir. Türk askerleri, silahlarını, cephanelerini ve mühimmatlarını Rus birliklerine teslim ederek kendi komutanlarının eşliğinde Kanlı Tabya'ya gidecek ve burada gelecekteki görevleriyle ilgili emirleri bekleyeceklerdir. Yukarıda adı geçen tüm malzemelerin komiserler tarafından teslim edilmesi, kalenin boşaltılmasından sonraki gün yapılacaktır."

2. Madde

"Kars garnizonu, savaş esiri olarak, Türk ordusu başkomutanı ve tüm askerî idarecileriyle birlikte, askerî törenle kaleden çıkacak ve silahlarını, sancaklarını ve diğerlerini önceden belirlenen şartlar dâhilinde teslim edecek ve buradan Rus Kolordusu Başkomutanının tayin ettiği yere gönderilecektir.

Kars garnizonunun kahramanca savunmasına bir nişane olarak, tüm rütbelerdeki subaylar kılıçlarını muhafaza edeceklerdir. Kars garnizonunu oluşturan tüm birlikler, hastanelerde hastalık sebebiyle bulunanlar hariç, tam teçhizatlı olarak, davul sesleri ve açılmış sancaklarla kaleden çıkacak, önceden hastane civarında dizilecek ve sabah saat 10'da Güyübet köyü harabelerinin yakınında toplanacaktır. Burada tabur tabur tek bir kolona hâlinde dizilecekler, toplar alay düzeninde ayrı bir kolonda yer alacaktır. Redifler, Lazlar ve başıbozuklar diğer birliklerden yarım bölük mesafede ayrı olarak duracaklardır.

Garnizon, silahlarını, sancaklarını ve tüm askerî eşyalarını teslim ederek yukarıda tarif edilen düzende tüfeklerinin önünde toplanacaktır. Daha sonra Anadolu Ordusu Başkomutanı, Rus Başkomutanının yanına yaklaşacak ve silahları ile askerlerinin sayı listesini, ayrıca teslim Antlaşması gereğince devredilen askerî malları teslim edecektir.

Bu esnada Rus ordusundan tayin edilen kişiler, Türk ordusunun subay ve erlerinin yoklamasını ve seçimini yapacaktır. Bunun için Türk komutanlıkları, kendilerine bağlı

birliklerin durumunu gösteren listeleri sunacaktır. Seçimin tamamlanmasının ardından tüm savaş esirleri, subaylar için hazır olan kolonlar haricinde, Çivitli-Çay Köprüsü'ne gönderilecek ve burada kendilerini koruma göreviyle tayin edilmiş Rus birliklerine teslim edilecektir.

Türk birliklerinden evlerine dönme izni alacak olanlar (aşağıdaki maddelerde belirtilecektir), özel koruma altında Timur'a doğru yola çıkacak ve Katani köyünde geceleme yapacaklardır. Bu birlikler, köy halkının dokunulmazlığını muhafaza edecek ve halkın malına en ufak bir zarar vermeyeceklerdir. Ertesi sabah bu birlik aynı düzen içinde yürüyüşüne devam edecek ve Tavanı köyünde geceleme yapacaktır. Üçüncü gün Saganluk Dağları eteklerine ulaşıldığında Rus birlikleri burada duracak, Türkler ise dağlardan geçerek Erzurum'a doğru ilerlemeye devam edeceklerdir. Türkler, Rus birliklerinin bulunduğu köylerin içinden geçmemeyi taahhüt ederler. Türklerin geri kalan kısmı, Saganluk'u 24 saat içinde geçmedikleri takdirde savaş esiri sayılacaktır.

Türk komutanlıkları, Kars şehri ve kalesi boşaltıldığında, hastanelerde hasta olanların bakımını sağlamak için yeterli yiyecek ve tıbbî malzeme bırakmayı taahhüt ederler."

3. Madde

"Ordunun tüm rütbelerindeki kişilerin özel mülkiyeti dokunulmaz kalacaktır. Orduya mensup herkes, kendi malını satma veya muhafaza etme hakkına sahiptir, ancak taşıma masrafı kendisine ait olacaktır."

4. Madde

"Redifler, başıbozuklar ve Lazlardan oluşan milis birlikleri, sayıları tespit edilip yoklamadan geçirildikten sonra evlerine dönme izni alacaklardır. Hastanelerde bulunan redifler, başıbozuklar ve Lazlar iyileştiklerinde aynı haklardan yararlanacak ve aynı şartlara tabi olacaklardır."

5. Madde

"Kayıtlı olmayan personel – yazıcılar, tercümanlar, sıhhiye görevlileri – sayıları önceden belirlenip yoklamadan geçirildikten sonra evlerine dönebileceklerdir."

6. Madde

"General Williams'a, kendi seçimine göre, General-Adyutant Muravyov'un onayına sunulmak üzere önceden hazırlanmış bir listede belirtilmek şartıyla, evlerine dönme hakkı verilecek belli sayıda kişiyi belirleme yetkisi verilmiştir. Bu listeye, savaşan taraflardan herhangi birinin tebaası olan askerî personel dâhil edilmeyecektir."

7. Madde

"4., 5. ve 6. maddelerde adı geçen tüm kişiler, mevcut savaş süresince İmparator Hazretlerinin ordularına karşı silah kullanmamaya şeref sözüyle mecbur olacaklardır."

8. Madde

"Kars dağlarının sakinleri, Rus hükümetinin yüce gönüllülüğüne emanet edilmektedir. Rus hükümeti, onlara kendi korumasını vaat eder. Askerlerin silahlarını teslim etmelerinden hemen sonra, şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, şehrin anahtarlarını takdim etmek ve Yüce Rus İmparatoruna kayıtsız şartsız bağlılıklarını bildirmek üzere Rus Başkomutanına gönderilecektir."

9. Madde

"Şehirde hükümete ait anıtlar ve kamu binaları korunacak ve dokunulmaz kalacaktır. Rus hükümeti, hâkimiyeti altındaki tüm halkların âdet ve geleneklerine ve özellikle de dine adanmış binalara saygı göstermeyi ilke edindiğinden, Kars'ın dinî anıtlarına ve tarihî hatıralarına hiçbir şekilde zarar vermekten kaçınacaktır."

Bu antlaşma, aşağıda imzası bulunanlarca tasdik ve geçerli kabul edilmiştir.

Aslı:
General Williams

Kafkas Kolordusu Başkomutanı Seferî Karargâh Şefi Albay von Kaufman."[412]

[412] 08Kobyakov, *AKAK 11*, 11/115-116 no:79; Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 720.

Kars'ın teslimi, antlaşma metninde belirtilen şartlara tamamen riayet edilerek gerçekleştirilmiştir. Kalenin tesliminin ardından şehir üzerindeki abluka kaldırılmış, gıda girişine izin verilmiş ve özellikle Erzurum başta olmak üzere civar şehirlerden önemli miktarda erzak yardımı sağlanmaya başlamıştır. General Muravyov, Williams Paşa'nın talebi üzerine, altı bin kişiden oluşan Laz ve başıbozuk birliklerinin Rusya'ya karşı savaşmamak üzere yemin etmeleri koşuluyla silahlarına el konularak memleketlerine dönmelerine izin vermiştir. Buna karşın, Anadolu ordusu askerleri ile Arabistan'dan gelen sekiz bin kişilik birlik savaş esiri olarak alıkonulmuştur. Muravyov, Osmanlı ordusunda görev yapan rütbeli subayların onurlarını korumak amacıyla onların kılıçlarına el koymamış, kılıçlarıyla birlikte kalmalarına müsaade etmiştir. Savaş esirleri daha sonra Tiflis'e götürülmüştür. Ancak Muravyov'un aktardığına göre, askerlerin büyük bir kısmı zayıf düşmüş bünyeleri nedeniyle uzun yolculuğa dayanamayarak yolda hayatını kaybetmiştir.[413] Kars'ta bulunan yabancı uyruklu askerler ise Williams Paşa'nın ricasi gereği esir edilmeden bırakılmışlardır.[414] Kars Kırım Savaşı'nı bitiren Paris Antlaşması gereği Osmanlı Devleti'ne 1856 yılında iade edilmiştir.

General Muravyov, Kars Kalesi'ni ele geçirmesiyle önemli bir şöhrete ulaşmıştır. Bu başarısı sebebiyle, resmî olarak ilan edilmemiş olsa da "Kars Fatihi" anlamına gelen "Karskiy" lakabıyla anılmaya başlanmıştır. Savaş sonrasında gösterdiği hizmetlerinden ötürü Aziz Georgiy Nişanı'nın 2. derecesiyle taltif edilmiş ve Rusya Devlet Konseyi üyeliğine seçilmiştir.[415]

[413] Kobyakov, *AKAK 11*, 11/113 no:78.
[414] Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855*, 507.
[415] Terebov, "Muravyov Karskiy", 21/459.

SONUÇ

Bu çalışmada, General Nikolay Nikolayeviç Muravyov-Karskiy'nin 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerindeki çok yönlü etkisini Balkanlar, Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Kırım Harbi, Kafkasya ve Kars'ın işgali gibi kritik tarihsel gelişmeler çerçevesinde incelenmiştir. Muravyov Karskiy yalnızca bir asker değil, aynı zamanda Rus dış politikasını sahada hayata geçiren önemli bir uygulayıcı ve dönemin ideolojik yönelimlerini taşıyan bir figür olarak öne çıkmıştır.

General Nikolay Muravyov'un kariyeri, 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın Kafkasya, Orta Asya ve Osmanlı coğrafyasında yürüttüğü askerî ve diplomatik faaliyetlerle yakından iç içe gelişmiştir. Kafkasya'da General Yermolov'un maiyetinde başlayan görevi, onu yalnızca bir asker değil, aynı zamanda sahaya hâkim bir gözlemci ve siyasi temsilci kimliğiyle öne çıkarmıştır. İran ve Türkistan seferlerinde elde ettiği coğrafi, etnografik ve stratejik veriler, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik genişleme politikalarının temel taşlarını oluşturmuştur. Aynı şekilde, Balkanlar'da yaşanan isyan süreçleri ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesinde oynadığı diplomatik roller, Muravyov'un uluslararası kriz yönetiminde de etkin bir aktör olduğunu göstermektedir.

Kırım Harbi sırasında Kafkasya Cephesi'nde üstlendiği komutanlık görevi ve Kars'ın başarılı bir kuşatma sonucunda ele geçirilmesi, onun askerî kariyerinin zirvesini teşkil etmiştir. Bu zafer, yalnızca cephede kazanılmış bir askerî başarı değil, aynı zamanda Rusya'nın Kafkasya'daki kalıcı hâkimiyetini perçinleyen stratejik bir dönüm noktasıdır. Muravyov'un Türkçe bilgisi, Osmanlı toplum yapısına dair bilgi birikimi ve bölgesel dengeleri iyi okuma kabiliyeti, onu 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinde çok yönlü ve etkili bir figür hâline getirmiştir. Bu bağlamda Muravyov, dönemin büyük güç rekabetinde Rusya'nın çıkarlarını yalnızca silahla değil, bilgi, diplomasi ve uzun vadeli stratejiyle de savunmuş bir isim olarak öne çıkmaktadır. Onun faaliyetleri, Rus dış politikasının sınır bölgelerinde nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Muravyov Karskiy'nin faaliyetleri incelendiğinde Osmanlı-Rus ilişkilerinin yalnızca diplomatik belgeler ve merkezî kararlar üzerinden şekillenmediği açıkça görülmektedir. Sahadaki askerî liderlerin inisiyatifleri, yerel koşullar ve kişisel stratejiler bu ilişkilerin seyrini doğrudan etkilemiştir.

Muravyov Karskiy bu bağlamda, imparatorlukların çarpıştığı bir dönemde bireysel eylemlerle tarihsel sürece yön veren önemli bir figür olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak bu tezde, bir generalin etkinliği üzerinden 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinin çok katmanlı doğasını ortaya konulmuştur. Muravyov Karskiy'nin örneğinde görüldüğü üzere, bireylerin aldığı kararlar ve yürüttükleri faaliyetler iki büyük imparatorluk arasındaki siyasî ve askerî dengeyi değiştirebilecek güçtedir. Bu çalışma birey merkezli tarih anlayışına katkı sunmayı ve klasik diplomasi tarihine alternatif bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemiştir.

Çalışmamızda ulaşılan en önemli bulgulardan biri, General Muravyov özelinde, Rusya'nın 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nı Osmanlı Devleti karşısında sürekli bir siyasi koz olarak kullanmış olmasıdır. Bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Hristiyanların hamiliğini üstlenerek, söz konusu himaye yetkisini zamanla genişletmiş ve Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilecek bir diplomatik araç hâline getirmiştir. Bu durum, iki devlet arasında sürekli bir gerginlik kaynağı olmuş ve uzun süren çatışmalara zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda çalışmamız Osmanlı-Rus ilişkilerinin yalnızca merkezî diplomatik kararlar ve resmî antlaşmalar üzerinden değil, aynı zamanda sahadaki askerî ve diplomatik aktörlerin inisiyatifleriyle de doğrudan biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Muravyov Karskiy örneği, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir müdahale aracı olarak nasıl işlevselleştirildiğini ve yerel koşulların nasıl etkin biçimde değerlendirildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu örnek, bireylerin, özellikle de yüksek rütbeli askerî ve diplomatik temsilcilerin, imparatorluklar arası güç dengelerinde belirleyici roller üstlenebildiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda çalışma, klasik devlet merkezli diplomasi tarihine alternatif olarak birey merkezli bir tarih anlayışına katkı sunmaktadır.

Araştırma, ağırlıklı olarak Osmanlı ve Rus arşiv belgeleri ile dönemin askerî raporlarına dayandığından, karşılaştırmalı uluslararası kaynak kullanımı sınırlıdır. Örneğin Mısır arşivlerine getirilen sınırlı erişim Kavalalı meselesi olayını sadece Muravyov ve Rus belgeleri ışığında incelememize sebep olmuştur. Oysa olayların Kavalalı Mehmed Ali Paşa nazarından da incelenmesi önemli bir hususdur. Bu bağlamda gelecek çalışmaların, Muravyov-Karskiy'nin çağdaşı diğer generaller veya diplomatlarla karşılaştırmalı bir analize yönelmesi ve farklı devletlerin diplomatik yazışmalarının dâhil edilmesi, Osmanlı-Rus ilişkilerinin çok katmanlı yapısını daha bütüncül biçimde ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA.

Abazov, Rafis. *Orta Asya'nın Muhtasar Tarih Atlası*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.

Abdullayeva, İlmira Abduragimova. "Sufizm v Sisteme Mejdunarodnıh Svyazey (na primere Respubliki Dagestan)". *Postsovetskiye İsledovaniya* 7/1 (2024), 79-86.

Acartürk, Ertuğrul - Kılıç, Ramazan. "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi Ve Siyasi Perspektiften Analizi". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 29/2 (31 Aralık 2011), 1-21.

Afaf Lutfi, Al Sayyid Marsot. *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Aksan, Virginia H. *Osmanlı Harpleri 1700-1870 Kuşatılmış Bir İmparatorluk*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2017.

Anderson, Matthew Smith. *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. çev. İdil Eser. Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Annanepesov, Murad (ed.). *Russko-Turkmenskiye Otnoşeniye v XVIII-XIX vv. (Do Prisoyedineniye Turkmenii k Rossii) Sbornik Arhivnıh Dokumentov*. Aşkabat: İzdatelstvo Akademii Nauk Turkmenskoy SSR, 1963.

Arapov, D.Yu. vd. *Severnıy Kavkaz v Sostave Rossiyskoy İmperii*. Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2007.

Arş, G.L. *Eteristskoye Dvijeniye v Rossii & Osvoboditelnaya Borba Greçeskogo Naroda v Naçale XIX v. i Russko-Greçeskiye Svyazi*. Moskva: Nauka, 1970.

Arş, G.L. "İoann Kapodistriya v Rossii". *Voprosı İstorii* 5 (1976), 49-50.

Arş, G.L. "N.M. Karamzin i İoann Kapodistriya". *Greçeskaya Kultura v Rossii XVII-XX vv.* ed. G.L. Arş. 26-43. Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya RAN, 1999.

Arş, G.L. *Taynoye Obşestvo Filiki Eteriya*. Moskva: Nauka, 1965.

Ataullah Efendi, Mehmed. *Şani-Zade Tarihi-II Osmanlı Tarihi (1223/1237 - 1808 - 1821)*. ed. Ziya Yılmazer. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2009.

Averyanov, P.İ. *Kurdı v Voynah Rossii s Persiyey i Turtsiyey v Teçeniye XIX Stoletiya & Sovremennoye Politiçeskoye Polojeniye Turetskih, Persidskih i Russkih Kurdov*. Tiflis: Tipografiya Ştaba Kavkazskago Voyennago Okruga, 1900.

Aydın, Mustafa. "Şeyh Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/60-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Azamatov, Danil Damiroviç. *Orenburgskoye Magometanskoye Duhovnoye Sobraniye v Kontse XVIII-XIX vv*. Ufa: İzdatelstvo Gilem, 1999.

Badem, Candan. *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*. çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2021.

Barnes, Ian. *Rusya: Huzursuz İmparatorluk Bir Tarihsel Atlas*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.

Barrett, Thomas. "Linii Neopredelennosti: Severokavkazskiy 'Front' Rossii". çev. Pagava. *Amerikanskaya Rusistika: Vehi İstoriografii Poslednih Let. İmperatorskiy Period*. 163-194. Samara: İzdatelstvo Samarskiy Universitet, 2000.

Baycar, Adnan (ed.). *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı)Latinize edilmiş Osmanlıca*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004.

Bellavene, Jacques Nicolas. *Kurs Fortifikatsii ili Glavnıye Osnovaniya Stroyeniya, Ataki i Oboronı, Retranşamentov i Krepostey*. çev. Nikolay Nikolayeviç Muravyov. Moskva: Tipografiya N.S. Vsevolojskago, 1816.

Benzer, Ebru. *Takvim-i Vekayi'nin 1831-1834 Yılları Arası Transkripsiyonu*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Berje, Adolf (ed.). *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 5*. 12 Cilt. Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1873.

Berje, Adolf (ed.). *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 6.2*. Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1875.

Berje, Adolf (ed.). *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 8*. 12 Cilt. Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1881.

Beydilli, Kemal. "Reşid Mehmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/12-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Beydilli, Kemal. "Tepedelenli Ali Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/476-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bibikova, A. "İz Semeynoy Hroniki". *İstoriçeskiy Vestnik* 11 (1916), 404-426.

Bogdanoviç, Modest İvanoviç. *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg.* 4 Cilt. Sanktpeterburg: Tipografiya F. Suşinskogo, 1876.

Bogdanoviç, Modest İvanoviç. *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg.* 4 Cilt. Sanktpeterburg: Tipografiya F. Suşinskogo, 1876.

Bogdanoviç, Ye.V. *Navarin 1827-1877*. Moskva: Tipografiya İ.İ. Radzeviça, 1877.

Bolsover, G. H. "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)". *The Slavonic and East European Review* 13/37 (1934), 98-118.

Bostan, İdris. "Navarin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Celaleddin Paşa, Mahmud. *Mir'ât-ı Hakîkat & Tarihî Hakîkatların Aynası*. çev. İsmet Miroğlu. İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.

Cevdet Paşa, Ahmet. *Tarih-i Cevdet*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Cevdet Paşa, Ahmet. *Tarih-i Cevdet (Tertib-i Cedid)*. 3 Cilt. Ankara: TOBB, 2017.

Clogg, Richard. *Modern Yunanistan Tarihi*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Dakin, Douglas. *The Unification of Greece 1770-1923*. New York: St. Martin's Press, 1972.

De Saje. "Şturm Karsa 17-go Sentyabra 1855 g. (İz Zapisok Oçevidtsa Polkovnika de Saje)". *İstoriçeskiy Vestnik* 73/6 (1898), 92-110.

Degoyev, Vladimir Vladimiroviç - Stamova, İrina İvanovna. *Priz Dlya Pobeditelya & Mejdunarodnoye Soperniçestvo na Kavkaze v Pervoy Treti XIX veka*. Moskva: İzdatelstvo MGİMO-Universitet, 2013.

Desimon, Andrey. "İstoriçeskiye Svedeniya o Samurskom Okruge 1839 g." *İstoriya, Geografiya i Etnografiya Dagestana XVIII-XIX vv.* ed. M.O. Kosven - H.M. Haşayev. 362-368. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1958.

Donogo, Hadji Murad. *Amanat Kavkazskoy Voynı*. Mahaçkala: Epoha, 2022.

Döner, Şenay. *Moskof'la İttifak Osmanlı - Rus Diplomatik İlişkileri*. İstanbul: Timaş Akademi, 2025.

Dubrovin, Nikolay. *İstoriya Voynı i Vladıçestva Russkih na Kavkaze 6 Naznaçeniye A.P. Yermolova Namestnikom na Kavkaze*. Moskva: Tsentrpoligraf, 2019.

Dyugamel, Aleksandr Osipoviç. "Avtobiografiya A.O. Dyugamelya". *Russkiy Arhiv* 56/4 (1885), 489-525.

Ergenç, Leman. "Bâbıâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat". *Belleten* 62/233 (1998), 65-74.

Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Erman, Arzu. "Kapodistrias'a Göre Yunan Bağımsızlık Hareketi Ve Rusya". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40/69 (31 Mart 2021), 266-293.

Erman, Arzu. "Yunan Bağımsızlık Hareketi ve Rus Dekabristler". *Rusya Araştırmaları Dergisi*

5 (30 Haziran 2021), 1-19. https://doi.org/10.48068/rusad.879238

Esadze, Boris - Esadze, Semyon. *Tverskiye Dragunı na Kavkaze & Vostoçnaya Voyna 1854-1856*. Tiflis: Tipografiya Kantselyariy Glavnonaçalstvuyuşago Grajdanskoyu Çastyu na Kavkaze, 1898.

Ezov, Gerasim Artyomoviç. *Snoşeniya Petra Velikogo s Armyanskim Narodom*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii, 1898.

Fadeyev, A.V. *Rossiya i Vostoçnıy Krizis 20-h Godov XIX Veka*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1958.

Fadeyev, R. *Şestdesyat Let Kavkazskoy Voynı*. Tiflis: Voyenno-Pohodnoy Tipografii Glavnago Ştaba Kavkazskoy Armii, 1860.

Fahmy, Khaled. "The Era Of Muhammad Ali Pahsa 1805-1848". *The Cambridge History Of Egypt 2 Modern Egypt, From 1517 To The End Of The Twentieth Century*. 139-179. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Fahreddin, Rızaeddin b. *Asar*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskogo Üniversiteta, 1900.

Feyizoğlu, Hamiyet Sezer. *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Figes, Orlando. *Kırım Son Haçlı Seferi*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Gagarin, Sergey. "Konstantinopolskiye Prolivı". *Russkaya Mısl* 4 (1915), 96-122.

Gammer, Moshe. "Russian Strategies in The Conquest of Checnia and Daghestan 1825-1859". *The North Caucasus Barrier & The Russian Advance Towards the Muslim World*. 45-61. New York: St. Martin's Press, 1992.

Gammer, Moshe. "The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus". *Die Welt des Islams* 34/2 (1994), 204-217. https://doi.org/10.2307/1570930

Gerd, L.A. "Grigoriy V". *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 12/602-604. Moskva: Tserkovno Nauçnıy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2006.

Gezalova, Nigar. "O Posolstve Generala A.P. Yermolova v Kadcarskom İrana". *Voprosı İstorii* 5 (2016).

Glinka, M.İ. *Zapiski*. ed. A.S. Rozanov. Moskva: Muzıka, 1988.

Grigoriadis, İoannis N. *Kutsal Sentez Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*. çev. İdil

Çetin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

Halfin, Naftula Aronoviç. *Rossiya i Hanstva Sredney Azii (Pervaya Polovina XIX Veka)*. Moskva: Nauka, 1974.

Harold, Temperley. *England And The Near East The Crimea*. London: Longmans, 1936.

Hasanov, Nariman. *Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı*. Hitabevi, 2022.

Hopkırk, Peter. *Büyük Oyun Orta Asya'da Gizli Savaş*. çev. Renan Akman. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

Hut, Davut. "Fethi Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/450-451. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

İnalcık, Halil. "Hüsrev Paşa, Koca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

İnalcık, Halil. *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441 - 1700)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 1 / 18. ve 19. Yüzyıllar*. çev. İhsan Durdu vd. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.

Kalantırskaya, İ.S. "Pisma Dekabristov N.N. Muravyovu Karskomu Kak İstoçnik po İstorii Svyaşennoy Arteli". *Arheologiçeskiy Yejegodnik Za 1972 god*, 142-176.

Kapodistria, İoann. "Zapiska Grafa İoanna Kapodistria & O Yego Slujebnoy Deyatelnosti". çev. K.K. Zobin. *Sbornik Russkago İstoriçeskogo Obşestva* 3 (1868), 163-296.

Karakulak, Mesut. *Türkistan'da Efendiler ve Köleler*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.

Karamzin, N.M. *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo Toma IX-XII*. Sanktpeterburg: Zolotoy Vek & Diamant, 1997.

Karataş, Ali İhsan vd. "Kafkasya Jeopolitiği Bağlamında İmâmlar Dönemi Gazavât Hareketi". *Uluslararası Kafkasya'da İslam ve Medeniyet Sempozyumu 1, 10-11 Ekim 2024 Kars*. 291-306. Kars, 2024.

Karpat, Kemal. "Eflak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Karpat, Kemal H. *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010.

Kazım Bek, Mirza. "Myuridizm i Şamil". *Russkoye Slovo* 12 (1859), 182-242.

Kış, Salih. "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı Ve Konya Muharebesi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23 (13 Şubat 2015), 145-158.

Klıçnikov, Yuriy Yuryeviç. *Deyatelnost A.P. Yermolova na Severnom Kavkaze (1816-1827)*. Armavir: Armavirskiy Gosudarstvennıy Pedagogiçeskiy İnstitut, Doktora Tezi, 1998.

Knyajetskaya, Ye.A. *Sudba Odnoy Kartı*. Moskva: Mısl, 1964.

Kobyakov, D.A. (ed.). *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu 11*. Tiflis: Tipogafiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1888.

Koçu, Reşad Ekrem. "Beykoz Kasrı". *İstanbul Ansiklopedisi*. 5/2657-2661. İstanbul, 1961.

Kropotov, D.A. *Jizn Grafa M.N. Muravyov'a v Svyazi s Sobıtyami Yego Vremeni i do Naznaçeniye Yego Gubernatorom v Grodno*. Sanktpeterburg: Tipografiya V. Bezobrazova i Komp, 1. Basım, 1874.

Kulagina, Lyudmila Mihaylovna. *Rossiya i İran (XIX-naçalo XX veka)*. Moskva: İD Klyuç-S, 2010.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 1987.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya - XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Kurukin, İ.V. *Persidskiy Pohod Petra Velikogo Nizovoy Korpus na Beregah Kaspiya (1722-1735)*. Moskva: İzdatelstvo KVADRİGA, 2010.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefi. "İbrâhim Paşa, Kavalalı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/330-333. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Küçük, Cevdet. "Hurşid Ahmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Lebedev, D.M. *Geografiya v Rossii Petrovskogo Vremeni*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1950.

Lıstsov, V.P. *Persidskiy Pohod Petra I. 1722-1723*. Moskva: Tipografiya İzdatelstva MGU, 1951.

Povest Vremennıh Let 01. çev. D.S. Lihaçeva - B.A. Romanova. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950.

Lütfi Efendi, Ahmed. *Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IV-V*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Magomedov, Magomed Magomedsultanoviç. "Evolyutsiya Sufiyskih Obşin na Severo-Vostoçnom Kavkaze v XIX v." *Gumanitarnıye i Yuridiçeskiye İssledovaniya* 1 (2015), 57-61.

Mahdiyan, Mohammed Hasan. *İstoriya Mejgosudarstvennıh Otnoşeniy İran i Rossii (XIX-naçalo XXI veka)*. Moskva: İV RAN, 2014.

Martens, F. *Sobraniye Traktatov i Konventsiy Zaklyuçennıh Rossiyeyu s İnostrannımi Derjavami Poruçeniyu Ministerstva İnostrannıh Del & Traktatı s Angliyeyu 1801-1831*. 15 Cilt. Sanktpeterburg: Tipografiya A. Benke, 1895.

Martens, F. *Sobraniye Traktatov i Konventsiy Zaklyuçennıh Rossiyeyu s İnostrannımi Derjavami Poruçeniyu Ministerstva İnostrannıh Del & Traktatı s Avstriyeyu 1815-1849*. 15 Cilt. Sanktpeterburg: Tipografiya A. Benke, 1878.

Maxim, Mihai. "Voyvoda". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Mazower, Mark. *Balkanlar Bizans'ın Çöküşünden Günümüze*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Millas, Herkül. *Yunanistan'da Milli Mitoslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2024.

Milyutin, D.A. (ed.). *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva Knijka IX*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii Nauk, 1853.

Muravyov, Aleksandr Nikolayeviç. *Soçineniya i Pisma*. ed. Yu.İ. Gerasimov - S.V. Dumin. İrkutsk: Vostoçno Sibirskoyo Knijnoye İzdatelstva, 1986.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Sobstvennıye Zapiski 1811-1816*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2020.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Sobstvennıye Zapiski 1816-1820*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2016.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Sobstvennıye Zapiski 1821-1825*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2016.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Sobstvennıye Zapiski 1829-1834*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2020.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Sobstvennıye Zapiski 1835-1848*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2020.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Voyna za Kavkazom 1855*. Moskva: Kuçkovo Pole, 2021.

Muravyov Karsskiy, Nikolay. *Voyna za Kavkazom 1855& Atlas Planı i Gravyurı*. Sanktpeterburg: Tipografiya Tovarişestva Obşestvennaya Polza, 1877.

Muravyov, Nikolay. *Russkiye Na Bosfore v 1833 godu*. Moskva: Tipografiya A.İ. Mamontova, 1869.

Muravyov, Nikolay. *Turtsiya i Yegipet v 1832 i 1833 godah. Tom III. Diplomatiçeskiya Snoşeniya*. 4 Cilt. Moskva: Tipografiya A.İ. Mamontova, 1869.

Muravyov, Nikolay. *Turtsiya i Yegipet v 1832 i 1833 godah. Tom IV. Russkiye na Bosfore*. 4 Cilt. Moskva: Tipografiya A.İ. Mamontova, 1869.

Muravyov, Nikolay Nikolayeviç. *Puteşestviye v Turkmeniyu i Hivu v 1819 i 1820 godah*.

Moskva: Tipografiya Avgusta Semena, 1822.

Nazır, Bayram. *Osmanlı'ya Sığınanlar / Macar ve Polonyalı Mülteciler*. Yeditepe Yayınevi, 2016.

Nuri Paşa, Mustafa. *Netayic ül-Vukuat/Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi 3-4*. çev. Neşet Çağatay. 4 Cilt. Ankara: TTK, 1980.

Obolenskiy, K.M. *Novıy Letopisets Sostavlennıy v Tsrastvovaniye Mihaila Feodoroviça*. Moskva: V Universitetskom Tipografii, 1853.

Ortaylı, İlber. "Gospodarlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Özcan, Abdülkadir. "Boğdan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/269-271. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Pançulidzev, S.A. (ed.). *Sbornik Biografiy Kavalergardov 1801-1826*. Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1906.

Paneş, A.D. *Muridizm i Borba Adıgov Severo Zapadnogo Kavkaza Za Nezavisimost 1829-1864*. Maykop: Adıgeya, 2006.

Papulidis, Konstantin K. "K Voprosu o Deyatelnosti Grekov, Slujivşih v MİD Rossiyskoy İmperii v XVIII-XX vv." *Greçeskaya Kultura v Rossii XVII-XX vv.* ed. G.L. Arş. 44-50. Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya RAN, 1999.

Philliou, Christine M. *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*. Berkeley: University of California Press, 2011.

Poole, Stafford. "Eugene Boré ve Katolik Vincentian Cemaati'nin Yakındoğu'da Kurduğu Misyoner Merkezleri". çev. Çeviren Ayşe Aksu. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 7 (29 Haziran 2016), 337-366.

Potto, V. *Kavkazskaya Voyna 1 v Otdelnıh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah*. 5 Cilt. Sanktpeterburg: İzdaniye Knijnago Sklada V.A. Berezovskago, 2. Basım, 1887.

Ross, Danielle. *Tatar İmparatorluğu & Kazan Tatarları ve Çarlık Rusyası'nın Oluşumu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Saygılı, Hasip. "Osmanlı-Rus Kafkas Cephesinde Kars Savunması (1828-1878)". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/1 (29 Mart 2021), 272-296.

Schicher, Linda Schatkowski. *Families in Politics & Damascene Factions and Estates of The 18th and 19th Centuries*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Weisbaden GMBH, 1985.

Selçuk, Hüseyin. *Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa'nın hayatı, idari ve siyasi faaliyetleri (1771-1831)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Semenova, L.Ye. *Voprosı Sotsialnoy, Politiçeskoy i Kulturnoy İstorii Yugo-Vostoçnoy Yevropı*. "Konstantin İpsilanti i Pervoye Serbskoye Vosstaniye (1804-avgust 1807 g.)". *Balkanskiye İssledovaniya* 9 (1984), 50-63.

Silvanskiy, N. Pavlov. *Proyektı Reform v Zapiskah Sovromennikov Petra Velikogo & Opıt İzuçeniye Russkih Proyektov i Neizdannıye ih Tekstı*. Sanktpeterburg: Tipografiya V. Kirşbauma, 1897.

Skalovskiy, Apollon. *Hronologiçeskoye Obozreniye İstorii Novorossiyskago Kraya 1730-1823*. Odessa: Gorodskoy Tipografiya, 1838.

Smirnov, N.A. *Politika Rossii na Kavkaze XVI-XIX vekah*. Moskva: İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturı, 1958.

Solovyev, S.M. *İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen IX*. Moskva: İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturı, 1963.

Soy, Bayram. "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 7 (01 Aralık 2007), 141-168.

Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2017.

Şahin, Duygu Atasoy. *Nikolay Nikolayeviç Muravyev'in Journey To Khiva Through The Turcoman Country, 1819-20 Adlı Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Şahin, Hasan. "Kırım Savaşı (1853-1856) Sırasında Rusların Doğu Anadolu'daki Aşiretleri Elde Etme Gayretleri". *Journal of Turkish Research Institute* 11 (1999), 217-224.

Şirokorad, A. B. *Osmanlı-Rus Savaşları*. ed. M. Nuri Demirli. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2024.

Şişman, Ayşin. *Osmanlı-Fransız İlişkileri 1740-1789 (Konsolos Arzlarına Göre)*. Afyonkarahisar: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

Şteynberg, Yevgeniy Lvoviç. *Pervıye İssledovateli Kaspiya (XVIII-XIX v.v.)*. Moskva: GİGL, 1949.

Taki, Victor vd. *Bessarabiya v Sostave Rossiyskoy İmperii 1812-1917*. Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2012.

Taki, Victor. *Rossiya na Dunaye & İmperiya, Elitı i Politika Reform v Moldavii i Valahii 1812-1834*. Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2017.

Tarle, Yevgeniy Viktoroviç. *Soçineniya 8 Krımskaya Voyna I*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1959.

Tarle, Yevgeniy Viktoroviç. *Soçineniya 9 Krımskaya Voyna II*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1959.

Tatişev, S.S. *Vneşnyaya Politika İmperatora Nikolaya Pervago*. Sanktpeterburg: Tipografiya İ.N. Skorohodova, 1887.

Tatişev, V.N. *İstoriya Rossiyskaya s Samıh Drevneyşih Vremen*. Moskva: İmperatorskiy Moskovskiy Universitet, 1768.

Terebov, O.V. "Muravyov-Karskiy Nikolay Nikolayeviç". *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*. 21/459. Moskva, 2012.

Tovsultanov, Rustam - Galimova, Liliya. "Bey Bulat Taymiyev Vıdayuşiysya Voyenno-Politiçeskiy Deyatel Çeçni Pervoy Treti XIX veka". *Samarskiy Naucnıy Vestnik* 4/17 (2016), 109-113.

Türkmen, Zekeriya. "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6/6 (01 Temmuz 1995), 325-341.

Uçman, Abdullah. "Âkif Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Umanets, F.M. "Prokonsul Kavkaza". *İstoriçeskiy Vestnik* 33/8 (1888), 258-295.

Uşakov, Nikolay İvanoviç. *İstoriya Voyennıh Deystviy v Aziatskoy Turtsii, v 1828 i 1829 godah*. Sanktpeterburg: V Tipografii Eduarda Pratsa, 1836.

Ünal, Fatih. "Ruslar Tarafından 1833'de Beykoz/Selvi Burnu'na Dikilen Kaya Anıtı."Moskof Taşı"". *Journal of Turkology* 23/2 (28 Aralık 2013), 187-206. https://doi.org/10.18345/tm.54301

Vernadsky, George - Dzanty, Dzambulat. "The Ossetian Tale of Iry Dada and Mstislav". *The Journal of American Folklore* 69/273 (1956), 216-235. https://doi.org/10.2307/537139

Veselovskiy, Nikolay. *Oçerk İstoriko Geografiçeskih Svedeniy o Hivinskom Hanstve ot Drevneyşih Vremen do Nostayaşago*. Sanktpeterburg: Tipografiya Bratyev Panteleyevıh, 1877.

Veselovskiy, Nikolay. "Russkiye Nevolniki v Sredneaziatskih Hanstvah". *Türkestanskiy Vedomstva*.

Vodovozov, V. "İpsilanti". *Ensiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Yefrona*. 13/304-305. Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1894.

Yapıcı, Hakkı. *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853-1856)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Yepançin, Nikolay Alekseyeviç. *Oçerk Pohoda 1829 g. V Yevropeyskoy Turtsii Çast 1 Podgotovka k Pohodu*. 3 Cilt. Sanktpeterburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov, 1905.

Yermolov, A.P. *Zapiski A.P. Yermolova 1798-1826*. Moskva: Vısşaya Şkola, 1991.

Yuzefoviç, Trofim. *Dogovorı Rossii s Vostokom Politiçeskiye i Torgovıye*. Sanktpeterburg: Tipografiya O.M. Baksta, 1869.

Zatvornitskiy, N.M. *Stoletiye Voyennogo Ministerstvo 1802-1902 & Pamyat O Çlenah Voyennogo Soveta*. ed. D.A. Skalon. Sanktpeterburg: Tipografiya Postavşikov Dvora Yego İmperatorskago Veliçestva Tovarişestva M.O. Volf, 1907.

Zayonçkovskiy, Andrey Medardoviç. *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg.* 2 Cilt. Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1908.

Zayonçkovskiy, Andrey Medardoviç. *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg. Prilojeniya*. 2 Cilt. Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1908.

Zayonçkovskiy, Andrey Medardoviç. *Vostoçnaya Voyna 1853-1856 gg. Prilojeniya*. 2 Cilt. Sanktpeterburg: Ekspeditsiya Zagotovleniya Gosudarstvennıh Bumag, 1912.

Arhiv Grafov Mordvinovıh 5. Sanktpeterburg: Tipografiya İ.N. Skorohodova, 1902.

"Filiki Eteriya". *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*. 33/339. Moskva, 2017.

"Kleftı". *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*. 14/270. Moskva, 2009.

Materialı Dlya İstorii Russkogo Flota 1. Sanktpeterburg: Tipografiya Morskogo Ministerstva, 1865.

"Nikolay Nikolayeviç Muravyov 1854-1856". *Russkaya Starina* 10 (1874), 139-151.

Osmanlı Rus Antlaşmaları 1700-1834 & A. DVNS. DVE. d, 83/1 Numaralı Rûsiyye'nin Ahidnâmesi Defteri. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019.

Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 14.1 & I. Povest o Çestnem Jitii Tsarya i Velikago Knyazya

Feodora İvanoviça Vsya Russii. II. Novıy Letopisets. Sanktpeterburg: Tipografiya M.A. Aleksandrova, 1910.

Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 29 Letopisets Naçala Tsartsva Tsarya i Velikogo Knyazya İvana Vasilyeviça & Aleksandro-Nevskaya Letopis & Lebedevskaya letopis. Moskva: Nauka, 1965.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 02. Moskva: II. OSYİVK, 1830.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 5. Sanktpeterburg: T II OSYİVK, 1830.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 22. Sanktpeterburg: T II OSYİVK, 1830.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 28.2. Sanktpeterburg: T II OSYİVK, 1854.

Vneşnyaya Politika Rossii XIX i Naçala XX veka 7. 16 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1970.

Vneşnyaya Politika Rossii XIX i Naçala XX veka 9. 16 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1974.

EK: RESİMLER ve HARİTALAR

1. Nikolay Nikolayeviç Muravyov Karskiy

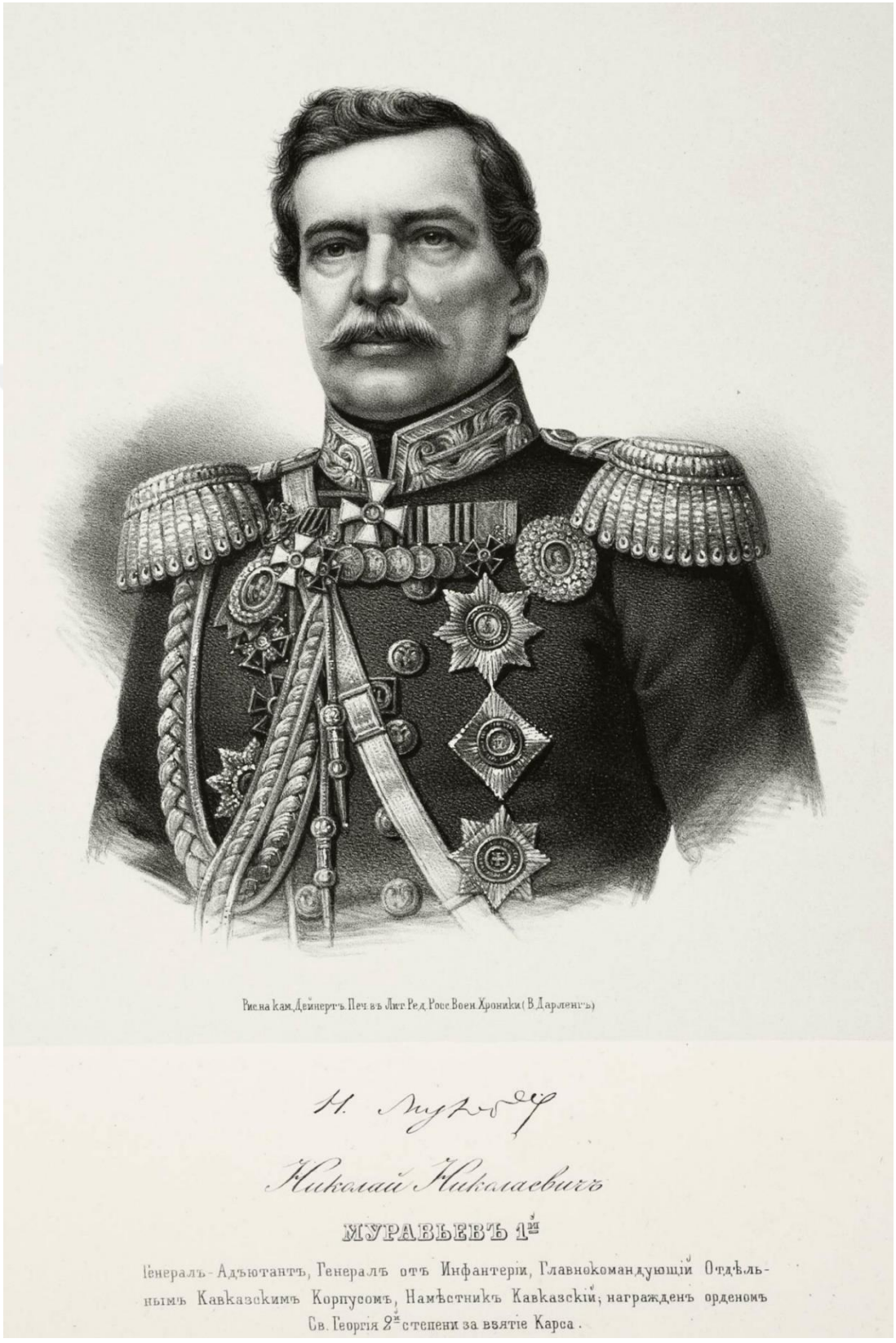

2. Muravyov Karskiy’nin son yılları (fot. Sergey Levitskiy 1861)

3. Baba Muravyov'un Kurs Fortufikatsii adlı çevirisi (1816)

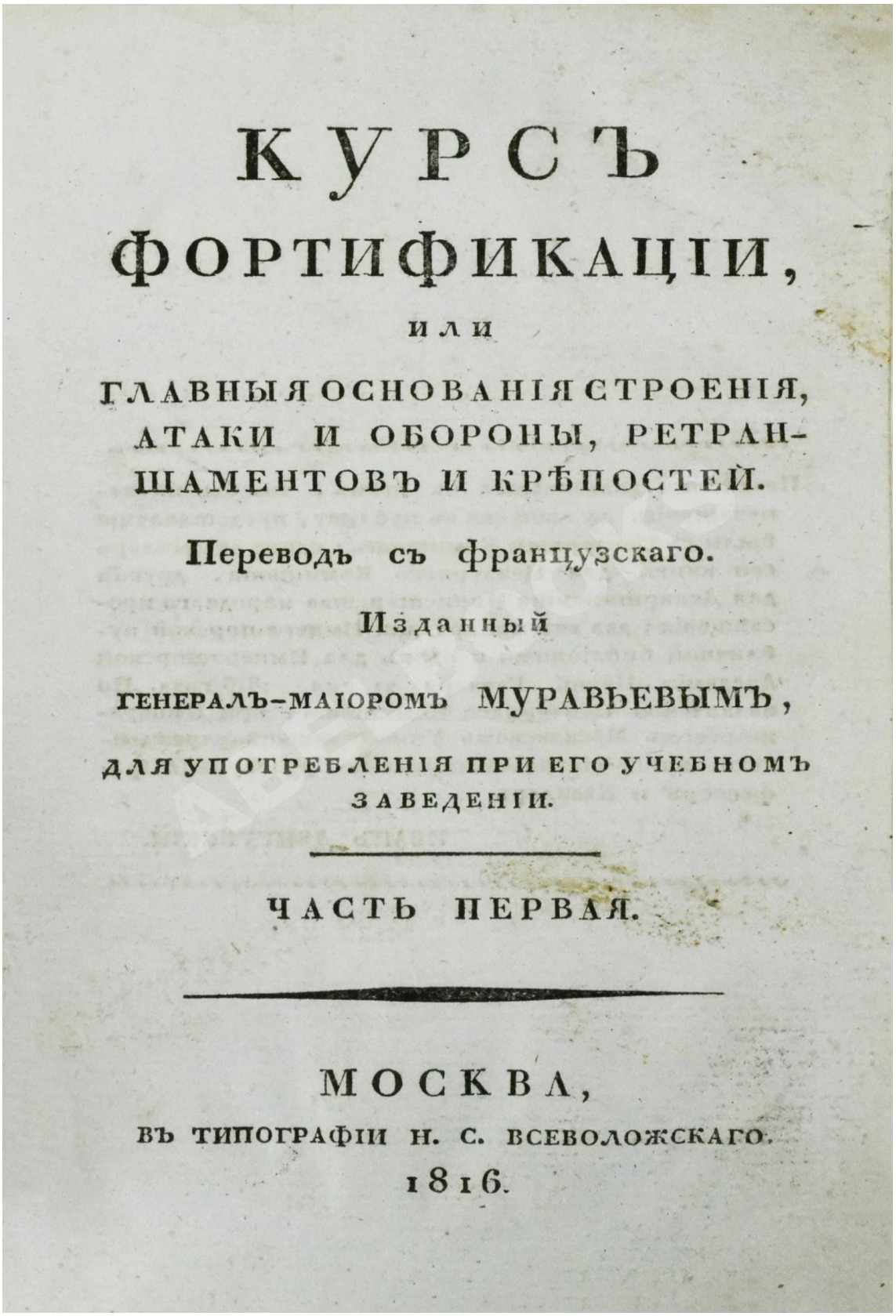

КУРСЪ
ФОРТИФИКАЦІИ,
или
ГЛАВНЫЯ ОСНОВАНІЯ СТРОЕНІЯ,
АТАКИ И ОБОРОНЫ, РЕТРАН-
ШАМЕНТОВЪ И КРѢПОСТЕЙ.

Переводъ съ французскаго.

Изданный
ГЕНЕРАЛЪ-МАІОРОМЪ МУРАВЬЕВЫМЪ,
ДЛЯ УПОТРЕБЛЕНІЯ ПРИ ЕГО УЧЕБНОМЪ ЗАВЕДЕНІИ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

МОСКВА,
ВЪ ТИПОГРАФІИ Н. С. ВСЕВОЛОЖСКАГО.
1816.

4. Muravyov Karskiy'nin eserleri

ПУТЕШЕСТВІЕ

ВЪ ТУРКМЕНІЮ И ХИВУ

ВЪ 1819 И 1820 ГОДАХЪ.

ГВАРДЕЙСКАГО ГЕНЕРАЛЬНАГО ШТАБА КАПИТАНА

НИКОЛАЯ МУРАВЬЕВА,

ПОСЛАННАГО ВЪ СІИ СТРАНЫ ДЛЯ ПЕРЕГОВОРОВЪ.

СЪ КАРТИНАМИ СЪ ЧЕРТЕЖАМИ и проч.

ЧАСТЬ ВТОРАЯ.

МОСКВА,

Въ Типографіи Августа Семена.

1822.

Muravyov'un Puteşestviye v Turkmeniyu i Hivu adlı eseri (1822)

РУССКІЕ НА БОСФОРѢ

ВЪ 1833 ГОДУ.

ИЗЪ ЗАПИСОКЪ Н. Н. МУРАВЬЕВА

(КАРСКАГО).

СЪ РИСУНКОМЪ.

Изданіе Чертковской Библіотеки.

МОСКВА.
ТИПОГРАФІЯ А. И. МАМОНТОВА, БОЛЬШАЯ ДМИТРОВКА, Д. № 7.
1869.

Muravyov'un Russkiye na Bosfore adlı eseri (1869)

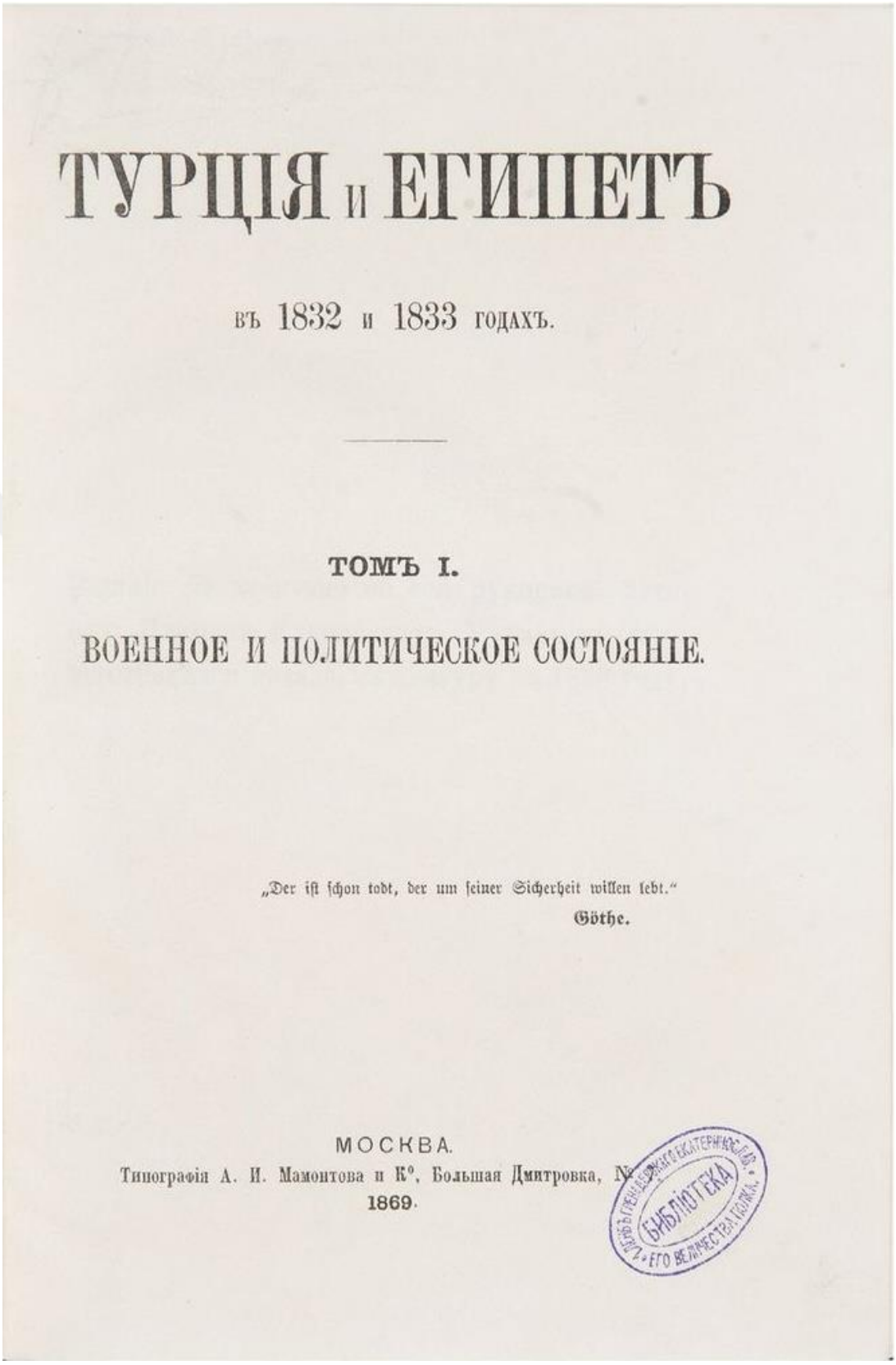

ТУРЦІЯ и ЕГИПЕТЪ

въ 1832 и 1833 годахъ.

ТОМЪ I.

ВОЕННОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОСТОЯНІЕ.

„Der ist schon todt, der um seiner Sicherheit willen lebt."
Göthe.

МОСКВА.
Типографія А. И. Мамонтова и К°, Большая Дмитровка, №
1869.

БИБЛІОТЕКА

Muravyov'un Turtsiya i Yegipet adlı eseri (1869)

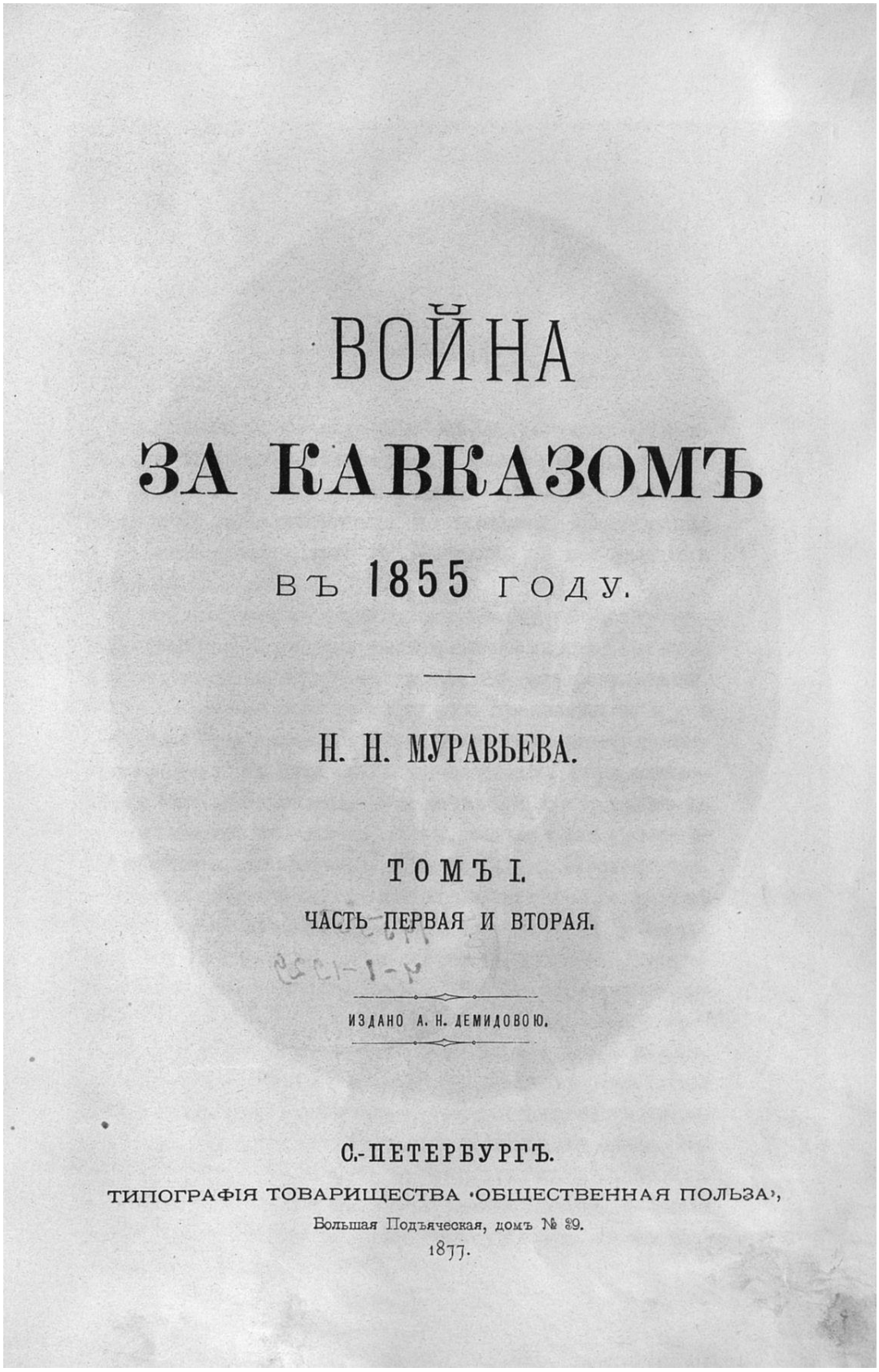

ВОЙНА

ЗА КАВКАЗОМЪ

ВЪ 1855 ГОДУ.

Н. Н. МУРАВЬЕВА.

ТОМЪ I.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ И ВТОРАЯ.

ИЗДАНО А. Н. ДЕМИДОВОЮ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ТОВАРИЩЕСТВА «ОБЩЕСТВЕННАЯ ПОЛЬЗА»,

Большая Подъяческая, домъ № 29.

1877.

Muravyov'un Voyna za Kavkazom v 1855 godu adlı eseri (1877)

5. Murayov Karskiy’nin mezarı (fot. İgor Gavrilov)

6. Muravyov'un eserinde Kars'la ile ilgi resimler ve Kars Savaşı'nın Haritaları[416]

ЦИТАДЕЛЬ КАРСА.

Kars

ТУРЕЦКАЯ КАРАУЛЬНЯ.

[416] Nikolay Muravyov Karsskiy, *Voyna za Kavkazom 1855& Atlas Planı i Gravyurı* (Sanktpeterburg: Tipografiya Tovarişestva Obşestvennaya Polza, 1877).

Türk Karakolu

Kars Kalesinin Doğu Kısmı

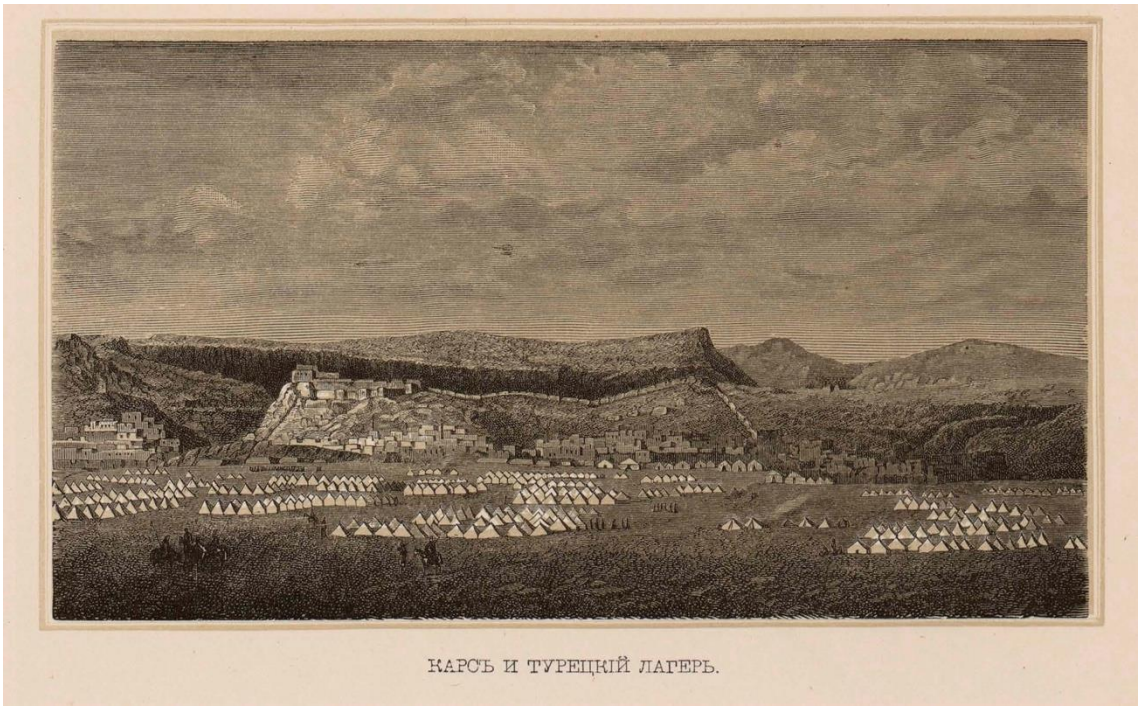

Kars Türk Karargâhı

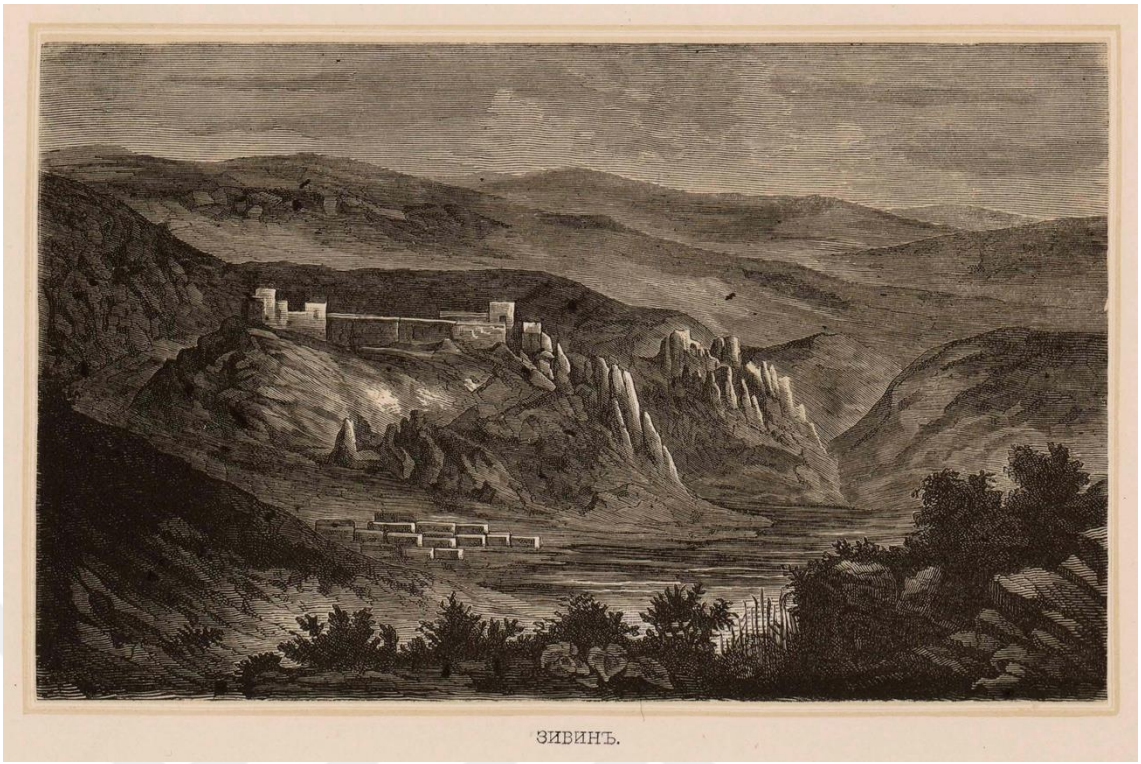

Zivin

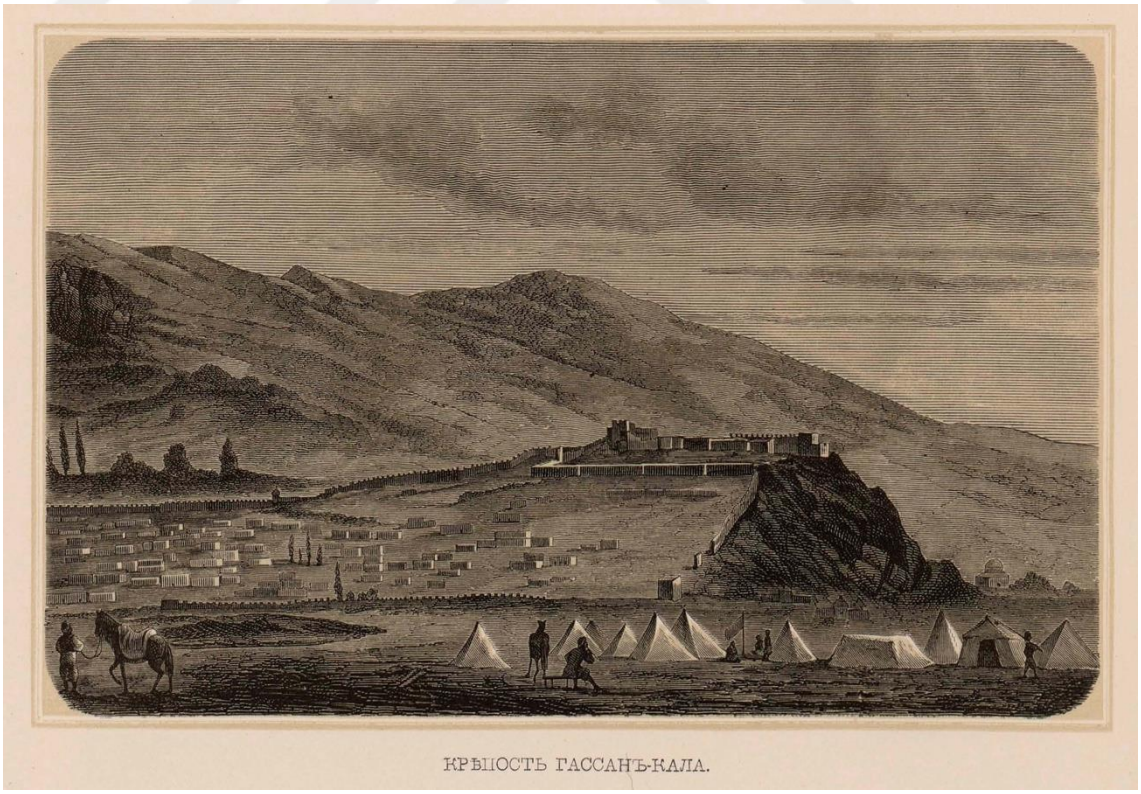

Hasan Kale

УЩЕЛЬЕ ПЕНЯКА.

Penek Vadisi

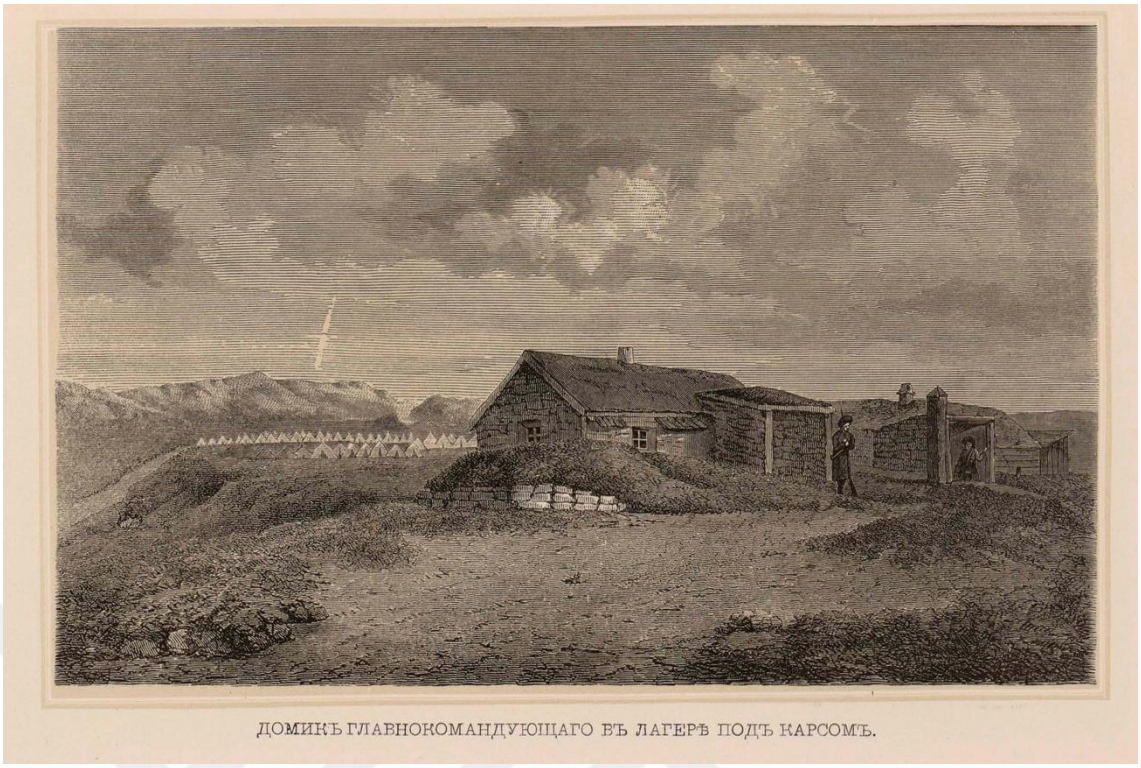

ДОМИКЪ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩАГО ВЪ ЛАГЕРѢ ПОДЪ КАРСОМЪ.

Başkomutanın Evi

ВИДЪ РУССКАГО ЛАГЕРЯ СЪ ЮГО-ЗАПАДА.

Rus Karargâhının Güney Batı Kısmı

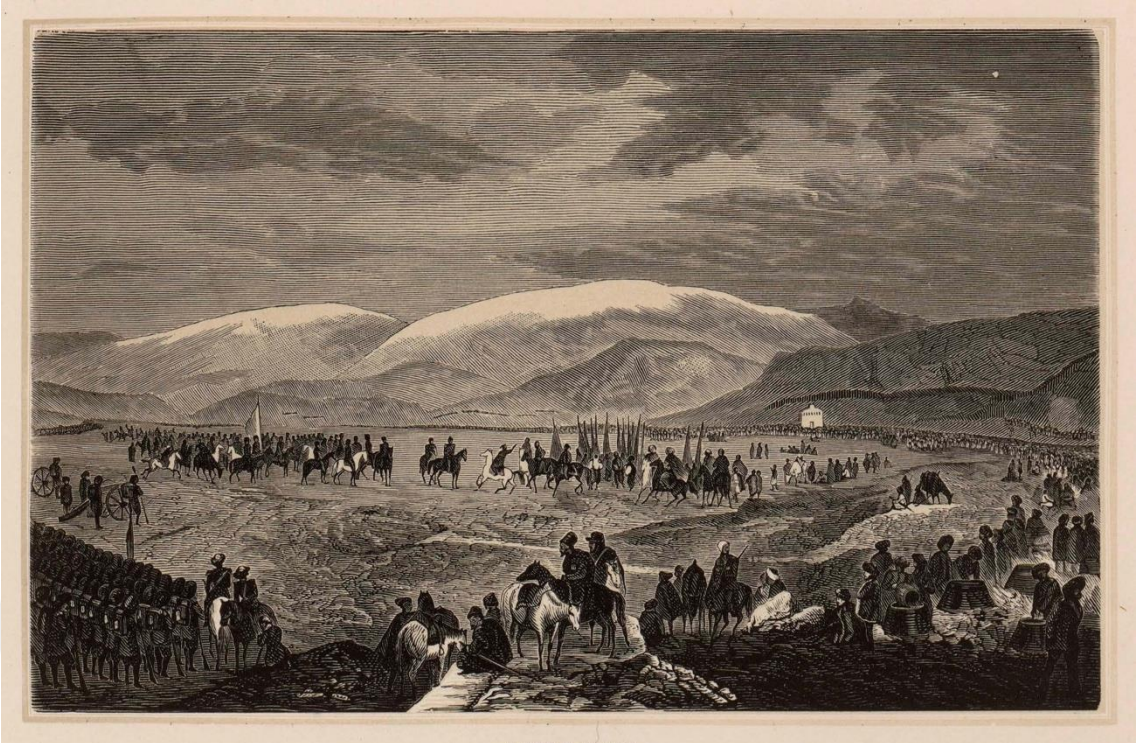

СДАЧА КАРСА.

Kars Şehrinin Teslimi

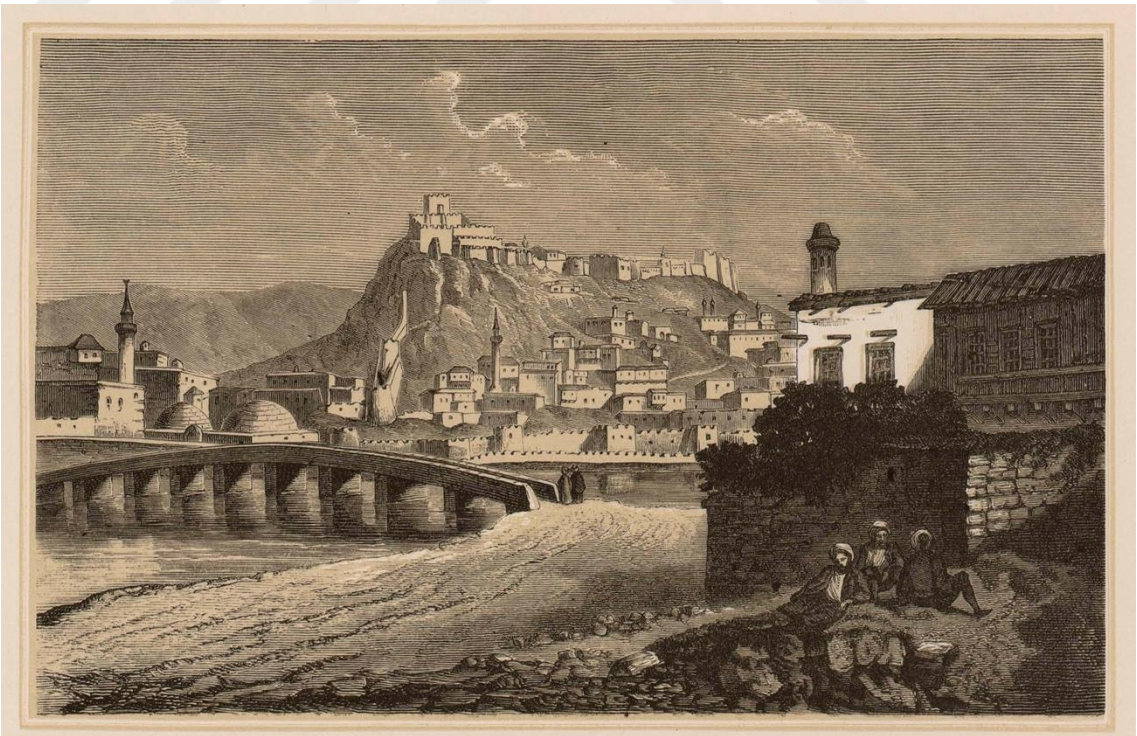

КАРСЪ СЪ ПРАВОЙ СТОРОНЫ РѢКИ.

Kars'ın Nehrin sağ tarafından görünüşü

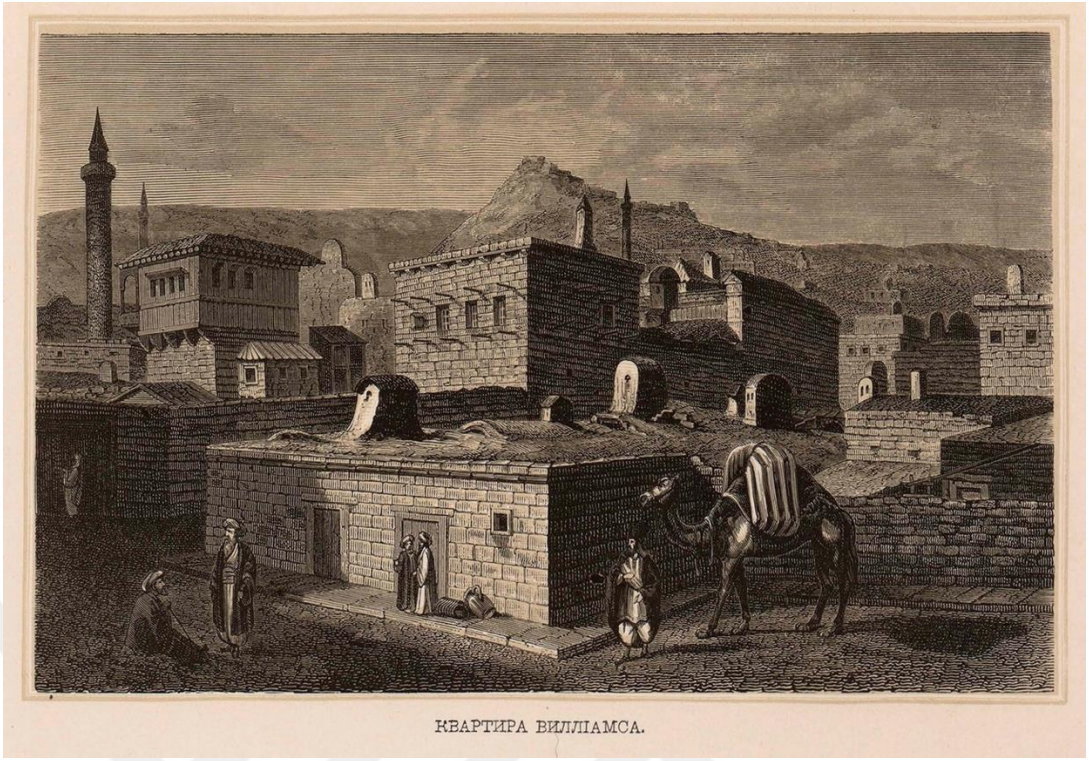

Williams Paşa'nın Komuta Merkezi

Kars Şehri

Ömer Paşa

Knez Şervaşidze

General Williams Paşa

Kerim Paşa

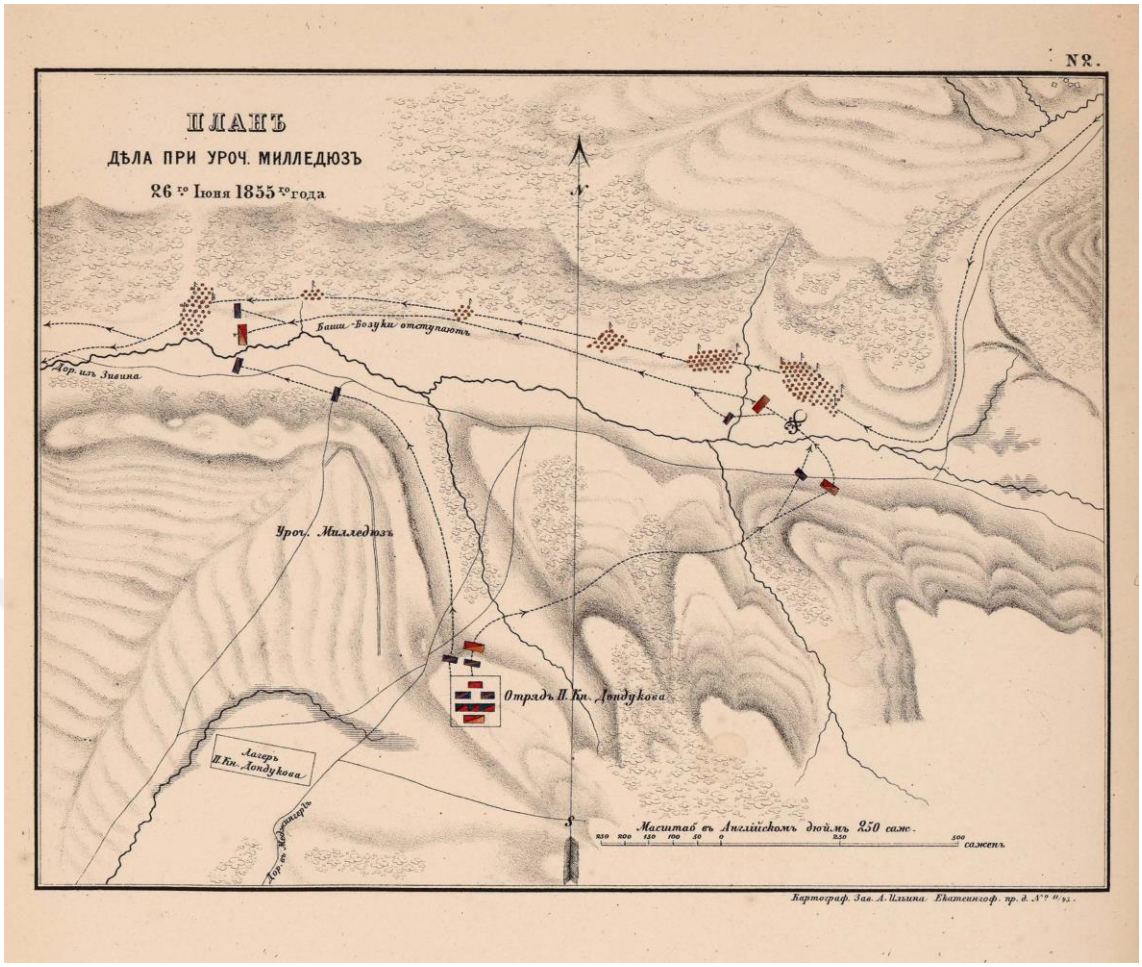
№2.
ПЛАНЪ
ДѢЛА ПРИ УРОЧ. МИЛЛЕДЮЗЪ
26го Іюня 1855го года
Баши-Бозуки отступаютъ
Дор. изъ Зивина
Уроч. Милледюзъ
Отрядъ П. Кн. Дондукова
Лагерь П. Кн. Дондукова
Масштабъ въ Англійскомъ дюймѣ 250 саж.
саженъ
Картограф. Зав. А. Ильина Екатеингоф. пр. д. №

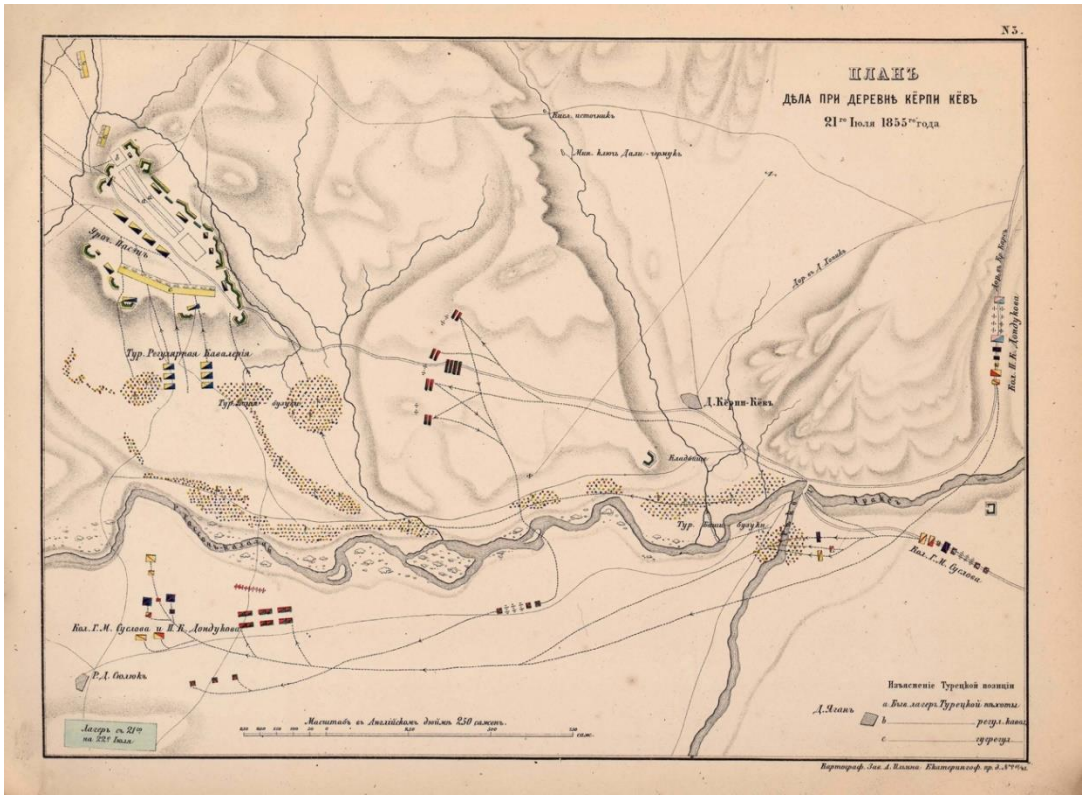
№3.
ПЛАНЪ
ДѢЛА ПРИ ДЕРЕВНѢ КЁРПИ КЁВЪ
21го Іюля 1855го года
Д. Кёрпи-Кёвъ
Кол. Г. М. Суслова
Кол. Г. М. Суслова и П. К. Дондукова
Р. Д. Сюлюкъ
Лагерь съ 21го на 22го Іюля
Масштабъ въ Англійскомъ дюймѣ 250 саженъ.
Изъясненіе Турецкой позиціи
Д. Яганъ
Картограф. Зав. А. Ильина Екатеринг. пр. д. №

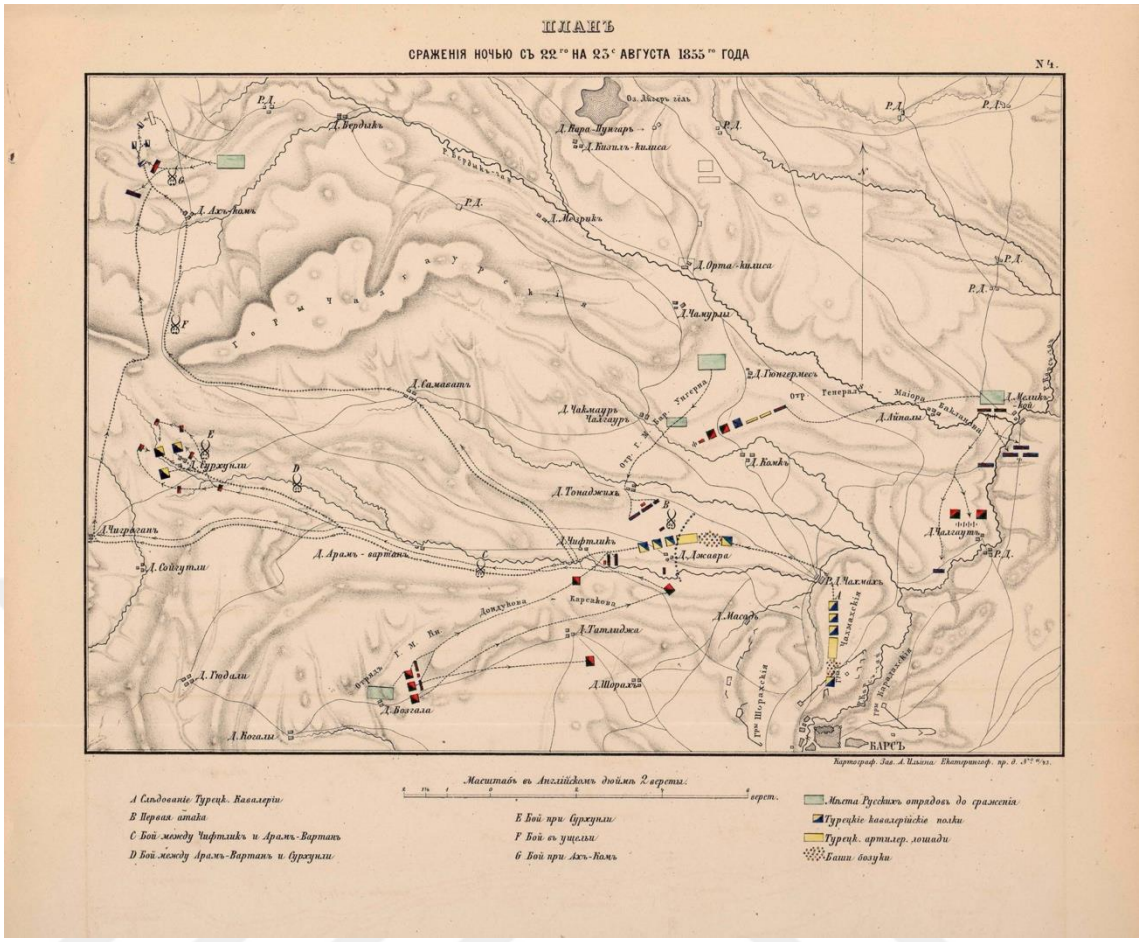
ПЛАНЪ
СРАЖЕНІЯ НОЧЬЮ СЪ 22го НА 23е АВГУСТА 1855го ГОДА
N 4.
Д. Бердыкъ
Д. Кара-Пунгаръ
Д. Кизилъ-килиса
Д. Ахъ-Комъ
Д. Мезрикъ
Д. Орта-килиса
Д. Чамурлы
Д. Гюнгермесъ
Д. Самаватъ
Д. Чакмауръ
Д. Айналы
Д. Меликъ-кой
Д. Сурхунли
Д. Комкъ
Д. Тонаджихъ
Д. Чигриганъ
Д. Чифтликъ
Д. Джавра
Д. Чалгаутъ
Д. Сойгутли
Д. Арамъ-вартанъ
Д. Чахмахъ
Д. Масадъ
Д. Титлиджа
Д. Гюдали
Д. Шорахъ
Д. Бозгала
Д. Когалы
КАРСЪ
Масштабъ въ Англійскомъ дюймѣ 2 версты.
А Слѣдованіе Турецк. Кавалеріи
В Первая атака
С Бой между Чифтликъ и Арамъ-Вартанъ
D Бой между Арамъ-Вартанъ и Сурхунли
Е Бой при Сурхунли
F Бой въ ущельи
G Бой при Ахъ-Комъ
Мѣста Русскихъ отрядовъ до сраженія
Турецкіе кавалерійскіе полки
Турецк. артилер. лошади
Баши бозуки

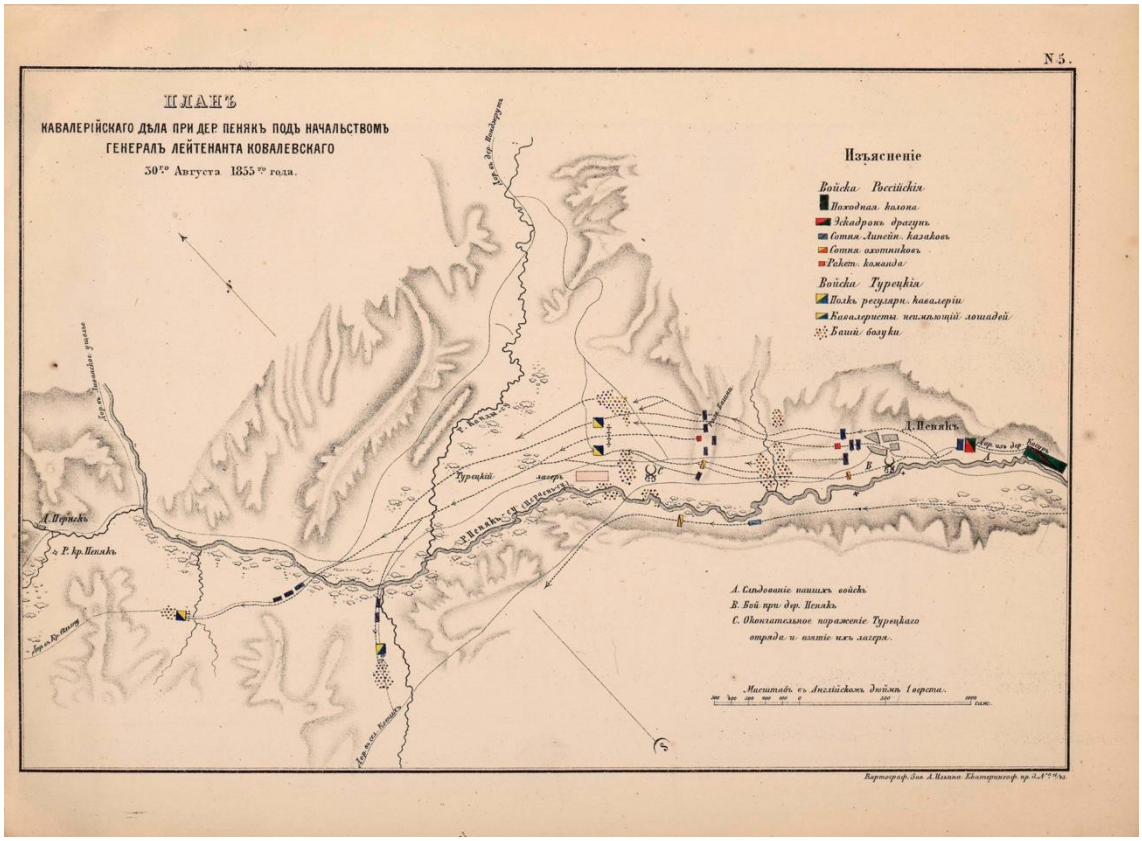
N 5.
ПЛАНЪ
КАВАЛЕРІЙСКАГО ДѢЛА ПРИ ДЕР. ПЕНЯКЪ ПОДЪ НАЧАЛЬСТВОМЪ
ГЕНЕРАЛЪ ЛЕЙТЕНАНТА КОВАЛЕВСКАГО
30го Августа 1855го года.
Изъясненіе
Войска Россійскія
Походная колона
Эскадронъ драгунъ
Сотня Линейн. казаковъ
Сотня охотниковъ
Ракет. команда
Войска Турецкія
Полкъ регулярн. кавалеріи
Кавалеристы неимѣющій лошадей
Баши бозуки
Д. Пенякъ
Д. Пернекъ
Р. кр. Пенякъ
Турецкій лагерь
А. Слѣдованіе нашихъ войскъ
В. Бой при дер. Пенякъ
С. Окончательное пораженіе Турецкаго отряда и взятіе ихъ лагеря.
Масштабъ въ Англійскомъ дюймѣ 1 верста.

ПЛАНЪ

К. КАРСА СЪ ОКРЕСТНОСТЯМИ И ПЕРВЫЙ НАТИСКЪ НА ПРИСТУПЪ 17 СЕНТЯБРЯ 1855 ГОДА.

№ 6.

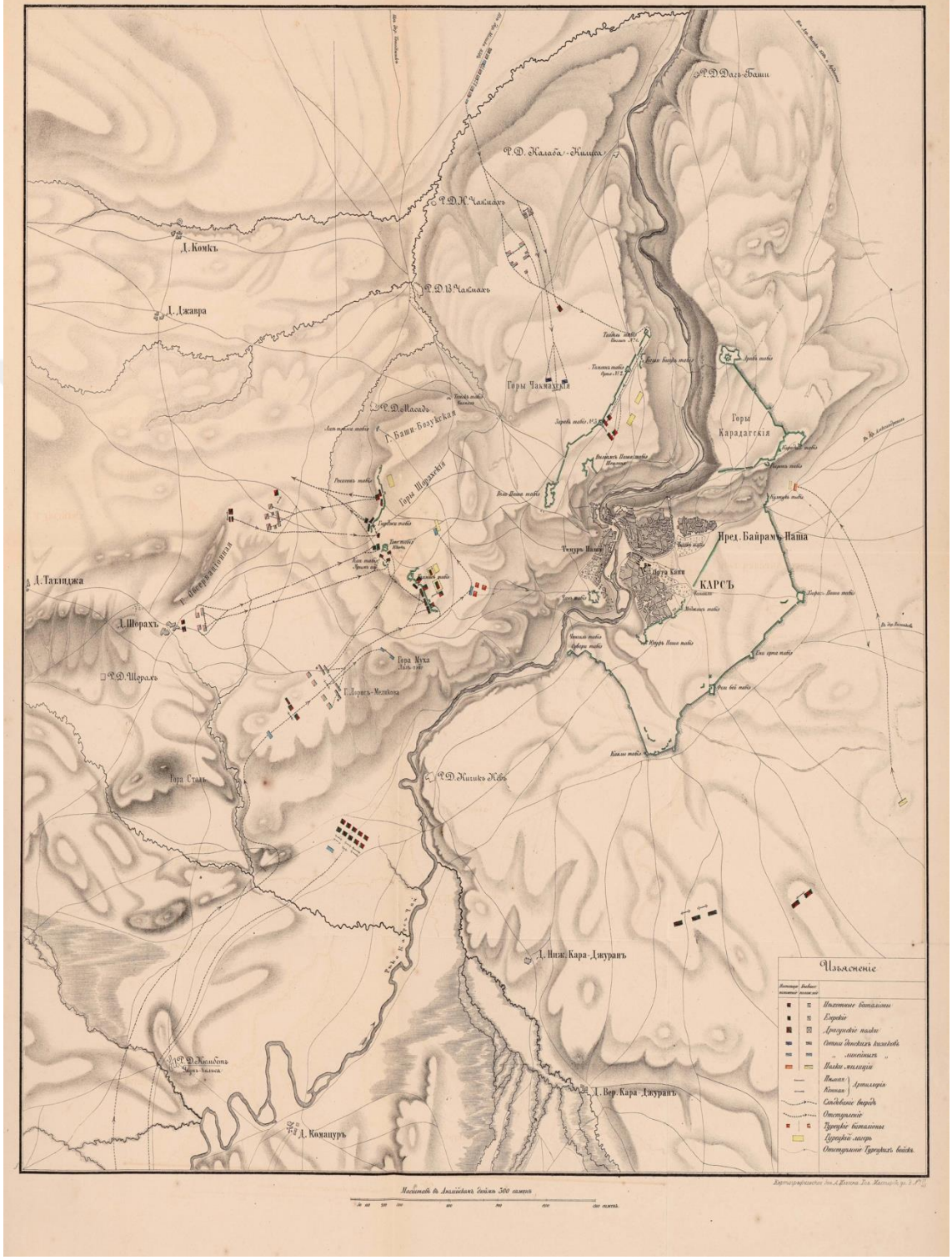

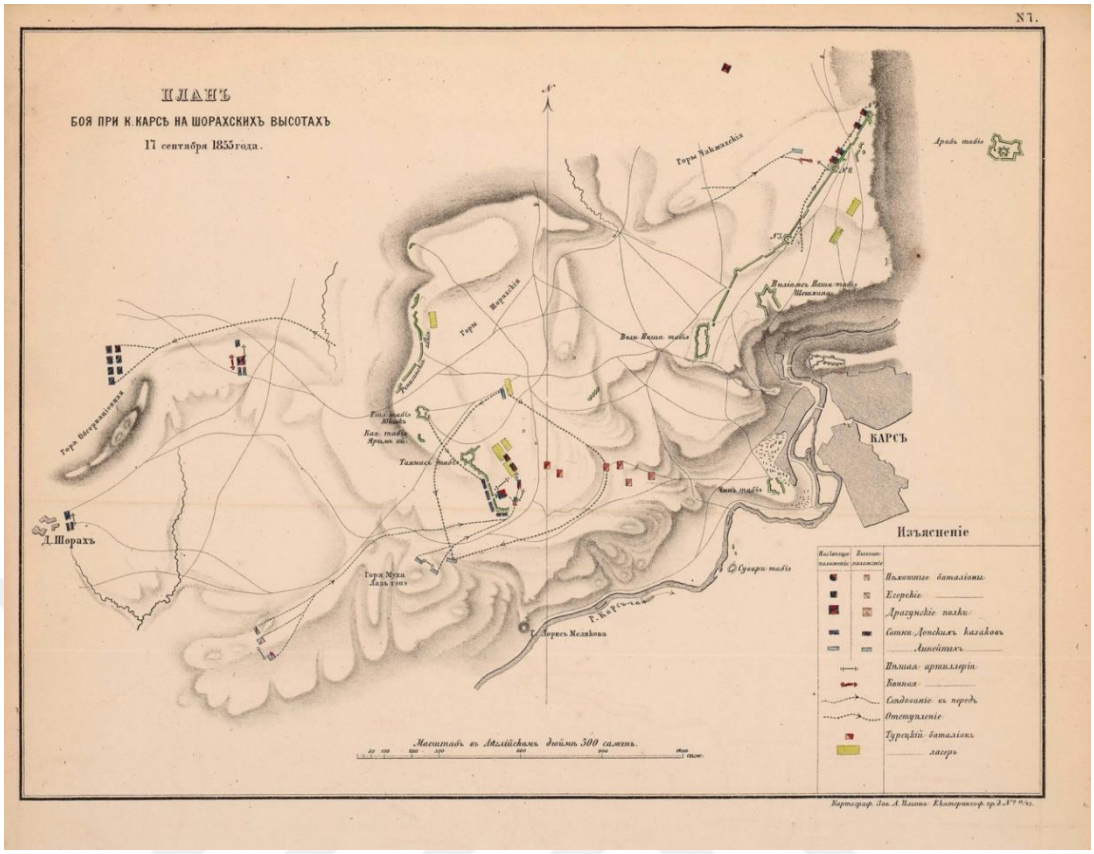
№1.
ПЛАНЪ
БОЯ ПРИ К. КАРСѢ НА ШОРАХСКИХЪ ВЫСОТАХЪ
17 сентября 1855 года.
КАРСЪ
Д. Шорахъ
Объясненіе

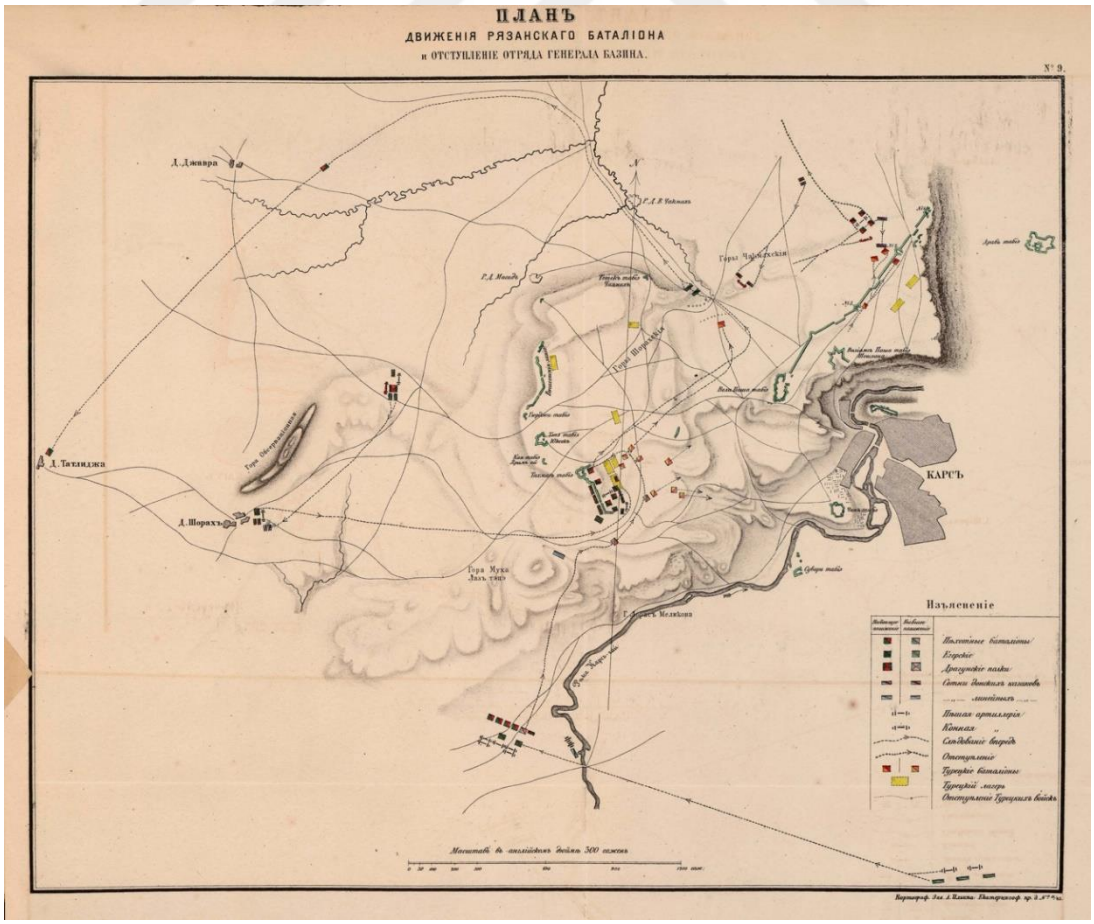
ПЛАНЪ
ДВИЖЕНІЯ РЯЗАНСКАГО БАТАЛІОНА
и ОТСТУПЛЕНІЕ ОТРЯДА ГЕНЕРАЛА БАЗИНА.
№ 9.
Д. Джавра
Д. Тахлиджа
Д. Шорахъ
КАРСЪ
Объясненіе

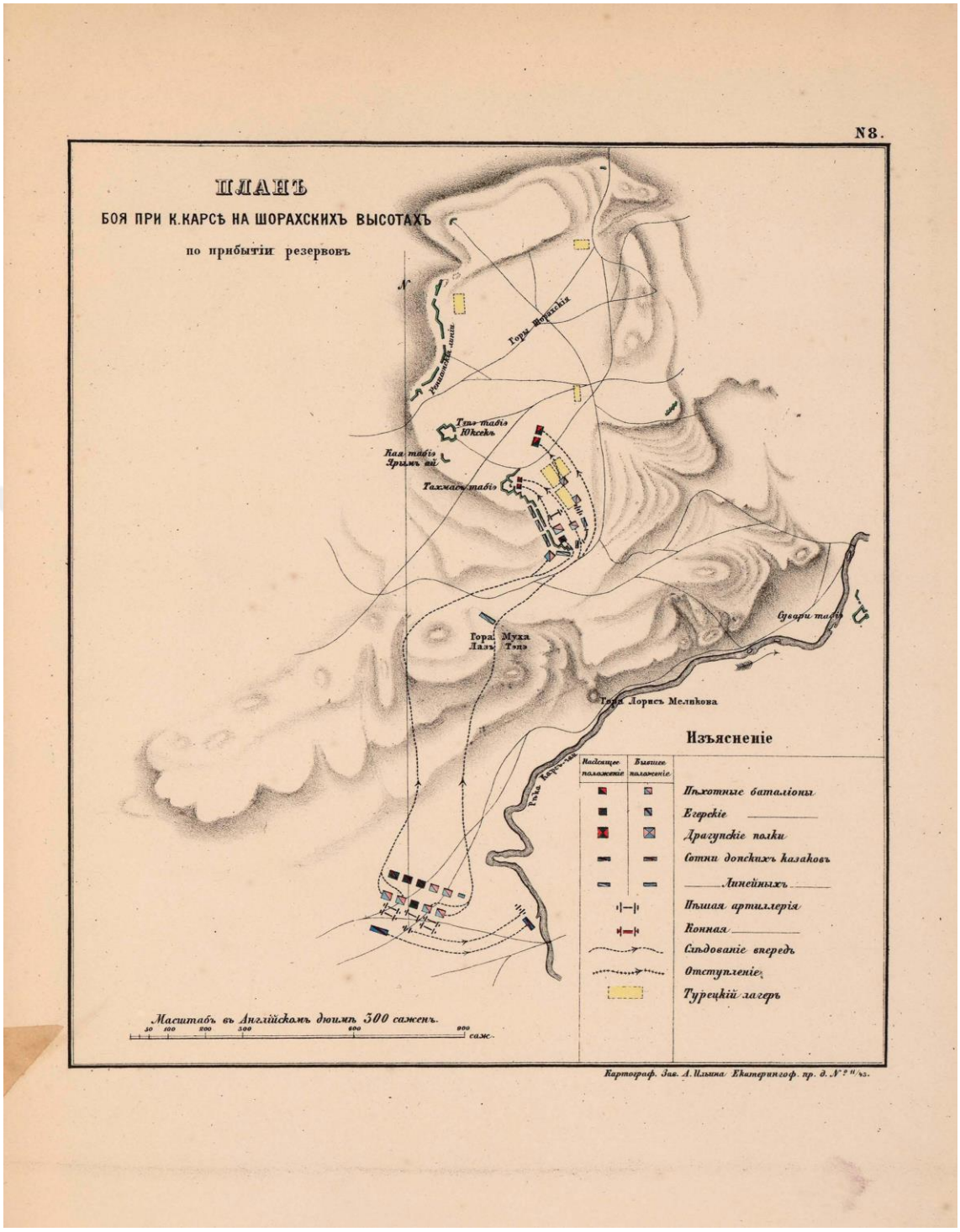

Kars Şora Tepesi Savaşı Planı

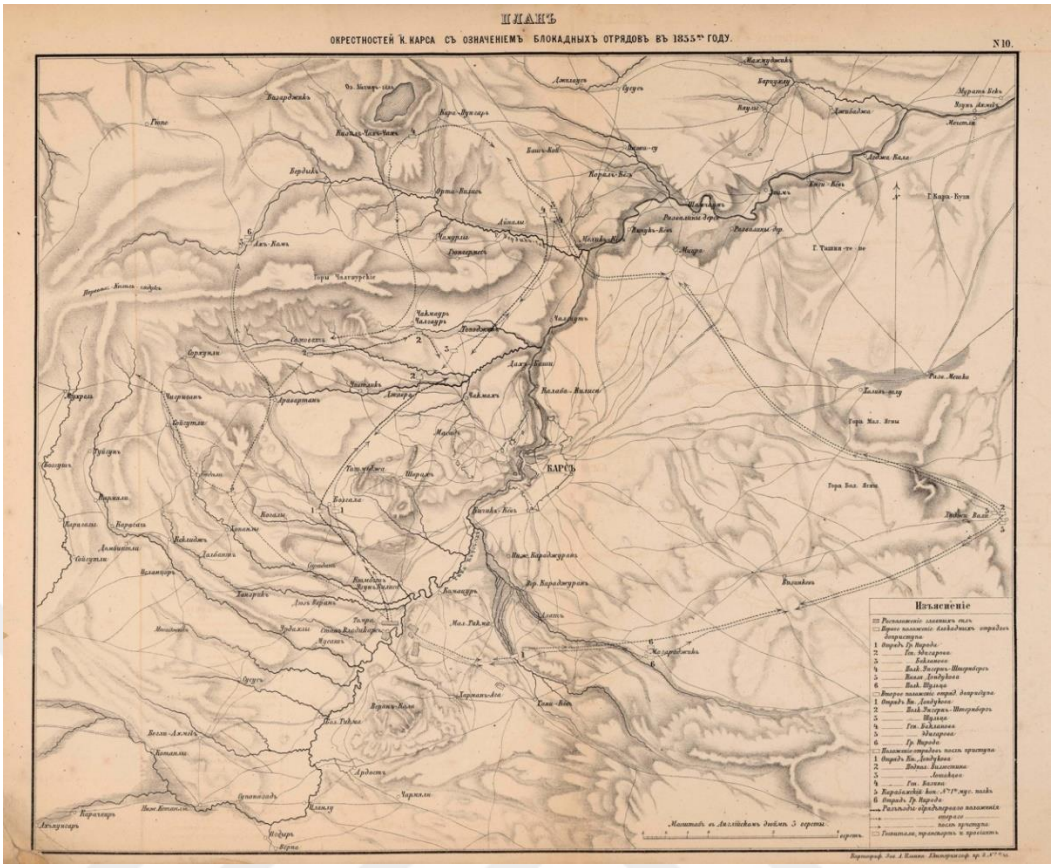
ПЛАНЪ
ОКРЕСТНОСТЕЙ К. КАРСА СЪ ОЗНАЧЕНІЕМЪ БЛОКАДНЫХЪ ОТРЯДОВЪ ВЪ 1855ᵐ ГОДУ.
№ 10.
КАРСЪ
Изъясненіе

ПЛАНЪ
СТАНА ВЛАДИКАРСА
1855.
№ 11.
Д. Тамра
Тульскій Егерскій полкъ
Два Бат. Минерель. Егер. полка
Виленскій Егерскій полкъ
Чинтай гап.
Рязанскій пѣх. пол.
Саперный бат.
Стрѣлковый бат.
Эриванскій караб. полкъ
Гренадерскій полкъ

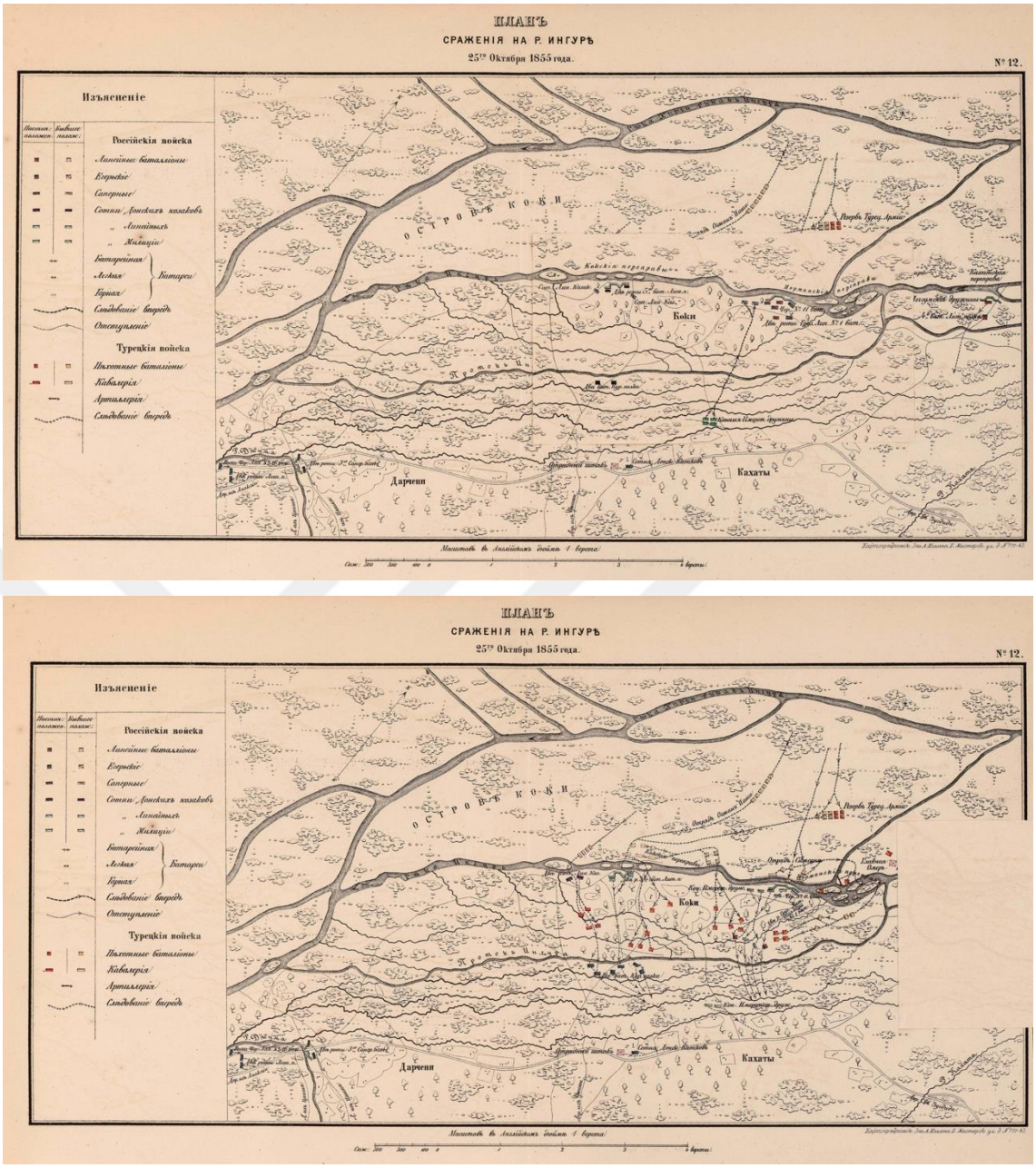

İngur Savaşı Planı

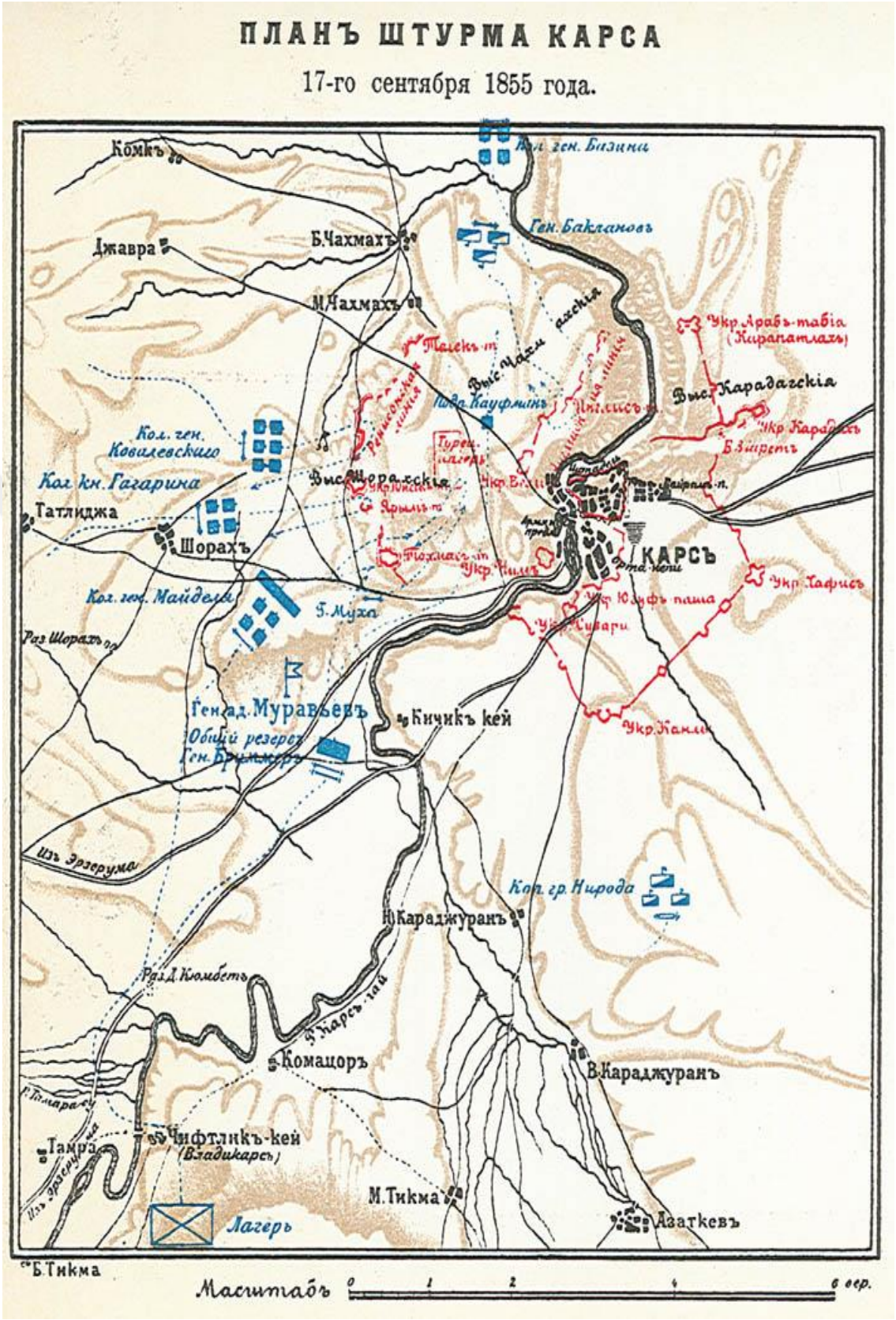

Son Kars Savaşı Planı

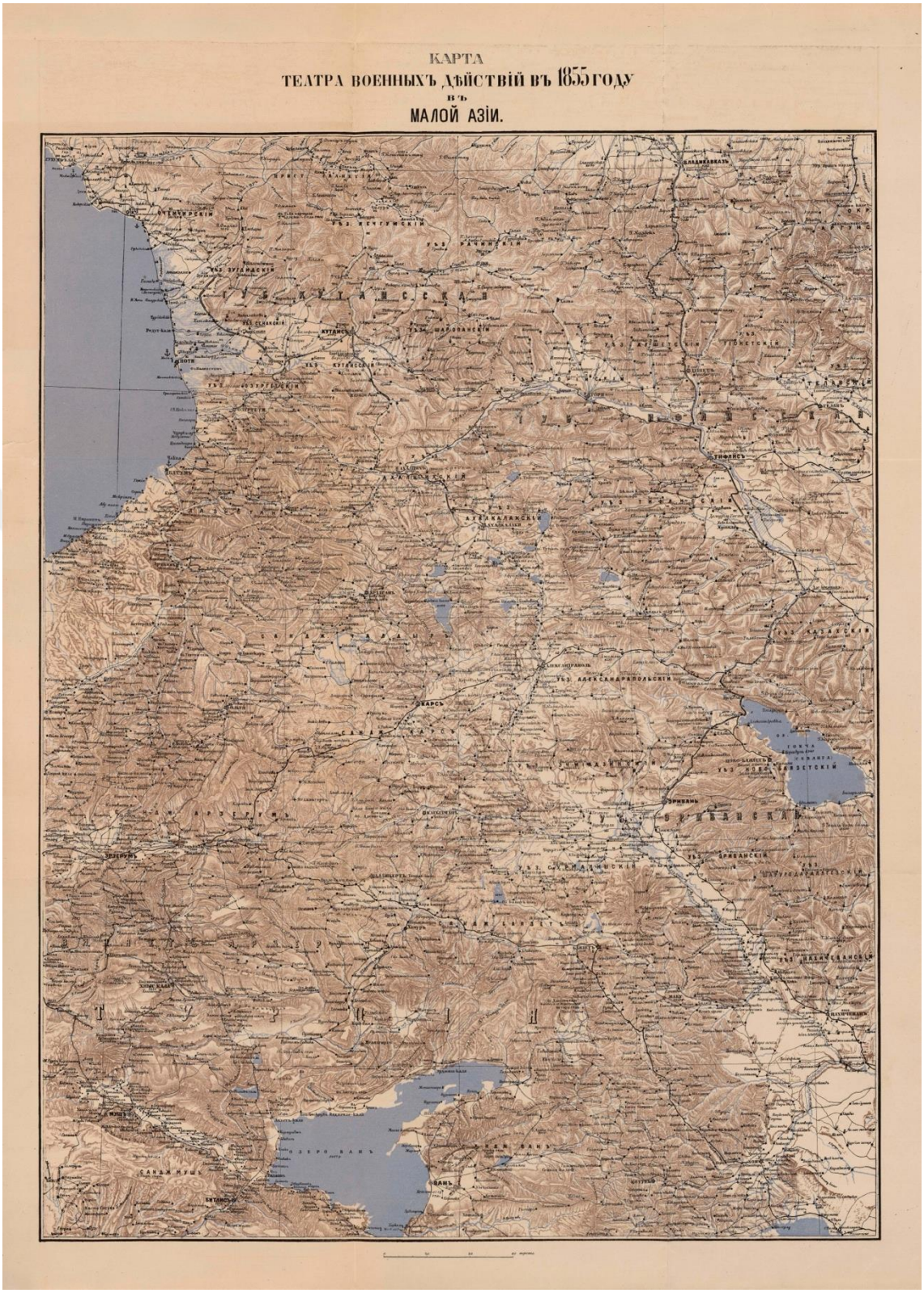

1855 Anadolu Savaşları Haritası

7. Döneme ilişkin güncel bazı haritalar[417]

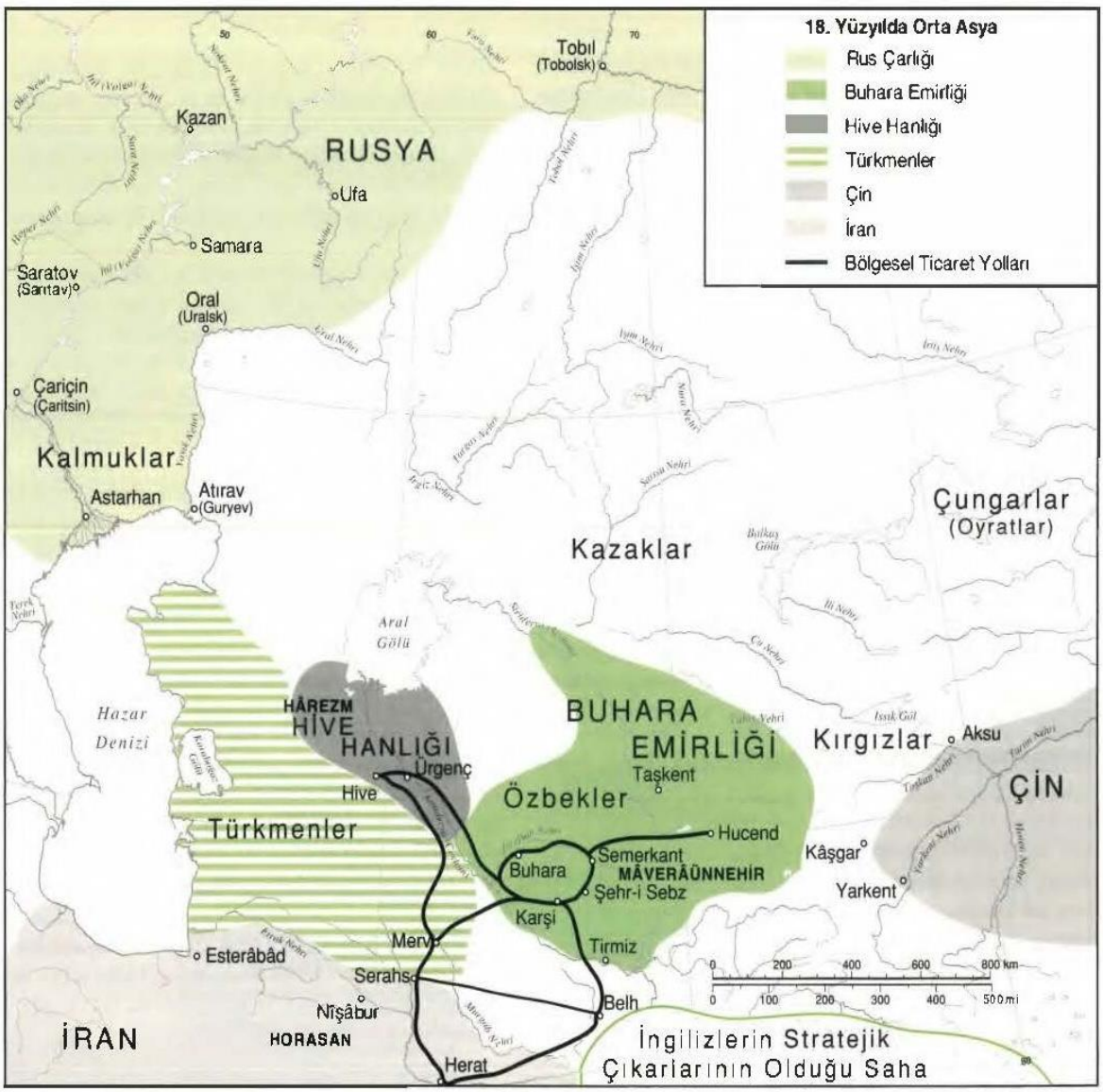

[417] Ian Barnes, *Rusya: Huzursuz İmparatorluk Bir Tarihsel Atlas*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022); Rafis Abazov, *Orta Asya'nın Muhtasar Tarih Atlası* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022).

Orta Asya'da Rusya
1598–1914
Rus İmparatorluğu 1598
1796 işgalleri
1801 işgalleri
1825 işgalleri
1855 işgalleri
1881 işgalleri
1894 işgalleri
1914 işgalleri
Rus etki alanı
RUS İMPARATORLUĞU
AKMOLINSK
TURGAY
URALSK
SEMIPALATINSK
KAZAKLAR
Semipalatinsk
Turgay
Irgiz 1845
Ulutau 1846
Guryev
Aralskije (Raim) 1847
Kazalinsk 1859
Siri Derya Surları
Aral Denizi
Perovsk (Ak-Mescit) 1853
Djilek 1861
Balkaş Gölü
Kopal 1847
Kuldja 1871-1881
Sevçenka Kalesi 1846
1731'ten itibaren Rus vassalı
Irkibai Kuyusu
Türkistan
Kokand Surları
Tokmak
Verny 1854
Przhevalk (Karakol)
Çimkent
KIRGIZİSTAN
Narin 1868
Taşkent
Kokand
Kızıl Kum
HİVA HANLIĞI
1873'ten beri Rusya korumasında
Hiva
Orta Kuyu
Hazar Denizi
Krasnovodsk 1869
TÜRKMENİSTAN
Kara Kum
Buhara
Semerkand 1868-70
TACİKLER
Pamirler
BUHARA HANLIĞI
1868'den beri Rusya korumasında
Çikişilyar
Aşkabat
Merv
Meşed
Penjde
Kuşka
Herat
İRAN
1907-1921
Yezd
AFGANİSTAN
Keşmir
Pencap
HİNDİSTAN
DOĞU TÜRKİSTAN
URYANHAY BÖLGESİ
1912-1921 Rusya koruması altında
1730
1731-1824
1707-1718
1763
1864
1853
1854
1824
1873
1871
1865
1876
1881
1884
1885
1895
0 500 km
0 500 mil

Avrupa'da
Rus Yayılması 1800–09
Rus İmparatorluğu 1800
Rusya'nın aldığı topraklar 1800–09
Rusya'ya bağlı topraklar
Fransız İmparatorluğu ya da ona bağlı topraklar
Fransa'nın müttefikleri
FİNLANDİYA
Rusya'ya 1809
İSVEÇ
Ladoga Gölü
Onega Gölü
Åland Adaları
Abo
Helsingfors
Vyborg
Belozersk
Finlandiya Körfezi
St. Petersburg
Stockholm
Narva
Reval
Novgorod
Dagö
Ösel
Dorpat
Pskov
Tver
Gotland
Riga
Rjev
Moskova
Calmar
Öland
Libau
Baltık Denizi
Memel
Polotsk
Vitebsk
Smolensk
Tula
Bornholm
Tilsit
Kovno
Vilna
RUS İMPARATORLUĞU
Danzig
Königsberg
PRUSYA
Mogilev
Minsk
Orel
Grodno
Bialystok
Rusya'ya 1807
Thorn
Gomel
Kursk
Poznan
VARŞOVA DÜKLÜĞÜ
Varşova
Pinsk
Cernigov
Belgorod
Oder
Sandomir
Kiev
Harkov
Krakow
Poltava
Moravya
Lviv
Galiçya
Tarnopol
Rusya'ya 1809
Vinnitsa
Dnyester
Ekaterinoslav
Brünn
AVUSTURYA
Viyana
Debrecen
Buda
Peşte
Macaristan
Yaş
Odessa
Boğdan
Erdel
Akkirman
Kırım
Seged
Peç
Brasov
Kili
Bahçesaray
Temeşvar
Rus İşgali
Eflak Prensliği
Bosna
Belgrad
Bükreş
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Karadeniz
Rusçuk
Varna
Mostar
Niş
Bulgaristan
Burgaz
RAGUSA
Rus işgali
KARADAĞ
Sofya
Üsküp
Filibe
Edirne
İstanbul
İzmit
Adriyatik Denizi
Anavrüluk
Rumeli
Bari
Selanik
Ankara
Taranto
Bursa
Yanya
Adalar Denizi
İyon Denizi
1804
1805

Rus Savaşları
1853–56

1. Macaristan Devrimi'ne Rus müdahalesi 1848-1849
2. Haziran 1853'ten Avusturyalı güçlerin bu eyaletleri işgal ettiği 1854'e kadar Rus birliklerin Boğdan ve Eflak'taki mevkileri
3. 30 Kasım 1853'te Rusların Sinop Baskını
4. Nisan 1854'ten itibaren Baltık'ta operasyon yürüten Müttefik donanması
5. 1854 sonunda Müttefik saldırıları
6. Temmuz 1854'te Varna'ya çıkarma yapan Müttefik Keşif Gücü
7. Eylül 1854'de Müttefikler Kırım'a çıkarma yapıyor –operasyonlar 1856 yılına kadar sürer
8. 1856 Nisan'ından Kasım'ına kadar Müttefik deniz operasyonları
9. Kafkasya -1853-1856 arası Osmanlı ve Rus güçlerinin operasyonları

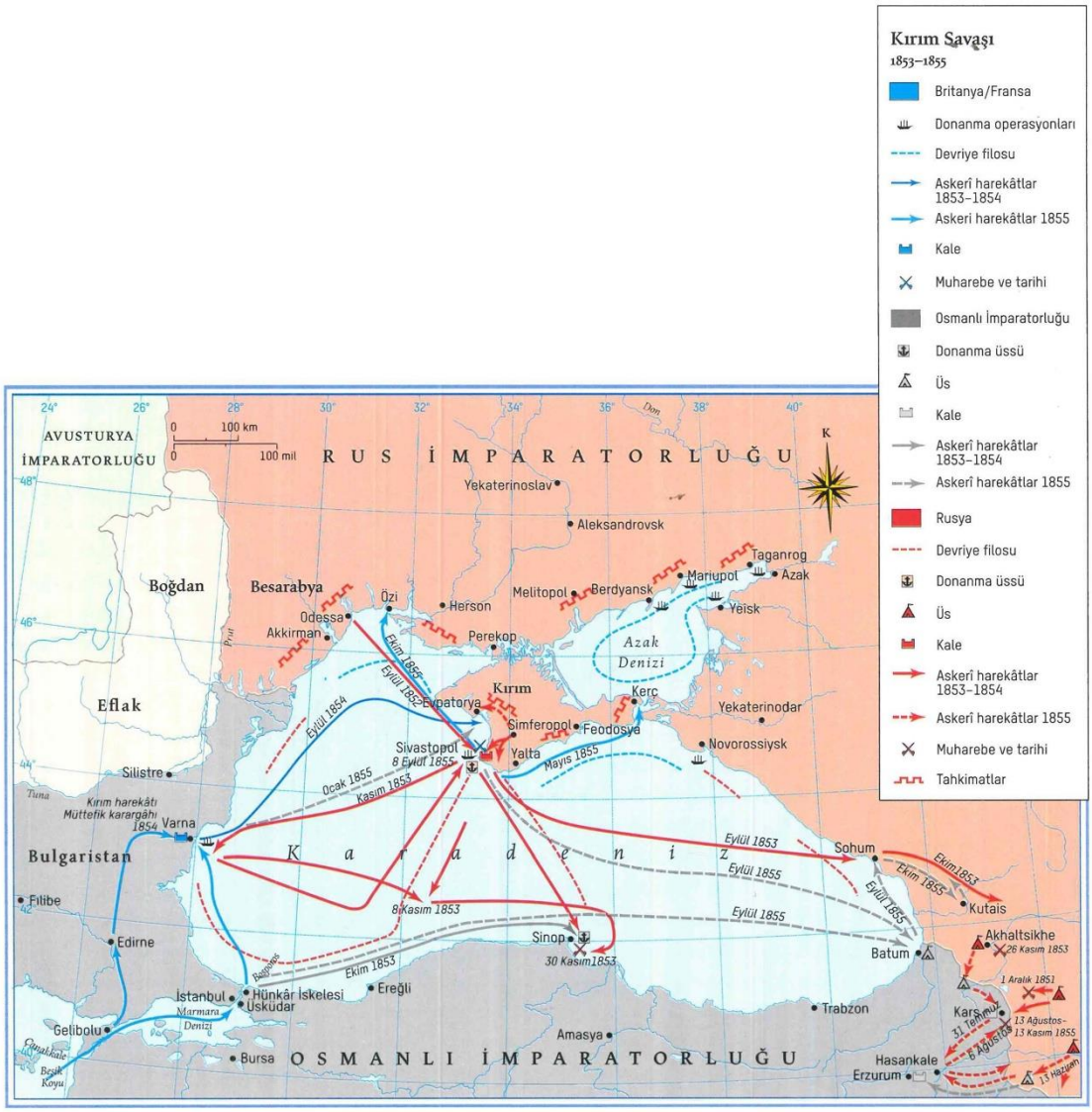
Kırım Savaşı
1853–1855
Britanya/Fransa
Donanma operasyonları
Devriye filosu
Askerî harekâtlar 1853–1854
Askeri harekâtlar 1855
Kale
Muharebe ve tarihi
Osmanlı İmparatorluğu
Donanma üssü
Üs
Kale
Askerî harekâtlar 1853–1854
Askerî harekâtlar 1855
Rusya
Devriye filosu
Donanma üssü
Üs
Kale
Askerî harekâtlar 1853–1854
Askerî harekâtlar 1855
Muharebe ve tarihi
Tahkimatlar
AVUSTURYA İMPARATORLUĞU
RUS İMPARATORLUĞU
Boğdan
Besarabya
Eflak
Bulgaristan
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Kırım
Azak Denizi
Karadeniz
Yekaterinoslav
Aleksandrovsk
Taganrog
Azak
Mariupol
Berdyansk
Melitopol
Yeisk
Özi
Herson
Odessa
Akkirman
Perekop
Kerç
Yekaterinodar
Evpatorya
Simferopol
Feodosya
Sivastopol
Yalta
Novorossiysk
Silistre
Varna
Sohum
Kutais
Akhaltsikhe
Batum
Filibe
Edirne
Sinop
Trabzon
Amasya
Kars
Hasankale
Erzurum
İstanbul
Üsküdar
Hünkâr İskelesi
Ereğli
Gelibolu
Bursa
Marmara Denizi
Çanakkale Boğazı
Kırım harekâtı Müttefik karargâhı 1854
Ekim 1855
Eylül 1852
Eylül 1854
Ocak 1855
Kasım 1853
8 Eylül 1855
Mayıs 1855
Eylül 1853
Eylül 1855
Ekim 1853
8 Kasım 1853
30 Kasım 1853
26 Kasım 1853
1 Aralık 1851
31 Temmuz
13 Ağustos-13 Kasım 1855
6 Ağustos
13 Haziran

0
500 km
0
500 mil
RUS İMPARATORLUĞU
Çentsin
KIRIM HANLIĞI
1783'te Rus İlhakı
1761'den beri bağımsız
1825'ten beri tamamen Rusya'ya kontrolünde
Astarhan
KARADENİZ EYALETİ
1829
ÇERKEZLER
Stavropol
BÜYÜK KABARDAY
1864
Pyatigorsk
ABHAZYA
1810
1858
Mozdok
Karadeniz
Hazar Denizi
1784
1817
1803
1806
Poti
1829
1804
1804
Kutais
Vladikavkaz
Batum
1859
DAĞISTAN
Petrovsk 1884
GÜRCİSTAN
1829
1878
Tiflis
HANLIĞI
Derbent 1806
Kars
kuruluş
1877
Gümrü
1830
OSMANLI İMPARATORLUĞU
KUBA HANLIĞI
ERİVAN HANLIĞI
kuruluş
1827
Erivan
1804
1806
Ganja
Kuba
1806
KARABAĞ HANLIĞI
NAHÇIVAN HANLIĞI
1828
Nahçıvan
Susa
1805
Şamahı
1806
Bakü
ŞİRVAN HANLIĞI
TALİŞ HANLIĞI
1813
Tebriz
Türkmençay
Reşt
Tahran
İ R A N
1907-1921
Kafkasya'da Rus Yayılması
1598–1914
Rus İmparatorluğu 1598
1796 işgalleri
1801 işgalleri
1825 işgalleri
1855 işgalleri
1881 işgalleri
1894 işgalleri
1914 işgalleri
Rus etki alanı

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Nariman		Hasanov
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	Rusça - İleri		Arapça, İngilizce - Orta
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme**		**Kurum Adı**
Lise			
Lisans	2012	2017	Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2017	2021	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2021	2025	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	**Başlama - Ayrılma**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Uludağ Üniversitesi BAP SGA-2023-1326 (2023-2025)		
Yayınlar:	Bir Rus Oryantalistin Gözünden Hive Hanlığı (Hitabevi_2022) "Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nin II. Abdülhamid Dönemindeki Pan-İslamizm Hareketleri ile İlgili Bir Raporu", çev: Ahmed Niyazov-Nariman Hasanov, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi KTÜİFD,* c. 3, sy. 2, Güz 2016, ss. 195-211. 19. Yüzyıl Rusya'nın İran ve Türkistan İlişkilerinde Nikolay Nikolayeviç Muravyov'un Elçilik Faaliyetleri (İSTEM 45/2025) Kafkasya Jeopolitiği Bağlamında İmâmlar Dönemi Gazavât Hareketi (Uluslararası Kafkasyada İslam Ve Medeniyet Sempozyumu)		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih: **İmza:** **Adı-Soyadı:**			